

Stanislav Polnar – Tomáš Řepa (eds.)

OZBROJENÉ SÍLY A ČESKOSLOVENSKÝ STÁT III

Stanislav Polnar, Tomáš Řepa a kol.

OZBROJENÉ SÍLY A ČESKOSLOVENSKÝ STÁT III

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Polnar, Stanislav, 1976-

Ozbrojené síly a československý stát III / Stanislav Polnar, Tomáš Řepa a kol. -- Vydání 1.. -- Brno : Univerzita obrany, 2022. -- 1 online zdroj. -- (Vojenská historie ; sv. 3.)

Částečně německý a slovenský text, anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-7582-178-2 (online ; pdf)

* 355.1 * 355.4(091) * (437) * (437.3) * (048.8:082)

– Československo. Armáda

– Česko. Armáda

– 1918-2020

– 20.-21. století

– ozbrojené síly -- Československo

– ozbrojené síly -- Česko -- 20.-21. století

– vojenské dějiny -- Československo

– vojenské dějiny -- Česko -- 20.-21. století

– kolektivní monografie

355/359 - Vojenství. Obrana země. Ozbrojené síly [15]

Autorský kolektiv:

Aleš Binar, Vladimír Černý, Jaroslav Dostál, Petr Janoušek, Miroslav Mareš, Vít Němec, Stanislav Polnar (ved. kol.), Bronislav Prokop, Miloslav Púčik, Tomáš Řepa (ved. kol.), Prokop Tomek, Jaroslav Staněk, Pavel Šrámek a Petr Žižka.

Recenzovali:

doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D.

Grafická úprava a sazba: Ing. Jaroslav Mráz

Obálka: René Rámiš

Publikace neprošla jazykovou korekturou

© Stanislav Polnar, Tomáš Řepa a kolektiv

OBSAH

ÚVOD	5
VZNIK ČESKOSLOVENSKA A SPORY O PODOBU JEHO BRANNÉ SOUSTAVY ... 7 Stanislav Polnar	
ZÁVĚREČNÁ CVIČENÍ ČESKOSLOVENSKÉ BRANNÉ MOCI V LETECH 1922 AŽ 1937	25
Pavel Šrámek	
REAKCE VOJENSKÉ SPRÁVY NA ZVÝŠENÉ OHROŽENÍ REPUBLIKY VE 30. LETECH SE ZAMĚŘENÍM NA PŘIJETÍ ZÁKONA Č. 131/1936 SB. O OBRANĚ STÁTU	37
Tomáš Řepa	
NEKNIŽNÍ PUBLIKAČNÍ ČINNOST EMANUELA MORAVCE V OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY	64
Jaroslav Dostál	
ŽENY V KONCEPTU CIVILNÍ PROTILETECKÉ OCHRANY A BRANNÉ VÝCHOVY V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1935 AŽ 1939	75
Vít Němec	
„HOCHŠTAPLER“ A „DOBRODRUH“ RADOLA GAJDA. NEZNÁMÝ DOKUMENT K POZADÍ UTVÁŘENÍ PROTEKTORÁTNÍ REPREZENTACE V BŘEZNU 1939	103
Aleš Binar	
ČESKOSLOVENSKÝ VOJENSKÝ ODBOJ NA BRNĚNSKU A POPRAVY JEHO PŘÍSLUŠNÍKŮ V KOUNICOVÝCH KOLEJÍCH V LETECH 1940–1942	117
Vladimír Černý	
ČESKOSLOVENŠTÍ PŘÍSLUŠNÍCI RAF PO NÁVRATU DO ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1945–1946	149
Petr Žižka	
RAKÚSKO – ZÁUJMOVÝ PRIESTOR ČS. VOJENSKEJ ROZVIEDKY A JEHO VOJENSKO-STRATEGICKÝ VÝZNAM (1960–1970).	171
Miloslav Púčik	
BOŘIVOJ ŠVARC, SPOLUAUTOR „MEMORANDA 68“	193
Bronislav Prokop	

ČSLA/ČSA A ZÁPADNÍ ZEMĚ 1989–1992	209
Petr Janoušek	
LÉTA 1990–1992: HLEDÁNÍ BEZPEČNOSTNÍHO UKOTVENÍ STÁTU	219
Prokop Tomek	
GAJDŮV ODKAZ V SOUDOBÉM NEOFAŠISMU	227
Miroslav Mareš	
UMĚNÍ VÁLKY – TEORIE A TAKTIKA	239
Jaroslav Staněk	
ZÁVĚR	251
RESUMÉ	257
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	265
SEZNAM ZKRATEK	287
AUTORSKÝ KOLEKTIV	293

ÚVOD

Kolektivní monografie „Ozbrojené síly a československý stát III“ je výsledkem společné práce čtrnácti autorů, kteří zastupují renomovaná pracoviště v České republice i na Slovensku. Společným jmenovatelem všech kapitol je zaměření na vojenskou historii, vojenskou správu či vojenskou legislativu, a to s interdisciplinárním přístupem. Nejčastěji se jedná o témata, kterým se autoři ve svém bádání věnují dlouhodobě, případně o zaměření na konkrétní problematiku s přesahem k vojenství či sondy do osudů jednotlivců spjatých s armádním prostředím. Přímé zastoupení má i vojenská věda – vojenské umění jako zprostředkování nejnovějších poznatků o zákonitostech války, organizovaném a ozbrojeném boji. Politické dějiny pak přirozeně silně vstupují do každé z kapitol, protože politika a válka jako její pokračování jinými prostředky jsou již od úsvitu dějin neodmyslitelně a neoddělitelně provázány.

Jak je u kolektivních monografií obvyklé, zaměření společné práce všech autorů dosahuje značné šíře. Společný základ, který zvolené téma jako celek sjednocuje, je koncipováno jako výpověď o vybraných aspektech a etapách vývoje československého, potažmo českého vojenství, a to včetně mezinárodního přesahu, jenž otevírá další navazující otázky a mapuje i některé novodobé výzvy a srovnání. Důležitou součástí je přítomná vazba obrany a boje za československý stát v proměnách doby, státního zřízení, legislativního a správního ukotvení nejdůležitějších orgánů odpovídajících za obranyschopnost země. Každé pojednání je i proto uvedeno v kontextu tehdejšího geopolitického či vnitrostátního dění. Na základě takto zvolené koncepce nabízí publikace rovněž i přehled o aktuálním stavu bádání a aktuálních tématech odborného výzkumu či trendech, kterými se vojenská historie a příbuzné obory může v budoucnu ubírat.

Publikaci tvoří celkem čtrnáct chronologicko-tematicky řazených kapitol. Meziválečné dění je zastoupené v prvních šesti kapitolách pojednávajících o možných podobách branné soustavy nového státu provázených diskuzí o volbě mezi miliční soustavou a systémem kádrové armády a dalších souvislostech, včetně přijetí branného zákona v roce 1920, závěrečných cvičeníh československé branné moci pravidelně konaných od roku 1922, reakcích vojenské správy na zvýšené ohrožení republiky ve 30. letech s vyústěním v přijímané legislativě – zákonu o obraně státu, který významně sjednotil úsilí o zvýšení obranyschopnosti země. Dále je zastoupeno pojednání o neknižní publikační činnosti Emanuela Moravce, jenž se posléze i přes své nesporné schopnosti stal symbolem zrady svého národa. Kapitolou věnující se meziválečnému období je rovněž zamyšlení nad ženami v konceptu protiletectké ochrany a branné výchovy v českých zemích. Připravenost žen v těchto službách se stala významným faktorem v připravenosti národa na obranu. Okolnostem při vzniku protektorátní správy je věnována kapitola o dokumentu pojednávajícím o kontroverzní postavě vojáka a politika Radoly Gajdy.

Událostem druhé světové války a vojenskému odboji na Brněnsku je věnována jedna kapitola zaměřená na konkrétní osudy popravených v Kounicových kolejích v čele s brigádním

generálem Otakarem Zahálkou. Již poválečnému dění je následně věnována kapitola o návratu příslušníků RAF zpět do vlasti. Událostem v 60. letech s přesahem i do pozdějšího vývoje se věnují dvě kapitoly. První z nich je zaměřená na Rakousko jako zájmový prostor Vojenské rozvědky při možném hypotetickém scénáři konfrontace zemí Varšavské smlouvy a NATO, druhou je kapitola o osudu významného vojenského teoretika a reformátora Bořivoje Švarce.

Událostem bezprostředně po pádu komunismu v Československou jsou věnovány taktéž dvě kapitoly. První se zabývá proměnami vztahů Československé lidové armády, respektive Československé armády s vybranými západními státy v letech 1989 až 1992. Druhou je pak zamyšlení nad procesem vytváření vojenské doktríny, adekvátní struktury armády již demokratického státu a hledání dalšího mezinárodního bezpečnostního zakotvení země. Předposlední kapitolou kolektivní monografie je originální zamyšlení nad postavou, které je věnována pozornost již v jedné z předchozích kapitol – Radolu Gajdovi, tentokrát ovšem ve zcela jiné perspektivě, a to sice Gajdovým odkazem s ohledem na soudobé neofašistické spektrum v České republice. V závěrečné kapitole je pojednáno o válečném umění a prvcích, které v sobě kombinuje. Nechybí zde ani exkurz k některým historickým etapám a paralelám, které pozměnily řemeslo válčení.

Na úvod je třeba ještě uvést, že jednotlivé kapitoly kolektivní monografie na sebe přímo tematicky nenavazují, nebylo by to vzhledem k různorodému odbornému zaměření autorů ani možné. Z tohoto důvodu je tak uvedení v každé kapitole (tedy metodika, zvolený postup práce či heuristika) zařazeno na začátek každé kapitoly samostatně. Autor zde má prostor uvést kapitolu i v obecném kontextu. Obrazová příloha (obrázky, tabulky, přehledy) u kapitol, kde je to ze strany autorů pro ilustraci problematiky zvláště vhodné, jsou tak s obdobným principem zařazeny za každou kapitolu zvlášť, a nikoliv jednotně na závěr publikace. Formální náležitosti publikace uzavírá společný závěr, společné anglickojazyčné resumé každé kapitoly a jednotný přehled pramenů a literatury.

VZNIK ČESKOSLOVENSKA A SPORY O PODOBU JEHO BRANNÉ SOUSTAVY

Stanislav Polnar

Úvodem

Československá armáda procházela po 28. říjnu 1918 velmi dynamickým a proměnlivým procesem, kdy v mnoha ohledech vytvářela vlastní struktury a organizaci tak říkajíc na zelené louce. Navzdory tomu se dokázala v první dekádě existence republiky stabilizovat a stát se oporou domácí politické moci. Prokázala své opodstatnění potlačením německého iredentismu a uvedením Slovenska do rámce mladého státu.¹ Neodmyslitelnou součástí tohoto procesu se stalo hledání podoby branné soustavy, jejíž formování silně ovlivňovalo globální přesvědčení o tom, že válečné hrůzy let 1914 až 1918 se již nesmí a nebudou opakovat. Jinými slovy řečeno, jednalo se o diskuze, zda realizovat politicky neujasněnou vizi miličních ozbrojených sil či představu standardního modelu pravidelné armády. Demokracii masarykovské republiky byla bezesporu bližší idea miličního zřízení, která stavěla na myšlence radikálního zkrácení vojenské služby, uvolnění přístupu k absolvování vojenských důstojnických škol, realizace voleb důstojníků celým vojskem a kontrole nejvyššího velení lidem, jenž by zároveň svrchovaně rozhodoval o vypovídání války a uzavírání míru.² Ideje však musely velmi brzo ustoupit vojensko-politické realitě poválečné Evropy. Předkládaný text se pokouší objasnit některé klíčové aspekty uvedeného myšlenkového kvasu.

Stálá armáda kontra milice

Pro pochopení sporů o podobu vojenského systému, které provázely Československou republiku v prvních letech její existence, je zásadní otázkou vymezení znaků stálé (kádrové) armády a miličního vojska. Stálé vojsko se při plnění ozbrojených funkcí společnosti proflovalo jako trvalá a zvláštní ozbrojená instituce. Má stabilní organizovanou formu, která se bez ohledu na stav míru nebo války v podstatě nemění. Kádrová armáda představuje komplex speciálně vycvičených vojenských uskupení, jež jsou kdykoliv připravena k ozbrojenému zásahu. Stálé (aktivní) vojsko se skládalo z jednotek se sníženým počtem příslušníků (kádrů) a bylo utvořeno z nejnutnějších rámců, do nichž se za mobilizace zařazovali záložníci. Tvořily je tedy jednotky řadové a po mobilizaci i záložní, přičemž právě

¹ Karel STRAKA – Tomáš KYKAL, *Československá armáda v letech budování a stabilizace*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2013, s. 148.

² Josef SÝKORA, *Militarism a milice*. Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých, Praha 1923, s. 143–44.

kádry se považovaly za onu kostru, která konstituovala oporu válečné armády. Obecně se uznávalo, že stálou armádu lze mobilizovat rychleji a lépe než milici.³

Naopak vojska založená na miličních principech⁴ vykazují zcela jinou strukturu za války, a jinou v době míru. V mírových časech milicionáři konají vojenskou službu pouze občas. Stálá armáda je budována na exteritoriálním principu, tedy u konkrétního útvaru slouží občané daného státu z různých obcí a správních oblastí. Pro formování a doplňování miličních vojsk hraje naopak rozhodující úlohu konkrétní teritorium, z něhož je daná miliční jednotka personálně stavěna a doplňována. Vojenská organizace se tedy do značné míry kryje s civilním uspořádáním veřejné správy. Hlavní rozdíl mezi oběma soustavami pak spočívá i v podobě výcviku, kdy příslušníci stálé soustavy procházejí zejména „kasárenskou“ přípravou, kdežto miliční soustava upřednostňuje její „mimokasárenskou“ formu.⁵

Rozlišování obou soustav nesouvisí s bezprostředními rozdíly mezi konskripčním charakterem ozbrojených sil založených na všeobecné branné povinnosti či důrazem na profesionalitu (rekrutace),⁶ mohou je totiž i dle konkrétních podmínek úspěšně kombinovat. Specifika miličního systému lze spatřovat i v mnoha dalších hlediscích, k nimž řadíme důraz na dobrovolnost, morální ztotožnění s otázkami obrany země či nepřipravenost na ovládání složitější vojenské techniky. Někdy bývá jeho znakem též zrušení vojenské soudní pravomoci a podřízení příslušníků milice i v otázce vojenských trestných činů civilní justici.

V evropském kontextu bylo a je nejlepším příkladem země s miliční brannou soustavou vždy Švýcarsko, které svou neutralitu a zaměření vlastní vojenské doktríny na obranu vybudovalo zejména po uzavření vestfálského míru (1648) a jednání vídeňského kongresu (1815).⁷ Kořeny originální švýcarské branné soustavy sahají však ještě hlouběji do minulosti. Obyvatelé původních kantonů,⁸ jež se staly jádrem pozdějšího švýcarského soustátí, od začátku upevňovali své přesvědčení, že jedině vlastní branná moc může zaručit státní nezávislost. Toto přesvědčení

³ Rudolf KALHOUS, *Budování armády*. Melantrich, Praha 1936, s. 155.

⁴ Soudobé pojetí milice vychází z poněkud jiného konceptu: „*Hovoří-li se o milici, miličním prvku obrany, má se na mysli část sil určených pro výkon bezpečnostních funkcí na území daného státu. Ty jsou zpravidla doplňkem profesionálních bezpečnostních institucí, a zároveň tvoří zálohu pro jejich případnou mobilizaci a následnou expanzi.*“ Blíže k tomu Bohuslav PERNICA, *Politika celkových sil a otázka budování vojenské a nevojenské milice v České republice*. VR 2012, č. 1, s. 85. V československém historickém kontextu je nutné taktéž zdůraznit odlišný charakter tzv. Lidových milicí: „*V Československu podobně jako i v dalších komunistických státech existovala v letech 1948 až 1989 početná ozbrojená složka podřízená vedení vládnoucí komunistické strany. Jednalo se o tzv. Lidové milice, které byly produktem totalitního systému KSČ. Postupně se z těchto dělnických jednotek vyvinuly dobře organizované a vyzbrojené síly s širokým polem působnosti, které měly plnit úkoly v systému ochrany a obrany komunistického režimu od potlačování občanských nepokojů až po bojové nasazení v případech válečného konfliktu.*“ Viz Jiří BAŠTA, *Lidové milice – nelegální armáda KSČ*. Paměť a dějiny, 2008, č. 2, s. 99.

⁵ Bohumír WINKLER, *Armáda nebo milice*. Naše vojsko, Praha 1970, s. 17–19.

⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Ozbrojené síly (studijní pomůcka)*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 37.

⁷ Jan EICHLER, *Miliční armáda neutrálního Švýcarska*. HaV 1990, č. 1, s. 145.

⁸ Švýcarská konfederace je dnes tvořena 26 autonomními státy, kantony.

se stalo hybnou silou pro založení tzv. „Věčného spolku“ ke společné obraně proti německé říši, kterou od roku 1273 ovládali Habsburkové, úhlavní nepřátelé švýcarské nezávislosti. Již tehdy Švýcaři pokládali všeobecnou brannou povinnost za nezbytně nutnou, v čemž je utvrdila protihabsburská vítězství v bitvách u Morgartenu (1315) a Sempachu (1386).⁹

V diskuzích o povaze branného systému byla v prvních letech existence samostatného Československa švýcarská milice vyzdvihována jako vzor a jejími přednostmi argumentováno v politických debatách. Za hlavní výhodu i z hlediska ekonomické úspornosti se považovala krátká služební doba, čemuž však nutně předcházela předvojenská příprava doslova od dětských let.¹⁰ Vojenský „životopis“ švýcarského občana-vojáka vypadal přibližně následovně. Již v šesti letech, při vstupu do školních lavic, byli mladí Švýcaři podrobováni tělesné výchově, jež obsahovala branné prvky důležité pro budoucí vojenskou službu. Po opuštění obecné školy se čtrnáctiletí chlapci museli účastnit povinných lekcí tělesné přípravy obohacené o cvičení se zbraněmi. Středoškolská studia byli zařazováni do kadetních sborů a s lehkou puškou prováděli vojenská cvičení spolu s pochody. Po 18 roku vstupovali švýcarští branci do domobrany a dostávali první střelecký výcvik ve střeleckých spolcích. Tedy, ještě před dosažením 20. roku věku zvládal budoucí nováček základní taktické cviky, ovládal nauku o zbraních a uměl střílet. Při následném odvodu se podrobil teoretické i praktické zkoušce, která měla prokázat minimální úroveň požadovaných branných dovedností. Poté vstoupil do vlastního vojenského výcviku, obdoby dnešní základní přípravy. Ta měla vysokou intenzitu a cvičilo se například i v neděli. Poté se švýcarský voják vracel do občanského života, domů si odnášel zbraň a některé části výzbroje a výstroje.

Následně byl téměř každý rok povolán do 11 až 14denních opakovacích kurzů, kterých musel do 32. roku svého věku absolvovat celkem 7 (vyjma různých výstrojních a organizačních kontrol). Poté byl přeřazen k zeměbraně, v níž byl povolán na cvičení každý čtvrtý rok. Výjimečně schopní vojáci byli předurčeni pro poddůstojnické funkce, kdy délka služebních povinností narostla na dvojnásobek.¹¹ Počet mužstva švýcarské armády tak mohl k 31. srpnu 1914 dosáhnout téměř 220 000 mužů,¹² aniž by však Švýcaři do bojů 1. světové války zasáhli¹³ a prověřili tak životaschopnost svého branného systému.

Historicky vzato však platí, že hranice mezi oběma systémy nikdy neplatily jako zcela striktní a nepropustné. Rozdíly mezi stálými a miličními vojsky byly vždy relativní. To vedlo přirozeně k vytváření kombinovaných, přechodných či smíšených branných systémů. Prolínání odlišných zásad milic a stálých armád se často chápala jako prospěšná a účelná, pokud odpovídala zvláštnostem dané situace.¹⁴

⁹ Bartoloměj CÁSEK, *Švýcarská milice*. Československý vědecký ústav vojenský, Praha 1922, s. 7.

¹⁰ Jaroslav Václav KLOFÁČ, *Milice a demokratická armáda*. Československý legionář 1923, č. 50, s. 1.

¹¹ B. CÁSEK, *Švýcarská milice*, s. 62–63.

¹² Tamtéž, s. 83.

¹³ *Hlas národní jednoty*. Ústřední svaz jednot československých poddůstojníků z povolání, 15. 11. 1924, č. 22, s. 342.

¹⁴ Bohumír WINKLER, *Armáda nebo milice*. Naše vojsko, Praha 1970, s. 22–23.

Z tohoto přístupu čerpaly i originální, i když nikdy v praxi neuskutečněné návrhy původních československých branných systémů 20. let minulého století. Hodnocení prvků stálé či miliční soustavy pak ovlivňovaly i faktory ryze politického či ideového charakteru. V atmosféře rozjitřené hrůzami 1. světové války se to promítalo i do názorů, které ztotožňovaly stálou armádu s militaristickými a k autoritářství směřujícími politickými režimy, jež byly kladeny do opozice vůči demokraciím a jejich republikánskému vojsku. Dr. Edvard Beneš se netajil kritikou předválečných militaristických autokracií typu Německa, Rakousko-Uherska či Ruska. Jejich branné systémy vyžadovaly pravidelnou dlouhou vojenskou službu, která vojáka formovala do podoby mechanického nástroje slepé disciplíny, což se projevovalo ve velkých počtech mužstva v aktivní službě a obrovských vojenských rozpočtech. V Benešově chápání se jednalo o jeden z projevů dynastického absolutismu, rozbujelé byrokracie a málo rozvinutého parlamentarismu.¹⁵

Čeští sociální demokraté k tomuto hodnocení připojovali i třídní stanovisko, a to již na počátku 20. století. Myšlenku miličního ozbrojení všeho lidu ztotožňovali pouze s obranou určitého území před nepřátelskou agresí. Konstatovali, že miliční armáda je zcela nezpůsobilá k vedení útočné a dobovačné války. Pro kapitalistické imperialistické výboje byl tudíž tento branný systém nepoužitelný.¹⁶ Ztotožnění stálé či miliční armády s určitým druhem politického systému však ani tehdy nebylo chápáno jako automatické. Zakladatel československé demokracie T. G. Masaryk k tomu v září roku 1920 velmi trefně poznamenal, že ani porevoluční sovětské Rusko se neodvážilo zavést vyhraněný miliční systém a slibuje pouze jeho postupné prosazení.¹⁷ Sovětská vojenská správa sice netajila svůj záměr transformovat značný počet pěších jednotek v miliční celky. Pozdější lidový komisař vojenství a námořnictva M. V. Frunze se však v roce 1924 vyslovil pro všeobecnou dvouletou služební dobu¹⁸ tak, aby zemědělci mohli podávat optimální výkon v pracovním cyklu. V teoretické rovině však bolševický vůdce V. I. Lenin považoval stálé vojsko za nástroj buržoazie v boji proti vnitřnímu nepříteli, zejména dělnictvu. Vycházel přitom z marxistické analýzy událostí v Německu v letech 1918–1923, Itálii 1919–1920 a Finsku roku 1919.¹⁹

Je tedy patrné, že myšlenky švýcarské milice se bez závažných modifikací mohly realizovat pouze ve specifických podmínkách této alpské země, jinde však musely projít adaptací na místní poměry. Vzhledem ke švýcarským zvláštnostem se miliční armáda mohla prosadit pouze v obranných bojích za situace vnější agrese. Miliční formace nebyly ze své podstaty určeny pro útočné formy bojové činnosti, a to vzhledem k omezeným možnostem manévru. Švýcarsku však statické pojetí obrany vyhovovalo vzhledem k politické neutralitě a vysoce členitému horskému terénu. Geografické danosti jeho území značně ulehčovaly přímé odražení eventuálního útoku a umožňovaly přitom použít i méně vycvičených miličních

¹⁵ Edvard BENEŠ, *Demokratická armáda, pacifism a zahraniční politika*. Orbis, Praha 1932, s. 12–13.

¹⁶ Václav VACEK, *Militarism*. Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické (časopis „Zář“), Praha 1905, s. 32.

¹⁷ T. G. MASARYK, *President Masaryk Svazu českosl. legionářů v Praze*. Československý legionář 1920, č. 39, s. 1.

¹⁸ *Obrana státu (několik myšlenek záložního důstojníka)*. Národní osvobození 1924, č. 221, s. 1.

¹⁹ Josef HRABĚ, *Kritika antikomunistických tendencí v buržoazních teoriích branného systému a ozbrojených sil soudobého imperialismu*. Horizont, Praha 1975, s. 14–15.

jednotek.²⁰ Mladé Československo v srdci Evropy, všestranně začleněné do koaličních struktur versailleského systému, nemohlo se žádným z těchto činitelů úspěšně počítat, podobně jako s naprostou iluzorností ideje všeobecného odzbrojení.

Boj o podobu branného zákona

V revolučním kvasu mladého československého státu byly po 28. říjnu 1918 ve veřejnosti posilovány představy o rozpuštění stálé armády a jejím nahrazení miličním systémem. Dne 15. listopadu 1918 vzniká ministerstvo národní obrany (MNO) v čele se socialistou Václavem Klofáčem, který tyto představy podpořil hned první vydanou vyhláškou. V opozici proti tomu stáli bývalí rakouští vojenští odborníci soustředění ve Výboru národní obrany a posléze i v MNO. Za ně jmenujme například generála Jana Diviše či významného představitele domácího vojenského myšlení podplukovníka Rudolfa Kalhouse. Ti se od začátku stavěli za ideu vybudování stálé kádrové armády. Podstatným faktorem se v tomto ohledu stala situace, kdy se nová československá vláda postavila za myšlenku právní kontinuity s rakousko-uherským právním řádem.²¹

Dle této koncepce zůstaly nadále v platnosti zemské a říšské zákony a zároveň stále pracoval přejatý byrokratický aparát již zaniklé habsburské monarchie. Účinnými tudíž zůstaly základní rakouské branné zákony spolu s celým systémem náhradních těles a velitelství.²² Recepce právní úpravy ve vojenském oboru však přinesla četné obtíže.²³ V bývalé monarchii totiž vedle stálého společného vojska existovaly rakousko-uherská zeměbrana a též zvláštní domobrana. Jejich existenci regulovaly částečně bývalé říšské zákony, nařízení a panovníkovi služební předpisy.²⁴

Lze se za této situace oprávněně tázat, čím byly v převratové době živeny představy o nahrazení stálé armády miličním zřízením. Pokud pomíneme předválečné levicové výpady proti rakouskému militarismu, přispěl k antimilitaristickým náladám české společnosti dramatický sled událostí po vypuknutí války v roce 1914. Dříve poměrně liberální rakousko-uherská monarchie se po vstupu do války a mobilizačních opatřeních velmi podstatně proměnila. Císař František Josef I. 25. července 1914 uzavřel Říšskou radu a předlitavská vláda téhož dne pozastavila platnost ústavy týkající se všeobecných občanských práv (např. právo na osobní svobodu, listovní tajemství, právo shromažďovací, svobodu projevu a tisku). Na teritoriu s vyhlášenou mobilizací byla pravomoc civilních trestních soudů přenesena na soudy zeměbranecké (vojenské), jejichž pravomoci podléhali všichni, kdož spáchali trestné činy velezrady, urážky Veličenstva a členů císařského domu, rušení veřejného pořádku, povstání,

²⁰ Silvestr BLÁHA, *Branná politika a demokracie*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1933, s. 148.

²¹ Zákon ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého č. 11/1918 Sb. z. a n.

²² Jiří BÍLEK a kol., *Vojenské dějiny Československa, díl III (1918–1939)*. Naše vojsko, Praha 1987, s. 25–26.

²³ Stanislav POLNAR, *Politické a právní základy československé branné moci 1918–1938*. In: Aleš GERLOCH – Katarzyna ŽÁK KRZYŽANKOVÁ (edd.), *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2018, s. 363.

²⁴ Silvestr BLÁHA – Rudolf MEDEK (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938, s. 71.

vzpoury, násilného jednání proti veřejným úřadům, těžké zločiny na vojenských osobách atd. Od 26. července do 31. prosince 1916 bylo jen v samotných Čechách z politických důvodů vyšetřováno celých 4 598 osob, přičemž do vazby bylo vzato 3014 z nich.²⁵

Oba předáci Národní strany svobodomyšlné (mladočeské) Karel Kramář a Alois Rašín zatčení již roku 1915 byli za velezradu a vyzvědačství odsouzeni k trestu smrti divizním zeměbranneckým soudem ve Vídni, tedy soudním orgánem v soukolí rakouské militaristické mašinerie. Po vzniku samostatného Československa tedy logicky sílily hlasy volající po zrušení tolik nenáviděné vojenské justice, která byla považována za pozůstatek rakouského státní „terorismu“. Česká společnost volala po zrušení této armádní instituce v době míru, přičemž kritické hlasy se v tomto ohledu ozývaly ještě hluboko ve dvacátých letech.²⁶ Často byly tyto požadavky spojovány právě s usilováním o zavedení miličního systému. Ve Švýcarsku probíhaly v tomto ohledu podobné diskuze, tedy aby vojenské osoby podléhaly trestní pravomoci civilního soudu v kantonu, kde došlo ke spáchání daného deliktu. Nicméně referendum konané v únoru roku 1921 jednoznačně potvrdilo zachování systému švýcarské vojenské justice.²⁷

Do diskuze o podobě branného systému zasahoval přirozeně od prvních měsíců existence samostatného Československa i jeho první prezident T. G. Masaryk. Činil tak z titulu své politické autority i pozice nejvyššího vojenského velitele.²⁸ Otázce branné soustavy se věnovala v jedné větě již Washingtonská deklarace, jejíž vydání proběhlo 16. října 1918 ve Washingtonu. Jednalo se především o politický dokument, o jehož plné právní závaznosti nelze hovořit též proto, že T. G. Masaryk jej koncipoval ještě před vznikem československého státu. Nicméně, Národní rada československá již byla dohodovými spojenci uznána a nelze tudíž hovořit o tom, že ustanovení deklarace měla nulovou právní závaznost. Postulát v jejím textu o nahrazení stálé armády milicí tak nelze ipso facto považovat pouze za bezobsažnou politickou frázi.²⁹

Názory T. G. M. na podobu branného systému lze s jistou dávkou zjednodušení označit za nejednoznačné. Ve svém projevu před návratem do Prahy ze dne 9. prosince 1918, který pronesl k vojákům 21. a 22. pluku Československé brigády v Darney ve Francii, se označil za antimilitaristu, zejména za antimilitaristu protirakouského. V témže projevu však na druhé straně zdůraznil, že Československo potřebuje silnou a disciplinovanou armádu, která však bude republikánská a demokratická.³⁰

²⁵ Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 193–194.

²⁶ Břetislav MENČÍK, *Vojenské soudnictví a jeho potřeba v míru*. VR 1927, č. 2, s. 88.

²⁷ B. CÁSEK, *Švýcarská milice*, s. 55.

²⁸ Ust. § 10 písm. b) zákona ze dne 13. listopadu 1918 o prozatímní ústavě č. 37/1918 Sb. z. a n.

²⁹ Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou československou – tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918 [online]. is.muni.cz. 18. 11. 2020. (dostupné elektronicky: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/prvni-svetova/Washingtonska_deklarace.pdf [citováno k 1. prosinci 2021]).

³⁰ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie I, Projevy – články – rozhovory 1918–1920*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2003, s. 15.

Dne 28. března 1919 pak prezident pronesl řeč na shromáždění důstojníků a poddůstojníků ve škole na Hradčanech-Hládkově. Ta byla denním tiskem označena, možná poněkud nadneseně, za jeho vojenský program. Demokratická armáda se měla dle Masarykova přesvědčení zakládat na výhradně obranném základě, v čemž se ztotožňoval s moderními socialisty. Zmínil se také o jejich snahách po zavedení miličního systému,³¹ aniž by však k této formě branné soustavy zaujal vlastní konkrétnější a vyhraněný postoj.³² 2. sjezd československých legií v Rusku však prezidentova vyjádření vykládal jednoznačně. Předběžná sjezdová schůze dne 8. dubna 1919 věnovala i této otázce značnou pozornost a bylo konstatováno, že T. G. M. vidí budoucnost československého vojenského zřízení v miličním systému. Shromáždění zástupci ruských legionářů se dokonce domnívali, že miliční myšlenka se stává vnitřní silou mladého státu,³³ což svědčí o její mimořádné popularitě.

Kdo naopak prezidentovi postoje naprosto nevítal, byl velitel Francouzské vojenské mise v Československu generál Maurice Pellé. V dopise francouzskému premiérovi Georgesovi Clemenceauovi Masaryka označil za „slovanského idealistu, často snílka“, jenž nechápe odborné vojenské pojmy. Zejména zcela odmítl jeho filozofické ztotožnění aristokracie a stálého vojska s ofenzívou na straně jedné, a demokracie spolu s milicí a defenzívou na straně druhé.³⁴

S otázkou volby optimální podoby československého branného systému bezprostředně souvisela i otázka unifikace veličního sboru vznikající armády a sjednocení jejích personálních základů. Ta však tvořila pouhý segment snah o unifikaci celé čs. armády, kterou lze v letech 1918 až 1919 považovat za systém velmi nesourodý, zpolitizovaný, jenž používal pestrou směsici vojenského materiálu a výzbroje. Vznikající čs. brannou mocí zmítaly skupinové rozbroje, šířily se revoluční myšlenky, což bylo dlouhodobě toxické a z hlediska řádné funkce ozbrojených sil zcela neakceptovatelné. Cílem unifikace se stala jednotná armáda řídicí se touž státní ideou, vedená jednotným velitelským sborem, stejně uniformovaná a vyzbrojená, s totožnými vojenskými předpisy a řády, totožnou terminologií, tradicí a symboly. Rozhodující iniciativu v tomto ohledu převzalo organizační oddělení hlavního štábu v čele (od října 1919) s předností³⁵ Rudolfem Kalhouskem.³⁶ Ten trefně poznamenal, že materiálně špatně zabezpečený a neunifikovaný důstojník je problémem³⁷ úzce spjatým s otázkou výstavby branného systému a délkou prezenční služby.

Z hlediska personální unifikace lze situaci v tomto zakladatelském období považovat za velmi vyostřenou. Bývalí legionáři si osobovali díky svým odbojovým zásluhám přednostní

³¹ T. G. MASARYK, *Poselství presidentova*. Státní nakladatelství, Praha 1924, s. 61.

³² T. G. MASARYK, *Cesta demokracie I, Projevy – články – rozhovory 1918–1920*, s. 96.

³³ Josef ŘEPKA, *II. sjezd československého vojska na Rusi: události a dokumenty*. Pokrok, Praha 1928, s. 106–107.

³⁴ Radko BŘACH, *Úvahy představitelů francouzské vojenské mise z let 1919–1925 o úloze Československa v různých variantách konfliktu*. HaV 2003, č. 2, s. 287.

³⁵ Jiří FIEDLER – Václav SLUKA, *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Libri, Praha 2006, s. 322.

³⁶ Radko BŘACH – Jaroslav LÁNÍK, *Dva roky bojů a organizační práce: československá armáda v letech 1918–1920*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2013, s. 127.

³⁷ Rudolf KALHOUS, *Budování armády*, s. 172.

právo na obsazení rozhodujících míst ve vznikající armádní struktuře. Domácí důstojníci vyrostlí v podmínkách rakousko-uherské armády chtěli totéž,³⁸ jen své nároky odůvodňovali vlastní odbornou, vojensko-technickou převahou.³⁹ Požadavky unifikace vycházely v tomto ohledu z jednoduchého požadavku, aby vojenská správa vystavěla jednoduše důstojnický (a též rotmistrovský) sbor, vychovaný týmiž metodami a k válce připravený týmiž způsobem. Základní výcvik musel mít logicky tutéž podobu bez ohledu na skutečnost, zda se jednalo o důstojnického čekatela aktivního či záložního.⁴⁰ Přes mnohdy osobní důvody odpůrců unifikace se uznávalo, že bez ní nebude důstojnický sbor čs. branné moci nikdy dostatečně a na požadované úrovni výkonný.⁴¹

S otázkou konkrétní podoby branného systému bezprostředně souvisela i otázka branné, či jinak dobově označované předvojenské výchovy. Dostatečně to v případě miliční soustavy podtrhoval příklad Švýcarska. Jak tedy probíhala výchova k brannosti v československých podmínkách? Z hlediska legislativní úpravy lze situaci až do poloviny 20. let charakterizovat jako velmi tristní. Návrh zákona prodléval z důvodu faktického nezájmu státních orgánů několik let na ministerstvu školství, a to aniž by byl jakkoliv projednán. Proto MNO duplicitně připravovalo nový a vlastní návrh.⁴² Ministerstvo národní obrany však nebylo schopné ještě v roce 1930 (!) konkretizovat požadavky na podobu a obsah branné výchovy.⁴³

Jednou z příčin tohoto neutěšeného stavu byla nerozhodnost nad otázkou, zda má branná příprava probíhat obligatorně v samostatných vojenských výcvikových střediscích, či zda je lepší organizovat ji fakultativně v tělovýchovných spolcích.⁴⁴ Zároveň však diskuze přinesly i jiný, velmi podstatný koncepční závěr. Předvojenská výchova je nanejvýš žádoucí pro jakýkoliv branný systém, i když v závislosti na něm se její podoba mohla různit. I pro podmínky stálé armády mohly její rozsah a kvalita výrazně ovlivnit délku reálné služební doby.⁴⁵ I v rámci úvah o kádrovém systému se tudíž vyvozovalo, že čím bude prezenční služba kratší, tím intenzivněji musí narůst kvalita předvojenské branné přípravy.⁴⁶

³⁸ Francouzská vojenská mise nepůsobila v oblasti personální unifikace vždy konstruktivně. Při prosazování francouzské vojenské doktríny totiž někdy využívala právě spory mezi legionářskými a bývalými rakousko-uherskými důstojníky. Viz k tomu: Věra BŘACHOVÁ, *Francouzská vojenská mise v Československu*. HaV 1967, č. 6, s. 907.

³⁹ Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008, s. 159.

⁴⁰ Adolf ŽABOKRTSKÝ, *Poslání československého rotmistra: pět prací poctěných cenami*. Svaz československých rotmistrů, Praha 1927, s. 45.

⁴¹ Jan KARLÍK, *Unifikace a personální systém naší armády*. Josef Šrámek, Praha 1924, s. 11.

⁴² J. KOSTELECKÝ, *O nutnosti předvojenské výchovy*. VR 1925, č. 4, s. 141.

⁴³ Jan ŠINDELÁŘ, *Branná příprava (předvojenská výchova) naší mládeže*. Nakladatel Theodor Mareš, Plzeň 1930, s. 13.

⁴⁴ Jan KARLÍK, *Zákon o branné průpravě: náš branný systém, jakým jest a měl by být*. Družina čs. legionářů, Praha 1930, s. 4.

⁴⁵ D-k, *Branná reforma*. Hlas národní obrany 1924, č. 23, s. 362.

⁴⁶ Rudolf SAGNER-HABROVSKÝ, *Československá armáda a kázeň*. Fr. Borový, Praha 1921, s. 41.

Veškeré výše uvedené trendy se setkaly v procesu přípravy branného zákona, tedy jakési „ústavy“ obrany nové ČSR a právního základu jejího branného systému. Návrhy na jeho podobu začaly vznikat v pozdním létě roku 1919. Vlastní návrh předložila tehdy velmi vlivná Francouzská vojenská mise v Československu, přičemž její hlava a současně první náčelník Hlavního štábu čs. branné moci generál Maurice Pellé (1863–1924) začal na myšlenkách branného zákona pracovat v polovině měsíce srpna. Působení v Praze chápal jako vyvrcholení své vojenské kariéry, a kromě prosazování francouzských zájmů mu nelze upřít osobní snahu o posílení obrany mladého spojeneckého státu,⁴⁷ přičemž v československém prostředí byl takto pozitivně i vnímán.⁴⁸

Československo však stálo zároveň na straně dohodového bloku vítězů, a proto muselo mít bojeschopnou armádu k recipročnímu plnění spojeneckých závazků. Miliční systém by znamenal vybudování čs. armády na defenzivních principech tak, jak fungoval švýcarský branný systém. Ten bez dodatečné organizace a výcviku neumožňoval expediční použití vojenských jednotek. Případné alianční operace vyžadovaly možnost nasazení bojových sil mimo prostor státního území. Pouze obranně zaměřená strategie neměla v případě protáhlého československého území s malou hloubkou obrany valnou naději na úspěch.⁴⁹ Příliš velká délka hranic rozředovala hustotu bojové sestavy jednotek, a tak ztěžovala případnou mobilizaci a rozvinutí záloh. Navíc, představa všeobecného ozbrojení národní milice nemohla uspět v případě protičeskoslovensky naladěných národnostních menšin německé a maďarské. U nich hrozilo zneužití zbraní a síly milic k protistátní činnosti. Generál Pellé proto upřednostňoval silnou mobilní armádu s moderní výzbrojí, jež by mohla vést manévrový boj spolu se spojenci jak na území republiky, tak i za jejími hranicemi. V jeho představách se jednalo o mírovou armádu o síle 150 000 mužů (10 000 důstojníků a poddůstojníků spolu se dvěma ročníky rekrutů po 70 000 odvedencích) stavějící na dvouleté prezenční službě.⁵⁰

V tomto ohledu se silným Pelléovým spojencem stal první a již zmíněný dlouholetý československý ministr zahraničí (1918–1935) Dr. Edvard Beneš, který se do nové vlasti vrátil na počátku října 1919. Beneš se profiloval jako zásadní odpůrce milice, přičemž je logické, že opíral svou argumentaci o zahraničněpolitická hlediska. I díky svým sympatiím k socialismu vystupoval sice jako pacifista, nicméně realisticky založený. Nepředpokládal, že evropský a světový mír vznikne sám od sebe. Již 27. listopadu 1918 psal v tomto ohledu z Paříže

⁴⁷ E. D. MITTELHAUSSER, *Generál Maurice Pellé*. VR 1924, č. 4, s. 173.

⁴⁸ Josef Svatopluk MACHAR, *Generál Maurice Pellé*. Důstojnické listy 1926, č. 1, s. 2.

⁴⁹ Vládní důvodová zpráva o tom hovořila jasně: „*Nutno přiznat, že obrana země, rozložené v úzkém dlouhém pásu..., je úkol obzvláště choulostivý. Část hranic není vůbec chráněna přirozenými překážkami. Horské pásmo tvoří hradbu Čech nikoliv bezcennou, ale také ne nepřekonatelnou. Vpád na Moravu, která od severu k jihu měří asi 160 km, rozdělil by Čechy od Slovenska a tím přivodil by situaci vpravdě katastrofální. Proto musí být Československá armáda v míru tak vyzbrojena a dotována, aby i s mírovým stavem mohla nepříteli zadržet, dokud nedostane posily mobilizovanými silami. Zvláštní situace republiky vyžaduje tudíž od armády velikou pohyblivost a velkou rychlost operační. Tyto nezbytné vlastnosti může poskytnout jedině armáda stálá...*“ Viz Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu III*. 1920. Lidové noviny, Praha 1991, s. 1039.

⁵⁰ Radko BŘACH, *Generál Maurice Pellé: první náčelník hlavního štábu čs. branné moci*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2007, s. 150–151.

prvnímu předsedovi vlády Dr. Karlu Kramářovi. Milici chápal jako brannou soustavu pro mírové mezinárodní klima a její zavedení odsouval až někam do budoucnosti, kdy všechny světové mocnosti uzavřou všeobecnou dohodu o odzbrojení. Za její hlavní nedostatky považoval erozivní dopad na systém vojenské disciplíny.⁵¹ Ve svých veřejných projevech Beneš často zdůrazňoval nejistotu mezinárodní situace, která nedovoluje provádět jakékoliv pacifistické experimenty s jednostranným odzbrojením. V tomto ohledu později velmi realisticky hodnotil omezené možnosti Společnosti národů.⁵² Svůj požadavek na stálou a silnou armádu podepíral faktem samotného vzniku Československa, jež nemohlo vzniknout bez Velké války let 1914 až 1918 a naší rozhodné účasti v ní. Generál Pellé proto mohl počítat s rozhodnou Benešovou podporou pro zavedení dvouleté vojenské služby.

Práce na návrhu branného zákona neprobíhaly ani centralizovaně, ani v gesci jednoho státního orgánu, jak by se v případě tak závažného legislativního počínu dalo očekávat. Celkem byly podány čtyři návrhy branného systému. Kromě již uvedeného francouzského návrhu se jednalo o koncept miliční soustavy ministra národní obrany Klofáče a dále o propozice systému založeného na všeobecné branné povinnosti se sedmi až devítiměsíční službou,⁵³ jehož navrhovatelem se stal první ministrův pobočník a jeho zástupce podplukovník Vladimír Chalupa. Poslední návrh pak zastřelil oponent Francouzské vojenské mise a šéf organizačního oddělení hlavního štábu, již zmiňovaný podplukovník Rudolf Kalhous.⁵⁴

Jako uznávaný vojenský odborník prezentoval v průběhu roku 1919 své názory na organizaci rodící se čs. branné moci, a to v rámci přednášek pro kurz čs. generálního štábu.⁵⁵ Především v nich vyzdvihoval kvality silné a dobře rozčleněné stálé armády, která vykazuje celkově jiné vlastnosti než miliční formace. Díky nevýhodnému a protáhlému tvaru Československa zasazeného uprostřed nepřátelsky naladěných sousedů očekával od domácí armády schopnost ofenzivního vedení války i v obraně, k čemuž jí měla dopomoci vlastní vysoká pohotovost a pohyblivost. Tím mohla být využita střední poloha ČSR v dané geopolitické a geografické situaci.

K získání tolik potřebné operační iniciativy tedy podplukovník Kalhous vyzdvihoval nutnost dobře zorganizovaného a vycvičeného vojska, provedení rychlé mobilizace a existence adekvátních operačních plánů. Jeho návrh branné soustavy s tím přirozeně plně korespondoval. Kalhousovi propozice čtrnáctiměsíční prezenční služby vycházely z předpokladu, že voják po dvouměsíčním základním výcviku zůstane nejméně rok v činné službě. V průběhu této doby měl být vyškolen a vycvičen v rámci všech čtyřech ročních

⁵¹ F. PEROUTKA, *Budování státu III. 1920*, s. 1040–1041.

⁵² Edvard BENEŠ – Jaroslav WERSTADT, *Dr. Edvard Beneš, spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky*. Čin, Praha 1924, s. 190.

⁵³ Radko Břach uvádí jinou strukturu návrhů, tedy měly být podány návrhy Pelléův, Kalhousův a dva od sekretariátu ministra na šesti a sedmiměsíční službu. Viz R. BŘACH. *Generál Maurice Pellé*, s. 152. Autor kapitoly cituje Kalhousovu verzi, viz R. KALHOUS. *Budování armády*, s. 155–156.

⁵⁴ VÚA–VHA, Sběrka kvalifikačních listin, kvalifikační listina podplukovníka generálního štábu Rudolfa Kalhousa (nar. 3. června 1878 ve Svítkově u Pardubic).

⁵⁵ VÚA–VHA, fond Vojenské školy (1918–1939), sign. Vysoká škola válečná, inv. č. 212, Organizace čs. branné moci: 1. přednáška na kursu pro čs. generální štáb, s. 5–6.

období. Dvoutměsíční základní příprava nováčků měla probíhat souběžně s dobou, kdy ve zbrani zůstával předcházející ročník. Za této situace tedy mohla být zachována právě stálá pohotovost vojska alespoň se základní úrovní výcviku.⁵⁶

Legislativní práce na osnově branného zákona spolu s vyhodnocováním jednotlivých návrhů prováděla dne 27. srpna 1919 zřízená komise.⁵⁷ Předsednictví se ujal sám ministr Klofáč, 1. místopředsedou se stal generální inspektor československé armády Josef Svatopluk Machar,⁵⁸ jako 2. místopředseda pracoval vedoucí politicko-právního odboru MNO⁵⁹ Dr. Vítek a spolu s nimi sedmnáct stálých zástupců různých oddělení ministerstva národní obrany. Tato širší komise se scházela jednou týdně, v užší podobě ještě častěji. O zpracování branného zákona se významně zasloužil zejména Dr. Vorel. Vztahy mezi ministrem Václavem Klofáčem a generálem Pelléem nelze charakterizovat jako bezproblémové, a proto nedošlo ke generálovu přizvání do rámce oficiálního jednání. 22. října 1919 svolal ministr národní obrany společnou poradu branného výboru Národního shromáždění (NS) se zástupci koaličních stran.

Vzhledem ke komplikovaným vztahům se sousedy, zejména s Německem, Maďarskem a Rakouskem, kde sílily monarchistické restaurační snahy, dospěli přítomní k prozatímnímu odložení miliční koncepce. Jednající se přiklonili ke Kalhousově čtrnáctiměsíční variantě a též k prozatímnímu zachování všeobecné branné povinnosti a rámcových kádrů za účelem doplňování branné moci. Celkové náklady upřednostňované varianty byly vyčísleny zhruba na 1 304 000 000 korun československých.⁶⁰ Politické zadání směrem k veřejnosti pak koaliční schůze formulovala jednoznačně. Na jaře roku 1920 měly proběhnout první republikánské odvody dle ustanovení nového zákona a v říjnu se počítalo s příchodem těchto branců do aktivní služby.⁶¹

Generál Pellé to však odmítl respektovat a rozhodl se i za cenu dočasné protestní rezignace⁶² vstoupit aktivně do politických jednání. Ta probíhala v průběhu listopadu opět v branném výboru NS i v jednotlivých stranických klubech. Od čtrnáctiměsíčního návrhu se postupně ustupovalo, pouze sociální demokraté setrvali na nesouhlasném stanovisku vůči dvouleté délce prezenční služby.⁶³ V prosinci se snahy vytrvalého francouzského generála potkaly s rozhodujícím úspěchem, když dosáhl příslibu koaličních stran, že vláda předloží návrh

⁵⁶ R. KALHOUS. *Budování armády*, s. 155.

⁵⁷ R. KALHOUS. *Budování armády*, s. 154.

⁵⁸ Ten byl dekretem prezidenta republiky jmenován do funkce teprve 14. 8. 1919. Viz k tomu: Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Generální inspektor J. S. Machar*. HaV 1992, č. 2, s. 152.

⁵⁹ Jaroslav TALÁR, *Vývoj vojenské správy na našem území*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí K. SCHELLE, Právnická fakulta MU, Brno 2011, s. 16.

⁶⁰ *Nový branný zákon republiky*. České slovo, 23. 10. 1919, č. 243, s. 1.

⁶¹ Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I: 1919–1925. Svazek 5 – Útoky, kritiky, blahopřání, *Komuniké o poradě zástupců koaličních stran a branného výboru Národního shromáždění, konané 22. října 1919*. Vojenský historický ústav, Praha 2012. s. 253.

⁶² Vlastimil VÁVRA, *K třídnímu boji v čs. armádě 1918–1920*. HaV 1978, č. 5, s. 109.

⁶³ Josef Svatopluk MACHAR, *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty: 1925–1926*. Ot. Štorch-Marien, Praha 1927, s. 183.

branného zákona s dvouletou prezenční službou. Jednalo se o rozhodující okamžik, a ne nadarmo byl poté Pellé označován za „duchovního otce“ zákona.⁶⁴

Dne 28. prosince 1919 pak Národní shromáždění obdrželo příslušný vládní návrh pod číslem tisku 2176 k zahájení řádné ústavní procedury.⁶⁵ Kromě otázky dvouleté prezenční služby povinné pro všechny v zákoně uvedené věkové kategorie mužského obyvatelstva státu obsahoval návrh vlády i další klíčové body. Z unifikačních požadavků vycházel zejména postulát jednotné a společné armády pro celý československý stát bez jakéhokoliv jejího třídění a dalšího rozčleňování tak, jak se dělo v ozbrojených silách bývalého Rakouska-Uherska. Kromě doplňování na základě všeobecné branné povinnosti měla nová čs. branná moc mít svůj pevný základ ve vojenských osobách z povolání a dalších osobách dobrovolně se hlásících k výkonu vojenské služby.⁶⁶ Jednalo se o ostatně o základní znaky kádrové (rámcové) soustavy.

Dne 22. ledna 1920 přistoupil branný výbor NS k projednávání předmětné vládní předlohy, přičemž důvodová zpráva k osnově branného zákona hájila především tři základní teze návrhu, tedy systém stálé armády, její mírový stav na úrovni 150 000 mužů a dvouletou služební dobu. Argumentace směřující proti zavedení miličního systému se opírala zejména o vojenské analýzy z druhé poloviny roku 1919, které na příkladu maďarského vpádu na Slovensko zpochybňovaly schopnost tohoto alternativního systému čelit takové či případně dalším podobným agresím.⁶⁷ Pellé pokračoval ve stejné době s ofenzívou proti Kalhousovu návrhu čtrnáctiměsíční služby, a to na stránkách agrárníckého *Venkova*⁶⁸ a Národní politiky.⁶⁹ Kritizoval zejména dle jeho názoru nepostačující mírový stav armády, jenž měl dle této alternativy představovat 111 000 mužů.

Dle jeho analýzy by systém zanechal stát každý rok čtyři měsíce bez efektivní obrany, kdy by službu konalo mužstvo nedostatečně vycvičené. Možnost eliminovat tento nedostatek přijímáním dobrovolníků za odpovídající příplatky ke služnému pak odmítal z důvodu celkové přílišné finanční náročnosti. Tito dobrovolníci by navíc museli opustit své civilní profese v průmyslu a zemědělství, čímž by náklady dále rostly. Klub sociálních demokratů

⁶⁴ Isabelle SANDIFORD-PELLÉ, *Generál Pellé: obrázkový deník*. Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, Praha 2010, s. 154.

⁶⁵ Údaje k posloupnosti legislativního procesu nejsou jednotné. Například R. Břach a J. Láník uvádějí, že vláda projednala návrh zákona až 9. ledna 1920 a po kratší diskuzi jej, v podstatě beze změn, předložila Národnímu shromáždění o den později. Viz k tomu: R. BŘACH – J. LÁNÍK. *Dva roky bojů a organizační práce: československá armáda v letech 1918–1920*, s. 145.

⁶⁶ Silvestr BLÁHA – Rudolf MEDEK (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*, s. 72.

⁶⁷ Jaroslav Václav KLOFÁČ, *Osudy branné moci československé za prvního ministra národní obrany V. J. Klofáče*. Tiskové a vydavatelské družstvo československých socialistů, Praha 1920, s. 56–57.

⁶⁸ *Jak soudí min. Dr. Beněš a gen. Pellé o dvouleté službě vojenské*. *Venkov*: Ústřední list Republikánské strany československého venkova, 25. 1. 1920, č. 22, s. 1.

⁶⁹ Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I: 1919–1925. Svazek 5 – Útoky, kritiky, blahopřání. *Z projevu generála Pelléa o branném zákonu, předneseném na schůzi zástupců tisku na Ministerstvu národní obrany. Zveřejněno v Národní politice 25. ledna 1920*. s. 255.

v NS však v lednu 1920 vytrvale dodržoval vlastní usnesení, že nadále požaduje realizaci miličního systému a dvouletou vojenskou službu naopak považuje za zbytečnou.⁷⁰

Odmítavé sociálně demokratické stanovisko se promítlo i do průběhu vyjednávání v branném výboru NS. S kompromisním a zároveň konečným řešením nakonec přišel Edvard Beneš, který navrhl postupnou redukci délky prezenční služby. Za základ byla vzata prezenční služba 14měsíční, jež měla být přechodně na dobu tří let prodloužena o 10 měsíců (celkově tedy 2 roky) a na dobu následující tří let už jen o 4 měsíce (na úhrnných 18 měsíců). Přechodnost pak podtrhl dodatečně připojený druhý odstavec prvního paragrafu vládní předlohy, dle něž měla ustanovení zákona platit pouze nezbytně nutnou dobu, než dojde k přechodu na miliční brannou soustavu.⁷¹ Jednání se však komplikovala i nadále, a to díky odporu sociálně demokratických poslanců v branném výboru NS, který až 16. března 1920 dospěl k dohodě všech stran. Její součástí se stala klauzule o tom, že návrh zákona bude schválen v celku, bez dalších pozměňovacích návrhů. Plenární zasedání tak mělo proběhnout v duchu národní shody jako výraz odhodlání bránit Československou republiku.⁷²

Stalo se tak především v důsledku událostí v sousedním Německu, kde ve dnech 13. až 17. března 1920 proběhl pravicově militaristický tzv. Kappův puč.⁷³ I přes jeho neúspěch bylo všem rozhodujícím politickým silám v ČSR jasné, že bezpečnost státu musí dostat přednost před stranickými rozmíškami. Schvalovací procedura na plenárním zasedání NS dne 19. března již byla rychlá a bezproblémová. Branný zákon⁷⁴ schválili všichni přítomní manifestačně a jednomyslně. Tak říkajíc „hrdinou“ dne a tím pravým vítězem se stal bezpochyby generál Pellé, kterého ještě před hlasováním NS odměnilo ve stoje potleskem a ovacemi.⁷⁵ O jeho rozhodující úloze při formování československého branného systému nemohlo být jakýchkoliv pochyb.

Alternativní návrhy branných systémů

Přijetí branného zákona v březnu 1920 přirozeně neznamenal konec diskuzí o konkrétní podobě branného systému republiky. Na podzim téhož roku se v tisku objevovaly texty k otázce délky prezenční vojenské služby. Dvouletá služební doba byla chápána v duchu legislativní úpravy i fakticky jako přechodné opatření, vůči němuž se vyhraňovala část veřejnosti, antimilitaristicky zaměřené skupiny sociálních demokratů a lidovců a v neposlední řadě i někteří vojenští odborníci. Vojenskou službu v délce čtrnácti měsíců chápali jako plně vyhovující potřebám obrany země a vážně počítali s postupným přechodem k milici, v neposlední řadě též

⁷⁰ *Branný zákon*. Právo lidu, 18. 1. 1920, č. 16, s. 1.

⁷¹ Jaroslav VOREL, *Branný zákon Republiky československé s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízeními týkajícími se branné povinnosti*. Nakladatel Fr. Borový, Praha 1924, s. 6–7.

⁷² Radko BŘACH – Jaroslav LÁNÍK, *Dva roky bojů a organizační práce: československá armáda v letech 1918–1920*, s. 147.

⁷³ Dagmar MORAVCOVÁ, *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918–1932*. Karolinum, Praha 2006, s. 47 a n.

⁷⁴ Branný zákon republiky Československé ze dne 19. března 1920 č. 193/1920 Sb. z. a n.

⁷⁵ Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I: 1919–1925. Svazek 5 – Útoky, kritiky, blahopřání. *Z projevu předsedy branného výboru Národního shromáždění Františka Udržala před hlasováním o branném zákonu 19. března 1920. Poděkování generálu Pelléovi*, s. 256.

vzhledem k národohospodářským potřebám státu.⁷⁶ Argumentovalo se též vývojem ve spoje- necké Francii, kde probíhala vážná jednání o zavedení 18měsíční služební doby. V důsledku této úpravy se mírový stav čs. branné moci mohl snížit ze 150 000 na 110 000 mužů, což nemělo nijak omezit československou obranyschopnost. Stát měla dle těchto argumentů efektivně uhájit až válečná armáda, jejíž bojeschopnost se odvíjela nikoliv od mírového stavu, nýbrž od dobře zorganizované a rychle provedené mobilizace. Odpůrci této koncepce naopak tvrdili, že ani menší armáda postavená na službě v délce čtrnácti měsíců, ani půlletá miliční služba s nástupními termíny dvakrát ročně žádné úspory obranných výdajů nepřinese.⁷⁷ Nutnost delší dvouleté prezenční služby se v této optice odůvodňovala též prozatímní absencí branné (předvojenské) výchovy, zejména v rámci systému školního vzdělávání.⁷⁸

Diskuze ohledně délky prezenční služby však zůstávaly na platformě schváleného branného zákona. Všechny návrhy alternativ branných systémů vycházely totiž z ideje, že lze úspěšně kombinovat přednosti stálé i miliční armády. V různých proporcích obsahovaly základní kameny obou systémů celkem tři oponentní návrhy, jež však neměly legislativní formu. Jednalo se o koncepcce ministerského rady Milana Fučíka, dále nám již dobře známého československého socialisty Václava Klofáče a konečně nacionála blízkého Radolu Gajdovi Jana Karlíka. I když se žádná z nich ani ve svých dílčích prvcích neuskutečnila, má jejich myšlenkový obsah velkou vypovídající hodnotu z hlediska originálního domácího vojenského myšlení. Kombinací různých branných prvků návrhy vyjadřovaly v první řadě zohlednění československých specifik za tvořivého využití standardních či ze zahraničí přejatých prvků.

Návrh oborového rady Milana Fučíka lze do určité míry ztotožnit s oficiálním stanoviskem ministerstva národní obrany, v jehož čele stál od července roku 1920 sociálnědemokratický ministr Ivan Markovič. Ten na MNO zřídil v rámci občanské sekce 4. oddělení pro studium miliční soustavy,⁷⁹ v jehož čele stál právě odborový rada Fučík. Za základ jakéhokoliv branného systému považoval všeobecnou brannou povinnost, přičemž poukazoval na nevýhody malých profesionálních armád (neúměrná finanční nákladnost, nedostatek záloh).

Dále zdůrazňoval, že i čistě miliční systém se nemůže zcela obejít bez základního „kádru“ důstojníků a poddůstojníků z povolání spolu s dobrovolně dělesloužícími dobrovolníky. Profesionálové v základu každé armády umožňovali dle Fučíka zkrátit prezenční službu i výcvik masы povolaných branců. Fučíkovo pojetí branného systému nesměřovalo pouze k vytvoření izolované armády, nýbrž k vyzbrojení a přípravě celého národa. Branný systém dostal v jeho pojetí za úkol koordinaci činnosti veškerých státních i samosprávných úřadů za účelem organizace národní obrany, stejně jako využití všech národních ekonomických a průmyslových zdrojů. Pojmy kádrové, stálé armády, podobně jako miličního vojska, považoval samy o sobě za překonané.⁸⁰ Nový branný systém vycházející z vědeckých poznatků chápal jako komplexnější otázku než politicky poněkud zprofanovaný pojem milice.

⁷⁶ *Otázka praesenční voj. služby*. Tribuna, 30. 11. 1920, č. 280, s. 1.

⁷⁷ V. J. HAUNER, *O naši armádu*. Tribuna, 3. 12. 1920, č. 283, s. 1.

⁷⁸ V. J. HAUNER, *Ještě o otázce prezenční vojenské služby*. Tribuna, 5. 1. 1921, č. 3, s. 2.

⁷⁹ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*, s. 149.

⁸⁰ Milan FUČÍK, *Vojenský problém v demokracii: uvedení v soubor otázek národní obrany a pokus o zjištění předpokladů budoucí branné soustavy*. Fr. Borový, Praha 1921, s. 47–48.

Ve stručné a sdělné podobě prezentoval Milan Fučík návrh svého branného systému na stránkách čtvrtého čísla Vojenských rozhledů ročníku 1923.⁸¹ Jednalo se o kombinaci kádrového systému s miličními prvky vyúsťující v koncepci vlastní soustavy. Ze stále armády zachoval Fučík silné kádry profesionálních důstojníků a poddůstojníků z povolání, výcvik nováčků v organických jednotkách polních útvarů (s důrazem na stupeň roty) a pravidelná vojenská cvičení v délce 28 dnů. Z prvků milice pak byla do systému implementována silná úloha branné výchovy mládeže, zkrácení prezenční služby na 12 a v krajním případě až na 9 měsíců a základní výcvik co největšího počtu občanů. Brannou moc mělo tvořit 32 divizí jednotného typu (3 pluky pěchoty, 2 pluky dělostřelectva), jejíž mírový stav kolísal v průběhu roku od 56 do 150 tisíc mužů.

Minimální početní stavy v průběhu července a srpna měly umožnit nerušený průběh letních zemědělských prací. Po stránce ubytování, výcviku, evidence, doplňování a mobilizace se návrh Fučíkova systému opíral o existenci 16 divizních táborových středisek na teritoriálním principu, jejichž rozložení na československém území mělo vycházet z účelných hledisek strategických, dopravních, hospodářských a politických.⁸² Miliční vlivy se nejvíce projevíly v návrhu celkového průběhu občanské služební povinnosti: od 6 do 20 let branná výchova s důrazem na tělesnou a střeleckou přípravu, v průběhu 20. roku základní výcvik, od 21. do 36. roku povinnost účasti na čtyřech armádních cvičeních v délce 28 dnů (spolu s polovojenským branným výcvikem) a konečně mezi 37. a 46. rokem věku jedno opakovací cvičení v délce 14 dnů.⁸³

Odchod V. J. Klofáče z postu ministra národní obrany koncem května 1920 neznamenal přerušeni jeho zájmu o brannou otázku. V řadách národně socialistické strany se nadále zasazoval o zavedení ozbrojené milice a mezi lety 1921 a 1924 připravil on a stranické odborné komise kostru nového branného systému.⁸⁴ Jako předseda strany navrhl reformu vojenské politiky státu a načrtl nové branné soustavy na X. sjezdu Československé strany socialistické v Brně ve dnech 6. až 8. prosince 1924. Potvrdil tak konzistenci svých názorů z doby dávno před vypuknutím 1. světové války.⁸⁵

Reforma se opírala o tři základní východiska, konkrétně šlo o maximální zkrácení základní vojenské služby při jejím zefektivnění, o vycvičení co největšího počtu občanů a o celkové snížení nákladů na armádu. Aby mohl být výcvik zkvalitněn a prezenční služba zkrácena, navrhol Klofáč zavést rozsáhlý systém branné výchovy ve školách, různých svazech, spolcích či korporacích. Díky tomu mohla služební doba klesnout v případě pěchoty na 7 až 9 měsíců. Stala by se tudíž různě dlouhou u různých druhů vojsk, v odlišných nástupních termínech a důsledně měla vycházet z principu individualizace dle zdravotního stavu brance a jeho zájmů, schopností či vzdělání. Rámcová struktura armády měla být zachována, zejména ve stupních četa-rotaprapor a ve dvou turnusech by systém umožňoval vycvičit dvojnásobný počet osob. Důsledky pro mírový stav branné moci se

⁸¹ Milan FUČÍK, *Pokus o původní brannou soustavu*. VR 1923, č. 4, s. 147–158.

⁸² Tamtéž, s. 151.

⁸³ Tamtéž, s. 153.

⁸⁴ Jiří ŠOLC, *Miliční systém v programu Čs. strany národně socialistické v letech 1919–1938*. HaV 1992, č. 6, s. 16.

⁸⁵ Jan BERÁNEK, *Český antimilitarismus před první světovou válkou*. HaV 1965, č. 1, s. 99.

podobaly soustavě Milana Fučíka, tedy určitý mírový stav armády by neexistoval a kolísal by dle velikosti a struktury jednotlivých odvodních ročníků.⁸⁶

Jednání X. sjezdu národních socialistů se stalo vrcholem jejich snah o reformu československé branné politiky, k prosazení návrhu jako celku však straně chyběla potřebná politická síla. Senátor Klofáč ale zůstal svému miličnímu „snu“ věrný i nadále a živě propagoval přednosti této soustavy.⁸⁷

Za nejvíce originální a zároveň poněkud kontroverzní lze považovat systémový návrh francouzského legionáře JUDr. Jana Karlíka. Jednalo se o nacionálně laděného bývalého kapitána gšt., který byl donucen díky své názorové neústupnosti i osobním zdravotním důvodům armádu předčasně opustit.⁸⁸ A to navzdory skutečnosti, že se jednalo o doktora práv, který se svým přítelem a ruským legionářským generálem Radolou Gajdou absolvoval druhý ročník Vysoké válečné školy v Paříži.⁸⁹

Gajda však do mírových poměrů mladé republiky zjevně nezapadl, o čemž svědčí jeho nedobré vztahy s T. G. Masarykem i Edvardem Benešem.⁹⁰ Nepohodlný generál byl v roce 1926 za nejasných okolností odstraněn z pozice náčelníka Hlavního štábu čs. branné moci, v důsledku čehož realizoval své předchozí sympatie k fašistické ideologii.⁹¹ Dlouho totiž neváhal a vstoupil do opoziční politiky s aureolou zneuznaného hrdiny,⁹² a to jako dlouholetý předseda Národní obce fašistické. Doktora Karlíka spojovala s Gajdou společná teoretická a ideová báze, na níž rozvíjeli vojensko-vědecké názory na válku. Již v době pařížských studií se shodli, že československá armáda potřebuje vlastní válečnou (vojenskou) doktrínu, která by vycházela ze specifik našeho státu po stránce národohospodářské, zeměpisné i národnostní. Zvláštní podmínky, za nichž by čs. branná moc musela v příští válce bojovat, plně odůvodňovaly myšlenkové osamostatnění na poli vojensko-teoretických úvah.⁹³

Jan Karlík publikoval vlastní názory na originální domácí branný systém mezi lety 1924 a 1930 a spojoval je nerozlučně s otázkou personální unifikace československé armády. Zdůrazňoval při tom ze svého pohledu pochopitelný důraz na nacionální prvek, když hovořil o českém vojenském zřízení. V něm měla důležitou roli hrát opět branná předvojenská příprava, která by se stala předpokladem pro snižování doby činné služby. Tu chtěl Karlík ve svém návrhu individualizovat na základě národnostních, vzdělanostních a služebních (např. druh zbraní)

⁸⁶ J. ŠOLC, *Miliční systém v programu Čs. strany národně socialistické v letech 1919–1938*, s. 21.

⁸⁷ AŠ, *Různé knížky*. Národní osvobození, 29. dubna 1926, č. 118, s. 3.

⁸⁸ Jan KARLÍK, *Unifikace a personální systém naší armády*, s. 3.

⁸⁹ Jan KARLÍK, *Případ generála Gajdy: příčiny, podstata, osoby*. Nákladem vlastním, Praha 1926, s. 3.

⁹⁰ Oldřich JURMAN, *Nepřítel Masaryka: neobyčejný život generála Radoly Gajdy*. Fortuna Libri Publishing, Praha 2020, s. 10–11.

⁹¹ František KURFÜRST, *Radola Gajda, Rudolf Geidl: legenda a skutečnost*. Nakladatelství Albatros, Praha 1926, s. 55.

⁹² Otakar DOSTAL, *Generál ruských legií Radola Gajda a jeho účast v sibiřské anabasi*. Národní obec fašistická, Praha 1927, s. 15.

⁹³ Radola GAJDA – Jan KARLÍK, *Válka a my*. Nákladem vlastním, Praha 1927, s. 3.

kritérií aplikovaných na povolávané brance. Cílová základní průměrná doba představovala 11 měsíců s alternativami dlouhými 17 či naopak 7 měsíců. Delší služba se plánovala například pro negramotné tak, aby při vojenském výcviku mohli absolvovat i nezbytně nutné základní vzdělání. Kratší dobou měli být naopak odměněni branci schopni sloužit pouze beze zbraně či v pomocných službách, a to z důvodu jednoduchosti výcviku. Průměrné zkrácení prezenční služby podmiňoval zkvalitněním právě důstojnických a poddůstojnických (zejména středoškolských) kádrů, tedy důsledným provedením personální unifikace.⁹⁴

Díky této variabilitě bylo zřejmé, že mírový stav armády nemohl vykazovat v průběhu výcvikového roku tytéž počty. Karlík považoval z hlediska potřeb obrany Československa za nemyslitelné, aby minimální stavy klesly pod 100 000 mužů ve zbraní, a naopak horní mez pro něj představovala branná moc o 170 000 příslušnících.⁹⁵ Za základ výcvikového rámce měl sloužit pluk, a v jeho rámci zejména rota. Dle Karlíkových vizí měla mít armáda nejen funkce vzdělávací a socializační, nýbrž také národohospodářské. U druhů zbraní vyžadujících méně náročný, kratší výcvik, chtěl Karlík převést část mužstva k veřejně prospěšným pracím, aniž by však zároveň utrpěla kvalita přípravy se zbraní.

Také systém Dr. Karlíka počítal s využitím miličních prvků, a to ve formě pravidelného výcviku záložníků v místě svého bydliště v rozsahu čtyř hodin měsíčně. K tomu účelu měly sloužit miliční teritoriální útvary se schopnostmi okamžité pohotovosti a mobilizace. Po jejím vyhlášení bylo jejich určení jednoznačné, tedy strážní služba u důležitých objektů, železnic a ostraha hranic. Jejich omezenou bojovou hodnotu nahrazovala plánovaná schopnost rychlé mobilizace a odchodu do určených prostor v řádu hodin. Věkové rozmezí pro zařazení do rámce uvedených jednotek představoval interval od 30 do 70 (!) let, jejich ozbrojení mělo proběhnout až těsně před odchodem k plnění bojových úkolů a sloužit zde mohly dobrovolně i nevojáci, tedy osoby bez prodělané prezenční služby.⁹⁶

Závěr

Navrhované alternativní branné systémy jsou zajímavým dokladem o hledání kompromisů mezi stálou armádou a vojenskou milicí, a to z pohledu domácích autorů, kteří se do nich snažili promítnout specifické podmínky mladého československého státu. Díky objektivním okolnostem nikdy nevstoupily v život a zůstaly tak pouze dokladem originálního doktrinnálního myšlení. Otázka přenesení miličního systému do podmínek čs. branné moci vzala v polovině 20. let minulého století brzy za své. Náčelník Hlavního štábu čs. branné moci, francouzský generál Eugène Mittelhauser, napsal v dubnu 1924 zprávu pro ministra národní obrany Františka Udržala, v níž odůvodňoval nepřijatelnost čtrnáctiměsíční prezenční služby.⁹⁷ Hlavním argumentem se pro něj staly nízké početní stavy mužstva v jednotkách,

⁹⁴ Jan KARLÍK, *Unifikace a personální systém naší armády*, s. 141 a n.

⁹⁵ Jan KARLÍK, *České vojenské zřízení: náš branný systém, jakým jest a měl by být*. Nákladem vlastním, Praha 1924, s. 161.

⁹⁶ Jan KARLÍK, *Zákon o branné přípravě: studie k otázce branného výcviku a branných úlev*. Družina čs. legionářů, Praha 1930, s. 165–167.

⁹⁷ Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I. 1919–1925. Svazek 3. Návrhy, nóty, memoranda. *Hlavní štáb československé armády, 1. oddělení. Zpráva generála Mittelhausera*

jež by neumožnily v případě nepřátelské agrese zaujmout okamžitý kryt hranic tak, aby ve vnitrozemí mohla nerušeně proběhnout mobilizace a naplnění rámcových útvarů. Branný zákon jako „ústava“ armády prošel v těchto souvislostech dalšími změnami.⁹⁸

Na pořadu dne již tedy nebylo zkrácení prezenční služby na 14 měsíců, ale naopak došlo od května 1927 k uchování služby osmnáctiměsíční.⁹⁹ Od 1. října téhož roku proběhlo dále na základě zákonné úpravy¹⁰⁰ stanovení stálého stavu československé armády minimálně na 100 000 a nejvýše na 140 000 počtu mužstva, a to v závislosti na výcvikovém období roku. Nejednalo se však o poslední pokus o revizi délky služby v čs. branné moci. Mezinárodní konference v Ženevě (1932) se sice v otázkách obecného odzbrojení změnila díky odmítavému postoji Berlína v neplodnou diskuzi,¹⁰¹ nicméně určité důsledky pro náš branný systém přece jen měla. V květnu téhož roku nová zákonná úprava¹⁰² stanovila, že občané podléhající branné povinnosti odvedení v roce 1933 konají prezenční službu v délce 14 měsíců. V roce 1934 pak klesly mírové počty čs. armády na 88 000 mužů,¹⁰³ což však neodpovídalo zhoršující se bezpečnostní situaci v Evropě i celém světě. Proto došlo v prosinci téhož roku k stanovení základní výměry délky služby na dva roky.¹⁰⁴ Politické elity tak s konečnou platností ukončily diskuze o rozsáhlé demilitarizaci společnosti a koncepcie mířícího vojska zůstala pro československé poměry pouhým nereálným snem.

předaná ministru národní obrany, s. d., s. n. Praha, duben 1924. Čtrnáctiměsíční prezenční služba. Vojenský historický ústav, Praha 2010, s. 229.

⁹⁸ Jaroslav VOREL, *Branný zákon Republiky československé (ve znění novely z roku 1927) s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízeními týkajícími se branné povinnosti*. Československý Kompas, Praha 1927, s. 5.

⁹⁹ Zákon ze dne 8. dubna 1927 o délce prezenční služby vojenské č. 51/1927 Sb. z. a n.

¹⁰⁰ Zákon ze dne 8. dubna 1927, jímž se stanoví mírový počet československého vojska od 1. října 1927 č. 52/1927 Sb. z. a n.

¹⁰¹ Karel STRAKA, *Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*. Ministerstvo obrany České republiky – AVIS, Praha 2007. s. 9.

¹⁰² Zákon ze dne 11. května 1932 o délce prezenční služby a o některých změnách branného zákona a zákona ze dne 8. dubna 1927, č. 53 Sb. z. a n., č. 66/1932 Sb. z. a n.

¹⁰³ Vlastimil VÁVRA, *Novou cestou: k vojenskopolitickým aspektům VII. kongresu KI*. HaV 1980, č. 5, s. 63.

¹⁰⁴ Zákon ze dne 19. prosince 1934 o délce prezenční služby č. 267/1934 Sb. z. a n.

ZÁVĚREČNÁ CVIČENÍ ČESKOSLOVENSKÉ BRANNÉ MOCI V LETECH 1922 AŽ 1937

Pavel Šrámek

Úvodem

Závěrečné vojenské manévry oficiálně označované jako závěrečná cvičení patří v případě meziválečné československé branné moci k nepříliš zpracovaným tématům. Dosud publikované texty se věnovaly hlavně několika vybraným manévřům, převážně z 30. let 20. století.¹ Přitom jde o téma nepochybně zajímavé a základní informace k němu lze snadno získat z dobového celostátního a regionálního tisku.²

Manévry, resp. závěrečná cvičení tvořily závěr výcvikového roku, kdy se postupně cvičilo od nejmenších organizačních celků po ty nejvyšší. Poslední cvičení, obvykle na divizní či vyšší úrovni za účasti všech druhů vojsk, byla pak označována jako závěrečná cvičení. Trvala několik dní a představovala příležitost vyzkoušet si činnost jednotlivých svazků s počty zvýšenými povoláními záložníky a v součinnosti s dalšími druhy vojsk v podmínkách napodobujících válečné použití.³

Závěrečná cvičení vzhledem k jejich rozsahu neprobíhala ve výcvikových prostorech, ale v běžném terénu, což samozřejmě vylučovalo použití ostré munice a omezovalo provádění terénních úprav. Konala se s ohledem na polní práce od druhé poloviny srpna do půlky září, a to jako střetnutí dvou stran (červené a modré) pod dohledem ředitelství cvičení a rozhodčí služby. Kromě československých vojáků se jich účastnili vybraní političtí představitelé státu, místní samosprávy a vojenští hosté ze zahraničí. Závěr obvykle tvořila vojenská přehlídka.

¹ Zdenko MARŠÁLEK, *Pan prezident jede na manévry. T. G. Masaryk na závěrečných cvičeních branné moci v roce 1922*. Dějiny a současnost 2006, č. 12, s. 33–36; Zdenko MARŠÁLEK, *Rychlé svazky na závěrečném cvičení čs. armády v roce 1937*. HaV 2002, č. 2, s. 303–337; Karel NOVOTNÝ, *Několik poznatků ze cvičení a manévřů v československé armádě z let 1930–1938*. HaV 1968, č. 6/7, s. 1046–1077; Pavel ŠRÁMEK, *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*. Mladá fronta, Praha 2008, s. 60–68; Karel STRAKA, *Prezident republiky Edvard Beneš a československá branná moc v jubilejním roce 1937*. HaV 2017, č. 2, s. 4–21; Karel STRAKA, *Zrození monumentu: počátky moderního opevňování v meziválečném Československu*. HaV 2015, č. 1, s. 14–19; Radomír ZAVADIL, *Manévry na Hané. Závěrečná cvičení československé branné moci v roce 1929 na Kroměřížsku*. Jakab Publishing, Bučovice 2020.

² Příspěvek vznikl na základě studia celostátního tisku (především Lidové noviny) a vybraného regionálního tisku z let 1922 až 1937 doplněného dokumenty uloženými ve VÚA–VHA ve fondech Hlavní štáb a Vojenská kancelář prezidenta republiky.

³ Používaná terminologie nebyla především zpočátku jednotná. V dokumentech se tak vedle „závěrečná cvičení“ objevovalo „velká cvičení“, „konečná cvičení“ nebo jen „manévry“.

Vývoj závěrečných cvičení

Poprvé závěrečná cvičení proběhla v roce 1922, kdy končila dvouletá vojenská služba prvních branců povoláných po skončení světové války. U všech pěších divizí se uskutečnila polní cvičení pluků a brigád, která byla na přelomu srpna a září zakončena dvou až třídenním závěrečným cvičením dané divize.⁴ Větší charakter mělo závěrečné cvičení od 1. do 4. září na Sedlčansku, kterého se zúčastnily jedna pěší divize, jedna pěší a jedna jezdecká brigáda posílené dělostřelectvem a letectvem, celkem asi 18 000 mužů. Námětem byl útok nepřítele z Bavorska směrem na Prahu, jeho zastavení a následný protiútok bránící se armády. Cvičení řídil zemský vojenský velitel generál Jan Syrový a navštívil ho prezident Masaryk.⁵

Stejnou podobu měla závěrečná cvičení v roce 1923. Všechny pěší divize postupně uskutečnily cvičení svých pluků a brigád, která završily divizním závěrečným cvičením koncem srpna či počátkem září. Jen jedna ze stran byla ovšem plnohodnotná, druhou představovali značkaři. Jediné větší závěrečné cvičení se konalo 5. až 7. září u Poličky a zapojily se do něj tři pěší divize, dvě jezdecké brigády a těžká dělostřelecká brigáda doplněné letectvem, celkem asi 30 000 mužů. Námět představoval vpád nepřítele z Kladska, soustředění sil obránce a jeho protiútok z prostoru Moravy, které měly podpořit mimo jiné nově pořízené tanky. Ředitelem cvičení byl náčelník Hlavního štábu generál Mittelhauser.

V následujícím roce 1924 závěrečná cvičení pěších divizí proběhla po tradičních plukovních a brigádních cvičeních už jako vzájemné střetnutí dvou divizí, z nichž každá představovala jednu cvičící stranu. Opět pouze jedna z nich byla plnohodnotná, druhou tvořili značkaři. Větší závěrečné cvičení se odehrálo od 24. do 26. srpna na západním Slovensku za účasti dvou pěších divizí, horské brigády a jezdeckého pluku posílených dělostřelectvem a letectvem. Námět byl obdobný jako v předchozích letech, a to útok nepřítele se zatlačením obránce, který po zreorganizování svých sil provedl protiútok. Cvičení řídil zemský vojenský velitel generál Spiré a navštívil ho prezident Masaryk. Kromě toho proběhly během srpna samostatné manévry 1. a 2. jezdecké brigády s letectvem a obrněnými automobily.

V roce 1925 zůstala československá branná moc jen u samostatných závěrečných cvičení jednotlivých svazků, tj. pěších divizí, horských brigád a také jezdeckých brigád. U všech pěších divizí se uskutečnila polní cvičení podřízených pluků a brigád, která byla ve druhé polovině srpna a na začátku září zakončena závěrečným cvičením dané divize, kdy jednu stranu představovali značkaři. Jako námět cvičení se objevil například přechod přes řeku a následný útok na protivníka (u 3. divize přes řeku Labe). Podobné to bylo i v roce 1926, jen jezdecké brigády necvičily samostatně, ale jejich pluky spolu s pěšími divizemi. Oproti předchozím rokům zřejmě alespoň některá cvičení již nebyla předem konkrétně připravena, ale velitelé dostali volnost při jejich provádění.⁶

⁴ Ve 20. letech se používalo oficiální označení „pěší divize“, ve 30. letech jen „divize“. Pro větší přehlednost je v textu s číselným označením použito vždy „divize“, v souhrnných údajích o počtu svazků pak „pěší divize“.

⁵ Z. MARŠÁLEK, *Pan prezident jede na manévry*, s. 34–36.

⁶ Oldřich ŠPANIEL, *Letošní závěrečná cvičení*. Důstojnické listy, 1926, č. 39, s. 1; Silvestr BLÁHA – Rudolf MEDEK (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva,

Rok 1927 přinesl změny. Všechna závěrečná cvičení proběhla jako vzájemná střetnutí dvou plnohodnotných svazků, tj. bez značkařů a jako volná cvičení, tedy bez předem daného průběhu. Nejprve spolu cvičily obě horské brigády a následovalo všech dvanáct pěších divizí v šesti závěrečných cvičeních. Častým námětem byla situace, kdy jedna strana útočila a druhá strana ji měla zastavit a zatlačit zpět. Týkalo se to například závěrečného cvičení u Mladé Boleslavi od 26. do 28. srpna, kterého se účastnily dvě pěší divize posílené dělostřelectvem a letectvem, celkem asi 16 000 mužů. Cvičení řídil zemský vojenský velitel generál Jan Drobný.

Nový systém závěrečných cvičení vždy dvou svazků zůstal zachován i v roce 1928. Dvanáct pěších divizí a dvě horské brigády se tak střetly v sedmi cvičeních. Například od 21. do 24. srpna se konalo na západním Slovensku závěrečné cvičení dvou pěších divizí, kterého se zúčastnil i prezident republiky Masaryk. Jedna strana útočila a překročila přitom řeku Váh, druhá strana se bránila, ustupovala a čekala na posily. Ředitelem cvičení byl zemský vojenský velitel generál František Škvor. Nově byla ve dvou případech cvičícím pěším divizím přidělena ještě jezdecká brigáda jako u závěrečného cvičení na Slánsku od 27. do 30. srpna. I tentokrát jedna strana útočila a musela překonat řeku Ohří a druhá strana se bránila. Ředitelem cvičení byl zastupující zemský vojenský velitel generál Josef Bílý.⁷

Také v roce 1929 se pokračovalo v zavedeném systému a po delším čase navíc proběhlo velké závěrečné cvičení. Odehrálo se od 26. do 29. srpna na Moravě a zapojily se do něj tři pěší divize, jezdecká brigáda a těžká dělostřelecká brigáda doplněné letectvem, celkem asi 32 000 mužů a 120 letadel. Námětem cvičení byl úspěšný postup jedné strany z jihu Moravy na sever, který měla druhá strana zastavit a po soustředění sil provést protiútok a zatlačit soupeře zpět. V jeho průběhu byly mimo jiné nasazeny tanky, byť pouze ve formě atrap, a provedeny bombardovací nálety na Brno. Cvičení řídil zemský vojenský velitel generál Sergej Vojcechovský a navštívil ho prezident Masaryk.⁸

V roce 1930 se poprvé objevily samostatné letecké manévry zaměřené na letectvo a protiletadlovou obranu. Konaly se od 3. do 6. srpna v prostoru od Pardubic po Přerov za účasti stíhacích, bombardovacích a průzkumných letadel, protiletadlového dělostřelectva a doplňkové pěchoty a jezdeckva.⁹ Poté následovalo šest závěrečných cvičení vždy dvou pěších divizí doplněných horskými a jezdeckými brigádami. Na západním Slovensku proběhlo od 22. do 25. srpna cvičení, kterého se zúčastnily dvě pěší divize, jedna horská a jedna jezdecká brigáda a letectvo. Námět představoval postup jedné strany od jihovýchodu, který měla druhá strana zastavit protiútokem. Přímé střetnutí dvou útočících stran pak přineslo cvičení na východním Slovensku od 3. do 5. září, do kterého se zapojily dvě pěší divize, horská brigáda a jezdecký pluk včetně letectva. Cvičení řídili zemští vojenští velitelé, první generál František Škvor, druhé generál Josef Šnejdárka, a obou se zúčastnil prezident Masaryk.

O rok později, v roce 1931, se znovu konaly samostatné letecké manévry zaměřené na protiletadlovou obranu vojska i civilního obyvatelstva, a to již od 27. do 29. července na Moravě.

Praha 1938, s. 150. Podle dokumentů VÚA–VHA probíhala volná cvičení až od roku 1927.

⁷ Radan LÁŠEK, *Československá generalita*. Codyprint, Praha 2013, s. 380–382.

⁸ R. ZAVADIL, *Manévry na Hané*; K. STRAKA, *Zrození monumentu*, s. 16.

⁹ Petr BOČEK, *Letecký útok na Chrudim v roce 1930*. Chrudimské vlastivědné listy 1999, č. 5, s. 1–2.

Závěrečná cvičení však ovlivnila úsporná opatření v důsledku hospodářské krize, takže byla jen čtyři. V jednom případě šlo o jezdecké závěrečné cvičení u Pelhřimova, kdy proti sobě stály dvě jezdecké brigády doplněné pěchotou a dělostřelectvem. Ve zbývajících případech se střetly pěší divize a také jedna horská brigáda. Například 2. a 5. divize, které absolvovaly závěrečné cvičení od 22. do 24. srpna u Sedlčan, kdy útočící strana donutila protivníka k ústupu a musela při tom překročit řeku Vltavu. Ředitelem cvičení byl zemský vojenský velitel generál Josef Bílý. Většina pěších divizí však z úsporných důvodů cvičila pouze ve svých posádkách a vynechala obvyklé střetnutí s další divizí.

V následujících dvou letech se kvůli hospodářské krizi závěrečná cvičení vůbec nekonala a nahradila je tzv. meziposádková cvičení, což byla fakticky cvičení pluků.¹⁰ Například v roce 1932 se jednalo o cvičení u Sedlčan od 3. do 4. září za účasti tří pěších pluků a v malé míře i dělostřelectva a letectva. Námětem byl boj na zdrženou za účelem získání času a cvičení řídil velitel 1. divize generál Vojtěch Klecanda.

Znovu obnovit systém cvičení včetně závěrečných se podařilo v roce 1934. Závěrečné cvičení ale v tomto roce proběhlo jen jedno na Českomoravské vrchovině od 20. do 23. září. Šlo o do té doby největší cvičení československé branné moci, kterého se zúčastnilo pět pěších divizí, dvě jezdecké brigády doplněné dělostřelectvem a letectvem, celkem asi 60 000 mužů. Měla se na něm vyzkoušet nová organizace armády a také nasazení obrněné techniky. Námět cvičení představoval střetný boj, kdy obě strany postupovaly proti sobě až do vzájemného střetu. Ředitelem cvičení byl zemský vojenský velitel generál Sergej Vojcechovský.

Velké závěrečné cvičení s účastí okolo 60 000 mužů si československá branná moc zopakovala v roce 1935. Bylo to od 19. do 22. srpna na jižní Moravě a západním Slovensku za účasti pěti pěších divizí, jedné horské a dvou jezdeckých brigád doplněných dělostřelectvem a letectvem. Jedna strana útočila s cílem dostat se k řece Váh, druhá se s pomocí záloh aktivně bránila. Cvičení řídil tentokrát náčelník Hlavního štábu generál Ludvík Krejčí. Následovalo další velké závěrečné cvičení od 3. do 6. září v severozápadních Čechách, do něhož se zapojily tři pěší divize a jedna jezdecká brigáda, celkem asi 40 000 mužů. Cvičení mělo obdobný námět, kdy útočící strana mířila k Praze, druhá se bránila, ustupovala a čekala na posily. Ředitelem byl zemský vojenský velitel generál Václav Kopal. Tato dvě velká závěrečná cvičení doplnilo koncem srpna třetí závěrečné cvičení, a to 11. a 12. divize na východním Slovensku.

Vůbec největší závěrečné cvičení v meziválečném období československá branná moc zažila v roce 1936, a to od 21. do 24. srpna ve východních Čechách. Zapojily se do něj všechny svazky z Čech a Moravy, tj. osm pěších divizí a dvě jezdecké brigády spolu s početným dělostřelectvem a letectvem, celkem přes 100 000 mužů a 150 letadel.¹¹ Většina zbývajících divizí a brigád pak od 2. do 5. září absolvovala závěrečné cvičení na jihozápadním Slovensku. Konkrétně šlo o dvě pěší divize, dvě horské a jednu jezdeckou brigádu s dělostřelectvem a letectvem, celkem asi 45 000 mužů. Námětem obou cvičení byl střet dvou armád, obou s ofenzivním úkolem

¹⁰ *Konec výcvikového roku*. Důstojnické listy, 1932, č. 37, s. 5; K. STRAKA, *Zrození monumentu*, s. 19.

¹¹ K. NOVOTNÝ, *Několik poznatků ze cvičení a manévrů*, s. 1050–1055.

postupovat vpřed. První cvičení řídil náčelník Hlavního štábu generál Ludvík Krejčí, druhé zemský vojenský velitel generál Josef Votruba, a obou se zúčastnil prezident Beneš.¹²

Závěrečná cvičení v roce 1937 už měla menší rozsah a u dvou z nich se jako nový prvek objevily rychlé divize vytvořené z původních jezdeckých brigád a dále byly ve větším množství nasazeny tanky. První takové závěrečné cvičení proběhlo na západním Slovensku od 17. do 19. srpna jako vzájemné střetnutí dvou rychlých divizí posílených letectvem. Jedna měla za úkol vyrazit z Karpat do údolí Váhu a překročit řeku, druhá měla zpomalovat protivníkům postup a udržet linii Váhu. Druhého závěrečného cvičení v jihozápadních Čechách od 31. srpna do 2. září se zúčastnily dvě pěší divize a dvě zesílené jezdecké brigády s dělostřelectvem a letectvem, celkem asi 35 000 mužů. Jedna strana postupovala od hranic na Plzeň, druhá měla soustředit své síly a provést protiútok.¹³ Cvičení řídili velitelé sborů, a to u prvního generál Alois Eliáš, u druhého generál Emil Linhart.

Třetí závěrečné cvičení od 24. do 26. srpna na střední Moravě bylo už bez rychlých jednotek a mělo prověřit organizaci a fungování týlového zabezpečení za války. Každá cvičící strana disponovala jednou pěší divizí, menšími posilovými prostředky a divizními, sborovými i armádními týlovými jednotkami. Obě divize tvořily podle námětu druhý sled a do první linie byly nasazeny postupně. Ředitelem cvičení byl velitel IV. sboru generál Vojtěch Luža a přihlížel mu také prezident Beneš.¹⁴

Na rok 1938 se plánovalo jediné závěrečné cvičení opět s účastí rychlých divizí vybavených tanky. Mělo se konat v srpnu na střední Moravě se dvěma rychlými a třemi pěšími divizemi. Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se však Hlavní štáb rozhodl všechna velká cvičení včetně závěrečných zrušit.¹⁵ Do německé okupace v březnu 1939 se tak už žádná neuskutečnila.

Jak již bylo uvedeno, závěrečných cvičení se mimo československých vojáků účastnili také zástupci zahraničních armád, a to jednak vojenští atašé a dále vojenské delegace ze spojeneckých zemí, tj. Francie, Rumunska a Jugoslávie. Poprvé delegace z těchto zemí přijely na závěrečné cvičení u Poličky v září 1923. Reprezentativní delegace dorazily na cvičení v srpnu 1929 na Moravě, kdy v čele francouzské byl maršál Pétain, v čele rumunské a jugoslávské pak náčelníci generálních štábů. Z Francie přijel v následujícím roce maršál Franchet d'Esprey a v roce 1934 generál Gamelin.

V létě 1935 se na závěrečných cvičeních poprvé objevili sovětsí vojáci v čele s pozdějším maršálem Šapošnikovem. V následujícím roce se delegace spojeneckých armád zúčastnily československých závěrečných cvičení naposledy.¹⁶ Ani ta v roce 1937 však bez zahraniční

¹² Již od 14. do 18. července proběhlo ve východních Čechách a na západní Moravě velké cvičení protiletectvé obrany.

¹³ Z. MARŠÁLEK, *Rychlé svazky na závěrečném cvičení*, s. 308–325. Cvičení na Slovensku se účastnilo přes 100 tanků, cvičení v Čechách asi 80 tanků.

¹⁴ K. Straka, *Prezident republiky Edvard Beneš*, s. 16–19.

¹⁵ Josef FETKA, *Československá válečná armáda 1918–1939. Mladá fronta*, Praha 2015, s. 76.

¹⁶ P. ŠRÁMEK, *Ve stínu Mnichova*, s. 63.

účasti nezůstala, protože cvičení v jižních Čechách sledovali vojenští atašé a náčelník generálního štábu švýcarské armády.

Závěr

Závěrečná cvičení československé branné moci prošla v meziválečném období podobně jako celá armáda postupným vývojem. Původní početná závěrečná cvičení jednotlivých divizí či brigád s předem připraveným průběhem a značkaři vystřídala ve druhé polovině 20. let vzájemná střetnutí dvou plnohodnotných svazků a volnost při jejich provádění. Na přelomu 20. a 30. let se objevila cvičení většího rozsahu a také specializovaná, ale hospodářská krize tento vývoj zastavila. Po svém obnovení závěrečná cvičení již probíhala v menším počtu, ale za účasti většího množství svazků a svým rozsahem překonávala cvičení z 20. let. Závěrečné cvičení v létě 1936 bylo vůbec největší v celé historii československé předválečné, a dokonce i poválečné armády.¹⁷

Pro československou brannou moc měla závěrečná cvičení zásadní význam. V prvé řadě umožňovala vyzkoušet si nasazení armády v podmínkách blížících se válečným a prověřit schopnosti velitelů všech stupňů. Dále se při nich prověřovala stávající a hledala nová organizace vojenských útvarů a svazků. Tak například v roce 1934 se zkoušela divize o třech pěších plucích, v roce 1937 zase rychlá divize, specializovaný ženijní prapor a také nové složení divizního dělostřelectva. Konečně se při závěrečných cvičeních testovala nová výzbroj a výstroj, například v roce 1930 tančíky, v roce 1934 a 1937 nové lehké tanky. Je proto škoda, že těmto cvičením není v naší vojenské historiografii věnována větší pozornost.

¹⁷ Největší cvičení poválečné armády bylo cvičení Vltava v září 1966, kterého se účastnilo 80 tisíc československých a 12 tisíc spojeneckých vojáků.

Příloha

Přehled závěrečných cvičení v letech 1922 až 1937

1922:

27. 8. – 30. 8., u Spišského Podhradí, 11. divize
28. 8. – 30. 8., u Svaljavy, 12. divize
29. 8. – 31. 8., Trnava – Hlohovec, 9. divize
29. 8. – 31. 8., u Staré Lubovně, 2. horská brigáda
30. 8. – 2. 9., u Nového Jičína, 8. divize
30. 8. – 4. 9., Dobřany – Chlumčany, 2. divize
31. 8. – 1. 9., Orava, 1. horská brigáda
31. 8. – 2. 9., u Velkého Meziříčí, 6. divize
1. 9. – 3. 9., u Prostějova, 7. divize
1. 9. – 4. 9., Sedlčansko (ředitelství Sedlčany), 1. a 5. divize, 1. jezdecká brigáda

Poznámka: Chybí údaje pro 3., 4. a 10. divizi.

1923:

28. 8. – 31. 8., Praha – Libochovice, 1. divize
28. 8. – 1. 9., Lubotín – Lipany, 2. horská brigáda
30. 8. – 1. 9., u Krupiny, 10. divize
30. 8. – 1. 9., u Rimavské Soboty, 11. divize, 3. jezdecká brigáda
31. 8. – 2. 9., Sečovce – Trebišov, 12. divize
1. 9. – 3. 9., Jablonica – Trnava, 9. divize
4. 9. – 5. 9., u Bechyně, 5. divize
4. 9. – 8. 9., u Moravského Berouna, 8. divize
5. 9. – 7. 9., Svitavsko (ředitelství Polička), 4., 6. a 7. divize, 1. a 2. jezdecká brigáda

Poznámka: Chybí údaje pro 2. a 3. divizi, 1. horskou brigádu.

1924:

19. 8. – 21. 8., u Košic Červení: 11. a 12. divize Modří: 2. horská brigáda, 5. jezdecký pluk
24. 8. – 27. 8., u Nitry (ředitelství Zlaté Moravce) Červení: 19. pěší brigáda 10. divize Modří: 9. divize, 1. horská brigáda, 3. jezdecký pluk
26. 8. – 28. 8., Kroměříž – Napajedla (ředitelství Kvasice) Červení: 15. pěší brigáda 8. divize Modří: 14. pěší brigáda 7. divize a 16. pěší brigáda 8. divize

28. 8. – 30. 8., Mšeno – Česká Lípa (ředitelství Doksy), 25 000 mužů Červení: 3. divize, 2. pěší brigáda 1. divize Modří: 1. pěší brigáda 1. divize, 8. jezdecký pluk
31. 8. – 3. 9., Jihlava – Golčův Jeníkov (ředitelství Německý Brod) Červení: 8. pěší brigáda 4. divize, jezdecký pluk Modří: 7. pěší brigáda 4. divize a 12. pěší brigáda 6. divize
2. 9. – 5. 9., u Klatov, 2. a 5. divize

1925:

16. 8. – 18. 8., Praha – Nymburk, 1. jezdecká brigáda
17. 8. – 22. 8., Zvolen – Lučenec, 10. divize
19. 8. – 21. 8., u Trenčína, 9. divize
19. 8. – 22. 8., u Košic, 3. jezdecká brigáda
22. 8. – 24. 8., Lipt. Sv. Mikuláš – Ružomberok, 1. horská brigáda (ředitelství Kvačany)
23. 8. – 24. 8., u Loun, 1. divize (ředitelství Louny)
23. 8. – 25. 8., u Spišského Podhradí, 2. horská brigáda
24. 8. – 26. 8., u Košic, 11. divize
24. 8. – 27. 8., u Sobranců, 12. divize
25. 8. – 29. 8., u Vyškova, pak Kyjov – Bzenec, 2. jezdecká brigáda
28. 8. – 29. 8., Česká Třebová – Jablonné n. Orlicí, 4. divize (ředitelství Jablonné nad Orlicí)
30. 8. – 1. 9., u Děčína, 3. divize
30. 8. – 3. 9., u Přerova, 7. divize
1. 9. – 3. 9., Stříbro – Nýřany, 2. divize
1. 9. – 3. 9., Planá n. Lužnicí – Soběslav, 5. divize (ředitelství Planá nad Lužnicí)
1. 9. – 3. 9., Moravský Krumlov – Jaroměřice – Třebíč, 6. divize
2. 9. – 4. 9., u Vítkova, 8. divize (ředitelství Vítkov)

1926:

16. 8. – 19. 8., u Rožňavy, 2. horská brigáda (ředitelství Rožňava)
21. 8. – 24. 8., Gelnica – Moldava n. Bodvou, 11. divize (ředitelství Jasov)
21. 8. – 24. 8., u Kremnice, 1. horská brigáda (ředitelství Hronský Sv. Kríž)
26. 8. – 28. 8., Jilemnice – Lázně Bělohrad, 4. divize (ředitelství Lázně Bělohrad)
26. 8. – 28. 8., u Banské Štiavnice, 10. divize (ředitelství Bohunice)
26. 8. – 28. 8., u Trebišova, 12. divize (ředitelství Čelovce)
29. 8. – 31. 8., u Domažlic, 2. divize
31. 8. – 1. 9., u Německého Jablonného, 3. divize (ředitelství Stráž pod Ralskem)
1. 9. – 3. 9., u Rakovníka, 1. divize (ředitelství Rakovník)
1. 9. – 3. 9., Kyjov – Čejkovice, 6. divize (ředitelství Kyjov)

1. 9. – 4. 9., u Kroměříže, 7. divize (ředitelství Kroměříž)
2. 9. – 4. 9., u Opavy, 8. divize (ředitelství Horní Benešov)

Poznámka: Chybí údaje pro 5. a 9. divizi.

1927:

21. 8. – 23. 8., Malá Fatra (ředitelství Žilina) Červení: 1. horská brigáda Modří: 2. horská brigáda
24. 8. – 26. 8., Slánské vrchy (ředitelství Košice) Červení: 12. divize Modří: 11. divize
26. 8. – 28. 8., Mladoboleslavsko (ředitelství Mladá Boleslav), 16 000 mužů Červení: 3. divize Modří: 4. divize
26. 8. – 28. 8., jihozápadní Slovensko (ředitelství Nitra) 9. a 10. divize
28. 8. – 31. 8., jihozápadní Morava (ředitelství Telč) Červení: 5. divize Modří: 6. divize
31. 8. – 3. 9., Příbramsko (ředitelství Příbram) Červení: 2. divize Modří: 1. divize
1. 9. – 3. 9., Nízký Jeseník (ředitelství Dvorce u Budišova) Červení: 8. divize Modří: 7. divize

1928:

20. 8. – 22. 8., jihozápadní Čechy (ředitelství Horažďovice) Červení: 5. divize Modří: 2. divize
21. 8. – 24. 8., jihozápadní Slovensko (ředitelství Šala nad Váhom) Červení: 10. divize Modří: 9. divize
26. 8. – 30. 8., střední Čechy (ředitelství Slaný) Červení: 3. divize, 1. jezdecká brigáda Modří: 1. divize
27. 8. – 30. 8., Novojičínsko (ředitelství Nový Jičín) Červení: 8. divize Modří: 7. divize
28. 8. – 30. 8., východní Slovensko (ředitelství Prešov) Červení: 12. divize Modří: 11. divize

3. 9. – 5. 9., Tatry (ředitelství Štrbské Pleso) Červení: 2. horská brigáda Modří: 1. horská brigáda
4. 9. – 7. 9., Ústeckoorlicko (ředitelství Česká Třebová) Červení: 4. divize Modří: 6. divize, 2. jezdecká brigáda

1929:

19. 8. – 22. 8., Posázaví (ředitelství Vlašim), 18 000 mužů Červení: 4. divize, 1. jezdecká brigáda Modří: 1. divize
23. 8. – 26. 8., Malé Karpaty (ředitelství Myjava) Červení: 9. divize Modří: 10. divize
26. 8. – 29. 8., střední Morava (ředitelství Kroměříž), 32 000 mužů Červení: 6. divize, 2. jezdecká brigáda Modří: 7., 8. divize, těžká dělostřelecká brigáda
31. 8. – 3. 9., východní Slovensko (ředitelství Čemerné u Vranova) Červení: 12. divize Modří: 11. divize, 3. jezdecká brigáda
1. 9. – 4. 9., Malá Fatra (ředitelství Ilava) Červení: 1. horská brigáda Modří: 2. horská brigáda
5. 9. – 8. 9., jižní Čechy (ředitelství Petrovice) Červení: 5. divize Modří: 2. divize

1930:

19. 8. – 21. 8., Nížký Jeseník (ředitelství Rýmařov) Červení: 8. divize Modří: 7. divize
22. 8. – 25. 8., jižní Slovensko (ředitelství Levice) Červení: 10. divize, 3. jezdecká brigáda Modří: 9. divize, 1. horská brigáda
26. 8. – 28. 8., východní Čechy (ředitelství Nový Bydžov), 20 000 mužů Červení: 4. divize Modří: 3. divize
30. 8. – 1. 9., Českomoravská vrchovina (ředitelství Velké Meziříčí), 25 000 mužů Červení: 5. divize Modří: 6. divize, 2. jezdecká brigáda
3. 9. – 5. 9., Spiš (ředitelství Levoča) Červení: 11. divize, 10. jezdecký pluk Modří: 12. divize, 2. horská brigáda

6. 9. – 8. 9., střední Čechy (ředitelství Rakovník)
Červení: 1. divize
Modří: 2. divize

1931:

18. 8. – 20. 8., Zvolen – Banská Bystrica – Lučenec (ředitelství Zvolenská Slatina)
Červení: 19. pěší brigáda 10. divize
Modří: 20. pěší brigáda 10. divize, 1. horská brigáda

22. 8. – 24. 8., Dobříš – Votice – Sedlčany – Kamýk (ředitelství Sedlčany)
Červení: 5. divize
Modří: 2. divize

31. 8. – 3. 9., Kutná Hora – Německý Brod – Jihlava (ředitelství Pelhřimov), 5 000 mužů
Červení: 2. jezdecká brigáda
Modří: 1. jezdecká brigáda

5. 9. – 7. 9., Moravská Třebová – Prostějov – Boskovice (ředitelství Konic)
Červení: 6. divize
Modří: 8. divize

1934:

20. 9. – 23. 9., Německý Brod – Jihlava – Votice (ředitelství Dolní Kralovice), 60 000 mužů
Červení: 6., 7. divize, 2. jezdecká brigáda
Modří: 1., 4., 5. divize, 1. jezdecká brigáda

1935:

19. 8. – 22. 8., Senica – Myjava – Strážnice – Piešťany (ředitelství Myjava), 60 000 mužů
Červení: 9., 10. divize, 1. horská brigáda, 3. jezdecká brigáda
Modří: 6., 7., 8. divize, 2. jezdecká brigáda

26. 8. – 28. 8., Bardejov – Prešov – Trebišov (ředitelství Čemerné u Vranova), 22 000 mužů
Červení: 11. divize
Modří: 12. divize

3. 9. – 6. 9., Karlovy Vary – Kadaň – Žatec – Rakovník (ředitelství Rakovník), 40 000 mužů
Červení: 2., 3. divize
Modří: 1. divize, 1. jezdecká brigáda

1936:

21. 8. – 24. 8., východní Čechy (ředitelství Chrudim), 100 000 mužů
Červení: 5., 6., 7., 8. divize, 2. jezdecká brigáda
Modří: 1., 2., 3., 4. divize, 1. jezdecká brigáda

2. 9. – 5. 9., Nitra – Zlaté Moravce – Levice (ředitelství Zlaté Moravce), 45 000 mužů
Červení: 1., 2. horská brigáda, 4. jezdecká brigáda
Modří: 9., 10. divize

1937:

17. 8. – 19. 8., Nádaš – Trnava – Sereď – Hlohovec (ředitelství Trnava) Červení: 3. rychlá divize Modří: 2. rychlá divize
24. 8. – 26. 8., Jevíčko – Moravská Třebová – Litovel (ředitelství Moravská Třebová) Červení: 8. divize Modří: 7. divize
31. 8. – 2. 9., Písek – Strakonice – Blatná – Mirovice (ředitelství Blatná), 35 000 mužů Červení: 5. divize, 4. jezdecká brigáda Modří: 2. divize, 1. jezdecká brigáda

REAKCE VOJENSKÉ SPRÁVY NA ZVÝŠENÉ OHROŽENÍ REPUBLIKY VE 30. LETECH SE ZAMĚŘENÍM NA PŘIJETÍ ZÁKONA Č. 131/1936 SB. O OBRANĚ STÁTU

Tomáš Řepa

Úvodem

Nástup Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 znamenal pro Československo existenční hrozbu, nacisté v Německu se nijak netajili svými plány na revizi versaillského mírového uspořádání, to se týkalo i států nově vzniklých po roce 1918 v prostoru střední a východní Evropy, které stále hledaly své bezpečnostní ukotvení. Velká část československé politické reprezentace si dobře uvědomovala, že je mnoho faktorů, které ztěžují obranyschopnost země. Jednak protáhlý obtížně ubránitelný tvar státu, národnostní poměry a mnohé další limity ekonomického a demografického rázu. To vše kladlo velké nároky na vojenskou správu. Žádný svobodný stát ať v minulosti nebo současnosti, který má zájem existovat bez vnějšího diktátu či jiných negativních vnějších vlivů, tuto oblast nemůže opomíjet a odpovídá tomu i přijímaná legislativa, která má zahrnovat všechny dostupné mechanismy demokratického státního zřízení, jak reagovat na aktuální výzvy společnosti. Nejinak tomu bylo i v případě československé vojenské správy jakožto specifického druhu veřejné správy ve 30. letech, která postupovala ruku v ruce se zákonodárci obdobným způsobem.

Základy vojenské správy meziválečného Československa

Po vzniku samostatného státu 28. října 1918 se prvním nejvyšším orgánem vojenské správy stal Výbor národní obrany, ustavený Národním výborem již 30. října 1918 jako jeho zvláštní složka pověřená řízením veškerých záležitostí týkajících se armády a obrany státu.¹

Právní normy, obsahující úkoly, složení a organizaci ozbrojených sil, brannou a odvodní povinnost občanů a další okolnosti a povinnosti související s brannou pohotovostí státu dohromady vytvářely branný systém, který byl hlavním garantem obranné funkce státu. Základním ustanovením, jímž byl dán podklad ke zřízení Československé branné moci, bylo ustanovení § 127 ústavní listiny, podle něhož byl každý způsobilý občan povinen podrobit se vojenskému výcviku a uposlechnout výzvy k obraně státu. Podrobnosti upravil

¹ NA (Národní archiv), f. Národní výbor 1918, kart. 2 – zápis z ustavující schůze výboru národní obrany ze dne 30. října 1918.

nejdůležitější zákon v oblasti vojenské legislativy v celém meziválečném období – branný zákon č. 193/1920 Sb. ze dne 19. března 1920.²

Branný zákon z roku 1920 obsahoval celkem 69 paragrafů uspořádaných do 10 oddílů. Zákon definoval československou brannou moc jako povolanou k tomu, aby hájila trvání, celistvost a svobodu republiky Československé proti nepřátelům zevnějším, jakož i spolupůsobila při udržování pořádku a bezpečnosti uvnitř státu. Dále zákon konstatoval, že branná moc může být též použita k pomocným službám při pohromách, ohrožujících život a majetek. Zákon definoval brannou povinnost jako všeobecnou a rovnou pro všechny občany.³

Ministr národní obrany Václav Klofáč v závěru projednávání zákona v Národním shromáždění také prohlásil: „*Žádný systém branné moci, ani kádrový, ani miliční, nebude schopen života a řádné výkonnosti, nebude-li prováděn skutečnou, z hloubi duše celého národa prýstící snahou, vykonati vše, aby vlast v případě ohrožení byla uchráněna a zajištěna, V tom směru nelze spoléhati na nadšení a akce, podniknuté teprve ve chvíli, kdy se nepřítel již dere přes naše hranice, nýbrž k této eventualitě musí směřovati všechny soustavné a cílevědomé přípravy v době nerušeného míru. Netřeba se obávati, že by u nás armáda mohla sloužiti jinému účelu než tomuto. Armáda jest a zůstane v republice naší mocí, podřízenou vůli lidu. Jaký je duch československé armády? Základ ideologie našeho vojska precizoval brzy po svém příjezdu do vlasti při zahájení vojenských vzdělávacích kursů prezident Masaryk, když řekl: „Demokratická armáda je vybudována, vedena a vychovávána pro defensivu, a ne pro ofensivu.“ Nechť tento zákon republiky jest šťastným základem naší příští bezpečnosti, nechť se v něm projeví harmonie všech poctivých demokratů a republikánů, oduševnělých myšlenkou: Nechť žije Československá republika!“⁴*

Pokud bychom měli podrobněji zmínit nejdůležitější postupné změny v branném zákonu č. 193/1920 Sb., musíme uvést zejména novelu branného zákona z dubna 1927 (zákon č. 53/1927 Sb.), která zavedla institut náhradní zálohy, kdy muži odvedeni nad stanovenou hranici branců v jednom roce, která byla stanovena na 70 tisíc mužů (přičemž ministr národní obrany mohl se souhlasem vlády tento počet navýšit ještě o dalších pět tisíc branců), byli zařazováni do náhradní zálohy. I v pozdějším období zvažovaly zákonodárci další možnosti, jak počet branců navýšit. Ve zmíněné novele z roku 1927 byly stanoveny

² J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, *Branné zákony*. In: J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ (edd.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, Svazek 1, A-C. Historický ústav, Praha 2009, s. 253–257.

³ T. ŘEPA, *Zákon branný (č. 193/1920 Sb.)*. In: K. SCHELLE – J. TAUCHEN (edd.), *Encyklopedie českých právních dějin*, XXI. svazek Volby-Zákon o. Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s KEY Publishing s.r.o., Plzeň 2020, s. 453.

⁴ Z projevu ministra národní obrany Václava Klofáče při projednávání branného zákona č. 193/1920 Sb. v Národním shromáždění. Stenoprotokol 132. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 19. 3. 1920. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/132schuz/s132002.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

úlevy ze základní vojenské služby zejména pro živitele rodin, majitele zemědělských usedlostí, malých a středních živností a obchodů.⁵

Pomocným orgánem vlády, který však pouze koordinoval postup jednotlivých resortů v oblasti obrany, byl Meziministerský sbor obrany státu (MSOS), ustanovený 23. dubna 1926⁶ v čele s ministrem národní obrany. Jeho členy byli náčelník Hlavního štábu, zástupce Kanceláře prezidenta republiky, zástupce Úřadu předsednictva vlády, zástupci ostatních ministerstev a generální sekretář obrany státu. Na základě dekretu prezidenta republiky T. G. Masaryka ze 30. listopadu 1932⁷ byl zřízen tzv. Armádní poradní sbor (APS), první poradní orgán složený výhradně z vojenských odborníků pro potřeby Ministerstva národní obrany (MNO). APS se celkově skládal z 12 řádných a tří mimořádných členů, přičemž tomuto orgánu předsedal samotný ministr. Jednalo se o orgán, který se zabýval zásadními otázkami organizace československé branné moci, jejího výcviku a mobilizace.⁸ V APS zasedal i zástupce MSOS. Tím se propojila civilní a vojenská odpovědnost za obranu.⁹ I APS postrádal jakoukoli rozhodovací pravomoc, nešlo tedy o patřičně kompetentní strukturu obrany státu pro nutné obranné přípravy v reakci na zhoršující se mezinárodní situaci v neprospech mnohonárodnostního Československa.¹⁰

Další změny vojenské správy a přípravy zákona na obranu státu

Postupem času bylo jasné, že Československo obdobně jako jiné země potřebuje zákonný instrument, který by sjednocoval úsilí státu k jeho obraně před rozmanitými hrozbami, které mohou vyvstat – krizovou legislativu. Tato myšlenka a následně i zákonodárná iniciativa však nebyla spjata až s nástupem Adolfa Hitlera k moci, ale již o mnoho let dříve. Byl to právě MSOS, který na pracích k přípravě samotné osnovy zákona o obraně státu již od svého vzniku v roce 1926 dlouhodobě pracoval. První schůze právní (I.) komise MSOS, která připravovala základní teze a původní osnovu zákona a postupně vypořádávala všechny relevantní připomínky k jednotlivým paragrafům tak proběhla již 1. prosince 1927.¹¹ Celkem takových

⁵ T. ŘEPA, *Vojenská prezenční služba*. In: K. SCHELLE – J. TAUCHEN (edd.), *Encyklopedie českých právních dějin*, XX. svazek Vá-Volba. Aleš Čeněk, s.r.o. v koedici s KEY Publishing s.r.o., Plzeň 2020, s. 678.

⁶ Již k 1. dubnu 1924 byl výnosem MNO č.j. 26.531 zřízen Generální sekretariát meziministerského pracovního sboru pro věci národní obrany. VÚA–VHA, *Věstník čs. ministerstva národní obrany*, 26. července 1924, část 45, čl. 435; obdobně *Věstník čs. ministerstva národní obrany* 45, 1924, čl. 435, 26. 7. 1924, s. 315.

⁷ *Věcný věstník MNO* 15 (446), 1932, s. 227–228.

⁸ Stanislav POLNAR, *Právní a materiální zabezpečení československé branné moci 1918–1938*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2018, sv. 9, s. 97.

⁹ J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, *Branné zákony*, s. 253–257.

¹⁰ VÚA–VHA, f. Vojenská kancelář prezidenta republiky, kart. 6, č.j. T 8/32 – Generální sekretariát meziministerského sboru pro věci obrany státu z 15. dubna 1932; obdobně AKPR (Archiv Kanceláře prezidenta republiky), f. Kancelář prezidenta republiky – protokol T (tajné), kart. 87, sign. T 263/22, MNO – 4. část.

¹¹ VÚA–VHA, f. MSOS, k. 1 – svolání I. komise MSOS a zahájení jednání o osnově zákona o obraně státu ze dne 19. listopadu 1927 na 1. prosince 1927 10:00 hod.

jednání v rámci MSOS¹² proběhlo nejméně 137, kdy právě na 137. jednání právní komise bylo oznámeno, že koncem ledna 1936 obdrží všechna ministerstva konečné texty nového zákona o obraně státu.¹³ Inspirací přitom byly především obdobné zákony přijaté ve Francii (nazvaný zákon o všeobecné organizaci národa ve válce) a v Itálii (nazvaný zákon o organizaci národa ve válce).¹⁴ Ministerstvo zahraničí navíc i nadále apelovalo na sledování obdobného cizozemského zákonodárství, přičemž za vzor byla dávana především Francie.¹⁵

Zajímavě svědectví a sondu do tehdejšího uvažování nejvyšších politických představitelů zodpovídajících primárně za gesci obrany představuje sebekritické vyjádření poslance za agrární stranu a pozdějšího ministra národní obrany (jmenovaného prezidentem do této funkce 4. června 1935) Františka Machníka, které zaznělo při jeho proslovu 5. prosince 1934: „Slyšíme velmi často, že dali jsme armádě vše, čeho potřebuje ke své existenci. Promiňte mi to kacířské slovo, když říkám, že to není pravda. Nedali jsme armádě vše, poněvadž, jak jsem řekl na počátku, byli jsme přesvědčeni, věřili jsme skálopevně, že všichni naši sousedé a celý svět, tak jako my jsme to mysli a myslíme s mírem poctivě, to myslí také tak, a s ohledem na víru ve věčný mír jsme sice armádu budovali, ale nevybudovali jsme ji tak, abychom byli pevně přesvědčeni, že je schopna bezpečnost našeho státu udržeti.“¹⁶

Abychom mohli zrekapitulovat situaci, která předcházela přijetí zákona o obraně státu, a přitom významně ovlivňovala obranyschopnost země, nemůžeme vynechat zásadní změny ohledně vývoje vnímání potřeby dostatečného počtu mužů k obraně země, který taktéž prošel turbulentním vývojem. Šlo o skutečnost, že délka služby v rámci všeobecné branné povinnosti byla po přijetí branného zákona stanovena na 14 měsíců s dočasným prodloužením, od roku 1924 se sloužilo již 18 měsíců. V květnu 1932 na základě politických tlaků na úpravu a snížení délky prezenční služby byl přijat zákon č. 66/1932 Sb. (o délce prezenční služby a o některých změnách branného zákona a zákona ze dne 8. dubna 1927, č. 53/1927 Sb. z. a n.) upravující délku prezenční služby opět na 14 měsíců (ovšem zároveň doprovázený zvýšením ročního kontingentu branců o 5 tisíc mužů)¹⁷ a od prosince 1934 zákonem č. 267/1934 Sb. (o délce

¹² V pramenech VÚA–VHA, f. MSOS, kart. 6 je jako poslední zmíněna pozvánka na 88. schůzi právní komise konané dne 14. června 1934, posléze další zápisy z jednání právní komise nacházíme již v NA viz následující poznámka.

¹³ NA, f. č. 225 (Prezídium Ministerstva vnitra – PMV v předmnichovské ČSR), sign. 225–1429–3, Příloha k č.j. 141 Dův. gen. sekr. 1936 – Zápis o 137. schůzi I. komise (právní) Meziministerského sboru pro obranu státu ze dne 16. ledna 1936.

¹⁴ VÚA–VHA, f. MSOS, kart. 1 – francouzský a italský zákon o obraně státu, rozeslání členům MSOS ze dne 19. března 1927.

¹⁵ VÚA–VHA, f. MSOS, kart. 2 – přehled připomínek k osnově zákona o obraně státu ze dne 4. ledna 1928.

¹⁶ Z projevu poslance Františka Machníka při projednávání zákona č. 267/1934 Sb. o délce prezenční služby v Národním shromáždění. Stenoprotokol 353. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 5. 12. 1934. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/353schuz/s353001.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]); obdobně viz P. ŠRÁMEK, *Ve stínu Mnichova: z historie československé armády 1932–1939*. Mladá fronta, Praha 2008, s. 40.

¹⁷ VÚA–VHA, f. VKPR, kart. 123, č.j. 432 – Osnova zákona o zavedení 14měsíční prezenční služby a zvýšení kontingentu branců.

presenční služby) s ohledem na mezinárodní situaci byla délka prezenční služby stanovena již na dva roky. Vojenská správa potřebovala mít k dispozici co největší počet bojeschopných mužů s vojenskými návyky i když to zároveň znamenalo hospodářské zatížení země, protože muži při výcviku nemohli vykonávat žádnou práci a podílet se na rozvoji hospodářství. Po ukončení základní vojenské služby byl každý povinen absolvovat čtyři cvičení v celkové délce 14 týdnů, důstojníci a rotmistři pět měsíčních cvičení.¹⁸

Na závěr projednávání zmíněného zákona č. 267/1934 Sb. o délce prezenční služby vyzval František Machník jako zpravodaj tohoto zákona, aby předlohu zákona poslanci schválili i s ohledem na složitou mezinárodní situaci. Záměr přijetí zákona dále obhajoval těmito slovy: „*Máme-li se poohlédnouti po situaci mezinárodní, musíme s bolestí říci, že všechny smlouvy a organizace, které měly petrifikovati věčný mír, stávají se v očích, a hlavně v jednání mnohých národů, některé naše nejbližší sousedy nevyjímajíc, cárem popsaneého papíru. Naši nejbližší sousedé zbrojili nejprve tajně; dnes už se tímto zbrojením netají; kryjíce se požadavkem parity ve zbrojení, nebo volajíce po revisi hranic, zbrojí tak, že to nemůže ujíti naší pozornosti, a ministerský předseda Německé říše Göring hlásá do světa: Kdo má meč, má víru.*“¹⁹

Krizová legislativa sjednocující úsilí států ke zvýšení obranyschopnosti nebyla něčím výjimečným i v okolních státech, proto se českoslovenští legislativci a následně i zákonodárci nechali inspirovat řadou příkladů ze zahraničí, zejména z Francie a Itálie.²⁰ I v těchto zemích existoval orgán, který měl na starosti koordinaci na nejvyšší úrovni. V Československu byl tento orgán nazván Nejvyšší rada obrany státu (NROS). Jednalo se o nejvýznamnější změnu, která začala fungovat již v první polovině 30. let, tedy již před přijetím zákona o obraně státu. Teprve NROS byl konečně orgán vybavený dostatečnými kompetencemi pro koordinaci obranných opatření, k ustanovení NROS došlo v souladu s usnesením vlády č. j. 5.090/1.777/12/S/33²¹ ke dni 6. října 1933.²²

Stálými členy NROS byli náčelník Hlavního štábu a generální inspektor branné moci, mimo nich pak i ministři resortů důležitých pro obranu státu. Velmi časté jsou v archivních pramenech zmínky o připomínkách ministrů zahraničí, dopravy či vnitra, které směřovaly k důležitým záležitostem týkajících se i působnosti jejich gescí.²³ NROS měla soustavně pečovat o zabezpečení obrany státu v míru i ve válce. Ve věcech ústavního charakteru dávala rada doporučení

¹⁸ J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, *Branné zákony*, s. 253–257.

¹⁹ Z projevu poslance Františka Machníka při projednávání zákona č. 267/1934 Sb. o délce prezenční služby v Národním shromáždění. Stenoprotokol 353. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 5. 12. 1934. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/353schuz/s353001.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

²⁰ VÚA–VHA, f. MSOS, kart. 1 – francouzský a italský zákon o obraně státu, rozeslání členům MSOS ze dne 19. března 1927.

²¹ J. FIDLER – V. SLUKA, *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Libri, Praha 2006, s. 431.

²² NA, f. Předsednictvo ministerské rady, kart. 629, inv. č. 2038, sign. 1772/12 – Zřízení Nejvyšší rady obrany státu.

²³ VÚA–VHA, f. MSOS, kart. 1–6.

vládě, v ostatních oblastech byla její usnesení závazná. K MNO byl přičleněn Generální sekretariát obrany státu (GSOS), který vykonával pomocnou službu pro NROS a MSOS.²⁴

Pro zabezpečení sběru informací, jejich analýzu a získávání a pro zpracování věcných podkladů pro potřeby NROS a MSOS byl u MNO zákonem o obraně státu (v § 15), obdobně jako v případě NROS reálně fungující již od roku 1933, legislativně ukotven i GSOS, který podléhal přímo náčelníkovi Hlavního štábu. V jeho čele stál generální sekretář obrany státu, který byl zároveň členem MSOS. Vojenští a občanskí pracovníci byli ke GSOS přidělováni na dobu potřeby ze státních zaměstnanců existujících úřadů a institucí.²⁵

NROS se v letech 1934 až 1938 soustavně věnovala zásadním záležitostem branné moci, k nimž náležel způsob nasazení válečné armády, prodloužení vojenské prezenční služby a financování výzbrojního programu. Dále vytvářela podmínky pro zvýšení počtu důstojníků, rotmistrů a dělesloužících. Vedle toho se usnášela o úpravách komunikační sítě podle potřeb obrany, o způsobech zajištění státních hranic a řešila protiletdeckou obranu obyvatelstva včetně evakuace ústředních státních institucí mimo exponovaná střediska. Sledovala také otázku centralizace obranného zpravodajství, organizaci hospodářství v podmínkách války a souvislosti telekomunikací se zájmy obrany státu.²⁶

Vklad NROS do tvorby systému obrany Československé republiky již pro léta 1934 až 1935 dokládá, že se jednalo o pestrou škálu témat. Nejdůležitější etapa ale čekala na její členy v kritických letech 1936 až 1938, kdy agresivní rétorika a hrozba vůči Československu neustále narůstala.²⁷ Zde je třeba zmínit, že to byl skutečně až zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu existenci a činnosti, který NROS legislativně ukotvil a utvrdil jakožto deklaratorní akt a dodatečné rozhodnutí československých zákonodárců.²⁸

Na přípravách zákona o obraně státu se podílel zejména JUDr. Jaroslav Vorel – odborový přednosta MNO, který k zákonu a jeho prováděcím nařízením následně sepsal komentář. V něm uvedl jako všeobecnou poznámku důvodové zprávy k vládnímu návrhu zákona následující teze dokládající nejdůležitější pohyby tvůrců zákona: „Úspěch obrany státu jest podmíněn jednotným usměrněním všech sil při obraně zúčastněných. Je proto třeba zejména norem, které by usnadnily sjednocení prací pro obranu státu a zamezily všemu, co by překáželo plnému vypětí úsilí státu o obranu jeho bezpečnosti. Předložená osnova zákona

²⁴ J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, *Branné zákony*, s. 253–257.

²⁵ L. SPÁČIL, *Systém vrcholového řízení obrany Československa v zákoně o obraně č. 131 z roku 1936*. VR 1997, č. 2, s. 145.

²⁶ K. STRAKA, *Nejvyšší rada obrany státu a československý zbrojní průmysl v letech 1936–1938*. HaV 2006, č. 2., s. 4–5.

²⁷ K. STRAKA, *Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*. Ministerstvo obrany České republiky – AVIS, Praha 2007, s. 27.

²⁸ T. ŘEPA, *Organizace a fungování vojenské správy v letech zvýšeného ohrožení republiky (1933–1938)*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí L. VOJÁČEK, Právnická fakulta MU, Brno 2021, s. 42.

*má tudíž opatřiti právní podklad pro ta opatření, která jsou předpokladem účinné obrany, jakož i včasných příprav k této obraně.*²⁹

Projednávání zákona na půdě Národního shromáždění

Projednávání zákona o obraně státu proběhlo na půdě Národního shromáždění v rámci 40. schůze 29. dubna 1936. Na plénu toho dne vystoupila řada poslankyň a poslanců všech relevantních politických sil tehdy zastoupených v tomto orgánu. Jednalo se o velmi zajímavý politický souboj, kdy zástupci jednotlivých stran vyjadřovali svá státoprávní stanoviska či pochyby o směřování státu na základě této předkládané krizové legislativy. Jako první si vzal slovo slovenský poslanec za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu Ján Petrovič, který zákon podpořil. Jednou z nejzajímavějších pasáží jeho proslovu byla tato: *„Slávna snemovňa! Osnove zákona sa vytýkali niektoré nedostatky, prípadne vady a povedal bych, ako by aj zlomyseľnosti. V prvom rade sa hovorilo, že zákonom týmto sa obmedzujú naše demokratické práva a obmedzuje sa demokratická sloboda. Hovorí sa, že demokracia je diskusia. A je mnoho pravdy v tom, že v demokracii každý svoje práva presvedčovaním alebo početnou silou môže uplatňovať. Jedno je však isté, že válka nie je žiadnym demokratickým vynálezom. A válka v demokracii by bola veľmi a veľmi ťažká, keby závisela od demokratov, či majú válčiť alebo nemajú válčiť. My zákon tento nepotrebujeme na to, aby sme sa rozhodovali, či budeme útočiť na nepriateľa, alebo či budeme dobývať niektoré iné územia. Zákon tento potrebujeme na obranu svojej slobody, na obranu svojho štátu a práve potrebujeme ho na obranu proti nedemokratom.*³⁰

Jako první s velmi kritickým proslovem vystoupil komunistický poslanec Jaromír Dolanský, kdy odmítl zákon jako celek, což bylo i stanovisko celé komunistické strany, které také následně její zástupci vyjádřily svým hlasováním. Jeho argumentace se odvíjela především se zdůrazněním údajně protilidového a antidemokratického charakteru zákona: *„Vaše osnova zákona na obranu státu, pánové, neřeší problém obrany země, neboť co jest jedním z hlavních předpokladů opravdové obrany proti Hitlerovi, proti útoku zahraničního fašismu? Vložit obranu do rukou lidu, zdemokratisovati celý režim, upevnit a rozšířit práva a svobody lidu, dáti parlamentu možnost, aby fakticky rozhodoval o otázkách obrany země; rozšířit práva samosprávy, prostřednictvím samosprávy zainteresovat nejširší vrstvy lidu na základních problémech obrany. Přibrati lid prostřednictvím samosprávy k rozhodování o věcech obrany. Rozšířiti práva a působnost dělnických lidových organizací, odborů, družstev, organizací pracujících rolníků, živnostníků, zkrátka všech organizací, jež vyjadřují vůli lidu, a včleniti je jako aktivního činitele do obrany země. Zkrátka probudit všechny utajené síly lidu, vyburcovat jejich iniciativu tím, že jim ukážete, že mají co hájit a že mají do obrany*

²⁹ J. VOREL, *Zákon o obraně státu: zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. a prováděcí nařízení I–VII, č. 155, 156, 157, 196, 197, 198 a 203/1936 s komentářem*. Čin, Praha 1936, s. 6.

³⁰ Z projevu poslance Jána Petroviče při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040001.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

*také co mluvit. Ale vaše osnova zákona na obranu státu je prodchnuta docela jiným duchem. Nikoliv demokratisace, nýbrž naopak oddemokratisování celého režimu jest jeho cílem.*³¹

Dále dodal i tyto své úvahy týkající se i orgánů, které zákon o obraně státu deklaratorně ustanovil a legislativně ukotvil. Opět se při proslovu dotknul i údajné sociální nespravedlnosti, kterou měl dle názoru komunistů zákon zavádět: *Vytváříte např. Nejvyšší radu obrany státu, odnímate z rukou i parlamentu, ba docela z rukou vlády všechny věci, týkající se přípravy a organisování obrany, a osud obrany lidu a národů vkládáte do rukou několika ministrů a generálů. Za druhé rozšiřujete všeobecným zmocněním nařizovací moc vlády, kterou zmocňujete, aby cestou vládních nařízení upravovala věci, na které by jinak bylo třeba zákona. Mimo jiné: Daně, dávky a cla mají býti v případě branné pohotovosti státu ukládány pouhým nařízením vlády, vláda bude moci uzavíratí půjčky a celkem libovolně uvalovati břemena na lid.*³²

V závěru svého proslovu se poslanec Dolanský i s výmluvným odkazem na politiku SSSR opřel do zákonem definovaného pojmu státně nespolehlivé osoby: *„Z hlediska obrany proti Hitlerovi a fašismu je někdo docela jiný nespolehlivým. Nespolehlivými jsou ti, kdož slouží zahraničnímu fašismu, a zvláště jeho válečným a útočným záměrům a kdož vědomě a aktivně pracují ke zřízení fašistického režimu u nás, kdo usilují o zrušení přátelského mírového svazku Československa se Sovětským svazem. Z hlediska obrany země jsou státně nespolehliví ti, kdož brojí proti úplné rovnoprávnosti všech národů a kdož národnostně štvou a na druhé straně se paktují s Henleinem. Z hlediska obrany republiky jsou nespolehliví, kdo porušují a zkracují práva a svobody lidu, kdož využívají svého vlastnictví k dosažení mimořádných zisků, snižující bídné mzdy dělníků a platy zaměstnanců. Jsou nespolehliví ti, kdož ulévají kapitál do ciziny, kdo defraudují daně, jsou nespolehliví všichni ti hrdinové lihových, benzínových, bankovních a fénixových afér. Dnes, kdy hrozí Hitler, zkáza a barbarství fašismu, je záchrana jen v jednom: Spojiti osudy této země a jejích národů s osudem lidu, s osudem malého pracujícího člověka. A na druhé straně navázati na největší pokrokovou sílu světa, na zemi socialismu, na Sovětský svaz. (Potlesk komunistických poslanců.) Vy děláte, jak dokazuje i tato osnova, páni vlastenci, pravý opak.*³³

Na plénu toho dne při projednávání zákona vystoupila se zajímavým proslovem i nebojácná poslankyně národně socialistické strany Františka Zemínová, ve svém vystoupení uvedla i jinou obdobnou a postupně přijímanou legislativu v okolních evropských zemích: *„Vážení pánové a paní, náš stát nemá žádný primát ve tvoření tohoto zákonodárství. Ruský stát už 29. srpna 1930 přijal zákon, ve kterém je stanovena všeobecná pracovní i vojenská povinnost veškerého obyvatelstva ruského státu, mužů i žen, hájiti a chrániti jejich vlastní vlast. Republika Polská už 26. srpna 1927 přijala zákon o válečných úkonech a obraně polského státu. Německo zavedlo roku 1935 pracovní povinnost a služby všech mužů i žen německého národa pro vlast v době nebezpečí. Itálie podobné zákony dávno provádí, Francie už také dávno přijala zákon na*

³¹ Z projevu poslance Jaromíra Dolanského při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040002.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž

obranu státu. Proto neváhám otevřeně poděkovat hlavě našeho státu, prezidentu Dr. Benešovi, Nejvyšší radě obrany našeho státu, ministerské radě, ale také všem ostatním činitelům, ať je to generální štáb, ať jsou to oba výbory sněmovní, branný i ústavně-právní, že pracovali na díle dobrém a potřebném, poněvadž v budoucnosti – nedej příroda, abychom musili potřebovat těchto zákonů by se staly ochranou životů a svobody 15 mil. obyvatel.“³⁴

Na závěr svého proslovu ještě dodala: Hitler v Porýní sjednotil Francii i o volbách, Hitler u hranic a uvnitř našeho státu sjednocuje také náš národ. Až nás jednou budou soudit dějiny, ať se vidí, že jsme dorostli velké osudové odpovědnosti, jakou dnes za současnou dobu přejímáme. Budeme s hlubokým porozuměním hlasovati pro obě osnovy zákonů, poněvadž znamenají také ohromnou bezpečnost milionů československých rodin, žen a dětí. (Potlesk. - Výkřiky poslanců sudetskonoěmecké strany. Posl. Zemínová do lavic poslanců sudetskonoěmecké strany): Na vašem povyku nám málo záleží!“³⁵

Další souhlasné stanovisko k zákonu přidal a vyjádřil i slovenský lidovecký poslanec JUDr. Martin Mičura: „Je nesporné, že štát, ktorý zaručuje občanom životy a existenciu, má právo, aby k plneniu týchto úkolov mal aj dostatočné prostriedky. A uznáva-li sa nesporne jeho právo, aby od určitej čiastky obyvateľstva žiadať mohol i najväčšie a najvyššie obeti životy, nie je nijako krutým, keď žiada od svojich občanov osobné a vecné plnenie tak, ako je to v osnove zákona uvedené. S tohoto stanoviska treba posudzovať podanú osnovu o obrane štátu. Jestli má mať istotu o tom, že sa mu týchto osobných a vecných plnení, ktoré sú mu tak prepotrebné, v skutočnosti aj dostane, tak je treba každé ohrozenie alebo porušenie toho plnenia dať pod trestné sankcie. Preto sú aj trestné sankcie, v osnovách uvedené, plne oprávnené. Tolkoto o právnom podklade predostretých osnov zákonov.“³⁶

Obdobně souhlasné stanovisko v rozpravě následně tlumočil i poslanec Hlinkovy slovenské ľudové strany Jozef Tiso: „Vyhlásil som, že zaujímame k tejto osnove zákona kladné stanovisko preto, lebo tento zákon je obranný zákon a obrannú vojnu i ako katolíci pripúšťame. Sme presvedčení, že hlasovaním za osnovu zákona o obrane štátu dávame v smysle Kristovej axiomy: Dejte, co je cisárovo cisári, a Bohu, čo je Boží, - dávame štátu, čo mu patrí, s tým upevňujeme základ pre ďalšiu čiastku tejže axiomy, aby štát dal národu slovenskému, čo mu patrí. (Potlesk poslanců slovenské strany ľudové.)“³⁷

³⁴ Z projevu poslankyně Františky Zemínové při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040003.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Z projevu poslance Martina Mičury při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040005.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

³⁷ Z projevu poslance Jozefa Tisa při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040007.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

Dále promluvil poslanec za Národní sjednocení Vojtěch Holeček, který taktéž tlumočil podporu zákonu a zdůvodnil to následujícím způsobem: „*Chci-li se dnes také ujmouti slova proto, abych jako bývalý voják a legionář, třeba z jiného politického tábora a třeba z řad opozice, poděkoval panu ministru národní obrany Machníkovi, že s tak uznání hodnou energií dovedl k úspěšnému dojednání osnovu zákona na ochranu republiky, nemohu neprojevití lítost nad tím, že tato osnova zákona se nestala jedním z budovatelských pilířů republiky od samého počátku jejího tvoření. (Tak jest!) Jen silný jest s to účinně ochrániti a zajistit mír. Mám plné přesvědčení, že vojenská správa ve svém odborném vedení a také politicky i za předchůdce dnešního ministra národní obrany, Bradáče, jehož všichni vzpomínáme s úctou a vděčností, znala své těžké úkoly a často proti politickým požadavkům vyzdvihovala, co je nutno žádati a co je nutno připravití. (Výkřiky posl. Špačka.) Vzpomeňme jen doby před čtyřmi lety, kdy v Ženevě začala odzbrojovací konference a kdy se v našich zákonodárných sborech připravovala 14měsíční vojenská služba. Dnešní generální inspektor branné moci, tehdejší náčelník štábu branné moci, armádní generál Syrový, pozván Svazem čl. důstojnictva, aby řekl svůj názor na tak důležitý problém, dovedl i na veřejnost podle své povinnosti promluvití o svých nejvážnějších pochybnostech a upozorňoval - zvítězí-li politika, která se u nás bohužel příliš dělala podle počasí na zahraniční obloze - že pak klade striktní požadavky, které nutno splniti, a hlavně ovšem kromě zvýšeného počtu dělesloužících poddůstojníků požadoval zavedení předvojenské branné výchovy, a to tak, aby předcházela zavedení 14měsíční vojenské služby.*“³⁸

Nesouhlasné stanovisko k zákonu vyjádřil jménem komunistické strany obdobně jako poslanec Dolanský i další komunistický poslanec Vladimír Clementis. Opět poněkud servilně zdůrazňoval i možnou vazbu Československa na Sovětský svaz jako možného garanta bezpečnosti. Zajímavostí je, že shodou okolností citoval ve svém proslovu teoretika válečnictví plukovníka Emanuela Moravce, což se dá považovat s ohledem na další události během druhé světové války, kdy se Emanuel Moravec stal symbolem zrady a kolaborace s nacistickým Německem, za jakousi ironii osudu: „*Plukovník Moravec vo spomenutej publikácii asi takto odhaduje vojenské možnosti v strednej Europe. Hovorí, že pri srážke jednako technicky vyzbrojenej, vojensky kvalitatívnej a kvantitatívnej čiastky, keď na jednej strane by stál meštiacky liberalizmus a na druhej fašizmus, šance víťazstva by byly na strane fašizmu; ale keby na jednej strane stál fašizmus skvele vyzbrojený dobrou výzbrojou a materiálom, a na druhej strane s tou samou výzbrojou a materiálom Sovietsky sväz, Sovietsky sväz by mal nekonečnú prevahu nad takto vyzbrojeným fašizmom. (Potlesk komunistických poslanců. - Výkřiky.) Ráče si přečítať to dielo plukovníka Moravca, v ktorom výslovne hovorí (čte): Na strane Sovietskeho sväzu je to plus tá veľká idea, tá historicky progresívna sila, ktorá pomohla francúzskej revolúcii viesť úspešné boje, ktorá aj dnes Sovietsky sväz stavia do popredia národov a štátov. A preto otázka pomeru k Sovietskemu sväzu je pre nás na prvý pohľad otázkou najdôležitejšou, otázkou pre obranu a pre možnosť ďalšieho života slovenského národa prvoradou. Pán minister Machník vo svojej reči nepovažoval za potrebné ani sa len zmieniť slovíčkom o tejto najdôležitejšej složke úspešnej obrany. A preca, kto chce vážne hovoriť o nejakej obrane, ten si musí predstavovať konkrétne nepriateľa, musí vedieť, proti čomu má smerovať tá obrana. Nebude sporné aspoň medzi ľuďmi,*

³⁸ Z projevu poslance Vojtěcha Holečka při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/pst/enprot/040schuz/s040007.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

*ktorí mají troška otvorené oči a ktorí nie sú skutočne zadubení, že jediným nebezpečím je tu útok fašistický, a proti tomu fašistickému útoku sa spojiť a opierať o Sovietsky sväz je jedinou možnou záchranou, jedinou možnou zárukou úspešnej obrany.*³⁹

Sudetoněmecký sociálně demokratický poslanec Wenzel Jaksch zákon o obraně státu souhlasně glosoval těmito slovy: „Rozhodující význam této osnovy vyžaduje podrobného stanoviska všech parlamentních delegací v této sněmovně. Každá strana jedná při zaujetí svého stanoviska k této osnově za veliké dějinné odpovědnosti. My němečtí soc. demokraté se této odpovědnosti nevyhýbáme. Souhlasíme s většinou této sněmovny, že země nesmí býti vydána všanc loupežnému útoku zvenčí. Absolutní mírumilovnost naší zahraniční politiky je celému světu zřejmá. Z toho také vyplývá povaha této osnovy zákona jakožto opatření vysloveně obranného. To je také rozhodný motiv našeho zásadního souhlasu. Očekáváme u této osnovy, že rozvaha národů učiní jeho použití zbytečným až do posledních hořkých důsledků. Toto vroucí přání vyslovujeme zde v zájmu všech občanů, všech národností tohoto státu. Vyslovujeme však toto přání také v zájmu sousedních států a celé evropské rodiny národů. Úkolem nás německých aktivistů je vzít si na starost udržení a rozšíření základní důvěry mezi Čechy a Němci. Nepodceňujte příliš naši práci, neboť je to veliký výkon, že jsme se pokusili uskutečnití spoluzítí národů na demokratické půdě. Pevně důvěřující ve vítězství lidskosti, ve vítězství sociální spravedlnosti, v konečné vítězství politické rozvahy u všech národů této země budeme pro tuto osnovu zákona hlasovati.“⁴⁰

Dalším řečníkem, který okomentoval i způsob uvažování zákonodárců již při přípravě zákona a projednávání ve výborech a doporučil zákon Národnímu shromáždění ke schválení byl poslanec za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou Josef Mareš: „Ústavně-právním výborem i branným výborem byla přijata resoluce, která zamezuje přespřílišné válečné zisky, přijato ustanovení, podle něhož se přísně a důrazně trestá úředník pro určitý zločin spáchaný právě za stavu branné pohotovosti. Ústavně-právní výbor má za to, a osnova s tím souhlasí, aby právě v případě války, branné pohotovosti, úředník tohoto státu měl zvýšenou pozornost, pečlivost, zvýšenou opatrnost a zejména poctivost. Kdož jsou ve vojenské uniformě, mají-na to právo, aby ti, kdo řídí doma správní aparát, konali své povinnosti svědomitě, a tak čestně, jako ji koná ten, který obětuje svůj život a svou krev. Je to ominózní § 139 osnovy, který byl předmětem diskuse novinářské. A také právem. Je to paragraf, který je fondem ohromné důvěry, kterou do osnovy zákonodárce vkládá, zejména po dobu mimo brannou pohotovost, po dobu, která není válečnou dobou, po dobu, kdy je možno subjektivně konstruovati určité nebezpečí, ať již proti ústavní formě státu, nebo proti klidu

³⁹ Z projevu poslance Vladimíra Clementise při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040008.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁴⁰ Z projevu poslance Wenzela Jaksche při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040009.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

*a pořádku, kdy je tedy možno veškeré ustanovení této osnovy aplikovati na mírové poměry. Tento paragraf umožňuje, aby všech ustanovení této osnovy bylo použito již v době mírové.*⁴¹

V jiné části svého proslovu ještě přidal tyto úvahy: „Tím, že význam osnovy byl již v branném výboru osvětlen, a okolností, že její význam byl také tiskem řádně zhodnocen, byl ústavněprávnímu výboru již jasně vymezen úkol, kterým se měl zabývat, a to úkol, jak jsem již shora podotkl, srovnati jednotlivá ustanovení této osnovy s ústavní listinou. Vyskytly se hlasy, že ve válce netřeba dbáti právníků, že netřeba se starati o nic, poněvadž bude zmatek a nebude šetřeno lidských životů ani práva. To je možno a dovoleno říci někomu jinému, ale nikdy to není nikomu dovoleno říci v Československu. Takto nesmí nikdo mluvit v Československé republice, ve státě malém, který svou celou existencí je založen na dodržování smluv a závazků. Ústavněprávnímu výboru nešlo o to, hledati maličkosti, podléhati nějaké tartuferii, vyhledávati nedostatky nebo bavit se slovičkářstvím. Šlo mu o to, že brannost pozůstává z koncentrace branných sil fyzických i duševních. Celý národ je v postoji, v pozoru, ve zbrani po stránce fyzické i mravní. Po stránce mravní tedy také potud, aby každý věděl, co naň ve válce čeká, jakým úkolům podléhá a co se od něho bude žádati. To chce občan věděti, chce to míti právně zajištěné, a ústavní listina byla zřízena právě pro takové případy: Aby národ byl zbaven toho, zabývati se čas od času ústavní listinou, aby nepodléhal nikdy žádným otřesům ani vnitřním, ani zevním, je třeba, aby zákon, který tak těžce doléhá na práva jednotlivcova, přesně a přísně souhlasil i s ústavní listinou.“⁴²

S konkrétní kritikou zacílenou na dílčí ustanovení zákona vzápětí vystoupil zástupce Henleinovy Sudetoněmecké strany poslanec Ernst Kundt: „Nechť mi je dovoleno, pokud k tomu stačí čas, říci zde něco se stanoviska ústavněprávního, národnostněpolitického a v určité souvislosti také branněpolitického. Pan ministr nár. obrany označil osnovu za stejně důležitou vedle ústavní listiny. Nyní jest otázkou, zda tato osnova neobsahuje ve svém obsahu možnosti a ustanovení, které mohou býti tak vyloženy, že není osnovou důležitého rázu vedle ústavní listiny, nýbrž znamená zrušení podstatných částí ústavní listiny, anebo poskytuje možnost obejítí ústavu tímto zákonem. Proto rozeznáváme při posuzování osnovy předně mezi těmi ustanoveními a hlavami, jež jsou určeny pro případ války, a za druhé těmi, kterých se užije nebo může užítí již v míru. Jednou z hlavních zásad československé státní ústavy jest, na čem staví každý demokratický právní stát, že občanská oblast svobody jest proti zásahům chráněna státní ústavou a že, když se připustí určité výjimky z této ochrany, bude ustanoveno řádné další odvolání, poněvadž tyto zásahy do oblasti občanské svobody mohou nastati jen k ochraně společnosti a státu. Zcela zvláštním charakteristikem každé demokratické státní ústavy a také naší jest, že zcela jasně formuluje plné moci vlády a nepropůjčuje výkonným orgánům volnou libovůli a neomezené uvážení, nýbrž zcela jasně popsaná práva, která nesmí odporovati právům, jež jsou založeny v ústavě státu. Toto stanovisko, že každá úchylnka od toho jest protiústavní, odporuje demokratické

⁴¹ Z projevu poslance Josefa Mareše při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040010.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁴² Tamtéž.

republikánské státní ústavě, jest uznáno také nejvyšším mezinárodním hlediskem ve slavném gdaňském rozhodnutí Haagského soudního dvora. Pohledme z tohoto stanoviska na osnovu.“⁴³

Dále konkrétně dodal: „Máme zde zvláště v rámci celé VI. hlavy nejen pro případ války, tj. pro případ branné pohotovosti, vyhlášení války, mobilisace anebo války vůbec, nýbrž i pro případ míru z pouhého titulu vnitřního klidu a pořádku právní prostředek, se kterým již dnes provádějí některé státní orgány a někteří okresní hejtmané neplechý. Z tohoto právního titulu se podává možnost užití nejen jednotlivých hlav této osnovy pro případ války, nýbrž podle okolností i celých ustanovení pro případ války již v míru, čímž může vlastně přejít celé státní vedení v míru na Nejvyšší radu obrany státu, přičemž vláda představuje více nebo méně jen ozdobu, neboť se rada přece skládá jen z části z členů vlády, k čemuž přistoupí ještě vojenský činitel, jenž tam má v případě války veskrze zaujmouti své místo, jenž má také do určité míry přípravně působiti již v míru, jemuž však nesmí býti z titulu vnitřního klidu a pořádku propůjčeno již v dobách míru diktátorské postavení. Považuji celou tuto VI. hlavu, podle které z titulu vnitřního klidu a pořádku – nechť je to pro část státního území nebo pro celé státní území – může býti užito mimořádných práv a moci, které jsou oprávněny ve válečném stavu, již v dobách míru, nikoliv za samostatný zákon vedle státní ústavy, nýbrž vůbec za možnost zrušení podstatných zásad demokraticko-republikánské státní ústavy.“⁴⁴

Souhlasné stanovisko k zákonu vyjádřil i poslanec Německé křesťansko-sociální strany lidové Felix Luschka: „Společný klub poslanců a senátorů německé křesťansko-sociální strany lidové se usnesl se zřetelem na mezinárodní situaci hlasovati pro obě osnovy zákonů. Pokud jde zvláště o osnovu zákona o obraně státu, neuzavírá se klub uznání, že v případě války jsou nezbytná mimořádná opatření k obraně státu. Přihlíží při svém chování i k tomu, že vládní návrh byl při projednávání částečně přepracován, aby opatření obsažená v zákoně byla těsněji připoutána k ústavní kontrole parlamentu. Hlasujeme pro osnovu zákona v zájmu voličstva, které zastupujeme, neboť podezření ze státní nespolehlivosti se může německé obyvatelstvo státu podle našeho přesvědčení nejlépe ubrániti tím, že němečtí zástupci lidu budou pro zákon hlasovati. (Výkřiky posl. Dr. Peterse.) Pochybnosti o zmocnění vlády k dočasným a místním výjimečným opatřením za vnitřních neklidů podle VI. hlavy osnovy zákona staví klub do pozadí vzhledem k nejvyšší zásadě obrany státu. Žádá však tím důrazněji vládu, aby národní, kulturní a hospodářské potřeby německého obyvatelstva, obývajících hlavně pohraniční území, byly uspokojeny a jeho vůle k životu a k výstavbě byla spravedlivěji a účinněji podporována než dosud. (Posl. dr. Hodina [německy]: Jako v letech 1926 až 1929!) Vždyť jste při tom také byl. Nejlepší obranou státu jest právní jistota a spokojenost všech jeho národů. V této těžké době dáváme státu, což jeho jest, a očekáváme od vůdců českého národa, že dají německému národu, což německému národu patří. (Potlesk poslanců něm. křesť. soc. strany lidové.)“⁴⁵

⁴³ Z projevu poslance Ernsta Kundta při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040011.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Z projevu poslance Felixe Luschky při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé

Jménem národně-socialistické strany při projednávání zákona na plénu souhlasně vystoupil i slovenský poslanec Vladimír Polívka: „Mám česť prehovorit' k predloženým osnovám v mene zástupcov Slovenska. Obidva zákony považujeme my, žijúci na Slovensku, za životné záujmy štátu a bezpečnosti našich hraníc. Obidva zákony prizerajú k tomu, aby zabezpečily zdravého ducha obrany nášho štátu v dobách ťažkých a aby vyčistily náš život od nebezpečných, rozkladných elementov, najmä aby prísne trestaly rozkladnú činnosť špionážnu. Správne poukázal zpravodaj ústavne-právneho výboru na nebezpečne vzrastajúcu špionáž v poslednom roku, na prípady, ktoré skutočne ohrožujú bezpečnosť nášho vnútorného života. Plne súhlasím, že práve mierna miera trestu mnohým rozvratníkom zo zahraničia aj z nášho domáceho života bola pobídkou, aby nastúpili na cesty špionáže. Nízke tresty zvyšované sú až k najprisnejšiemu trestu smrti. Jestliže v okolitých štátoch dávnejšie trestali zradu a špionáž týmto krutým trestom, musíme i my všetkým, kto kradnou rukou sahajú na našu slobodu, týmto trestom za zločinné protištátné a vlastzrádné činy pohroziť. Je nutné si uvedomiť, že všetci oddaní a verní Slováci a Česi na Slovensku a oddaní občania našich menších vítajú tento zákon, veď nebolo pomaly možné pre nebezpečnosť na našich hraniciach žiť, ako to dosvedčujú mnohé prípady špionáže nielen na hraniciach maďarských, ale aj na hraniciach poľských. A tu musíme jasne osvedčiť, že nedopúšťa sa špionáže iba ten, kto priamo naháňa a napomáha cudziemu štátu, ale nepriamo napomáha špionáži aj ten, kto nepravdivými cestami hľadá rozrušenie nášho vnútorného života. Každý tón disonančný, každá škriepka založená na nepravde je vítanou zbraňou iredente a napomáha tak nádeji, že snáď návrat územia slovenského do rámca bývalého uhorského štátu je možný.“⁴⁶

Lidovecký poslanec Josef Vičánek v rámci ďalších vystúpení podporil osnovu zákona o obraně štátu těmito slovy: „Přicházíme s osnovou zákona na obranu. štátu. Který důvod vede nás k tomu? Snad snaha po rozvoji militarismu v naší republice? Nikdy jí u nás nebylo, není a nebude. Nebyli jsme militaristy a nechceme jimi býti ani v budoucnosti. Není potřeba slavné sněmovně prokazovati skutečnost uznávanou celým světem, že naše zahraniční politika a s ní v souladu vedená vnitřní politika po celou dobu trvání tohoto štátu nebyla nikdy jiná než mírová, a slyšme hlasy vynikajících státníků celého světa, kteří obdivují se, zejména úsilí dnešního presidenta republiky, které vyvíjel jako ministr zahraničí pro vybudování kolektivní bezpečnosti pro zabezpečení míru nejen naší republice samé, nýbrž celé Evropě a celému světu. Osnova zákona o obraně štátu je, řekl bych, takovým generálním probuzením, uvědomením si nebezpečí, které nám se všech stran hrozí, uvědomením si, že nám nestačí plášť víry v mír a kolektivní bezpečnost, zejména když se zdá, že všechny naše krásné plány o vybudování míru byly roztrhány a zničeny zároveň roztrháním závazných mírových a jiných smluv. Dnes nám nestačí ono halení se v plášť, nýbrž musíme se prostě připravovat. A předložená osnova zákona o obraně štátu je takovou přípravou, o které věříme, že jí nebude nutno použít, poněvadž i při tom všem nevzdáváme

republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040012.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁴⁶ Z projevu poslance Vladimíra Polívky při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně štátu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040012.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

se ani úsilí, ani naděje, že mír znovu bude utvrzen, že nebude porušen, zejména, že rozum nabude přece jen vrcholu nad válečnou zpupností a furii některých států evropských.“⁴⁷

Ohledně opatření v průmyslu dále dodal: „Budeme plnit svou povinnost a musí ji plnit i průmysl. Ustanovení osnovy zákona o obraně státu, řeknu upřímně, těžce doléhají na průmysl, tak jako těžce doléhají i na zaměstnance různých podniků pro obranu státu důležitých. Ale není možno dnes již vystačiti s tou ideologií: postavíme si do fronty vojáky, ti nás budou svými životy chránit, a zde v zázemí se budou dělat válečné kšefty. Činíme-li přípravy k obraně státu, a musíme je činit, také na tu mobilisaci mravní nesmíme zapomínati. Zde musíme přitáhnouti i ty, kteří dávno před vypuknutím válečného konfliktu těží z budoucí války, a proto výbory jednomyslně přijaly resoluce, ve kterých jsou učiněna ostrá opatření nebo žádají se ostrá opatření proti všem těm, kteří, jak se to ukázalo za světové války, užívali války jako výhodného prostředku konjunkturního, ať to byla výroba, zásobování, cokoliv. I zde musí býti zmobilisovány všechny mravní síly a jestliže na jedné straně musí plnit svoji povinnost voják se zbraní a musí-li ji plniti dělník, který nesmí opustiti svého místa i při omezení svých svobod, musí ji plnit i zaměstnavatel, dodavatel, který nesmí z válečných dodávek zbohatnout.“⁴⁸

Poslanec Vičánek se také dotknul definice státně nespolehlivé osoby v zákoně v závěru svého proslovu těmito slovy: „Ožehavým problémem byla státní nespolehlivost. Podniky důležité pro obranu státu musí ovšem, o tom není třeba debatovat, býti prosty všech živlů, které nejsou státně spolehlivé. To je jasné všem a je to jasné i pánům na německé straně; nijak se také proti tomu nestavěli. Bylo ovšem jejich snahou, jako bylo naší snahou, aby zde nebylo křivděno. Úmyslem tohoto zákona a vůlí naší není páchat křivdu na někom. Nechceme, aby předem byl prohlašován za státně nespolehlivého člověk prostě proto, že patří k určitému jazyku, národu, náboženství, nebo k určité rase. To ještě nemůže a nebude v budoucnosti tvořit základ k určení státní nespolehlivosti, a to bylo také výslovně do zákona pojato. V tom jsme byli shodni, ale poněkud obtížnější bylo stylisovati a definovati pozitivně pojem státní nespolehlivosti. Kdo je státně nespolehlivý, víme všichni, cítíme a poznáme to na tom člověku, ale nestačí nám soudní odsouzení, ať jde o Čecha, Slováka, Němce nebo Maďara. Víme, že máme určité příznaky, ale dokud jsme ho nepřistihli při činu, kdybychom vycházeli i z toho nejprůběžnějšího stanoviska, musíme ho nechat v podniku důležitém na obranu státu na škodu obrany státu, na škodu státu samého. To, myslím, nebylo moudré. Bylo nutné dáti do ustanovení, jak se dívati na činy, které nutno zahrnouti do té kategorie státní nespolehlivosti. Jsem pevně přesvědčen, že tam nebylo vypočítáno všechno, a není to také možno, ale přes to, a po té stránce, myslím, jsme byli jednotni jak koalice, tak oposice, jak koaliční, tak oposiční strany státotvorné, české i německé, že jsme vycházeli s toho stanoviska, že je nutno co nejjasněji vysvětliti pojem státní nespolehlivosti, aby toho ustanovení nebylo nikdy a nikým zneužíváno, aby se opatření, které má sloužiti k dobru státu, nezvrhlo v persekuci, která by

⁴⁷ Z projevu poslance Josefa Vičánka při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040013.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁴⁸ Tamtéž.

*byla zlem pro stát. Ujišťuji znovu, že to byla naše dobrá vůle. Pokud se nám podařila, ukazuje osnova zákona, a budoucnost ukáže, zdali tato cesta stačí nebo nestačí.*⁴⁹

Podporu zákona vyjádřil dále i poslanec Národního sjednocení František Novotný: *„Jest nesporno, že zdraví národa je základem také jeho obrany, bez níž si nedovedu představití všechna další opatření, směřující k obraně tohoto státu. Vždyť co je to brannost? Není-liž to schopnost jednotlivců snášeti největší strasti, nejtěžší břemena duševní i hmotná v době válečné? Život je boj a válka je boj o existenci státu a národa. Tato válka, tento boj, stejně doléhá na mladíka jako na starce, stejně na muže jako na ženu, doléhá stejně na fyzickou jako na psychickou stránku každého jedince v době válečné. A úkolem naším, který z tohoto pověděného právě vyplývá, musí býti: zušlechťovati od počátku každého jedince po stránce duševní i fyzické. My, kteří jsme tuto samozřejmost od počátku naší samostatnosti hlásali, my, kteří jsme s nelibostí nesli různé zvrácenosti ve výchově naší mládeže, my, kteří jsme s hrůzou pozorovali, že záměrně v tělo i krev našeho národního dorostu vlévá se neúcta, neláska, nenávist i proti nejzasloužilejším občanům tohoto státu, a to jednak vražednými tiskovinami, jednak také hyperdemokratickou pseudointeligencí, národ nedomyšlenými hesly o pacifismu a humanismu otravující, my opravdu s láskou vítáme, že tento zákon o obraně státu spatřuje po dlouhé době konečně světlo světa.*⁵⁰

Proslov poslance agrárníka Leopolda Slívy projednávání zákona o obraně státu shrnul své souhlasné stanovisko takto: *„Projednávaná osnova zákona o obraně státu vyvolala mimořádnou pozornost naší veřejnosti a značnou kritiku v tisku i v tomto veleváženém sboru. Je nesporné, že osnova zákona vzhledem na důležitost a význam pro tento stát sleduje jen jeden cíl a jeden účel, to jest zabezpečení tohoto státu. Záleží tedy velmi mnoho na tom, jakým způsobem v dnešní tak významné a vážné době bude také v tomto zákonodárném sboru přijata. Víme velmi dobře, že když má sloužiti jako podklad pro zabezpečení tohoto státu a má dáti možnost skutečné obrany v době největšího nebezpečí, musí také ukládati těm, kdož obranu budou museti řídit i vésti, značné povinnosti a zodpovědnost.*⁵¹

Na závěr svého proslovu ještě dodal: *„Vývoj poměrů v dnešní době, když nynější vládní režim v sousední říši dovolil si právě v nedávné době docela otevřeně a řekl bych přímo vyzývavým způsobem roztrhat a porušit smlouvy, které dobrovolně uzavřel, ukládá nám povinnost, abychom v dnešní době vskutku stáli na stráži tak, jak toho již poloha našeho státu sama o sobě vyžaduje. Jsme pevně přesvědčeni, že ze strategických důvodů jsme v nevýhodném postavení a poloze a že právě proto tím větší povinnosti a úkoly musí ukládat náš stát svému občanstvu. Poměry v sousední říši, která v poslední době odhodlala se přímo k šílenému zbrojení, na které vynakládá závratné částky, nás donutily k tomu, že i my chtějce nechtějce*

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Z projevu poslance Františka Novotného při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040015.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁵¹ Z projevu poslance Leopolda Slívy při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040016.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

musíme vykonat vše, aby byla zabezpečena existence a ochrana tohoto státu. Jsme povinni tímto svým jednáním nejenom vzhledem k poměrům, nýbrž také vzhledem k tomu, že jsme si vědomi, s jak velkými potížemi byl tento stát budován a koncem světové války utvořen. Jsme povinni tím nejenom sobě, těm, kteří přijdou po nás, nýbrž také těm, kteří za tento stát, za jeho zbudování dali to nejdražší, co měli, to jest svoje životy.“⁵²

S kladným stanoviskem k zákonu předstoupil před ostatní zákonodárce i poslanec za německé agrárníky Wolfgang Zierhut: „Stanovisko Svazu zemědělců k předložené osnově zákona jest dáno naším kladným postavením ke státu a k jeho branné moci. Osnova zákona o obraně státu patří nepochybně k nejdůležitějším zákonům, má pro stát význam životní důležitosti a ukládá obyvatelstvu státu velké povinnosti a oběti. Svaz zemědělců uznává právo státu, aby připravil a opatřil vše, co jest nutné k jeho obraně. Náš bezvýhradný souhlas ke kapitolám osnovy, týkajícím se přípravy branné pohotovosti a opatření v době branné pohotovosti, jest přirozený. Ale osnova zákona upravuje v této souvislosti ještě jiné obory působnosti státu v míru. Zde zaujali zástupci Svazu zemědělců věcně kritické stanovisko a ve zdoluhavém jednání dosáhli několika účelných vysvětlení a odstranění nepotřebných krutostí. Svaz zemědělců by nerad při této příležitosti opomenul upozorniti odpovědné státníky na ideální mravní stránku obrany státu. I když v nějaké příští totální válce, které se tedy nebude účastniti jen ozbrojená branná moc, nýbrž veškeré obyvatelstvo, bude míti velkou úlohu „materiál“, přece jen jednotlivý člověk nakonec rozhodne. Ale to předpokládá, že národy státu budou nejen přibrány k obraně, nýbrž budou pro ni i vnitřně získány. Válka znamená největší ochotu k obětem a nejvyšší plnění povinností jednotlivcem, čehož lze dosíci jen tehdy, vytvoří-li se pro to již v míru duševní a mravní předpoklady.“⁵³

Dále dodal: „Německý lid, ať sídlí kdekoliv, stojí na stanovisku ke státu kladném. Úkolem prozřavého státního vedení jest pěstovati tuto základní vlastnost našeho národa a udržovati ji a činiti vše, aby se nezpůsobilo žádné zneklidnění a aby u našeho lidu nevznikl pocit, že ve státě platí méně. (Výkřiky poslanců sudetskoněmecké strany.) Stejným povinností mají odpovídati stejná práva. Zákon o obraně státu ukládá zvláště sudetským Němcům, kteří sídlí v pohraničním území, zvláštní povinnosti a tvrdosti. Souhlasilo by tedy jen se spravedlivou státní rasonou, aby se tomuto pohraničnímu obyvatelstvu, které bez výjimky již stále snášelo ztížené výdělečné a životní podmínky a od propuknutí hospodářské krise se octlo ve strašné nouzi, dostalo zvláštní péče státní správy. (Výkřiky.) Se zřetelem na vážnost doby, na velký význam tohoto zákona pro stát a jeho národy a očekávajíce, že tento zákon se bude prováděti podle výroku velkého státníka Švehly o rovných mezi rovnými korektně a loyálně, udílíme této osnově zákona svůj souhlas. (Souhlas a potlesk.)“⁵⁴

Nesouhlas se zněním některých částí navrhovaného zákona poté opět vyjádřil zástupce sudetoněmecké strany poslanec Hubert Birke těmito slovy: „My ze sudetskoněmecké strany

⁵² Tamtéž.

⁵³ Z projevu poslance Wolfganga Zierhuta při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040016.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁵⁴ Tamtéž.

nemůžeme souhlasit tak bez výhrady s osnovou zákona, jak to učinil kol. Zierhut ze Svazu německých zemědělců nebo kol. Dr. Luschka z něm. křest. soc. lidové strany. My máme své pochybnosti a ty jsou zásadního druhu. Ale v téže souvislosti se musí říci, že asi nebylo uváženo, že jsme se v obou výborech, v ústavně-právním a v branném výboru, snažili, ale opravdu snažili – a ne snad že bychom byli za jednání četli román, jak jsme to mohli u jiných zjistit (Veselost.) – zlepšit na osnově zákona, jenž se nám zdál býti nesmírně důležitým, to, co jsme v zájmu národů tohoto státu a ke zdárnému spolužití národů měli za nutné. Zásadně jsme k této osnově zákona přitakali. Můj kamarád již z tohoto místa řekl, že rozumíme, že každý stát, tedy také Československo, má právo starati se o svou bezpečnost pro doby nebezpečí. To našemu státu neodpíráme. Proti čemu však máme pochybnosti, jest to, že se zákona může užítí již v době, v níž mír není ohrožen, a že se může použití zákona všude tam, kde bude nějakému okresnímu hejtmánovi nebo nějakému policejnímu komisaři líbo. Dali jsme ve výborech svůj souhlas – a prosili bychom, abyste to vzali na vědomí a v dalších řečech, které ještě budete mít, stále nemluvili o tom, že tuto osnovu zákona zásadně odmítáme – dali jsme souhlas k hlavám I, II, V, VII a IX a podali jsme velký počet pozměňovacích návrhů u ostatních hlav. Vy jste zajisté ve výborech, jak v naší demokracii jest již módou, přešli prostě přes naše návrhy, vážně míněné a pozoruhodné pozměňovací návrhy. Vy jste je prostě zamítli, jak jste to, jak jsem již řekl, tak zvyklí.⁵⁵

V dalším vystoupení jasný souhlas s předloženým zákonem vyjádřil poslanec z Podkarpatské Rusi Julian Révay zvolený za sociální demokracii, který okomentoval i situaci přímo na Podkarpatské Rusi v souvislosti s ohrožením státu: „Předložená osnova zákona k obraně státu je tak dalekosáhlá, že počítá s nejkrajnějšími možnostmi nebezpečí a ohrožení státu jak v míru, tak i za války. Rozhoduje se o obraně našeho státu. Projednávají se otázky některých částí osnovy zákona, rozšiřují se nepříznivá mínění proti té osnově zákona, který vlastně měl býti přijat již dávno, hned po obnovení našeho státu, tj. již r. 1920. Jsem jist, že kdyby se to bylo stalo, byl by za tuto dobu si každý na něj nejen zvykl, nýbrž byl by již na něj zapomněl, že i největší protivníci tohoto zákona byli by se již v této době přesvědčili, že naše republika hodlá užítí silnějších opatření a nařízení podle tohoto zákona skutečně jen v krajní potřebě a že tento zákon jest opravdu určen pro doby mimořádné potřeby. Chci se domnívati, že nařízení podle tohoto zákona nebude zapotřebí. Ale úplně správně se to dělá, když vláda našeho státu pečuje o vše napřed, aby se nesetkala s žádným překvapením. Obrana státu jest otázkou existence, která se týká hlavně i našeho Podkarpatí, na něž si činí záslusk a se kterým počítají severní a jižní sousedé, aby na naše útraty utvořili společný koridor nebo společnou hranici. O tom se píše v sousedních státech, z nichž jeden jest dokonce tzv. slovanský, úplně zjevně, vydávají se zvláštní brožury a pořádají se mimořádné demonstrační nebo sváteční schůze, jedním slovem dělá se ohromná propaganda v tomto směru.“⁵⁶

⁵⁵ Z projevu poslance Huberta Birkeho při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040016.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁵⁶ Z projevu poslance Juliana Révaye při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040017.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

Z pozice maďarské menšiny v Československu se k zákonu souhlasně vyjádřil také poslanec Štefan Csomor zvolený za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu: „Osnova zákona o obrane štátu, ktorý je na dennom poriadku, veľmi zblízka sa dotýka každého štátneho občana. Túto osnovu zákona potrebujeme, uvažujeme-li o dynamickom ovzduší, ktoré ovláda štáty nás obklopujúce. Dnes už vidíme a vieme, že medzinárodné smluvy nie sú vstave v plnej miere zaistiť bezpečnosť a mier ľudí, národov a štátov. Viera národov v medzinárodné mierové smluvy je podlomená a preto je svätou povinnosťou štátu samého, aby v náležitej dobe a v náležitej miere postaral sa o svoju bezpečnosť, mier a klud. A štát musí byť v tejto snahe každým svojím občanom, bez rozdielu jazyka a národnosti, všetkými jeho silami, vedomosťmi, úprimnou a poctivou snahou podporovaný. My Maďari pokrokového ducha a republikánskeho cítenia, ktorých tuná zastupujeme, sme si vedomí toho, že náš maďarský národný menšinový osud môže byť kludný a pokojný a náš voľný rozvoj zabezpečený len vtedy, jestliže bez akejkoľvek zadnej myšlienky uprimne a poctive splníme všetky naše štátnoobčianske povinnosti vôči štátu. (Potlesk.)“⁵⁷

V závěru projednávání zákona vystoupili za sebou ještě dva poslanci zvolení za komunistickou stranu Olexa Borkaňuk a István Kosik a prostor na plénu využili ke kritice společenských poměrů, jejich stanovisko k zákonu stejně jako u jejich ostatních komunistických kolegů v Národním shromáždění bylo negativní.⁵⁸

Finální podobu zákona poslanecká debata trvající až do pozdních nočních hodin rozhodně ovlivnila. Ministr národní obrany František Machník zákon nazval „magna charta naší obrany“. Národní shromáždění o zákoně hlasovalo v rámci dalšího jednání na 41. schůzi o den později po citované rozpravě nad zákonem 30. dubna 1936. Pro schválení zákona o obraně státu hlasovala celá vládní koalice a většina opozice, včetně slovenských, německých a maďarských politických stran. Proti se postavily pouze dvě strany, a to Sudetoněmecká strana, která měla oficiálně výhrady k některým hlavám zákona, a komunistická strana, která zákon odmítla jako celek.⁵⁹

Projednávání v rámci Senátu

Zákon posléze putoval do Senátu, kde se o něm hlasovalo v rámci 33. schůze dne 13. května 1936. I zde se zachovaly proslovy senátorů, nutno podotknout, že atmosféra byla již méně konfrontační než při projednávání v Národním shromáždění, což bylo dáno patrně i tím, že šlo vesměs o zkušené politiky, kteří se dobře znali a věděli, že pro schválení zákona je k dispozici pohodlná většina. Rozpravu symbolicky zahájil svým proslovem bývalý ministr národní obrany a jeden z tvůrců

⁵⁷ Z projevu poslance Štefana Csomora při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040020.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁵⁸ Z projevů poslance Olexy Borkaňuka a Istvána Kosika při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Národním shromáždění. Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 29. 4. 1936. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040020.htm> a <https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/040schuz/s040021.htm> [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁵⁹ P. ŠRÁMEK,; *Ve stínu Mnichova: z historie československé armády 1932–1939*, s. 45–46.

základů branné legislativy z počátku 20. let (včetně branného zákona) a dlouholetý národně-socialistický senátor Václav Klofáč a vyjádřil se následujícím způsobem: „*Zákon o obraně státu není vyčerpávající snůškou všeho, čeho je pro obranu státu potřebí. To je jen základ, na němž musí býti dále velmi svědomitě a častokrátě přísně budováno. Zákon o obraně státu bude nutno doplniti řadou norem, jež jeho ustanovení učiní životnými už v dobách mírové přípravy na vážné doby aktuální obrany státu. Přál bych si, aby toho nebylo potřebí, ale mysliti na to musíme dnes velmi vážně.*“⁶⁰

Dále se vyjádřil senátor za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu (slovenské agrárníky) Dr. Ing. Ján Botto: „*Pojednávame dve predlohy, z ktorých jedna, návrh zákona o obrane štátu, je podľa mojej mienky tak ďalekosiahleho významu, že ju treba postaviť priamo po bok ústavy a zákona na ochranu republiky. Naše oslobodenie a znovu utvorenie štátu, slobodnej demokratickej republiky, ostalo by v histórii iba nádherným hrdinským výkonom, keby sme sa každým možným spôsobom nestarali aj o zabezpečenie trvalej existencie, stability tohoto štátu. Nuže, práve to, zabezpečenie štátu a príprava k tomu je účelom prejedávaného zákona, a v tom je jeho ohromný význam. Bez toho, aby som chcel robiť výčitky, mám dnes ten dojem, že zákon tento mal byť už dávno hotový a uvedený do života; nemali sme čakať s ním až na dobu, keď všetky okolnosti poukazujú už na to, že nebezpečie každý deň môže nám už zaklopať na dvere. Nedávne udalosti v zahraničí ukázali veľmi zreteľne, že zákon na obranu štátu dokončujeme už tak rečene v hodine dvanástej, v dobe, keď máme príklady aj na to, že i najlepšie mravne záväzné zmluvy strácajú svoju účinnosť, a keď najdokonalejšími a najvhodnejšími zbraniami na obranu štátu sú prostriedky válečné, dobre vybavená armáda a odhodlanosť a pripravenosť občianstva na obhajobu štátu, svojej nezávislosti. A je-li na svete štát, ktorý všetko toto k záchrane svojej existencie vo zvrchovanej miere potrebuje, tak je to naša republika, obklopená vonkajšími nepriateľmi a chovajúca i vo svojom lone nejedného záškodníka. Mať mnoho nepriateľov, je vraj veľká česť, ale zaiste väčšia česť je byť spôsobilým čeliť svojim nepriateľom. A tento úkol má zákon o obrane štátu: dosiahnuť zábezpeku štátu pred vonkajším a pred vnútorným nepriateľom.*“⁶¹

Dalším z řečníků byl senátor agrárník Václav Sehnaľ a k projednávání zákona o obraně státu se vyjádřil takto: „*Řešíme dnes velmi důležité zákony. Jak důležité jsou, je nejlépe viděti z řady řečníků, přihlášených ke slovu. Můžeme konstatovati, že se celkem málo rušivě zasahuje do debaty, z čehož je viděti, že všichni cítíme tíhu, která na nás dnes leží. Je to příjemné, vidíme-li že za těmito předlohami stojí velká většina našeho sboru, národa i obyvatelstva tohoto státu. Ale řekl bych, kdyby se osud vtělil dnes v člověka, že bychom viděli na jeho ústech ironický úsměv při poslouchání řečí z úst, která mluvila jindy jinak. Tolik řečí bylo o věčném míru, tolik jsme po válce důvěřovali, že lidstvo, které tak krvácelo, nebude ani schopno dáti možnost nové války, věřili jsme, ale, vážený Senáte, lidstvo se zmýlilo, zmýlili se ti, kteří věřili ve věčný mír,*

⁶⁰ Z projevu senátora Václava Klofáče při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Senátu. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Československé republiky [online]. senat.cz. 13. 5. 1936. (dostupné elektronicky: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033001.htm [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁶¹ Z projevu senátora Jána Botta při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Senátu. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Československé republiky [online]. senat.cz. 13. 5. 1936. (dostupné elektronicky: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033004.htm [citováno k 10. dubnu 2022]).

kteří měli důvěřivost ve smlouvy a neomezenou víru ve Společnost národů. Všecko selhalo. Byl jsem členem branného výboru senátu od r. 1920 až do ukončení minulého volebního období a vzpomínám, kolik práce, kolik přemlouvání a výkladů jsme slyšeli z úst různých pánů ministrů a zástupců národní obrany, když bylo poukazováno, že dáváme nedostatečné prostředky na obranu národa. Dnes titíž lidé, kteří se tehdy stavěli proti tomuto rozumnému řešení, mluví jinak, mluví pro to, poněvadž je nebezpečí přespříliš blízké. Naše stoprocentní touha po míru jistě nestačí změnit mezínárodní poměry. Víra v lidskost a humanitu již dávno selhala. Proč? Promiňte mi, vážený sbore, ale zdá se mi, že člověk je mezi ostatními tvory velmi často dravcem nejbrutálnějším v touze po ukojení svých tužeb nebo v touze pomstít se. A výsledek: velmi často vražda. Vždyť to slyšíme i tady. Lidstvo je samá touha po boji. Vždyť jsme již několikrát slyšeli, že je potřeba boje, boje v národě, vrstvy proti vrstvě. Tedy je to něco tak příliš lidského, že s tím musíme vždy počítat. A co platí o člověku jako člunku národa a státu, musí platit i o národech a státech. I ony následují cestu jednotlivce; mají-li určité touhy, které nejsou uspokojeny, nebo mají-li určité touhy po odvetě a pomstě, připravují válku. Dnešní předlohy zákonů jsou jistě stoprocentně nutné, řekl bych, že jsou také dobré, a jejich provádění vkládáme do rukou, jež jistě nezklamou ani zájem státu, ani spravedlivá práva občanstva.“⁶²

Lidovecký senátor Jan Horák k tomu dále doplnil následující zajímavou glosu a dobové svědectví: „Kdyby se byl někdo na konci r. 1918 a na počátku r. 1919, když se tvořily první zákony naší československé republiky, zmínil o tom, že vedle jiných zákonů bude potřeba zřídit také zákon o špionáži nebo o obraně státu, jistě by byl stržil úsměv. Prosím, vždyť i tehdyž byly názory, že je zbytečné, aby naše demokratická republika měla svou vlastní armádu a že by nám stačila milice. Domnívali jsme se, že světová válka, která byla vyvolána, byla poslední válkou po celé období, co lidstvo bude existovati. Bohužel, zklamali jsme se. Lidstvo brzy zapomnělo na veškeré útrapy válečné, zapomnělo na pláč vdov a sirotků, a tak dnes vidíme pravý opak, že mír, o kterém jsme básnili a snili, jest ohrožen se všech stran a můžeme říci v celé Evropě i v ostatních dílech světa. Právě proto vidíme, že snad to, co se připravuje, bude ještě daleko horší, než byla světová válka, a bylo to naznačeno včera ústy pana kol. Dundra, který poukazoval na knihu „Mein Kampf“, co vše se tam připravuje, a nejenom to, co se připravuje vedle v sousedství, nýbrž i jiné knihy nám napovídají, v jakém duchu a směru se povede nová válka, bude-li vyvolána. A když si všimneme i paměti Ludendorffových, vidíme, že se hrozí, že ve válce musí býti odstraněna veškerá humanita, že musí býti hlavním cílem zničení, ubíjení nadobro nepřítele. A právě v této těžké době předkládá se nám zákon o obraně státu, poněvadž i naše mladá republika nesmí zůstatí pozadu, musí býti připravena ne na útok, nýbrž na obranu našeho státu. Vítáme tento zákon, ale litujeme, že už dávno nebyl uveden ve skutek, že teprve dnes, jak se říká, v hodině dvanácté přicházíme se zákonem na ochranu našeho státu a na ochranu naší republiky.“⁶³

⁶² Z projevu senátora Václava Sehnala při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Senátu. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Československé republiky [online]. senat.cz. 13. 5. 1936. (dostupné elektronicky: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033007.htm [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁶³ Z projevu senátora Jana Horáka při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Senátu. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Československé republiky [online]. senat.cz. 13. 5. 1936. (dostupné elektronicky: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033008.htm [citováno k 10. dubnu 2022]).

Nejemotivnějším proslovem toho dne bylo jednoznačně vystoupení postavy, která v pozdějším období získala právem přezdívku kata českého národa, tedy předsedy klubu poslanců a senátorů Henleinovy Sudetoněmecké strany Karla Hermanna Franka: „*Osnova zákona zakládá se na falešné orientaci o celém území, na orientaci, která pochází z těch pramenů, na něž jsem zde již poukázal. Chtěl bych pozvati pana sen. Klofáče, aby sám se mnou procestoval okresy a města pohraničního území a se přesvědčil, že věci, které se uvádějí v důvodové zprávě, největším dílem neodpovídají pravdě. Řeknu vám jen toto: Pan sen. Klofáč řekl: „Německé obce spatřují svůj úkol hlavně na poli národnostní expanse.“ To je k smíchu. „Německá samospráva má zásadně násilný a nedemokratický ráz.“ Patrně proto, že se všech stran je rdoušena, proto je násilná a druzí jsou trpící andělé. To přesahuje jisté obzory. „Dostáváme se zde do stavu nebezpečného ohrožení státních zájmů. Starostové obcí jsou proti státu.“ Kdo jsou ti starostové obcí? Starostové obcí pocházejí vesměs z německých vládních stran. My nemáme žádných starostů obcí, ani jediného. To jste pěkně posoudili své pány kolegy. „Demokratičtí starostové obcí jsou v pohraničním území jen, v podobě vládních komisářů.“ Zeptejte se jednou starostů měst, kde vaši koaliční členové jsou starosty, co tomu říkají. To samo mluví za celé svazky, tu se nepotřebuji šířiti, značí to váš systém. Tato osnova uvádí se nyní v důvodové zprávě k brannému zákonu v souvislost s § 34. Není divu, že tudíž menšiny v § 34 branného zákona v prvé řadě spatřují nástroj pro odnárodňování svého území.“⁶⁴*

Dále expresivně a útočně dodal: „*Obavy našeho obyvatelstva nebudou platiti za odstraněné tak dlouho, dokud jakékoli zneužití nebude jasným a přesně spravedlivým ustanovením vyloučeno. Podali jsme v této příčině návrhy. Projednávání zákona v branném výboru nás zklamalo. Sotva že si popřáli času k důkladnému zkoumání našich návrhů. K debatě o nejdůležitějších věcech vůbec nedošlo. Při tomto jednání v branném výboru musil jsem často vzpomínati na presidenta Masaryka, na jeho výrok: Demokracie je diskuse. Ale opakem nutí mne to nyní k závěru: Jaká diskuse, taková demokracie. Když není diskuse, pak právě tu také není žádná demokracie. Takové metody nejsou způsobilé zjednati dorozumění, takové metody nejsou státu na prospěch. Chcete-li míti takovéto metody, pak si opatřte hlasovací stroj, pak k tomu nepotřebujete lidí, dělejte strojní práci nebo protáhněte svým poslancům anebo zástupcům lidu hlavou drát, zavěste je na poutka a loutkové divadlo je hotovo. Naším oprávněným a věcným pozměňovacím návrhům k určitým kapitolám nevěnovali jste pozornosti. My k těmto kapitolám v jejich nynější formě nemůžeme tudíž dáti také svůj souhlas.“⁶⁵*

I přes obdobný nesouhlas zástupců komunistické a Sudetoněmecké strany jako při projednávání v Národním shromáždění byl zákon o obraně státu definitivně schválen Senátem ještě téhož dne – 13. května 1936 s účinností od 23. června 1936. Na to pak dále navazovalo celkem sedm prováděcích nařízení vydaných v průběhu června a července 1936.⁶⁶

⁶⁴ Z projevu Karla Hermanna Franka při projednávání zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu v Senátu. Stenoprotokol 33. schůze Senátu Československé republiky [online]. senat.cz. 13. 5. 1936. (dostupné elektronicky: https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/4vo/stena/033schuz/S033012.htm [citováno k 10. dubnu 2022]).

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ P. ŠRÁMEK: *Ve stínu Mnichova: z historie československé armády 1932–1939*, s. 45–46.

Zajímavostí může být i fakt, že se s odstupem času již po přijetí zákona dotázal odborový přednosta (vedoucí politického odboru) Kanceláře prezidenta republiky JUDr. Josef Schiezl předsedy ústavního soudu prof. JUDr. Jaroslava Krejčího, zda nebyla v případě nějakého zmocňovacího zákona zkrácena ústavní práva prezidentovi. Ten odpověděl, že k tomu došlo právě v případě zákona o obraně státu u § 57, 139 a 140. To bylo následně vypořádáno se zdůvodněním, že prezidentův souhlas se vyžaduje vesměs pro vládní opatření, která za branné pohotovosti státu mohou být učiněna bez jeho souhlasu, přičemž branná pohotovost je právě stav, který může přivodit jen rozhodnutí prezidenta.⁶⁷

Resumé zákona o obraně státu

Zákonem byla výslovně potvrzena a vyjádřena zásada, že práce nutné k přípravě obrany státu bylo třeba provést již v míru. Odpovědnost za přípravné práce byla zákonem vložena na jednotlivé rezorty, které se při tom měly řídit směrnicemi NROS. Podle prováděcího vládního nařízení č. 196/1936 Sb. o šetření zájmu obrany státu při vykonávání úřední pravomoci byly státní úřady a orgány povinny pracovat na přípravách k obraně v dohodě s vojenskou správou a umožnit vojenské správě, aby se mohla seznámit se stavem těchto věcí a vhodnými návrhy působit na jejich doplnění a usměrnění, zejména kde to bude nutné pro jednotné provádění těchto přípravných prací k obraně. Obcím byla uložena povinnost účastnit se při provádění zákona o obraně státu a předpisů vydaných k jeho provedení. Obce byly povinny podle pokynů nadřízených úřadů obstarat, čeho bylo třeba k přípravám obrany státu. Všeobecný rozsah odpovědnosti za obranu vyjadřovalo ustanovení zákona o povinnosti k osobní a věcné účasti při obraně státu. Na obranu státu a k její přípravě bylo možné přibrat každého k osobní účasti, uložit mu i jinou součinnost, podporu nebo omezení a požadovat věcné prostředky.⁶⁸

Zákon o obraně státu z roku 1936 lze považovat za převratný i v jiném slova smyslu. To proto, že do Československého právního řádu zavedl na legální úrovni vážní definici osoby státně nespolehlivé ve svém ustanovení § 19 odst. 9. Došlo k tomu navíc legislativně poměrně neobvyklým, demonstrativním a spekulativním výčtem. Pouze státně spolehlivá osoba mohla provozovat podniky důležité pro obranu státu. Důvodem označení za osobu státně nespolehlivou nemohla však být příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase. Za státně nespolehlivé se pokládaly ty osoby, u kterých existovala důvodná jistota, že by zneužily svého postavení proti zájmům obrany státu.⁶⁹

⁶⁷ AKPR, f. KPR – protokol L (legislativa), ukládací č. 146, sign. Z 3339/47, inv. č. 2641 – Informace pro pana prezidenta ve věci zákona o obraně státu ze dne 25. července 1938.

⁶⁸ Z. ŠÍN, *Historiografie obranné funkce čs. státu v právním řádu v letech 1918–1938*. Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády 1973, č. 6, s. 96.

⁶⁹ Vojenská správa si v tomto případě ponechávala možnost volně rozhodnout, které podniky či osoby zvolí či nikoliv. Tak to později uvedl i JUDr. Vorel ve svém poválečném svědeckém protokolu. NA, f. Národní soud, kart. 169, sign. ČNs 3/47, poř. č. 2 – Svědecký protokol č. 13 zpracovaný JUDr. J. Vorlem ke dni 24. dubna 1946; obdobně důvodová zpráva k zákonu v příslušném § 19, odst. 9. zdůrazňující, že ustanovení v původním vládním návrhu nebylo, ale bylo připojeno do zákona teprve během projednání v parlamentu viz J. VOREL, *Zákon o obraně státu: zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. a prováděcí nařízení I–VII, č. 155, 156, 157, 196, 197, 198 a 203/1936 s komentářem*, s. 31–32.

Jednalo se tedy neurčitě vyjádřeno o ty, kdož vyvíjeli činnost proti státní svrchovanosti, celistvosti, ústavní jednotě nebo demokraticko-republikánské státní formě a proti bezpečnosti či obraně československého státu. Sami zákonodárci přitom konstatovali, že přesná definice tohoto pojmu není možná!⁷⁰ Dále se jednalo o osoby, jež k takové činnosti podněcovaly jiné, tuto činnosti schvalovaly či jinak podporovaly. Mohlo se jednat v tomto smyslu i o členy politické strany, která byla rozpuštěna pro protistátní trestnou činnost či dokonce o osoby, jež se se státně nespolehlivými osobami různými způsoby stýkaly. Pomineme-li značnou neurčitost definovaného právního pojmu, zavedla se tak do československého právního řádu tradice, kdy jistá skupina občanů mohla dostat nálepku protistátní nebezpečnosti či nespolehlivosti. To mohlo mít zásadní dopady na její postavení nejenom v oblasti veřejného práva, nýbrž též na její výdělečnou činnost, soukromoprávní vztahy či postavení v sociálním systému.⁷¹

V dobové publikaci *Armáda a národ* z roku 1938 se u státně nespolehlivých osob uvádí následující teze: „*Osoby státně nespolehlivé nemohou obdržeti oprávnění k provozování podniku, důležitého pro obranu státu. Byl-li držitel takového podniku pravoplatně označen za osobu státně nespolehlivou, musí určit za sebe vyhovujícího provozovatele podniku. Také členy správních, dozorčích a revisních orgánů u těchto podniků nesmějí být osoby státně nespolehlivé. U podniků důležitých pro obranu státu nesmějí býti zaměstnány také osoby státně nespolehlivé; cizinci jen se svolením vojenské správy. Držitelé podniků důležitých pro obranu státu jsou povinni podávati úřadům žádané zprávy o svém podniku a dovoliti orgánům vojenské správy přezkoumaní těchto údajů v podniku. Kromě toho může býti uloženo držitelům podniků udržovati určité zásoby předmětů (surovin, výrobků apod.) a udržovati zařízení pro válečnou výrobu. Věci, které mají býti utajeny v zájmu obrany státu, musí uchovati oni i jejich zaměstnanci v tajnosti. Nesmí též povoliti vstup do podniku nepovoláným osobám.*“⁷²

V lednu 1936 měl pak záměr ošetřit postavení státně spolehlivých ještě medializovanou dohru v podobě tzv. „*Machníková výnosu*“⁷³ – tedy výzvy MNO 18 německým společnostem podmiňující⁷⁴ zadání veřejné vojenské zakázky národnostním složením⁷⁵ dané

⁷⁰ J. VOREL: *Zákon o obraně státu: zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. a prováděcí nařízení I–VII, č. 155, 156, 157, 196, 197, 198 a 203/1936 s komentářem*, s. 31.

⁷¹ S. POLNAR, *Politické a právní základy československé branné moci 1918–1938*, In: A. GERLOCH – K. ŽÁK KRZYŽANKOVÁ (edd.), *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Aleš Čeněk, Plzeň 2018, s. 372.

⁷² J. KAPRAS – J. MALYPETR – F. SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*. L. Mazáč, Praha 1938, s. 191.

⁷³ Podrobně k této problematice R. PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Karolinum, Praha 2009, s. 235–241.

⁷⁴ NA, f. Národní soud, kart. 169, sign. ČNs 3/47, poř. č. 2 – Svědecký protokol č. 13 zpracovaný JUDr. J. Vorlem ke dni 24. dubna 1946.

⁷⁵ Konkrétní výzvy viz VÚA–VHA, f. MNO/V. odbor (správní), sign. 74–3/2, č.j. 2. 222 1936 – Oznámení podmínek přijetí nabídky na dodávku vlněného zboží z 23. ledna 1936; obdobně VÚA–VHA, f. MNO/V. odbor (správní), sign. 74–3/2–2, č.j. 2 250 1936 – Oznámení podmínek přijetí nabídky na dodávku lněného a pololněného zboží z 26. ledna 1936.; dále k tématu K. STRAKA, *S cílem jednotného usměrnění všech sil činnost vlády a Nejvyšší rady obrany státu v letech 1932–1938*. Disertační práce. Filozofická fakulta UK, Praha 2007, s. 231.

společnosti, což se následně stalo politickou rozbuškou.⁷⁶ MNO nakonec další eskalaci aféry zabránilo prohlášením, že šlo o pouhé nedorozumění a nerealizovaný záměr.

Zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu stál před výzvou i v ohledu, jak z hlediska právního řádu vymezit mezi mírovými podmínkami rozvoje státu, jeho přípravami k obraně a zajišťováním obranné funkce v míru a válečnými poměry. Šlo o to vytvořit zákonný podklad pro realizaci celého systému opatření připravovaných pro válku. I v rámci jednání branného výboru opakovaně zaznívalo, že možnost válečného konfliktu nepatří jen do sféry teoretických možností, ale je čím dál reálnější. Právě pro takové účely měla sloužit předložená osnova zákona, která stavěla obranu státu i v době míru na pevný právní základ.⁷⁷

Při jednání branného výboru 2. dubna 1936 tak např. zazněla i tato slova národně socialistického poslance Ferdinanda Richtera: „*Považujeme za správné, aby pro mimořádný stav válečného nebezpečí a válečného stavu, tedy pro stav branné pohotovosti státu, jak se vyjadřuje osnova, byl vytvořen zvláštní, mimořádný právní řád, jehož vedoucí myšlenkou je zorganizovat a soustředit všechny síly národa, všechny jeho síly živé i neživé, duchovní i mravní k úspěšné obraně a vyloučit, potlačit a zničit všechno, co může obranu znesnadnit nebo dokonce znemožnit. Považujeme také za nutné, aby včas ještě v době mírové, byla vytvořena organizace a vytvořeny orgány pro úspěšnou přípravu obrany státu, aby bylo také umožněno v době hrozícího nebezpečí učinit přípravy pro stav akutní pohotovosti branné, jak na to myslí zejména hlava VI.*“⁷⁸

Mezníkem mezi mírem a válkou se v československé právní soustavě stal právě vstup státu do branné pohotovosti. Podle zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu (hlava V. – konkrétně § 57 až § 59) vstupoval stát do branné pohotovosti, jakmile byla vyhlášena mobilizace branné moci, prohlášen válečný stav či vypovězena válka. Mobilizaci branné moci nařizoval podle branného zákona § 23 prezident republiky, který rovněž podle ústavy § 64, odst. 1 č. 3 prohlašoval válečný stav a s předchozím souhlasem Národního shromáždění vypovídal válku. Stát vstupoval do branné pohotovosti dnem, kdy uskutečňoval některé z uvedených opatření. Ukončení tohoto stavu záviselo na rozhodnutí vlády, která určila den, jímž branná pohotovost státu skončila. Zákonem tak byla přesně vymezena doba branné pohotovosti státu, jejíž stanovení bylo vázáno na zásadní rozhodnutí vrcholných státních orgánů v otázkách války a míru. Doba branné pohotovosti zahrnovala především dobu války. Mohla však ozbrojenému boji i předcházet a končila zpravidla až po určité konsolidaci válečných poměrů. Počítalo se, že se tak stane po provedení demobilizace branné moci nebo po zániku válečného stavu či po sjednání míru.⁷⁹

⁷⁶ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), k. 87, sign. T 263/22, MNO – 4. část, odpověď na písemnou žádost Kanceláře prezidenta republiky č. T 285 z 12. února 1936 o posudek, zda výnosy MNO jsou v rozporu s menšinovými předpisy mírových smluv.

⁷⁷ Archiv Poslanecké sněmovny (APS), f. 39 (Národní shromáždění ČSR – Poslanecká sněmovna – IV. volební období 1935–1938, X. schůze branného výboru), kart. 25, branný výbor – X. schůze výboru branného z 2. dubna 1936.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Z. ŠÍŇ, *Historiografie obranné funkce čs. státu v právním řádu v letech 1918–1938*, s. 117.

Zákon o obraně státu dával vládě právo svým nařízením zřídit za branné pohotovosti státu i Nejvyšší úřad hospodářský (NÚH) jako orgán pro ústřední správu státního hospodaření s věcnými prostředky. NÚH měl řídit válečné hospodářství a bdít nad cenovou politikou, měl spravovat problematiku zásobování složek branné moci, průmyslu a obyvatelstva předměty denní potřeby, surovinami apod., soustřeďovat předměty věcné potřeby, rozdělovat je a regulovat jejich dovoz z ciziny. NROS svými směrnicemi stanovovala rozsah přípravných opatření realizovaných již v míru, především pak zřízení potřebných složek u jednotlivých ministerstev jako základů pro plynulé vytváření NÚH za branné pohotovosti státu.⁸⁰

Zákon o obraně státu výrazně upravoval v hlavě VI. i další mimořádná opatření. K těm z právního hlediska patřil také § 138: „*Vláda se zmocňuje, aby k úpravě mimořádných poměrů způsobených stavem branné pohotovosti státu vydávala tam, kde by jinak bylo třeba zákona, se souhlasem presidenta republiky vládní nařízení.*“ (odst. 1). Ustanovení bylo odůvodňováno faktem, že přes značnou podrobnost zákona je potřebné ještě zvláštní generální ustanovení. To by vládu opravňovalo v případech, na které zákon nepamatuje, učinit potřebná opatření. Upozorňovalo se i na riziko, že v době branné pohotovosti státu může být řádná legislativní činnost parlamentu, a dokonce snad i Stálého výboru, znesnadněna či znemožněna. Následující § 139 připouštěl provádění opatření určených pro dobu branné pohotovosti státu, která znamenala značné vybočení z běžných právních mezí, i mimo toto období, a to včetně zmocňovacího § 138! V parlamentu vyvolal návrh § 139 značné diskuse a následně došlo k jistým omezením⁸¹ oprávnění vlády a MNO.⁸²

Pro finální rekapitulaci je třeba uvést, že zákon č. 131/1936 Sb. na obranu státu byl značně rozsáhlý a obsahoval celkem 201 paragrafů, přesto jeho provedení vyžadovalo ještě navíc řadu vládních nařízení i dalších prováděcích předpisů. Zákon vyvolával tvrdou kritiku např. od německých právníků jako opatření zaměřené proti menšinám. V situaci reálného ohrožení republiky byla mnohá radikální opatření potřebná, či dokonce nutná, přesto nelze přehlížet určité problematické aspekty zákona – poměrně často je u rozborů tohoto zákona zmiňováno vymezení tzv. státně nespolehlivých osob, velmi důležitá jsou však také mj. mimořádná zmocnění vlády a možnost provádět opatření určená pro dobu branné pohotovosti státu bez ohledu na její vyhlášení. Některá ustanovení zákona tak mohla být teoreticky snadno zneužita. Množství mimořádných opatření vybočujících z mezí běžného práva bylo značné, a i u českých právníků to vzbuzovalo jisté rozpaky.⁸³

Pro účely objektivního shrnutí zákona o obraně státu je však také třeba uvést, že tento zákon a další navazující zákony a vládní nařízení z druhé poloviny 30. let představovaly rozsáhlé legislativní dílo, které vytvářelo potřebné předpoklady stát se efektivním nástrojem

⁸⁰ L. SPÁČIL, *Systém vrcholového řízení obrany Československa v zákoně o obraně č. 131 z roku 1936*, s. 147–148.

⁸¹ Omezení spočívalo v tom, že nově byl u těchto opatření nutný i souhlas presidenta republiky. Podrobně rozvedeno viz AKPR, f. KPR – protokol L (legislativa), ukládací č. 146, sign. Z 3339/47, inv. č. 2641 – Zákon o obraně státu – prováděcí nařízení.

⁸² R. PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, s. 243.

⁸³ Tamtéž, s. 242.

organizace a komplexního zabezpečení obranné funkce státu. Přes některé problematické pasáže životaschopnost tohoto zákona prokázal i fakt, že platnost skončila až v roce 1961.⁸⁴

Závěr

Zákon č. 131/1936 Sb. o obraně státu byl připravován dlouho a promyšleně, na jeho finální podobě panovala i poměrná značná politická shoda napříč politickým spektrem jen s výjimkou henleinovců a komunistů. Ani to však nakonec nezabránilo rozpadu státu na základě agresivních kroků nacistického Německa, kterému se navíc rozhodly spojenecké mocnosti vyjít vstříc přijetím Mnichovské dohody. Chybný kalkul mnichovského diktátu, že malý mnohonárodnostní stát, který se měl podvolit většímu a silnějšímu sousedovi, aby tím zabránil válce, však nevyšel. Nakonec se objevily další požadavky agresora a druhá světová válka jako doposud nejrozsáhlejší a nejtragičtější konflikt lidských dějin i tak začala v září 1939. Československá společnost byla připravena se nacistickému agresorovi vzepřít a tuto připravenost deklarovaly i zákonodárci při pojednávání zákona o obraně státu.

Přestože zákonodárci a vojenská správa dokázaly přijmout konkrétní legislativu, která by jednoznačně pozitivně ovlivnila schopnost země pružně čelit bezprostřední vojenské agresi, zákon o obraně státu nakonec nemohl být využit v míře, s jakou byl téměř dekádu usilovné práce vytvářen. Pro všechny krize – minulé i současné, a v tom tkví možné ponaučení z této kapitoly dějin pro budoucnost, zůstává trvale platným rčení, že štěstí přeje připraveným. Zákon o obraně státu pracoval se všemi mechanismy chodu společnosti, které by vedly ke zvýšení obranyschopnosti státu jako celku. Krizová legislativa pro případ napadení státu je dodnes běžnou součástí obranných mechanismů všech zemí, kterým není lhostejný jejich osud. Bohužel, jak je vidět i na válečných událostech v současnosti, např. u nesmírně krvavé války na Ukrajině, tedy nedaleko od našich hranic, nejedná se o přípravy zbytečné, právě naopak. Z kapitoly příprav na válku ze 30. let si tak jistě můžeme vzít mnohé ponaučení i pro neradostnou současnost.

⁸⁴ J. NĚMEČEK – Z. ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, *Branné zákony*, s. 253–257.

NEKNIŽNÍ PUBLIKAČNÍ ČINNOST EMANUELA MORAVCE V OBDOBÍ PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Jaroslav Dostál

Úvodem

První vlašťovkou publikační činnosti Emanuela Moravce jsou články, jež psal na ruské Sibiři. Sibiřské články lze považovat za obecné a nerevoluční tak, jak i Moravec udává v úvodu svazku složeného z těchto textů, „... v tomto souboru různých článků bez organického spojení nepodávám vlastně nic nového.“¹ V průběhu první republiky se následně Emanuel Moravec zabýval strategickými myšlenkami, a to převážně z hlediska sociologie a psychologie v návaznosti na motivovanost a morálku národa ve válečném konfliktu. V posledních letech první republiky se pak soustředil primárně na prognózy v tom ohledu, jak by mohlo dojít ke vzniku dalšího konfliktu ve světě.

Sibiřské články

Přes rakousko-uherskou armádu a ruské zajetí se Emanuel Moravec dostal do československých legií.² Po celou dobu jeho působení v jejich řadách psal články, jež vyšly v roce 1922 v nákladu knihovny Důstojnických listů jako publikace *Vojenské články (SIBIŘ, 1918–1919)*. K publikaci článků vedla Moravce snaha seznámit legionáře, původně působící pod ruskou armádou, kde byli vycvičeni podle ruských postupů a předpisů, s vedením války na západní frontě. Jak udává Moravec: „pokus, v němž nejlepší byla právě jen dobrá vůle a snaha, naši mladou revoluční armádu seznámit co nejrychleji s moderním západním výcvikem.“³ Primárním zdrojem byla pro Moravce Francouzská mise v Rumunsku z roku 1917. Méně pak čerpal z ruské válečné literatury.

V úvodních člancích se Moravec snažil přiblížit legionářům obecné myšlenky o válce a seznámit je s problémem válečné vědy ve vztahu k válečnému umění. Totéž platí o dynamice vývoje válečnictví, úzce spojeného s rychlým vývojem států a národů, kdy válečná věda, stejně jako vývoj národa, vzkvétá a upadá, a to v provázanosti s vývojem národa. Myšlenka přímého propojení společnosti s válečnou vědou a odpovídající étos šířící se společností se postupem času stává, mimo rozbor strategické, hlavním obsahem Moravcovi tvorby. Jak zmiňuje v článku napsaném v Omsku na přelomu srpna a září roku

¹ Emanuel MORAVEC, *Vojenské články (SIBIŘ, 1918–1919)*. Svaz čs. Důstojnictva, Praha 1922, s. 5.

² Jiří PERNES, *Až na dno zrady. Emanuel Moravec*. Themis, Praha 1997.

³ Emanuel MORAVEC, *Vojenské články (SIBIŘ, 1918–1919)*, s. 6.

1918: „Objevení evoluce v rozvoji válečného umění jest již nepochybnou známkou toho, že válečná věda, jako odvětví dynamické sociologie, jest.“⁴

Články napsané Moravcem v druhé polovině roku 1918 považují za spisy praktického charakteru, jež poskytovaly legionáři možnosti k zdokonalení se. To formuloval i autor jako primární důvod vzniku tohoto cyklu. Pro představu uvedu příklady. Článek napsaný v Omsku 24. srpna 1918 pojednává o taktickém užití samostřelů:⁵ „*Samostříl nenabitý váží 8.75 kg. Dobře vycvičený střelec vypustí z něho za minutu 7 vložek neboli 140 výstřelů...*“, dále pokračuje: „...*SS může být přenášen střelcem současně s útočnými vojsky. Má se využítí jeho lehkosti a pohyblivosti, aby mohl užitečně pracovat v době útoku v potřebný okamžik...*“⁶ autor uzavírá: „*Nesmí se však dopustit, aby pro zranění nebo smrt samostřelce zbraň zůstala nečinnou...*“⁷ Dalším příkladem uvedu článek z 19 září 1918, který pojednává o *Užití plynu v německé armádě*.⁸ Uvedu výňatek:

- *Rozdělení plynů podle účinnosti*

1. *Omamující, dusící a svým účinkem jim odpovídající*
2. *Slzotvorné*
3. *Dýmové (k vytvoření clony)*

A. *Omamujících (otravných atd.) plynů se používá nejvíce k přípravě útoku...*

Uvedené příklady pokládám za dostačující, aby si čtenář udělal přehled o způsobu výkladu, který Moravec využil ke sdělení myšlenek vojákům v legiích. Důraz je v celém cyklu dán novým zbraním: samostřelů (kulometu), plynům a letectvu. Pro další rozbor publikací Emanuela Moravce jsou důležité závěrečné články, jež byly napsány na cestě zpět do Evropy od května do srpna roku 1920. Zde se Moravec zabýval, jak sám udává v úvodu knihy, „*neodbornými úvahami*“ a „*myšlenkami československého vojáka-revolucionáře*.“⁹

Moravec na těchto pár listech pojednává o lidstvu, kultuře a idejích a též o přijímání „pravdy“. Tímto směrem se Moravec vydává i ve svých dalších zamyšleních v průběhu existence první republiky. Nicméně již v Panamském průplavu v květnu 1920 prokázal, že jeho články dvacátých a třicátých let dvacátého století nejsou náhodou, ale dlouho trvajícím zájmem o sociologii, psychologii a chování lidské společnosti. Zpětně při pohledu na dění v nacistickém Německu z jeho formulace napsané v Panamském průplavu až mrazí: „*Nikdy lidstvo nepřijímalo, co je vyšší, pravdivější, vznešenější, nýbrž jen to, co se mu hodilo..... to tajemné, co lidstvo vede k různým postupům, pudí k činům, pro které nemá nikdo odpovědi, je cosi obdobného, co u stád zvířecích*

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ Tamtéž, s. 99.

⁶ Tamtéž, s. 101.

⁷ Tamtéž, s. 103.

⁸ Tamtéž, s. 237.

⁹ Tamtéž, s. 7.

zve me pudem, předtuchou. Genius své doby není nic jiného než jedinec ze zástupu, který první vyjádřil tuto předtuchu, která více méně jasně dřímala v mozcích mas.“¹⁰

Moravec o sovětské vojenské vědě

Na přelomu let dvacátých a třicátých se Moravec zabýval sovětskou literaturou a sovětskou armádou celkově. V časopise Přítomnost vyšel 9. srpna 1928 článek *Sovětská vojenská literatura*, kde Moravec rozebírá literaturu psanou v sovětském Rusku po roce 1917. Na úvod probírá autor problémy ruské armády, kdy velení nazývá „Napoleonky“, kteří vytvářeli postupy a strategie pro moderní armády a nepřipustili si, že ruský voják je vojákem armády zaostalé.¹¹ Moravec rozdělil sovětskou literaturu na 3 části. První byla konservační (1917–1922), kdy se sověšští autoři drželi starých postupů a neodvažovali se psát o věcech jiných než historických. Druhé období do roku 1924 nazval propagační. Poslední období pak pojmenoval tvůrčí – od roku 1924 do roku 1928. Jedná se o obecné zpracování, jinak řečeno až přehledovou pomůcku pro budoucí studium sovětské literatury.

V obsáhlém článku, který vyšel ve Vojenských rozhledech roku 1931, pod názvem *Ruská úvaha o postupném operování s armádami*,¹² rozebírá Emanuel Moravec dílo N. Movčina.¹³ Hlubší rozbor Moravec věnoval v článku *Černá mystika v rudém vojenství*¹⁴ dílu Ioakima Vacetise z roku 1929 *O vojenské doktríně budoucna*. Zde na podkladu Vacetise¹⁵ zmiňuje Moravec „mentalitu národní“, která v oblasti vedení války národem a národní „mrvní pohnutkou k vedení války“ je základním předpokladem k úspěšnému vedení ozbrojeného zápasu. Prohru utrpí ten, jehož psychika bude více narušena, neboť jeho zápas bude „méně mrvní a méně existenční.“¹⁶ Tuto myšlenku rozvinul Moravec ve svém článku publikovaném ve svém „dvorním“ periodiku, tedy opět ve Vojenských rozhledech.¹⁷

Strategie a psychologie války

Za významný článek lze považovat text z března 1931, který vyšel ve Vojenských rozhledech: *Strategie a psychologie vzniku války*.¹⁸ Moravec se zde zamýšlel nad úhelným kamenem vedení války. Vést válku může kdokoliv, ale vést válku úspěšnou nikoliv. Pro úspěšnou válku je potřeba jedné věci, tedy myšlenky. Ta bude legitimizovat válku, která dokáže získat spojence v lidu. Občané musí uvěřit, že válka, kterou daný stát vede, je spravedlivá a pro lid výhodná. Moravec

¹⁰ Tamtéž. s. 246.

¹¹ Emanuel MORAVEC, *Sovětská vojenská literatura*. Přítomnost 1928, č. 31, s. 489.

¹² Emanuel MORAVEC, *Ruská úvaha o postupném operování s armádami*. VR 1931, č. 5, s. 531.

¹³ Nikolaj MOVČIN: „*Posledovatelnye operacii pro opytu Marny a Visly*“. Státní nakladatelství, Moskva 1928, 172 s.

¹⁴ Emanuel MORAVEC, *Černá mystika v rudém vojenství*. Přítomnost 1929, č. 12, 15, 16.

¹⁵ Ioakim Vacetis byl lotyšský vojenský velitel. V roce 1918 byl jmenován vrchním velitelem sovětských ozbrojených sil. Zastřelen v roce 1938, po obvinění ze zrady.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Emanuel MORAVEC, *Strategie a psychologie vzniku války*. VR 1929, č. 3, s. 223.

¹⁸ Tamtéž.

příkladem udává Napoleona, který své výboje vedl napříč Evropou v dozvuku idejí francouzské revoluce. Myšlenka „*osvobození národů od jha tyranů*“¹⁹ byla základem pro legitimizaci válek vedených Napoleonem. Nicméně, jak Moravec dále uvádí, Napoleon brzy ztratil ono politické zajištění vedení války, když bylo jasné, že se chce stát vládcem Evropy.

V Evropě napoleonské doby vládli monarchové. Velká francouzská revoluce ukázala člověka jako občana. Deklarace práv člověka a občana (1789) odhalila lidem, že jde žít i jinak než pod vládou francouzských absolutistických králů. Této situace využil právě Napoleon. Po proběhnutí revoluce byla francouzská společnost nasycena myšlenkami svobody a práv člověka, individua či jednotlivce. Pro Napoleona to byl základ, na kterém legitimizoval svá tažení Evropou. Dokud byl schopen udržovat ideu svobody vůči ideji monarchistických států, jež válčily proti Francii, mohl pokračovat, ale stal se neúspěšným, jakmile se Bonapartovi nedostávalo legitimacy jeho vojenských tažení. Jak píše Moravec: „*příliš brzy dělal politiku vojenskými taženími, místo aby je přizpůsobil politice*“.²⁰ Válka je dle Moravce „*zápas dvou myšlenek, dvou ideálů, z nichž vítězí ten, který je dané společnosti zdravější a prospěšnější*“.²¹ Pro Napoleona to byla idea svobody národů, která byla motorem pro jeho války. Dokud francouzský lid věřil této myšlence, tak Napoleon mohl ve svých taženích pokračovat. Tento strategický předvoj jeho válek přestal pomáhat francouzským vítězstvím, jakmile Francouzi již nespatovali dobro v myšlence svobody národů. „*Napoleon rostl potud, společnosti více dával, než od ní žádal. Jakmile bral více, než dal, společnost se ho zbavila*“²² shrnuje Moravec.

Na příkladu Napoleona ukázal Moravec základní prvek vedení války. Tím byla a je potřeba стратега vynést napovrch myšlenky ve společnosti doutnající. Základem pro vedení války je tedy myšlenka. Stratég musí vytvořit cíl k vedení války, který odpovídá náladě ve společnosti. Moravec to nazývá „*existenční problém státu*“²³, který má dvě podoby, a to skutečný nebo zdánlivý. Pro vedení války je důležitý skutečný cíl, zdánlivý může fungovat jen nějaký čas, než národ prožít (viz Napoleon) jeho falešnou podstatu. Pokud je však cíl skutečný a reflektuje náladu ve společnosti, „*stává se heslem mas*“: Pak získává stratég možnost bitvy prohrávat, ale nikdy jej strategicky nemohou ohrozit na válce, neboť přesvědčení ve společnosti je silné. Podle Moravce je třeba nejprve získat zdroj síly. Tím je lid. Z prací Ribota²⁴ a Nietzscheho²⁵ definuje Moravec vztah společnosti se vznikem války. Nejdříve vznikají politické strany jako nástroj nesouladu ve společnosti. Tyto strany mají vlastní cíle a lidskou základnu. Jejich názory jsou třecími plochami ve společnosti. Vytváří se zápas vycházející z myšlenek příslušníků

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž. s. 225.

²² Tamtéž. s. 224.

²³ Příklad napětí mezi státy uvádí jako zápolení mezi Francií a Německem, kdy zápas a myšlenka soupeření byla tak výrazná, že i po i po míru ve Francouzsko-německé válce započaté v roce 1870, kterou Francie prohrála. Tak toto soupeření skončilo pro Francouze až koncem první světové války.

²⁴ Théodule-Armand Ribot (1839–1916) byl francouzský filosof a psycholog. Dílo, ze kterého Emanuel Moravec od Ribota čerpal nevedl.

²⁵ Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900) byl německý filosof, klasický filolog. Dílo, ze kterého Emanuel Moravec od Nietzscheho čerpal nevedl.

nebo následovatelů stran a zažehává „ideovou vášeň“, kdy jdou „straníci“ za svým cílem a ostatní lidé jsou buď nepřáteli, nebo jen využitelným zdrojem k dosažení cíle. Tímto principem ve společnosti vzniká idea, která může být využita k legitimizaci vnější války. V tomto schématu pak chybí už jen individuuum, člověk, který může stát buď na začátku strany, nebo ve správnou chvíli vycítí náladu ve společnosti, zažehne ideovou vášeň a zrodí se ideologie. Daný člověk začne vytvářet „Vědomí bezprostředního nebezpečí.“²⁶

Masy jsou těmito názorovými proudy zahlceny, pracuje propaganda. Moravec uzavírá psychologii války takto: „válku je sto vyvolati individuuum, když dovede uvnitř společnosti vzbudit její sociální sílu, jevíci se v zápalu obětování a rozpoutání pudů násobených masou.“²⁷ V duchu potřeby národa, celého státu, k přípravě a vedení války pokračuje Moravec i ve svém článku *Vědecké řízení vojenství*,²⁸ publikované v periodiku *Vojenské rozhledy*. Zamýšlí se zde nad fungováním armády dvacátého století v kontextu století minulých. Pro pochopení Moravce jsou důležité myšlenky, jež shrnuje pro podmínky armády jeho doby. Ústředním heslem moderní války (myšleno v kontextu Moravcovi tvorby válku dvacátého století) je „válečná mobilizace státu.“ Moravec zmiňuje změnu složení armády, kdy se dřívější model: osmdesát procent bojujících a dvacet procent zabezpečujících mění v „moderní válce“ právě o 180 stupňů, kdy většina národa pracuje na zabezpečení bojujících jednotek.

Moravec rozděluje armádu na dvě části. První je armáda operační, tedy jednotky bojující. Druhou armádu, kterou národ musí pro případ války sestavit, je armáda pracovní, což jsou lidé zabezpečující všemožné činnosti okolo bojujících jednotek. Jednalo se o inženýry, vědce, výrobní organizátory, ale i všechny ostatní, kteří se starali, aby armáda operační mohla fungovat. Dohromady obě armády podléhají „strategickému štábu“, entitě, jež má za úkol organizovat veškeré snažení národa v době války. Propojení obou armád je jeden z nezbytných kroků k úspěšnému vedení války.²⁹

Při rozmanitosti a rozsahu účasti občanů, kteří se podílejí na válce, je lehké si představit, že náročnost motivovat je k válce je obrovská. To, že národ je schopný vyrábět, zásobovat i bojovat je dobrý krok k úspěšnému vedení války. Uvedené je zajištěno vědou na straně technické, ale je třeba využít i vědy sociální, které „posílí vůli celého kolektivu k odporu a k boji.“ Psychické působení na lid může být dvojího typu. Jedná se o dlouhodobou výchovu a osvětu národa nebo razantní propagandu. Pro obě platí jasná pravidla, tedy pravda a mravnost cíle.³⁰

Užití propagandy lživé se sice může zdát přínosné, ale jen chvíli, než společnost tuto lež pochopí. Moravec klade důraz i na pomoc vědy při podpoře jednotek bojových a jejich stabilizaci nebo obnovu jejich morálky. Definuje též možnosti, za jakých je jednotka schopná snášet zátěž

²⁶ E. MORAVEC, *Strategie a psychologie vzniku války*, s. 227.

²⁷ Tamtéž. s. 228.

²⁸ Emanuel MORAVEC, *Vědecké řízení vojenství*. VR 1925, č. 2, s. 162.

²⁹ Moravec udává příklady z první světové války: „zbytečná výroba zbraní v Německu omezovala životní potřeby obyvatelstva a tím snižovala jeho morálku.“ Druhým extrémem bylo Rusko: „nedostatečná výroba válečného materiálu snižovala morálku operační armády“.

³⁰ VÚA–VHA, f. MNO – HŠ – 2. oddělení zpravodajské 1919–1939, inv. č. 26, kart. 12, *Návrh generála Klecandy na organizaci propagandy v případě válečného napětí*.

psychickou (tedy, jak může být morálně namáhána). Podle Moravce u vojenských jednotek existuje „mez pružnosti“, pomyslná linie, kterou si můžeme představit jako maximální možné namáhání psychiky mužů, kdy při jejím překročení dle Moravce už jen problematicky vrací vojenská jednotky, i přes doplnění počtů, do předchozího (bojeschopného) stavu. K určování možné zátěže jednotek je třeba využívat psychologie a její psychotechniky. Stejně obory je třeba dle Moravce využívat pro výběr a výcvik důstojníků. Je třeba rozdělit důstojníky, kteří excelují v míru i ve válce, ale i na ty, kteří jsou výkonní jen za jednoho stavu. Bezesporu mají využití všechny tři skupiny. Moravec klade po celou dobu svého působení velký důraz právě na psychiku jednotek, armády, národa. Považuje ji za základní a rozhodující prvek ve vedení války. „Strana ve válce zvítězí, které se podaří vyšší součin organisovaných sil s vůlí k boji.“³¹ Organizaci všech potřebných sil, ať už operační armády nebo armády pracovní rozebral Moravec pohledem na Itálii, která „trénovala“ na druhou světovou válku v Etiopii, tehdy Habeši.

V listopadu 1935 v článku *Měsíc války v Africe*³² a následném článku z dubna roku 1936 s názvem *Je Habeš poražena?*³³ rozebírá Emanuel Moravec vývoj války v Habeši a možnosti Itálie, jak v Habeši uspět. Podtrhuje významné prvky, které musejí být pro úspěch zajištěny. Moravec definoval tři problémy, které čekaly Italy v Africe. Těmi jsou dle důležitosti podnebí, komunikace (myšleno dopravní infrastruktura) a habešská armáda, kterou považoval za nejmenší z těchto problémů.³⁴ Provázanost problému dopravní infrastruktury a počasí byla největším nepřítelem Itálie v Habeši. Bez dělostřelectva a techniky nemohli Etiopané soustředit síly na útok, jelikož by byli jednoduše rozprášeni. Jedinou jejich šancí dle Moravce by byla chyba Itálie, která by postupovala rychle vpřed a Habeš by mohla válčit pouze defenzívně. Avšak podmínky v Habeši byly jiné, letní období dešťů v kombinaci s nezpevněnými silnicemi využili Italové k operační přestávce, která trvala až sedm měsíců. Tím ulehčili pracovní armádě, která mohla nashromáždit suroviny k zásobení operačních armád. Na příkladu války v Habeši bylo ukázáno, jak důležitá je těsná kooperace obou těchto armád. A to nebyla rozebrána nutnost zajištění peněžního a dopravy veškerého materiálu z Itálie, jehož plynulé doručování do Habeše muselo být zajištěno také politicky.

Válka budoucí

V druhé polovině třicátých let s měnící se situací v Evropě, vznikající bezpečnostní krizí a Hitlerem u moci v Německu se dostal Moravec ke tvorbě, kdy se snaží odhadnout na základě vývoje předchozí války možnosti války nové. Důležitost národního hospodářství a možnosti zapojení pracovní armády a celého národa, které popsal Moravec dříve, sehrály hlavní roli v jeho úvahách o možnostech vzniku budoucí války.

³¹ E. MORAVEC, *Vědecké řízení vojenství*, s. 162.

³² Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Měsíc války v Africe*. Přítomnost 1935, č. 45, s. 709.

³³ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Je Habeš poražena?* Přítomnost 1936, č. 16, s. 241.

³⁴ Důvodem Moravec uvádí vcelku feudální uspořádání habešské společnosti, kdy vycvičenou armádu má jen vládce, a to nikterak početnou (odhadem 25 000 vycvičených mužů) a zbytek do 300 000 mužů vycvičených nedokonale. S absolutním nedostatkem dělostřelectva a techniky. Pouze s ručními zbraněmi tedy dle Moravce nebyli schopni odolávat italským divizím efektivně. Moravec nebyl daleko se svým odhadem, jelikož Habeš svolala do pole v prvních měsících války 400 000 mužů.

Trojice článků *Jak se státy opevňují*³⁵, *Kdy by vypukla válka*³⁶ a *Politické myšlenky německé armády*³⁷ dává náhled na situaci, která panovala v Evropě, a to jak z hlediska politického, z hlediska hospodářské síly, tak i strategických možností. Moravec se v úvahách o válce budoucí vrací k nejbližší válce minulé, tedy první světové válce, která nebyla tak vzdálenou, byla dobře zdokumentovanou, a tedy se stala dobrým zdrojem informací a komparací se stavem období třicátých let. První světovou válku rozdělil Moravec na tři části³⁸:

- a) *Předvojová srážka aktuálních sil (mobilizovaných armád)*
- b) *Mobilisace potenciálů a pasivita sil aktuálních*
- c) *Rozhodná srážka potenciálů*

První část zabezpečují síly mobilizační, takzvaná „krycí armáda“³⁹, jejichž úkolem je kryt „mobilisaci všech národních sil“⁴⁰, což je veškerý potenciál národa (druhá část války). V třetí části tyto zmobilizované jednotky, plně vyzbrojené úspěchy národního hospodářství se střetly v rozhodujícím souboji veškerého národního potenciálu jednotlivých mocností. Československo si důležitost krycí armády uvědomovalo už ve dvacátých letech, kdy v období 1926 až 1931 byly přijaty předpisy k doplnění armády v rámci ostrahy státních hranic členy četnictva a finanční stráže.⁴¹ Nástup armády krycí je zásadním z hlediska času, protože rychlejší nástup umožní prvotní územní zisky jdoucí ruku v ruce se zisky nerostného bohatství, které je tím nejdůležitějším, jelikož podpoří národní průmysl. Moravec nabízí v *Politických myšlenkách německé armády* srovnání toho, co získala německá nástupová armáda v první polovině první světové války pro svůj průmysl, a to ke svým 36 milionům vytěžených tun železné rudy z vlastního území, získalo Německo do roku 1916 díky ofenzívám další třetinu této produkce navíc.⁴²

Dějiny vedení války jsou dějiny závodu zbraně a protizbraně. Změna typu armády v období mezi světovými válkami, která vedla k široké motorizaci, si vyžádala odpověď na straně druhé. Odpovědi měly být obranné stavby, které mohly výrazně podpořit nástup krycích armád. Na špici opevňovacího závodu stáli Francouzi. Moravec v článku *Jak se státy opevňují* rozzebírá rozložení a skladbu francouzských obraných pevností. Nicméně pro nás bude důležité se podívat na to, co si myslel Moravec o efektivitě pevnostních komplexů

³⁵ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER, Moravec psal pod pseudonymem), *Jak se státy opevňují*. Přítomnost 1936, č. 13, s. 199

³⁶ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Kdy by vypukla válka*. Přítomnost 1937, č. 29, s. 449.

³⁷ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Politické myšlenky německé armády*. Přítomnost 1938, č. 7, s. 97.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Kdy by vypukla válka*, s. 451.

⁴⁰ Tamtéž. s. 451.

⁴¹ Stanislav POLNAR, *Souvislosti bezpečnostní a vojskové ochrany československých hranic v letech 1918 až 1989*. In: Ondřej KOLÁŘ (ed.), *Státní hranice a pohraniční regiony ve střední Evropě 1918–1989*. Slezské zemské muzeum, Opava 2021, s. 221.

⁴² E. MORAVEC (Stanislav YESTER), *Politické myšlenky německé armády*, s. 99.

v porovnání s armádou v návaznosti na mobilizaci krycí armády. První výhodou pevností je to, že umožňuje pomalejší nástup krycí armády, jelikož její postavení je předpřipraveno a trvale obsazeno právě v pevnostech. Druhou výhodou je, že nepřítel nemůže nečekaně rychlým nástupem získat území obránce, a s ním i suroviny z obsazeného teritoria. Jak bylo zmíněno výše, to byl příklad Německa a Francie v první světové válce. Pak tu je nevýhoda, že se opevnění jednou postavená nedají přesunout. Tady se dostává Moravec k polemice o výhodnosti divize proti opevnění. V hlavní roli jsou peníze. Moravec uvozuje tuto úvahu: „*co je levnější, obrana živou silou nebo ocelobetonem?*“⁴³

Úvaha Moravcova se točí okolo porovnání ceny. Moderní pěší divize vybavena tanky stála v tehdejších korunách československých 225 milionů, bez tanků pak 160 milionů. Cena opevnění francouzského je dle Němců⁴⁴ 25 milionů za 1 km. Tedy za cenu jedné divize může být postaveno 9 km opevnění. Ve prospěch divize však platí to, že s ní je možno provést manévr. Tuto otázku vztáhl Moravec na malé státy, jelikož se týkala hlavně Československa. Konečné řešení tohoto problému záleží na hranici. Pokud má stát hranici jako Francie, tedy krátkou hranici s nepřátelským státem, je přirozeným řešením opevnění. Dlouhá hranice Československa s Německem dle Moravce konvenuje s heslem: „*Velmi silnou technicky německé rovnocennou polní armádu a opevnění, umožňující její bezpečné shromáždění v poli!*“⁴⁵

Vyřešením nástupu krycí armády se dostáváme k dalšímu bodu: mobilizace potenciálů. O odhad potenciálů jednotlivých koalic, které by mohly vzniknout před zažehnutím nového konfliktu se pokusil Moravec v článku *Kdyby vypukla válka*.⁴⁶ K přehlednosti vypočítával Moravec národní potenciál z těchto veličin: odolnost morální, schopnosti velení, výkon průmyslu, zásoby surovin, počet vycvičených divisí a nevycvičených záloh⁴⁷... Je třeba říct, že je to pohled subjektivní, nicméně na rámcový odhad možných vývodů dostatečný.

<i>Anglie</i> 12	<i>Francie</i> 9	<i>Rusko</i> 10	<i>Polsko</i> 3
ČS 2	<i>Spojené státy</i> 15	<i>Německo</i> 9	<i>Japonsko</i> 8
<i>Itálie</i> 5	<i>Rumunsko</i> 2	<i>Jugoslávie a Bulharsko</i> 2	
<i>Řecko, Rakousko, Maďarsko</i> ⁴⁸			

K tomuto výčtu Moravec přidává dovětek. „*Strategicky je dobře připravena ta válka, v níž se podařilo spojeneckými svazky zajistit značnou převahu potenciálu našeho nad nepřátelským.*“⁴⁹ Dalším východiskem byl nový způsob zbrojení, které začalo Německo v třicátých letech praktikovat. Obecně uznávanou teorií bylo, že výzbroj a výstroj se připraví pro 1/3 potenciálu (krycí armádu) a po aktivaci národního potenciálu se dozbrojí zbylé 2/3

⁴³ E. MORAVEC (Stanislav YESTER), *Jak se státy opevňují*, s. 201

⁴⁴ Francouzi informace na veřejnost nepouštěli.

⁴⁵ E. MORAVEC (Stanislav YESTER), *Jak se státy opevňují*, s. 202

⁴⁶ E. MORAVEC (Stanislav YESTER), *Kdy by vypukla válka*, s. 449.

⁴⁷ Tamtéž. s. 199.

⁴⁸ Moravec rozebírá možnosti jednotlivých koalic a součty potenciálů. Tabulka ním udaných potenciálů je přiložena pro základní informaci. Tamtéž, s. 450.

⁴⁹ Tamtéž, s. 449.

k závěrečnému úderu. Nicméně, Německomělo kapacity i možnosti toto schéma překročit a vytvářet zbraně pro potenciál celkový, což by v úvodu mohlo válku výrazně ovlivnit. Tato strategie by měla návratnost v otevření cesty k novým strategickým zdrojům.⁵⁰ Moravec se zabývá dvěma otázkami: „je třeba být v koalici s větším válečným potenciálem“ a „třeba postavit tomuto potenciálu na počátku střetnutí takový kryt, který odolá náhlým vpádům a organizovaným nárazům velkých mas, tak dlouho, dokud nestojíme v poli do posledního muže.“⁵¹ Moravec nakonec dovedl, že síly v Evropě jsou více méně rozděleny rovnoměrně a navzájem se drží v šachu. Jediný problém, který viděl, je možná změna v rozložení střední Evropy, která by zásadně změnila rozložení sil. Tato změna nastala při anšlusu Rakouska.

Změnu v rozložení sil po březnu roku 1938 pak rozebírá Moravec v článku *Voják se dívá na Anschluss*.⁵² Jak lze vidět v tabulce potenciálů států Evropy, není Rakousko, co do potenciálu výrazným hráčem na scéně. Nicméně výhoda zisku Rakouska pro Německo plyne ze strategického hlediska, kdy Německo získalo bez výstřelu přístup do Podunají. Tudy mohly dle Moravce vést další kroky Německa. Pozastavoval se také nad výrazným prodloužením Československé hranice s Německou říší, jako další výhodou, kterou Anschluss Němcům přinesl. Plánům Německé říše v souvislosti s obranou a významem Československé republiky se věnoval Emanuel Moravec ve svých knihách, kde zdůrazňoval význam Československa z hlediska strategického a možnosti Německé říše, jakými se dá Československo porazit.⁵³

V neposlední řadě Moravec zmínil zánik možnosti taktické kooperace Československa a Francie v oblasti Rakouska: „Před Anshlussem za určitých válečných okolností mohlo být Československo považováno za jižní křídlo německé východní fronty, zatím co Francie tvořila jižní křídlo fronty západní. Podél severní hranice rakouské byla možná operativní spolupráce a za určitých podmínek i spolupráce taktická.“⁵⁴ Zisk Rakouska byl pro Německou říši významným krokem k vytvoření podmínek dalšího postupu.

Závěr

Emanuel Moravec byl významným prvorepublikovým vojenským teoretikem. Začátky jeho publicistiky spočívaly v užitečných člancích pro legionáře v Rusku, které následně byly publikovány jako *Vojenské články (SIBIŘ. 1918–1919)*, kde bylo jejich účelem převážně informovat jednotky o možnostech taktických jednotlivých zbraní. Až na konci své cesty zpět do vlasti v Panamě, kde, již situace nevyžadovala výcvik mužů, se Moravec začal věnovat psychologické a sociologické otázce vedení války. To je možné považovat za hlavní přínos myšlenek v jeho člancích. Idea motivace a osvěty celého národa, jako jednotného bojovníka ve válce, propustuje celou prvorepublikovou tvorbu Emanuela Moravce.

⁵⁰ Tamtéž. s. 452.

⁵¹ Tamtéž. s. 454.

⁵² Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Voják se dívá na Anschluss*. Přítomnost 1938, č. 12, s. 182.

⁵³ Stanislav POLNAR, *Strategické vzestupy a pády Emanuela Moravce*. In: Aleš BINAR a kol. (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 191–194.

⁵⁴ Emanuel MORAVEC (Stanislav YESTER), *Voják se dívá na Anschluss*, s. 183.

V letech blížících se druhé světové válce se Moravec snaží proniknout do budoucích možností vývoje a zabýval se spíše strategickými otázkami z hlediska postavení jednotlivých vznikajících koalic ve světě a jejich celkové síly, pro odhad toho, kdy by mohl budoucí konflikt vzniknout, a s jakým výsledkem by skončil. Tady lze rozdělit dvacet let působení Moravcova za první republiky na období první světové války a těsně po ní, kdy články jsou spíše praktického rázu.

Dále navazuje druhé období, kdy se Moravec snažil ukázat důležitost a nutnost chápání sociálních a psychologických pochodů společnosti (národa) pro využití maximálního potenciálu národa ve válce. A třetím obdobím činnosti bylo období odhadu, kdy se své zkušenosti Moravec snaží uplatnit z hlediska vznikajícího napětí v Evropě a odhadu následného vývoje. Emanuel Moravec pokračoval v publikační činnosti i po vzniku protektorátu Čechy a Morava. Nicméně cílem tohoto článku bylo ukázat Moravce jako významného vojenského myslitele bez ohledu na jeho kolaborační působení v době nesvobody.

ŽENY V KONCEPTU CIVILNÍ PROTILETECKÉ OCHRANY A BRANNÉ VÝCHOVY V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1935 AŽ 1939

Vít Němec

První světová válka poukázala mimo rostoucího významu letectva ve vedení budoucích válečných konfliktů na nepostradatelný fakt, že se práce žen ve válečném průmyslu i mimo něj stala klíčovým faktorem, který umožnil fungování zázemí jednotlivých bojujících států, bez kterých by nebylo možno ve vedení války pokračovat. Ženy se tak staly mimo bojující armádu mužů na frontě, druhou armádou v zázemí, jež nahradila muže-vojáky ve všech oborech a službách.¹ Ženám tak byly mimo práci v průmyslu a hospodářství dále svěřeny úkoly pomocné a charitativní, které spočívaly zejména v péči o nemocné a raněné nebo pomoci pozůstalým. Při veškerém svém nasazení však musely ženy v zázemí zároveň plnit svá poslání, a to být manželkami-hospodyněmi a zároveň matkami-vychovatelkami.

Tyto skutečnosti a poznatky, které světová válka přinesla, si uvědomovali v meziválečném období i českoslovenští vojenští představitelé.² Bylo tak zapotřebí s nimi počítat i v případě dalšího nadcházejícího válečného konfliktu, ke kterému se v důsledku nástupu totalitních režimů v evropských zemích pomalu schylovalo. Mimo to bylo toto období zároveň spojeno i s prudkým růstem zaměstnanosti, navyšujícím se právním, společenským a morálním postavením žen v československé společnosti.

Stále se zhoršující mezinárodně politická situace vedla k urychlenému řešení požadavku ochrany obyvatelstva proti leteckým útokům a zároveň potřebě branné výchovy obyvatelstva, v níž by byl tento požadavek implementován. Vznik civilní protiletecké ochrany

¹ Dle kolektivu autorek Bahenské, Heczkové a Musilové, přinesla válečná mobilizace žen v týlu nové genderové paradoxy, přičemž válka ještě více nůžky této difference rozevřela a zároveň ji destabilizovala, a to „ve struktuře společnosti všech válčících států“. Slovy válečné propagandy tak byl svět jak „odmužštěn“, tak „odženštěn“, kdy musela žena nahradit muže ve všech jeho funkcích a zároveň působit v tzv. neženských povoláních, například v těžkém průmyslu, která byla vnímána jako dočasná. Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*. Veduta, České Budějovice 2017, s. 47.

² Jedním z nich byl například armádní generál Ludvík Krejčí, náčelník hlavního štábu, který se vyjádřil následovně: „Příští válka zasáhne do života celého státu a ohrozí všechny vrstvy jeho obyvatelstva. Proto také přípravy k obraně musí zahrnovat (...) i opatření, která by zabezpečovala udržení morálky i ochranu životů obyvatelstva a zaručila chod hospodářských a průmyslových zdrojů i v těžké době válečné. (...) Přípravy morální musí směřovat k vytvoření ducha brannosti v občanstvu, tj. k odhodlání všech k obraně státu všemi silami a prostředky“. Ludvík KREJČÍ, *O obraně státu*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost. Svaz československého důstojnictva*, Praha 1938, s. 6–7.

(CPO), je tak spojen teprve až s rokem 1935, kdy byl přijat zákon č. 82/1935 Sb., *o ochraně a obraně proti leteckým útokům* ze dne 11. dubna 1935.³ Zároveň s tím byl nadále řešen požadavek uzákonění branné výchovy, avšak neúspěšně. K jejímu uzákonění došlo až po dlouhých dvou letech, a to dne 1. července 1937, kdy byl přijat zákon č. 184/1937 Sb., *o branné výchově*, jehož součástí byl zároveň i výcvik v úkolech CPO či výcviku v pomocných a ochranných službách.⁴

Příprava československých žen v těchto službách se tak stala povinnou a zároveň nedílnou součástí jejich každodenního života. V tomto důsledku se ženy staly nejen nositelkami a učitelkami demokratické výchovy ve svých rodinách, ale zároveň i aktivními ochránkyněmi demokratického řádu nedávno vzniklé republiky. V této spojitosti tak lze vyřknout tvrzení, že rodina byla nejen základem státu, ale zároveň i CPO a brannosti, přičemž ženy stály po boku svých mužů v těžkých chvílích potřeby ochrany své vlasti. Veškeré tyto snahy však byly nejdříve zpečetěny podpisem Mnichovské dohody spolu s odstoupením pohraničního území a nedlouho poté i vznikem Protektorátu Čechy a Morava.

Cílem předloženého příspěvku je analýza problematiky žen v konceptu civilní protiletecké ochrany a branné výchovy ve sledovaném období, a to na základě analýzy, komparace a interpretace tištěných primárních informačních pramenů. Příspěvek poukazuje na to, jakým způsobem měly být ženy připraveny v rámci CPO a branné výchovy na nadcházející válečný konflikt, a jaké požadavky a úkoly na ně byly v meziválečném období kladeny. Závěr příspěvku je poté spojen s příběhem Ruth Neumanové, na kterém je reflektována její činnost v konceptu CPO a branné výchovy.

Geneze legislativy týkající se působnosti žen v CPO a branné výchově

Před samotnou analýzou působení žen v konceptu civilní protiletecké ochrany a branné výchovy je zapotřebí přiblížit iniciativy, které vedly k přijetí zákona č. 82/1935 Sb., *o ochraně a obraně proti leteckým útokům*⁵ a zákona č. 184/1937 Sb., *o branné výchově*.⁶

Počátky, jež vedly k uzákonění CPO, datujeme již do roku 1927, kdy se setkáváme s ustavením Poradního sboru obrany obyvatelstva. V této spojitosti hovoříme o organizaci

³ Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfuya> [citováno k 1. říjnu 2021]).

⁴ Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwt> [citováno k 1. říjnu 2021]).

⁵ Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfuya>

⁶ Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwt> [citováno k 1. říjnu 2021]).

civilní či pasivní obrany proti letadlům (OPL)⁷ nebo i civilní či pasivní obrany obyvatelstva.⁸ Poradní sbor vznikl za spolupráce vojenských činitelů, Československého červeného kříže a dalších spolků. Jeho členy byly zástupci ministerstev, úřadů a ústředních i samosprávných, vojáci, vědci i technici. Sbor řešil otázku účelné obrany obyvatelstva proti leteckým útokům dvojím směrem, a to studijním a realizačním. Ve větších obcích a městech byly zakládány místní výbory Obrany obyvatelstva, přičemž jich bylo k roku 1933 založeno na 100. Výbory pracovaly podle pokynů celostátního orgánu, kterým bylo ústředí Obrany obyvatelstva v Praze. To bylo složeno z poradního sboru Obrany obyvatelstva a ústředního výboru Obrany obyvatelstva. Předsedou ústředního výboru Obrany obyvatelstva, který řídil veškerou práci v jednotlivých komisích, byl univerzitní profesor Dr. Jan Štěrba-Böhm. Obrana obyvatelstva byla dobrovolnou organizací a byla vedena jako doplněk obrany, která měla být připravována státními a jinými úřady. Cílem měst bylo zajištění dostatku úkrytů a vybudování samaritské, zdravotní a záchranné služby. Zejména samaritská služba musela mít dostatečné početní stavy, kdy se počítalo s výlučným nasazením žen a dívek.⁹

K součinnosti byly vyzvány všechny spolky, které měly ve svém programu prvky brannosti,¹⁰ přičemž se zejména jednalo o Sokol a tělovýchovné jednoty, skauty či hasiče. Právě pro hašení požárů a službu bezpečnostní, bylo zapotřebí vycvičit velké množství lidí.¹¹ V období stále se zhoršující mezinárodní politické situace ovšem bylo nezbytné, aby vůdčí úlohu v utváření protiletecké ochrany převzal stát a vymezil tak její organizační, finanční a právní stránky. Následovalo tak převedení organizace výnosem Nejvyšší rady obrany státu do kompetence ministerstva vnitra.¹²

Na francouzském základě, po vzoru instrukce vydané v listopadu 1931 premiérem Pierrem Etiennem Lavalem,¹³ se tak začalo připravovat uzákonění budoucí civilní protiletecké ochrany. V této spojitosti vypracovala pražská obchodní komora návrh zákona o ochraně obyvatelstva proti útokům letectva a dalekonosným dělům, jež předložila vládě ke schválení. Dle tohoto návrhu zákona měly zdravotnictví převzít veřejné sanitní orgány a Červený

⁷ *Rukověť branné výchovy*. Vyšší stupeň. Vědecký ústav vojenský, Praha 1936. s. 167–175.

⁸ Dle *Rukověti branné výchovy* byla pasivní obranou myšlena ochrana obyvatelstva v zápolí, přičemž se jednalo o skrývání před nepřátelským letectvem. Bylo nezbytné, aby byl každý nálet letectva závčas hlášen orgány hlásné služby ohroženým místům, která potom provedla náležitá opatření. Jednalo se zejména o včasné vyhlášení leteckého poplachu a umožnění úkrytu obyvatelstva v připravených úkrytech. *Rukověť branné výchovy*. Nižší stupeň. Vojenský ústav vědecký, Praha 1937, s. 226.

⁹ Alois VONDRÁŠEK, *Obrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, a zvláště pro samaritány*. Společnost Československého červeného kříže a Svaz československého důstojnictva, Praha 1933, s. 5–37.

¹⁰ Viz Jan KAPRAS – Jan MALYPETR – František SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*. L. Mazáč, Praha 1938, s. 502–513.

¹¹ Milan ŠIMÁK, *Chemicko-letecká válka a ochrana obyvatelstva*. Josef Wurm, Praha 1933, s. 62–64.

¹² Martin VESELÝ, *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? (1939–1945)*. Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2011, s. 30.

¹³ František PAULUS, *Úloha a postavení ochrany obyvatelstva v našich podmínkách*. In: Jiří ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví a integrovaný záchranný systém*. Grada Publishing, Praha 2014, s. 173.

kříž a službu hasičskou a samaritskou hasiči. Provedení tohoto zákona mělo převzít ministerstvo vnitra a k výcviku a k podpoře ochranné služby povolat soukromé organizace.¹⁴

Definitivní právní podklad ke vzniku civilní protiletectké ochrany byl zjedнан na základě přijetí zákona č. 82/1935 Sb. *o ochraně a obraně proti leteckým útokům*¹⁵ ze dne 11. dubna 1935¹⁶ a vládního nařízení č. 199/1935 Sb., *jímž se vydávají některé předpisy o pořizování plynových masek a o některých povinnostech obcí podle zákona o ochraně a obraně proti leteckým útokům* ze dne 18. října 1935.¹⁷

I v tomto případě, až do uzákonění branné výchovy, nebylo členství v CPO povinné, bylo však považováno za občanskou povinnost. Přípravy civilní protiletectké ochrany se konaly v těsné souvislosti s přípravami vojenskými, kdy zejména organizace hlásné služby a zajištění spojení náleželo vojenské správě. Civilní protiletectká ochrana byla připravována a prováděna ministerstvem vnitra v dohodě s ministerstvem národní obrany a s ostatními zúčastněnými ministerstvy; politickými úřady (zemskými a okresními) a státními policejními úřady; obcemi a korporacemi, správami důležitých podniků a jednotlivci, kteří byli povoláni k součinnosti nebo jimž bylo podle zákona příslušnými úřady svěřeno plnění určitých úkolů CPO.¹⁸

Pokud vnímáme cestu k uzákonění civilní protiletectké ochrany jako dlouhou, je zapotřebí podotknout, že cesta k uzákonění branné výchovy trvala ještě mnohem déle. První snahy se začaly objevovat již v roce 1925, kdy bylo předloženo několik návrhů na uskutečnění branné přípravy, ovšem až následujícího roku byly výsledky studia otázky branné výchovy shrnuty v osnovu zákona. V této spojitosti se však jednalo pouze o povinnou předvojenskou přípravu mladých mužů.¹⁹ Do konce roku 1926 tato osnova zákona z meziministerského projednávání nevyšla a byla následujícího roku odsunuta na období dlouhých deseti let.²⁰

¹⁴ CHEAURÉ, *Otázka vzdušné a protiplynové obrany*. Cheauré, Česká Radiměř 1935, s. 27.

¹⁵ Zákon byl v platnosti až do přijetí zákona č. 40/1961 Sb., o obraně Československé socialistické republiky, ze dne 18. dubna 1961. Právní systém Beck-online, Zákon o obraně Československé socialistické republiky (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgyyv6nbqfuzq&rowIndex=0> [citováno k 2. říjnu 2021]).

¹⁶ Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfzygmmjnga> [citováno k 2. říjnu 2021]).

¹⁷ Právní systém Aspi-online, *Vládní nařízení č. 199/1935 Sb., jímž se vydávají některé předpisy o pořizování plynových masek a o některých povinnostech obcí podle zákona o ochraně a obraně proti leteckým útokům* (dostupné elektronicky: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6337/1/2/vladni-narizeni-c-199-1935-sb-jimz-se-vydavaji-nektere-predpisy-o-porizovani-plynovych-masek-a-o-nekterych-povinnostech-obci-podle-zakona-o-ochrane-a-obrane-proti-leteckym-utokum> [citováno k 2. říjnu 2021]).

¹⁸ CPO-1. *Organisace civilní protiletectké ochrany v obci*. Státní tiskárna v Praze, Praha 1936, s. 5.

¹⁹ Čeněk KUDLÁČEK – Miloš LIER, *Prvky brannosti v národě a snahy o celostátní organizaci branné výchovy*. In: Silvestr BLÁHA – Rudolf MEDEK (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938, s. 62–63.

²⁰ Tamtéž, s. 63.

Mimo vojenskou správu se uskutečněním branné výchovy zabývalo i ministerstvo školství a národní osvěty, kdy dne 1. února 1934 vydalo výnos číslo 141.026/33-II o *výchově k brannosti na středních školách a učitelských ústavech*, kde bylo v rámci osnov stanoveno, že „*výchova k brannosti jako složka výchovy občanské jest organickou součástí výchovné i vyučovatelské práce na středních školách a učitelských ústavech.*“²¹ Dále byl ministerstvem dne 24. května 1935 vydán výnos č. 26.969-I, o *výchově žactva národních škol k brannosti*,²² který prohlašoval, že: „*je nutné zapotřebí, aby bylo žactvo národních škol připravováno k pozdějším úkolům obránců státu.*“²³ Konkrétní učební osnovy, které upravovaly brannou výchovu, však vyšly až 10. března 1938, a to v rámci výnosu MŠANO č. 34.419-I o *osnovách branné výchovy na obecných (ludových) a měštanských školách a v jednoročních učebních kursech při měštanských školách.*²⁴

Mezi lety 1934 a 1935 bylo ve spojitosti se zhoršující se mezinárodně politickou situací v okolních zemích přikročeno k vypracování nové osnovy o branné výchově. Koncepce se stala předmětem jednání výboru pro zvýšení brannosti lidu, přičemž čelní tělovýchovné organizace nesouhlasily se zněním osnovy a podaly svůj návrh. Ve spojitosti s brannou výchovou je zároveň ještě nutné zmínit *zákon o obraně státu* č. 131/1936 Sb. z. a. n., který upravoval vše, co bylo nezbytné učinit k zabezpečení obrany státu, a to zejména její včasné a účelné přípravě. Ve smyslu obrany státu zde byla rozuměna veškerá opatření, jejichž účelem byla ochrana proti jakémukoliv ohrožení právních statků občanů.²⁵ K plnění určitých úkonů pro obranu státu byly i ženy, jako všichni občané, povinny podle ustanovení tohoto zákona. Zákon přihlížel ke zvláštnímu postavení a poslání ženy v rodině a v 2. odstavci § 67 výslovně uváděl: „*ženy budou povolány co možná k úkonům, k nimž jsou svým obvyklým zaměstnáním (povoláním) způsobilé, a bude při tom přihlíženo k tomu, aby jejich povolání k osobním úkonům nebylo na újmu plnění jiných závažných úkolů, které mají zejména jako ženy pečující o domácnost.*“²⁶ V průběhu roku 1936 a začátkem roku 1937 byla osnova zákona několikrát přepracována a následně předložena Národnímu shromáždění.²⁷ To poté neodkladně přijalo zákon č. 184/1937 Sb., o *branné výchově*²⁸ ze

²¹ Josef B. DOLENSKÝ, *Branná výchova a škola*. Osnovy a praxe. Státní nakladatelství, Praha 1934, s. 11–12.

²² Michal ŠIMÁNĚ, *České menšinové školství v Československé republice. Ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Masarykova univerzita, Brno 2019, s. 179.

²³ Č. KUDLÁČEK – M. LIER, *Prvky brannosti v národě*, s. 63–64.

²⁴ M. ŠIMÁNĚ, *České menšinové školství*, s. 178.

²⁵ Jaroslav VOREL, *Co bylo vykonáno v prvních dvaceti letech republiky Československé v prospěch právních základů obrany státu vůbec a branné moci zvláště*. In: Silvestr BLÁHA – Rudolf MEDEK (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938, s. 75–76.

²⁶ Alois VONDRÁČEK, *Úkoly žen v pomocné zdravotnické službě ve válce*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 86.

²⁷ J. VOREL, *Co bylo vykonáno v prvních dvaceti letech republiky Československé*, s. 67.

²⁸ Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwt> [citováno k 7. říjnu 2021]).

dne 1. září 1937,²⁹ v němž tvořila protiletectká ochrana podstatnou část. Tím byla definitivně zavedena branná výchova, která se stala nezbytnou součástí výchovy a vzdělávání všech občanů bez rozdílu, což znamenalo reformu a doplnění výchovy za předpokladu nezbytné součinnosti všech korporací i jednotlivců.³⁰

Zavedením branné výchovy se veřejná péče o výchovu a vzdělání rozšířila o brannou výchovu. Jejím účelem bylo pěstovat v obyvatelstvu Československé republiky podle jeho věku, vzdělání a povolání mravní vlastnosti, tělesnou zdatnost, znalosti a dovednosti, jichž bylo zapotřebí k obraně státu viz § 1 *zákona o obraně státu*. Tím mělo být umožněno nebývalou měrou zvýšit celkový válečný potenciál státu tak, aby jeho bezpečnost a republikánsko-demokratické zřízení mohlo být ubráněno.³¹ Branná výchova se skládala ze tří složek, a to branné průpravy mravní, naukové a tělesné; výcviku v pomocných a ochranných službách, zejména také výcviku v úkolech civilní protiletectké ochrany a brannému výcviku, kterému ženy nepodléhaly. Branné výchově podléhaly českoslovenští státní občané bez rozdílu pohlaví ode dne, kdy započala jejich povinnost k školní docházce, až do konce roku, ve kterém dosáhli 30. roku věku. Výcviku v úkolech civilní protiletectké ochrany podléhaly i soby starší, až do svých 50 let. V případě zájmu obrany státu mohl být výcvik zaveden vládním nařízením i pro osoby starší až do jejich 60 let. Totéž platilo i pro osoby, které již dosáhly 30. roku věku, přičemž mohly být povolány i k výcviku v jiných pomocných a ochranných službách. Účast při branné výchově byla občanskou povinností, za jejíž plnění nepřislušela náhrada.³²

V rámci činnosti žen v systému branné výchovy je nezbytné zmínit hlavu II. a III. zákona o *branné výchově*. Hlava II. pojednávala o *branné výchově na školách*, přičemž byla branná výchova povinná pro studující dívky veřejných škol všech druhů a stupňů v rozsahu branné průpravy mravní, naukové a tělesné ode dne, kdy počínala jejich povinnost ke školní docházce. Dále zahrnovala výcvik v pomocných a ochranných službách, včetně výcviku v úkolech CPO, od 1. září roku, v němž dívky dovršily 14. rok věku. Dívky brannému výcviku od 17. roku věku nepodléhaly. Prvky branné průpravy mravní a naukové postupovaly jednotlivými učebními předměty a branná průprava tělesná byla včleněna do tělocvičného vyučování, které zahrnovalo i cvičení ve volné přírodě. Výcviku v pomocných a ochranných službách a brannému výcviku se dívky podrobovaly na školách, a to ve vhodných učebních předmětech. Hlava III. pojednávala o *branné výchově mimo školu*, a to ve spojitosti s ženami, které již nepodléhaly povinnosti ke školní docházce. Jim byla branná výchova poskytována tělovýchovnými spolky a středisky branné výchovy v případě těch, které se neúčastnily branné výchovy ve spolicích.³³

²⁹ Zákon byl zrušen až přijetím zákona č. 92/1951 Sb., o *branné výchově*. Stejnopis sbírky zákonů republiky Československé. Ročník 1951, Zákon o branné výchově (dostupné elektronicky: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1951.html> [citováno k 7. říjnu 2021]).

³⁰ Č. KUDLÁČEK – M. LIER, *Prvky brannosti v národě*, s. 67.

³¹ Tamtéž.

³² *Zákon o branné výchově* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwt> [citováno k 9. říjnu 2021]).

³³ PŘEDSEDNICTVO ČESKOSLOVENSKÉHO ORLA, *Zákon o branné výchově. Organizační pokyny a směrnice jednotám*. Typos, Brno 1937, s. 3.

Zároveň je nezbytné dodat, že od branné výchovy byly osvobozeny ženy, které byly členkami řádů a kongregací, lékárnice či porodní asistentky vykonávající praxi. Dále se jednalo o těhotné ženy; ženy v době šestinedělí nebo matky, které se staraly o nedospělé děti. Branné průpravě mravní, naukové a tělesné mimo školu podléhaly ženy až do konce roku, v němž dosáhly 21. roku věku. Dále se jednalo o výcvik v pomocných a ochranných službách mimo školu, kterému podléhaly ženy až do konce roku, v němž dosáhly 30. roku věku. Poté podléhaly jen výcviku v úkolech civilní protiletectvé ochrany, a to až do svých 50 let. V případě potřeby spojené s obranou státu, mohly být výcviku v pomocných a ochranných službách podrobeny ženy až do svých 60 let. Zároveň s tím mohl být zaveden i výcvik v jiných pomocných a ochranných službách pro ženy, které již překročily rok, v němž dosáhly 30. roku věku.

Výcvik v úkolech civilní protiletectvé ochrany podle zákona č. 82/1935 Sb. přejímala střediska branné výchovy a prováděli jej vhodní cvičitelé branné výchovy v součinnosti se společností Československého červeného kříže; hasičskými organizacemi; samaritskými a jinými organizacemi; zařízeními; spolky a osobami, které k tomuto byly způsobilé. Časový rozsah branné výchovy žen, které splnily povinnost ke školní docházce až do konce roku, ve kterém dosáhly 30. roku věku, činil až do konce roku, ve kterém dosáhly stáří 21 let nejvýše celkem 60 cvičebních hodin ročně a u ostatních žen nejvýše 30 cvičebních hodin ročně. U žen do věku 50 let se poté jednalo nejvýše o 30 cvičebních hodin ročně a v případě potřeby obrany státu by se ženy do věku 60 let účastnily výcviku jen na dobu nezbytně nutnou k dosažení účelu výcviku. Hromadné zkoušky nebo cvičení CPO podle zákona č. 82/1935 Sb. se do časového rozsahu branné výchovy nepočítaly.³⁴

Ženy v branné výchově

Jak již bylo řečeno, v rámci branné výchovy podléhaly dívky a ženy branné průpravě mravní, naukové a tělesné; výcviku v pomocných a ochranných službách a výcviku v úkolech civilní protiletectvé ochrany. V rámci této kapitoly ovšem bude analyzována pouze první složka branné výchovy, tedy branná průprava mravní, nauková a tělesná. Výcviku v úkolech CPO je věnována následující kapitola tohoto příspěvku. Zároveň je nezbytné dodat, že předkládané úkoly, jimiž se tato kapitola věnuje, nebyly jedinými, které musely ženy zastávat. Jednalo se o komplexní úlohu žen v rámci branné výchovy, respektive o nutnost spolupráce žen v obraně státu,³⁵ o čemž nejobsáhleji pojednávala edice s názvem *Žena v míru a ve válce*. Tato edice obsahuje tři tituly vydané v letech 1937 a 1938, přičemž první titul nese název *Žena a brannost*,³⁶ druhý *Žena samaritánkou*³⁷ a třetí *Škola a brannost*.³⁸

³⁴ *Zákon o branné výchově* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgqwa> [citováno k 9. říjnu 2021]).

³⁵ Čeněk KUDLÁČEK, *Spolupráce ženy v obraně státu*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 11.

³⁶ Titul byl uspořádán podplukovníkem generálního štábu Jiřím Letovem a Boženou Stýblovou, načež byl vydán Svazem československého důstojnictva v Praze v roce 1938.

³⁷ Druhý titul byl napsán podplukovníkem, doktorem medicíny Zdeňkem Přibíkem a byl vydán Svazem československého důstojnictva a Společností Československého červeného kříže v roce 1937.

³⁸ Autorem posledního titulu byl profesor PhDr. František Alois Soukup, přičemž se jednalo o II. přepracované vydání jeho knihy *Školní výchovou k brannosti národa*, přičemž se jednalo

Armádní generál Ludvík Krejčí popsal úkoly žen při obraně státu ve svém příspěvku *O obraně státu* následujícími slovy: „*I ostatní občany-nevojáky – muže i ženy – je dnes třeba připravit na úkoly, které je čekají za války. (...) Československá armáda předvídá spoluúčast žen při vykonávání různých pomocných pracích ve prospěch armády, hlavně v jejím týlu a v zápolí, jakož i to, že podle svých schopností nahradí muže povoláné do zbraně tak, aby vnitřní život, zejména hospodářská, administrativní a do jisté míry i průmyslová činnost ve státě, nebyly odvoláním mužů vážně ohroženy. (...) nástin úkolů, k jichž splnění mohou být ženy povolány, ukazuje, jak důležitými, třeba nepřímými spolupracovníky v obraně státu mohou se ženy stát za války a jak rozmanité mohou být obory jejich činnosti. A jak těžký úkol připadne ženám-matkám, na něž dolehne celá tíha péče o rodinu a výchovu dětí v dobách nejtěžších! Je proto třeba, aby se naše ženy připravovaly na tyto rozmanité úkoly s vědomím plné odpovědnosti, aby mohly v čas potřeby účinně přispět k branné schopnosti státu.*“³⁹

K již výše zmíněným úkolům je nezbytné pohovořit i o významu žen, jakožto matek a vychovatelek, respektive funkci ženy a rodiny, přičemž byly ženy vnímány jako první předpoklad pro sílu a zdatnost národa.⁴⁰ Rodina byla základním nositelem brannosti národa vzhledem ke své důležité sociální funkci, a to výchově dětí, jakožto budoucnosti národa.⁴¹ S tím souvisela důležitá úloha žen v oboru výživy, zdravotnictví a sociální péče. V případě války bylo dalším úkolem žen v obraně státu převzít mírové úkoly mužů, přičemž se práce a péče o vlastní ochranu, ochranu mládeže či ochranu pracovního místa. Nemělo se jednat pouze o individuální ochranu nebo ochranu rodiny, ale o spolupráci na kolektivní ochraně určitého místa nebo prostoru. V tomto ohledu bylo se ženami počítáno i jako s přímými pomocnicemi armády, a to ve službě zdravotnické či v jiných pomocných službách, čemuž se věnuje následující kapitola tohoto příspěvku. Tímto by v době válečného konfliktu bylo ženám svěřeno velké množství povinností při ochraně vnitrozemí, jež by bylo dále spojeno s péčí o mládež. Ženy by takto přebíraly na svá bedra odpovědnost za morální sílu země, a proto bylo v rámci branné výchovy myšleno na tříbení zdatnosti a odolnosti žen stejnou měrou, jako přípravu mužů v jejich branném výcviku. Plukovník generálního štábu Čeněk Kudláček k tomuto pronesl následující slova: „*Žena má tu po mnohé stránce úlohu významnější než muž. Třeba ovšem tuto úlohu chápat jako vážnou povinnost a nikoli jako zajímavou módní libůstku.*“⁴²

o první spis o branné výchově, jež byl v Československu vydán. Titul byl vydán Svazem československého důstojnictva v Praze v roce 1938. František A. SOUKUP, *Škola a brannost. Studie pedagogicko-didaktická*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 13.

³⁹ L. KREJČÍ, *O obraně státu*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 8–10.

⁴⁰ Č. KUDLÁČEK, *Spolupráce ženy v obraně státu*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 11.

⁴¹ Josef BRYM, *Úkol ženy a rodiny v obraně státu*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 28.

⁴² Č. KUDLÁČEK, *Spolupráce ženy v obraně státu*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 11–13.

V rámci první složky branné výchovy na školách⁴³ a mimo školu, tedy branné průpravy mravní, naukové a tělesné, je nezbytné připomenout to, že jí byly dívky a ženy povinny ode dne, kdy počínala jejich povinnost k školní docházce a podléhaly jí až do konce roku, v němž dosáhly 21. roku věku.

Prvky branné průpravy mravní a naukové byly v rámci branné výchovy na školách⁴⁴ prostoupeny jednotlivými učebními předměty a průprava tělesná byla včleněna do tělocvičného vyučování. Působení školy účelně podporovalo výchovu k brannosti skrze tělesná cvičení a školní předměty, které byly významnými pro brannost. Zde patřily zejména občanská nauka, zeměpis, měřictví a počty, kreslení, vyučovací jazyk, mluvnice a sloh či dějepis.⁴⁵ Zákonem o branné výchově byla zcela nově zavedena branná výchova i na vysokých školách, kde dosud žádná její forma neexistovala. Její složky tvořily nauka o obraně státu, v níž si měly studentky osvojovat vědomosti, jež by je jako budoucí vedoucí pracovníky a odborníky všech vrstev vyzbrojovaly k plnění úkolů v případě ozbrojeného konfliktu. Tělesná a branná výchova byla povinným předmětem pro studentky do věku 21 let.⁴⁶

Provádění branné výchovy bylo svěřeno ústavům pro tělesnou výchovu na vysokých školách. Oproti tomu v rámci branné výchovy mimo školu probíhala branná průprava mravní, nauková a tělesná ve spolcích oprávněných k poskytování branné výchovy, tedy tělovýchovných spolcích či střediscích branné výchovy. V této souvislosti je zapotřebí se okrajově zmínit o činnosti Sokola, jakožto největší a nejuspěšnější tělovýchovné organizaci, která na poli této průpravy působila. Počátky branné výchovy jsou spjaty s osobností Miroslava Tyrše, který ve své stati „*Náš úkol, směr a cíl*“⁴⁷ uveřejněné v roce 1871, volal po potřebě a významu síly tělesné i duševní, zdraví, mravnosti, kázně a obětavosti, jakožto atributů nezbytných k obraně národa. Základy brannosti měly být teoretické i praktické, a to skrze cvičení, přičemž se tělocvikem posilovaly a rozvíjely duševní i mravní schopnosti, které tvořily podstatu brannosti.⁴⁸

Ve stejném směru bylo působeno i v rámci branné průpravy mravní, naukové a tělesné, přičemž zdraví všech dívek a žen bylo nejdůležitější podmínkou k úspěchu provádění branné výchovy. Tělesná zdatnost, všestranná síla, obratnost, výkonnost, vytrvalost, pohotovost a silná vůle byly dalšími vlastnostmi, které bylo nezbytné cvičit. Pracovní metodou branné výchovy se tak stala výchova činem, výchova slovem a význam příkladů a vzorů. Základním a nejdůležitějším činitelem ovšem byla rodina, a to skrze působení

⁴³ Blíže k problematice branné výchovy na školách: Vít NĚMEC, *Civilní protiletectká ochrana a branná výchova ve školství českých zemí v letech 1935–1939*. In: Stanislav POLNAR – Tomáš ŘEPA a kol. (edd.), *Ozbrojené síly a československý stát II*. Univerzita obrany, Brno 2021, s. 45–70.

⁴⁴ František Soukup k branné výchově na školách řekl následující: „*Mně se jevíla branná výchova jako dovršení, naplnění výchovy vůbec. Měl jsem na mysli tělesně i morálně odolnou mládež, odhodlanou k nejtěžším obětím pro republiku a její svobodu.*“ F. A. SOUKUP, *Škola a brannost*, s. 13.

⁴⁵ Augustin PECHLÁT, *Branná výchova*. In: Jan KAPRAS – Jan MALYPETR – František SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*. L. Mazáč, Praha 1938, s. 471–472.

⁴⁶ Ladislav REITMAYER, *Dějiny školní tělesné výchovy v českých zemích*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, s. 120.

⁴⁷ František A. SOUKUP, *Idea národní armády*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1937, s. 7.

⁴⁸ Tamtéž, s. 95.

svým prostředím, příkladem a návykem. Na branou výchovu měl značný vliv i společenský styk spojený s činností spolků, politický život a zejména také i každodenní život.⁴⁹

Požadavky, které byly na ženy kladeny v rámci branné průpravy mravní, naukové a tělesné, je možno analyzovat na příkladu Československého Orla, reprezentantu katolické tělovýchovy v Československu, a to díky brožůře *Zákon o branné výchově. Organizační pokyny a směrnice jednotám*, které byly vydány předsednictvem Československého Orla. Branná průprava mravní a nauková zde měla podle možností postupovat vhodným způsobem brannou přípravou tělesnou. Osnovy branné výchovy, zejména výchovy naukové a dovednosti, rozdělovaly z velké části látku podle ročníků. Látka branné průpravy pro ženskou mládež obsahovala *mravní výchovu, výchovu naukovou a dovednosti a přípravu tělesnou u dorostenek a žen*.⁵⁰

Mravní výchova měla postupovat všechnu brannou přípravu, přičemž nejúčinnějším prostředkem měl být příklad vůdkyně a její vliv, proslovy a témata s příklady z historie a z četby. Zvláštní zřetel měl být věnován sociální péči. Vzorými tématy byly: rodina, žena-matka, žena-občanka, povinnosti vdané ženy, kázeň, žena výdělečně zaměstnána atd.⁵¹

Výchova nauková a dovednosti zahrnovala občanskou nauku, pojednání o československé armádě, mobilizaci či účasti žen v obraně státu. Dále se jednalo o nauku o terénu, práci s mapou, orientaci v přírodě, zjišťování vzdáleností, ocenění terénu. Teorie probíhala v učebně a prakticky byla rozvíjena na pochodových cvičeních při pochůzkách, pochodech a při táboření. Bylo rozvíjeno i zpravodajství a signalizování, nauka o telefonu, pozorování či hlášení. Dále bylo pojednáváno v rámci CPO o obraně proti letadlům a plynům, hasičství či péči o děti. Opomíjena nebyla ani zdravotní péče a první pomoc, ošetrovatelství a hospitace v nemocnicích. Ženy se učily vaření, táborovým stavbám a zřizování nouzových přístřešků.⁵²

Průprava tělesná u dorostenek a žen zahrnovala cvičení pořadová, prostná s náčiním, různosti a cvičení rytmická, chůze a pochody a pochodová cvičení, poklus, běhy a skoky, házení, vrhy, chytání, úpoly, břemena, stoupání, lezení, šplhání, ručkování, houpání, plížení, krytí, cvičení rovnováhy, hry hybné a polní malé se zřeteltem na výcvik v dovednostech či plování.⁵³

Tělocvičná hodina dorostenek a žen v rozmezí 60–75 minut měla vypadat následovně: 1. běh, tanec, hra s trváním 5 minut; prostná, různosti, náčiní a rytmika 10 minut; 2. cvičení rovnováhy, odvahy a duchapřítomnosti (plížení, krytí) 10 minut; cvičení síly (úpoly, břemena, stoupání, lezení, šplh) 10 minut; cvičení rychlosti a vytrvalosti (poklasy, běhy, skoky, hry) 15 minut; cvičení obratnosti a rytmická (házení, vrhy, chytání) 5 minut; 3. hry pro výcvik smyslů, vojenská pořadová se zpěvem 5 minut.⁵⁴

⁴⁹ A. PECHLÁT, *Branná výchova*. In: J. KAPRAS – J. MALYPETR – F. SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*, s. 465–473.

⁵⁰ PŘEDSEDNICTVO ČESKOSLOVENSKÉHO ORLA, *Zákon o branné výchově*, s. 43–46.

⁵¹ Tamtéž, s. 46.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, s. 46–47.

⁵⁴ Tamtéž, s. 47.

První výsledky práce na poli branné výchovy po jejím uzákonění byly demonstrovány u příležitosti konání X. všesokolského sletu v období od května do července roku 1938. Slet se uskutečnil na strahovském stadionu a stal se manifestačním národním sletem, kde sokolstvo a organizace, které se na sletu spolu s ním podílely, vyjadřovaly odhodlání bránit demokratický ostrov svobody ve střední Evropě. Nebezpečí války symbolizovala i nejpoblábnější sletová skladba Františka Pecháčka *Prísaha republiky*. Odhodlání bránit republiku symbolizovala i sletová scéna s názvem *Budovat a bránit*. Dne 29. května 1938 vystoupilo přes 20 tisíc žáků a žaček národních škol a 12. června se uskutečnily IV. středošolské hry, kterých se účastnilo více než 45 tisíc mladých lidí. Poslední červnovou neděli cvičilo na 45 tisíc dorostenců a dorostenek, přičemž se 29. června účastnilo prostných 17 tisíc dorostenek.⁵⁵ V následujících dnech hlavních sletových cvičení se vystřídal více než 165 tisíc cvičenců – mužů a žen, přičemž celkově cvičilo při tomto sletu více jak 348 tisíc cvičenců. Například první hlavní sletový den 3. července cvičilo najednou 28 600 cvičenek.⁵⁶ Zároveň proběhlo i mistrovství světa ve sportovní gymnastice, kdy se družstva mužů i žen stala mistry světa a absolutní mistry světa se stala Vlasta Děkanová.⁵⁷

Veškeré úkoly žen v rámci branné výchovy, které byly analyzovány v rámci této kapitoly, jsou krásným způsobem shrnuty ve dvou básních v knize *Vojáci, hoši malovaní*, přičemž se jedná o knihu veršů pro československou mládež, jejímž autorem je Rudolf Vlasák. První báseň má dvě části a nese název *Ženy a dívky* a druhá *Naše vlajka*. Jejich texty jsou následující:

Ženy a dívky

1.

Každá žena i nevěsta,
ať je ze vsi nebo z města,
radý věděti si bude.
My se uplatníme všude.

Orat budem, sít i žíti,
v dílnách pro vás prádlo šíti.

Také obsluhovat stroje,
prát a čistit stejnokroje.

Takými jsme, milí bratři,
proto i nám úcta patří.

⁵⁵ Antonín KREJČÍ, *Edvard Beneš a Sokol*. Společnost Edvarda Beneše, Praha 2002, s. 82–83.

⁵⁶ Tamtéž, s. 85.

⁵⁷ Jiří ŽIŽKA, *Dějiny a současnost Sokola*. Česká obec sokolská, Praha 2005, s. 42.

2.

„Nebylo by věru hezké,
kdybyste nás, dívky české,
chtěli nějak podceňovat!

My též chceme obětovat
čas svůj, práci, zdraví, sílu
samaritskému dílu!“

Božka trochu rozdurdilá
do duše všem promluvila.

Mě najdete v nemocnici,
jako věrnou pomocnici
lékaře i raněných
milých kamarádů mých!⁵⁸

Naše vlajka

My, děvčata, milí hoši,
budem při vás stát,
chceme svoji domovinu
volnou zachovat

Odhodlaně oči září,
povždy chceme být na stráži
s vlajkou nad hlavou
pro vlast, matku svou.⁵⁹

⁵⁸ Rudolf VLASÁK, *Vojáci, hoši malovaní*. Bernášek a spol., Praha, s. 54–56.

⁵⁹ R.VLASÁK, *Vojáci, hoši malovaní*, s. 64.

Ženy v civilní protiletectké ochraně

Tato kapitola analyzuje druhou a poslední složku branné výchovy, které ženy podléhaly, a to výcvik v pomocných a ochranných službách, zejména výcvik v úkolech civilní protiletectké ochrany (CPO).⁶⁰

V rámci branné výchovy na školách byly výchova a výcvik v CPO u dívek od 14. roku věku organicky včleněny do učebních osnov škol všech druhů i stupňů (střední, odborné a vysoké školy). V případě branné výchovy mimo školu byl pro dívky a ženy ve věku 14–17 let a 17–21 let stanoven časový rozsah výcviku v CPO podle zákona o branné výchově na 20 hodin ročně. Pro dívky a ženy ve věku 21–30 let byl poté časový rozsah stanoven na 30 hodin ročně. Tento rozsah byl plněn v rámci výcviku v pomocných a ochranných službách, přičemž byl hlavní důraz kladen na CPO. Pro ženy ve věku 30–60 let byl časový rozsah výcviku v CPO stanoven na 30 hodin ročně, přičemž se jednalo pouze o výcvik v CPO.⁶¹

Vzhledem k rozmanitým úkolům, které měly ženy v případě války zastávat, nebylo v Československu počítáno s branným výcvikem žen a jejich bojovým nasazením na frontě. Krásným způsobem tento fakt glosoval Zdeněk Přibík, když podotkl následující: „*Budeme mít armádu v poli a armádu v zápolí, to jest občanstvo vycvičené v protiletectké ochraně.*“⁶² Je ovšem také nutno doplnit, že bojové nasazení žen nebylo ani zamítnuto, k čemuž se Josef Brym vyslovil následovně: „*Není zákonného podkladu, který by tuto povinnost požadoval, avšak neodpíráme ženám právo a možnost bojového uplatnění. (...) Chce-li se na tento úkol připravit, může tak činit dobrovolně; příležitostí k tomu se naskytne dosti a tato snaha bude jen vítána.*“ Místo toho bylo s ženami počítáno v úkolech civilní protiletectké ochrany, jakožto nového problému brannosti žen, jehož provádění vyžadovalo soustavnou přípravu žen v mnohých speciálních úkolech po technické stránce. Tento fakt Ludvík Krejčí glosoval následovně: „*Má-li být civilní obrana a ochrana proti letadlům účinná, musí být připravena a nacvičena již v míru za účasti všeho obyvatelstva.* To je smysl zákona o protiletectké obraně a ochraně a zčásti i zákona o povinné branné výchově všeho občanstva.“ Plnění úkolů v CPO by v době válečného konfliktu spočívalo v největší míře na bedrech žen, přičemž k jejich úspěšnému plnění bylo nezbytné, aby ženy byly značně fyzicky zdatné, odolné proti tělesné a duševní únavě a měly pevné nervy.⁶³

⁶⁰ Blíže k problematice CPO: Vít NĚMEC, *Civilní protiletectká ochrana v ČSR v letech 1929–1938*. In: Aleš BINAR (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 33–52. (dostupné elektronicky: [https://www.unob.cz/fvl/struktura/k105/SiteAssets/Stranky/Konference 2019 Ozbrojene sily/2020 OZBROJENE SILY A CSL STAT komplet.pdf](https://www.unob.cz/fvl/struktura/k105/SiteAssets/Stranky/Konference%2019%20Ozbrojene%20sily/2020%20OZBROJENE%20SILY%20A%20CSL%20STAT%20komplet.pdf) [citováno k 9. říjnu 2022]).

⁶¹ Josef BRYM, *Výcvik v CPO podle zákona o branné výchově*. Obrana obyvatelstva 1938, r. IV., č. 1, s. 9. (dostupné elektronicky: <http://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:bb774567-d591-41f9-95b6-38afb57cbe71?page=uuid:f096ed44-48ee-11e9-895f-005056b73ae5> [citováno k 13. říjnu 2021]).

⁶² Zdeněk PŘIBÍK, *Žena samaritánkou*. Svaz československého důstojnictva a Společnost československého červeného kříže, Praha 1937, s. 7.

⁶³ J. BRYM, *Úkol ženy a rodiny*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 17–27.

Vlastnosti vyjmenované výše mohly být cizelovány například v rámci *První školy brannosti žen*, která byla pořádána Výborem pro zvýšení brannosti lidu v Praze roku 1936 B. Stýblovou a S. Čechovou. Autorky v nástinu přednášky *Branná výchova žen* hovoří následovně: „Je třeba získat zájem všech žen národa. Některé spolky pořádají branné školy. Mnoho žen a dívek se zajímá o kursy první pomoci a ošetřovatelství.“⁶⁴ Zároveň je důležité zmínit rozvrh začáteční školy brannosti žen, který rozvíjel výcvik v pomocných a ochranných službách a výcvik v úkolech CPO. Rozvrh byl následovný, kdy není výčet úplný: Význam morální a technické přípravy na válku v míru; zásady organizace moderní války; boj plynem a ochrany proti bojovým plynům; maska; obrana proti leteckým útokům; organizace teritoriální obrany proti letadlům-povinnosti obyvatelstva v zápolí; význam spojení v moderní válce-spojovací prostředky; první pomoc; zásady ošetřovatelské péče, praktické ošetřování nemocných v nemocnici. Dále se počítalo s vycházkami do plynové komory, do krytů a na podzim byla naplánována škola pokračovací, která se věnovala praktickému brannému školení.⁶⁵ Dle slov autorek bylo cílem školy brannosti žen to, aby „šly mladé dívky domů jako apoštolky lidové výchovy, poučování mas.“⁶⁶

Základním kamenem celé organizace CPO byla státní hlásná služba, která uváděla v činnost všechny ostatní služby CPO prostřednictvím poplachových ústředí. Státní hlásná služba byla složena ze dvou složek, a to hlásek a stanic hlásné služby, které byly vojenskými útvary. Poplachové ústředny byly obstarávány civilními orgány CPO, přičemž v případě leteckého útoku měly za úkol vyzoomět telefonicky místního velitele v daném místě, který vydával návštěi „poplach“ a „konec poplachu“ automaticky sirénami.⁶⁷ K provádění úkolů protiletecké ochrany obce, v rámci místní civilní protiletecké ochrany, utvářely a cvičily výkonné složky, respektive pomocné sbory. Nejdříve měly obce využít již činné sbory, a dále ustanovovaly a cvičily svépomocné orgány, respektive svépomoc obyvatelstva, která organizaci CPO doplňovala. Stejně tak byla CPO organizována v průmyslových závodech a soukromých podnicích,⁶⁸ které si připravovaly svou zvláštní protileteckou ochranu neboli závodní protileteckou ochranu (ZPO).⁶⁹ Stejně tak byla CPO organizována vojenskými podniky, státními a zemskými, přičemž se jednalo o vojenskou protileteckou ochranu (VPO), železniční protileteckou ochranu (ŽPO), poštovní protileteckou ochranu (PPO) a školní protileteckou ochranu (ŠPO),⁷⁰ jejichž ochrana byla upravována příslušnými ústředními úřady těchto podniků.⁷¹

Dle § 4, odst. 2 zákona č. 82/1935 Sb., měly obce na svůj náklad plnit úkoly k ochraně před leteckými útoky, které spočívaly ve zřízení služby poplachové, požární, zdravotní

⁶⁴ Božena STÝBLOVÁ – Slavomíra ČECHOVÁ, *První škola brannosti žen*. Nakladatelství Československé obce sokolské, Praha 1936, s. 34.

⁶⁵ B. STÝBLOVÁ – S. ČECHOVÁ, *První škola brannosti žen*, s. 6–7.

⁶⁶ Tamtéž, s. 41.

⁶⁷ Karel PAUL, *CPO. Základy, školení, organizace, současný stav – 1. díl*. Sfinx, Praha 1937, s. 67–68.

⁶⁸ Tamtéž, s. 67.

⁶⁹ *CPO-1. Organizace civilní protiletecké ochrany v obci*, s. 8–9.

⁷⁰ Blíže k problematice školní protiletecké ochrany: Vít NĚMEC, *Civilní protiletecká ochrana a branná výchova ve školství českých zemí v letech 1935–1939*. In: Stanislav POLNAR – Tomáš ŘEPA (edd.), *Ozbrojené síly a československý stát II*. Univerzita obrany, Brno 2021, s. 45–70

⁷¹ K. PAUL, *CPO. Základy, školení, organizace, současný stav*, s. 67.

a samaritské, péči o maskování obydlí částí obce a o zhasínání světel, spolupůsobení při službě hlásné a dalších. Obce tak k úkolům, které jim byly uloženy, utvářely pohotovostní oddíly. Stejně tak i obyvatelstvo samo vytvářelo při svých obydlích výkonné orgány CPO. Výkonné složky CPO se tak rozdělovaly na pohotovostní službu veřejnou a svépomocnou službu obyvatelstva, kdy se obě složky navzájem doplňovaly. Svépomocná služba obyvatelstva se měla snažit zdolat svými silami účinky náletů a umožnit tak službě veřejné zasahovat v místech, kde došlo k rozsáhlým škodám. K veškerým službám tak bylo zapotřebí vybrat a vycvičit jen osoby, které nepodléhaly vojenské povinnosti, přičemž každá osoba mohla být činná pouze v jedné výkonné složce.⁷²

Pohotovostní služba veřejná se skládala ze služby bezpečnostní a pořádkové; služby poplachové; služby požární; služby asanační (dezinfekční); služby samaritské; služby spojovací a zpravodajské; služby zastírací a služby zvláštní (odborné). Svépomocná služba obyvatelstva se skládala z domovních hlídek a domovních družstev. Domovní hlídky byly organizovány pro každý dům, přičemž domovní hlídky řady sousedních domů, bloků či ulic dohromady tvořily domovní družstva. Jednalo se o občanskou službu protiletectké ochrany, která byla již úplně decentralizovaná a obstarávala ochranu tzv. pasivní části obyvatelstva, která měla přečkat dobu útoku v krytech. V případě, když nebyla domovní hlídka schopna odstranit účinky leteckých úroků sama, volala na pomoc domovní družstvo, a když nebyly schopni situaci zvládnout společnými silami, povolávaly k pomoci veřejnou službu protiletectké ochrany.⁷³

Činnost žen v CPO byla podmíněna *povoláním k povinné součinnosti při úkolech protiletectké ochrany*, čímž byly povolány podle § 4, odst. (2) zákona ze dne 11. dubna 1935, č. 82 Sb. z. a n., a podle § 2, odst. (5) vl. nař. ze dne 18. října 1935, č. 199 Sb. z. a n. Na základě tohoto dekretu byly ženy povolány k povinné součinnosti s orgány obce při úkolech protiletectké ochrany, a to ke službě, která jim byla určena, a jejíž velitel jim dal další pokyny. V rámci svého působení u CPO měly ženy následující povinnosti: hlásit se do tří dnů po obdržení dekretu osobně u svého velitele; uložené povinnosti vykonávat přesně a svědomitě; účastnit se pravidelně předepsaného výcviku; plnit přesně příkazy svého velitele, zachovávat mlčenlivost o věcech, o nichž se ve své funkci dozví; hlásit každou změnu bydliště do tří dnů veliteli. Řádné plnění povinností bylo občanskou povinností, přičemž v případě porušení zákona, předpisů, příkazů a zákazů⁷⁴ podle něho vydaných mohlo být přistoupeno k zákonným donucovacím prostředkům dle (§ 29 zákona o protiletectké ochraně).⁷⁵

Ženy byly činné nejen v rámci výkonných služeb CPO, tedy v pohotovostní službě veřejné a svépomocné službě obyvatelstva; výkonných služeb ZPO průmyslových závodů a soukromých podniků, ale i již výše zmíněných výkonných služeb podniků vojenských, státních a zemských, kde jejich zaměstnankyně působily v přidělených pohotovostních

⁷² CPO-1. *Organisace civilní protiletectké ochrany v obci*, s. 4–19.

⁷³ Tamtéž, s. 19–28.

⁷⁴ Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* (dostupné elektronicky: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfuya> [citováno k 20. říjnu 2021]).

⁷⁵ Dekret *Povolání k povinné součinnosti při úkolech protiletectké ochrany*. (archiv a sbírka autora)

službách veřejných. Bylo tak činěno zejména z důvodu, aby mohla být v případě války povolána k obraně republiky veškerá mužská populace podléhající branné povinnosti.

Ženy v pohotovostní službě veřejné

Pokud hovoříme o pohotovostní službě veřejné, která se skládala ze služby bezpečnostní a pořádkové; poplachové; požární; asanační (dezinfekční); samaritské; spojovací a zpravodajské; služby zastírací a služby zvláštní; budou zde analyzovány pouze některé z nich, a to ty, ve kterých bylo počítáno s převážným nasazením žen.

S nasazením žen bylo počítáno zejména ve službě požární; asanační; samaritské, poplachové; spojovací a zpravodajské, zejména její pevné službě, tedy telefonní. Je nutno doplnit, že například ve službě bezpečnostní a pořádkové, zpravodajské a dopravní nebo službě zvláštní, nebylo primárně s nasazením žen počítáno, ačkoliv by i zde bylo jejich převážné nasazení v případě války více než žádoucí. Gustav Zatočil shrnul uplatnění žen v těchto službách následovně: „*Ve službě bezpečnostní, zpravodajské a dopravní – jak praxe ukázala – se ženy dost dobře neuplatnily. (...) Na službě bezpečnostní a pořádkové v CPO bude záležet celý správný chod, a hlavně udržení pořádku v dobách mimořádných. Na tyto úkoly by ženy svým založením, a i fyzickým fondem většinou nestačily. Proto zařazení žen do těchto služeb bude jen ojedinělé. Stejně tak tomu bude u služeb technických a zvláštních. Obor působnosti těchto služeb je zcela speciálního rázu a budou v nich zařazení většinou jen odborníci z povolání. Bylo by snad možno počítat s ženami jako se silami pomocnými, ale i to je celkem problematické. Je jisté, že při naprostém nedostatku mužů budou je musit ženy nahradit i v těchto speciálních službách, ale zatím se o tom neuvažuje. Pracovní působnost žen v CPO je tak mnohostranná, že nepočítáme-li s ženami pro tyto složky v CPO, nikterak tím práci žen neubíráme významu a důležitosti.*“⁷⁶ Stejně tak ani nebyla v některých případech vyloučena velitelská funkce žen v CPO. Dále je nutno zmínit, že ženy níže zmíněné služby vykonávaly i v rámci svých postů v průmyslových závodech a soukromých podnicích v rámci ZPO či v podnicích státních a zemských, a to v rámci jejich specifických organizací služeb protiletectvé ochrany.

Požární služba měla za úkol učinit taková opatření, aby se zabránilo požáru již předem, anebo aby bylo možno uhasit vzniklý požár v co nejkratší době za účelem zamezení větší škody. Požární čety měly za leteckého útoku a po něm hasit požáry; hasit zápalné pumy; provádět záchranné práce i v zamořeném ovzduší; uvolňovat přístup k zasypaným úkrytům; podpírat části staveb, hrozící zřícením nebo je z bezpečnostních důvodů strhovat a odklízet trosky. Opatřením požární služby musela být věnována nejvyšší priorita, protože cílem nepřítel bylo založit co nejvíce ohnisek požárů a způsobit tak nedozírnou zkázu na lidských životech, majetku a zároveň tím podlomit morální odolnost národa. Z tohoto důvodu bylo nezbytné po jejím boku zorganizovat i svépomocnou požární službu obyvatelstva; vycvičit v požární službě pohotovostní požární čety, domovní hlídky a domovní

⁷⁶ Gustav ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO a jiných pomocných a ochranných službách*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost. Svaz československého důstojnictva*, Praha 1938, s. 63.

družstva; opatřit technický materiál a potřeby; učinit technická opatření proti požárům, a to zejména na půdách; zajistit vodu k hašení a připravit požární ochranu podniků.⁷⁷

Tato opatření bylo nezbytné učinit jak ve městech, tak na vesnicích, a to vždy s přihlédnutím k daným specifickým ohrožených míst. V této spojitosti se jednalo o to, aby byly hasičské sbory doplněny dostatečným počtem žen, neboť jádra těchto sborů byla z velké míry složena zejména z mužů, kteří byli povinni vojenskou službou. Zároveň s tím bylo myšleno na výchovu dorostenek a jejich přerod v členky budoucího odolného, branného československého národa.⁷⁸ Nejen svou dlouholetou tradicí z dob před vznikem republiky, ale zejména i díky narůstajícímu množství členů, zejména z řad žen u dobrovolných požárních sborů, bylo hasičstvo právem nazýváno druhou armádou republiky.

Asanační (dezinfekční) služba byla úzce provázána se službou požární a samaritskou, přičemž bylo jejím úkolem vyčistit terén; ulice; domy; byty a veškeré zbylé prostory od bojových chemických látek. S tím bylo spojeno zjišťování (detekce) těchto látek po leteckých útocích, označení zamořených míst a provedení asanace těchto míst, jež byla prováděna plynovými pátrači. Členové těchto čet měli zároveň poskytovat první pomoc osobám zasaženým bojovými chemickými látkami,⁷⁹ přičemž i v těchto četách bylo počítáno s převážným nasazením žen.

Zdravotnická a samaritská služba patřila mezi nejdůležitější opatření CPO s úkolem snížit účinek leteckého bombardování na nejmenší míru. Je nutno podotknout, že zdravotnická služba v širším smyslu slova jako péče o lidské zdraví v sobě zahrnovala i službu samaritskou. Cílem samaritské služby bylo vyhledat raněné;⁸⁰ popálené; postižené bojovými látkami; postižené nervovými poruchami a poskytnout jim laickou první pomoc a následně je dopravit do stanic první pomoci, so ošetřoven nebo do nemocnic nebo speciálních oddělení nemocnic, tudíž do rukou lékařů k dalšímu ošetření. Zároveň s tím měla samaritská služba provádět zdravotní dozor ve veřejných úkrytech, pomáhat dle svých možností ostatním činitelům CPO, a to například při asanaci nebo evakuaci. Rozdíl mezi samaritskou a zdravotnickou službou tkvěl v tom, že samaritská služba měla poskytnout co nejrychlejší první pomoc a raněné transportovat do rukou lékařů, jakožto hlavního činitele zdravotnické služby. Zmíněné úkoly si žádaly i zde, stejně tak jako u služby požární, dostatečně velký počet dobře vycvičených samaritánek. Samaritský výcvik žen spočíval v teoretickém a praktickém výcviku, přičemž se dělil na dva stupně. První stupeň spočíval ve výcviku samaritánek určených pro veřejnou pohotovostní službu, kde se jednalo o pohotovostní i záložní samaritské oddíly; samaritánky přidělené stanicím první pomoci; ošetřovněm a dopravním oddílům. Samaritské oddíly v podnicích podstupovaly rovněž výcviku prvního stupně.

⁷⁷ Alois VONDRÁŠEK, *Ochrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, zvláště pro samaritány a dobrovolné sestry Československého červeného kříže*. Společnost Československého červeného kříže a Svaz československého důstojnictva, Praha 1936, s. 10–11.

⁷⁸ F. A. SOUKUP, *Škola a brannost*, s. 11.

⁷⁹ K. PAUL, CPO. *Základy, školení, organisace, současný stav*, s. 72.

⁸⁰ V rámci vyhledávání raněných byly zřízeny *skupiny normální*, které působily v nezamořeném prostředí; *skupiny yperitové*, které působily v území zamořeném leptavými bojovými látkami a *skupiny spojovací*, které plnily zpravodajskou funkci. Karel PAUL, CPO. *Služba požární, asanační, samaritská – 2. díl*. Sfinx, Praha 1937, s. 206.

Druhý stupeň spočíval ve výcviku v samaritství ostatních služeb veřejné pohotovostní služby, zejména asanační a požární, a svépomocné služby obyvatelstva, respektive členek domovních hlídek. Úkolem zdravotnické služby bylo poskytnutí lékařské první pomoci na místě pohromy, na stanici první pomoci nebo na ošetrovně;⁸¹ lékařské ošetření a léčení v ošetrovně nebo v nemocnici; zneškodnění bojových látek na těle i oděvu; učinit různá veřejná zdravotní opatření proti následkům leteckých i jiných útoků, která spočívala v ochraně pitné vody, preventivních i represivních opatřeních proti nakažlivým nemocem a také v osvětě spojené s protiplynovou ochranou. K provádění všech výše zmíněných úkolů bylo nezbytné zajistit dostatek personálu z řad žen, a to lékařek, samaritánek, ošetrovatelek z povolání i dobrovolných sester Československého červeného kříže. Zároveň s tím bylo zapotřebí obstarávat a starat se o zdravotnický materiál a lékařské potřeby a zejména také prostory, kde byla péče poskytována.⁸² Zároveň s tím bylo i nezbytné to, aby byl každý člen samaritské služby obeznámen v zacházení se státním i polním telefonem a samaritské spojky používaly k hlášením svým stanovištím bloků zpravodajské služby.⁸³

Služba hlásná a poplachová byla nejdůležitější službou CPO, přičemž již bylo řečeno, že hlásná služba uvědomovala velitelství CPO o blížícím se nebezpečí a poplachová služba měla za úkol na toto nebezpečí upozornit výkonné orgány CPO, službu svépomocnou a ostatní obyvatelstvo. Místní hlásná služba byla tvořena systémem hlásek vysutých v okolí obcí, přičemž právě zde se počítalo se službou žen, zejména členek skautských organizací. Poplachová služba vyhlášovala poplach na základě příkazu velitele, a to podle vyhodnocení hlášení hlásek. Účelem rozhlášení poplachu tak bylo varovat obyvatelstvo před nepřátelským náletem a uvést v činnost všechna dříve připravená bezpečnostní a ochranná opatření.⁸⁴ K rozhlášení poplachu se využívalo akustických prostředků, přičemž jejich obsluha mohla být taktéž svěřena ženám.⁸⁵

Služba spojovací a zpravodajská zabezpečovala a udržovala spojení mezi jednotlivými složkami CPO, připravovala plán zpravodajské činnosti. V případě leteckého útoku sledovala jeho účinky, stejně tak jako zakročování výkonných složek a o všech pozorováních podávala co nejrychlejším způsobem zprávu svému velitelství.⁸⁶ Služba se skládala ze dvou složek, a to služby *pevné – telefonní* a *pohyblivé – spojovací*. Pevná zpravodajská služba sídlila na velitelství, přičemž pohyblivá působila na ulicích. První odevzdávala a přejímala pozorování jiných osob a druhá zmíněná odevzdávala vlastní pozorování. U pevné – telefonní služby se nejlépe osvědčily ženy dobrých nervů a bystrého postřehu, které byly vycvičeny v manipulaci s normálními a pohyblivými telefony. Naopak pro pohyblivou službu se hodily dobří jezdci nebo běžci, kteří dovedli rychle a správně rozeznat účinky leteckých útoků a podat o nich

⁸¹ Ošetrovny měly oddělení chirurgické a bojových látek. Karel PAUL, *CPO. Služby CPO a jejich výcvik, problémy CPO – 3. díl*. Sfinx, Praha 1938, s. 132.

⁸² A. VONDRÁŠEK, *Ochrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, zvláště pro samaritány a dobrovolné sestry Československého červeného kříže*, s. 91–108

⁸³ VRCHNÍ VELITELSTVÍ CPO HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, *Speciální instrukce CPO VI. Pro službu samaritskou CPO*. Pražské městské tiskárny, Praha 1936, s. 75.

⁸⁴ MINISTERSTVO VNITRA, *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*. Nakladatelství Svazu čs. důstojnictva „VOK“, Praha 1937, s. 17–18.

⁸⁵ G. ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 60.

⁸⁶ MINISTERSTVO VNITRA, *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*, s. 25.

stručná a výstižná hlášení. Zde se počítalo s částečným nasazením dorostenek či členek skautů. Opět ani zde nebylo vyloučeno nasazení žen, nejlépe žen řidiček.⁸⁷

V rámci pomocných a ochranných služeb se počítalo se ženami, které by pomáhaly při přípravě a průběhu evakuace matek s dětmi do bezpečných míst, například táborových osad. S tím byla dále spojena i potřeba ošetřování malých a nemocných dětí, vaření pro osoby zde ubytované, starat se o přechodné ubytování uprchlíků z ohrožených míst a dále vedení karanténních stanic pro nemocné a nakažené epidemiemi. Dále se jednalo o pomocné práce k zajištění provozu velitelství CPO a stanovišť výkonných složek, kde měly ženy obsluhovat telefonní stanice a ošetřovat výzbroj a výstroj. S tím bylo spojeno i zásobování a vaření pro výkonné složky a členy velitelství CPO.⁸⁸ V těchto úkolech se počítalo výhradně s působností velkého počtu žen, které bylo zapotřebí vycvičit již v době míru, aby byly v čase války na své povinnosti připraveny.⁸⁹

Ženy ve svépomocné službě obyvatelstva

Druhou složkou výkonných složek CPO byla svépomocná služba obyvatelstva, která se vzájemně doplňovala s pohotovostní službou veřejnou. Úkolem svépomocné služby obyvatelstva bylo zdolat svými silami účinky náletů a umožnit tak veřejné službě zasahovat v nejméně zasažených místech. Zároveň s tím by však v daných oblastech došlo v případě potřeby k vzájemné pomoci obou složek CPO.

Svépomocná služba byla organizována na stejném základě jako veřejná služba pohotovostní, přičemž její působnost byla v rámci jednotlivých domů, kterou obstarávaly domovní hlídky nebo skupiny domů, jež byla obstarávána domovními družstvy. Členové domovní hlídky byly činnými ochránci celého domu a jeho obyvatel. Každý dům nebo objekt měl svého velitele. Domovní družstva neměla samostatné čety, přičemž byly jejich výkonnými silami domovní hlídky domů, které v nich byly sdruženy.⁹⁰ Domovní družstvo zakročovalo v případě, pokud ke zdolání nebezpečí nestačila domovní hlídka.⁹¹

Počet členů domovní hlídky se řítil velikostí domu a počtem nájemníků. Každá z hlídek měla svého velitele, který byl pojítkem mezi službou veřejnou a svépomocnou a přijímal rozkazy velitele CPO. Dalšími členy byly domovní samaritáni; domovní hasiči; členové pověřeni rozšiřováním poplachu v domě; členové starající se o správné provedení zatemnění či provoz domovního úkrytu, respektive služba úkrytová. Samaritánská svépomoc obyvatelstva mohla plnit své úkoly pouze v případě, pokud bylo veškeré členstvo domovních hlídek dobře vycvičeno v samaritánské službě, a pokud mělo domovní družstvo připraveno jednoduché obvaziště a zároveň i na blízkou místnost pro sprchování osob zasažených leptavými látkami.⁹² Služba v úkrytech zahrnovala výcvik v úpravě nouzových úkrytů, v čemž měli

⁸⁷ K. PAUL, CPO. *Základy, školení, organisace, současný stav*, s. 72–73.

⁸⁸ G. ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 64.

⁸⁹ Tamtéž, s. 55.

⁹⁰ K. PAUL, CPO. *Základy, školení, organisace, současný stav*, s. 74.

⁹¹ MINISTERSTVO VNITRA, *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*, s. 26.

⁹² A. VONDRÁŠEK, *Ochrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, zvláště pro samaritány a dobrovolné sestry Československého červeného kříže*, s. 106.

být vycvičení členové úkrytové služby, velitelé domovních družstev a domovních hlídek. Dále se jednalo o provedení jednoduchých oprav a výcvik úkrytové služby a osazenstva úkrytu. Výcvik úkrytové služby spočíval v obstarání spojení úkrytu s vnějším světem, tedy služby telefonní, obsluhu plynové propusti a dohledu nad bezpečností osazenstva úkrytu.⁹³

Veškeré úkoly v rámci svépomocné služby spočívaly na bedrech žen, které k nim musely být speciálně vycvičeny a vyškoleny, a to i ve funkci velitelské. Gustav Zatočil počínání žen glosoval následovně: „Podle výsledku můžeme s klidem říci, že ženy jsou v těchto disciplínách velmi učenlivé a hlavně horlivé, poněvadž dobře pochopily, že slouží tím především nejen sobě, nýbrž i svým nejbližším. Žena se tu setkává se zcela jinými pojmy a požadavky, než na jaké si zvykla v svém soukromém životě, a přece to všechno dovede dobře snášet a překonat. Např. funkce velitelská vyžaduje nejen důkladných technických znalostí, ale i rozhledu a do určité míry rozšafnosti. Osobní statečnost, klid a rychlé rozhodování nemusíme zdůrazňovat. Jest až obdivuhodné, jak se ženy jako velitelky domovní hlídky svého úkolu čestně zhostily. Musí se ovšem jejich přirozené schopnosti a elán dobře podchytit. To jest úkolem CPO.“ Ženy se tedy cvičily nejen v protipožárních úkonech, ale zejména také ve funkci domovního samaritána, přičemž jejich výcvik a školení prováděl Československý červený kříž.⁹⁴

K výše zmíněným úkonům bylo dále povinnostmi žen to, aby se pečlivě staraly o materiální vybavení ochrany svých nejbližších. Na prvním místě se jednalo o úpravy v domě a domácnosti, což spočívalo zejména ve vyklizení půd; opatření zastíracích prostředků; udržování domovní lékárníčky; udržování železné zásoby potravin;⁹⁵ naplnění van a nádob vodou; zajištění okenních tabulí před jejich rozbitím v důsledku explozí; přípravě namočených pokrývek či ubrusů k utěsnění oken a dveří proti účinkům chemických bojových látek; zajištění potravin proti poškození chemickými bojovými látkami; přípravě mléka a pitné vody do lahví či přípravě plynové masky.⁹⁶ Spolu s tím bylo nezbytné, aby ženy ovládaly manipulaci s plynovou maskou a tyto znalosti dovedly uplatnit při výcviku příslušníků svých rodin a ostatních obyvatel domů.⁹⁷

Při vyhlášení poplachu měly ženy uzavřít okna, okenice, spustit rolety a ve všech místnostech uzamknout dveře. Dále musely uzavřít plynové kohouty a zajistit otevřená ohniště a kamna, aby nevznikl požár. Následovalo zavěšení plynových masek a uchýlení se do úkrytu. Zároveň s tím se musely řídit veškerých pokynů velitele domovní hlídky a členů hlídky. Po leteckém útoku měly ženy opustit úkryty až na pokyn velitele domovní hlídky a v případě potřeby jim pomoci v úkonech. Zároveň s tím bylo nezbytné, aby ženy zachovaly klidnou mysl a rozvahu a řídily se rozkazy a pokyny orgánů CPO.⁹⁸

⁹³ K. PAUL, *CPO. Služby CPO a jejich výcvik, problémy CPO*, s. 231–233.

⁹⁴ G. ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 56–58.

⁹⁵ Tamtéž, s. 66.

⁹⁶ Karel RABA, *Pokyny pro členy domovních hlídek*. Rada města Rokycan, Rokycany 1938, s. 16.

⁹⁷ G. ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 49.

⁹⁸ K. RABA, *Pokyny pro členy domovních hlídek*, s. 16.

Reflexe konceptu CPO a branné výchovy pohledem Ruth Neumanové

Následující reflexe konceptu CPO a branné výchovy čerpá z *Pamětí manželů Ruth a Františka Neumanových*,⁹⁹ přičemž se jedná o životní příběh Ruth Neumanové, která byla činná v CPO a zároveň byla spolu se svým manželem členkou Sokola. Její nasazení v CPO je poté spjato zejména s příchodem do Prahy, kam odešla v srpnu 1938 na školu. Zároveň s tím je nutno zmínit, že paní Ruth byla vnučka významného opavského obchodníka s barvami Morize Altschula, a jako židovka byla spolu se svým manželem počátkem roku 1943 transportována do Terezína, kde se manželský pár dočkal s podlomeným zdravím konce války.

Ruth o svém působení v Sokole, CPO a o atmosféře, která v té době panovala, ve svých pamětech píše následující: „(...) Mimo to jsem chodila 2× týdně na rytmiku, 2× týdně jsme měli „cvičení“ v Sokole, 2× týdně volejbal, hrála jsem tenis, nikdy zvlášť dobře, ale ráda a dobře jsem plavala. (...) V Sokole začala předvojenská výchova, učili jsme se střilet ze vzduchovky, pořádaly se noční pochody a jelikož se jich zúčastnil taky můj tatínek, tak jsem směla taky. Obyčejně to končilo velkým táborákem na sokolském hřišti. Byli jsme všichni plni nadšení, viděli jsme, že se buduje báječné opevnění, byli jsme přesvědčeni, že Němcům ukážeme zač je toho loket. To se dá těžko popsat, to nadšení, ta odhodlanost, ten krásný pocit sounáležitosti a všechno vyvrcholilo X. všesokolským sletem. Cvičila jsem na něm jako dorostenka, a to nejen řadová prostná, ale jako vyspělá cvičenka i krásné cvičení s májkou. Jednu skupinu tvořilo 16 cvičenek, jak jsme byly šťastné a pyšné, že nás vybraly, jak svědomitě jsme chodili na nácvik a když nám náčelnice na Strahově vyslovila pochvalu, směly jsme to zacvičit ještě jednou, tak jsme div nepraskly pýchou. Nesmím opomenout se pochlubit, že prostná jsme cvičily v modrých řízách s blatouchovými věnečky a že mně nedělalo žádné potíže zapnout si ten věneček v pase, takovou jsme měla štíhlou linii (...) a tak jsem odjela koncem srpna 1938 do Prahy. To už v pohraničí všechno vřelo. Němci byli stále drzejší, my Češi jsme se připravovali na válku, která se nám zdála nevyhnutelná a přímo jsme se těšili, jak to těm hakenkreuzlerům ukážeme (...) Věděla jsem, že takhle to nemůže a nesmí být, táhli jsme v průvodu na hrad a křičeli „Dejte nám zbraně, půjdeme na ně!“ A potom bylo zasedání vlády a II. září mobilizace. Kdo to zažil, nikdy na jásavé nadšení těch, co rukovali nezapomene. Jak se český národ od té doby změnil! Kde je to pravé vlastenectví, kde je ta odvaha, kde to odhodlání položit život za vlast? Kdo z dnešní generace vůbec zná pojem slova vlast? Můžete mně věřit, zažila jsem to, prožívala jsem to hluboce, nejsou to prázdné fráze. Vlast pro nás bylo něco, co jsme nemohli, nesměli ztratit, něco jako nejbližší rodina. My jsme planuli a u vás už nedoutná ani jiskřička. (...) Já jsem se hned přihlásila do CPO, civilní protiletadlová obrana. Čekaly se nálety na Prahu, nacvičovala se obrana proti zamoření yperitem, to byl takový bojový plyn. Hodiny jsme cvičili celí v gumových oblecích s plynovou maskou. Kurs Červeného kříže jsme už dávno absolvovaly a uměly jsme vzorně obvázat všechno možné. Byli jsme připraveni s nadšením a elánem. Držely se tam služby i v noci u telefonu a zrovna na takové službě jsem se dozvěděla z radia, že všechno je ztraceno, že vojsko musí demobilizovat (...) Povíдали jsme si o cvičení, o slavném sletě, na kterém jsme cvičili oba, Franta s muži a já jako dorostenka, oba jsme byli nadšenci, oba jsme měli slzy v očích, když jsme si opakovali recitativ z cvičení mužů: Vlast

⁹⁹ Lucie GILAROVÁ – Jaromíra KNAPÍKOVÁ – Jiří KNAPÍK – Vít NĚMEC, „Kmeny srostou v jeden strom“: Vzpomínky dědičky opavské firmy Altschul Ruth Neumanové (1921–1997). Slezská univerzita v Opavě, Opava 2021, s. 53–60.

vás volá, bratři, vztáhněte své paže, pevně obejměte drahou svoji zem... Kde bychom byli hledali někoho, kdo by nám rozuměl. Buď to byli Sokolí, ti vůbec nemohli pochopit co pro nás znamená být jako žid vyhozen, vystrnaděn, ponížen. Anebo to byl nějaký žid, který neměl ponětí, jaké krásné společenství to v Sokole bylo.“

Jak z textu vyplývá, Ruth se účastnila X. všesokolského sletu a v rámci CPO byla činná u veřejné služby pohotovostní. V jejím rámci působila ve službě spojovací a zpravodajské, přičemž byla zařazena do její služby pevné – telefonní. Bohužel není blíže specifikováno, kde přesně působila, z textu paměti ovšem vyplývá, že se mohlo jednat o velitelství CPO. Zároveň s tím prošla kurzem Československého červeného kříže pro samaritánky, a dle popisu i cvičením pro službu asanační, přičemž byla vycvičena v individuální i kolektivní ochraně proti bojovým chemickým látkám.

Závěr

Potřeba působení žen v konceptu civilní protiletectké ochrany a branné výchovy vycházela z předpokladu jejich připravenosti v případě nadcházejícího válečného konfliktu, který se v průběhu 30. let ukazoval jako nevyhnutelný. Tento předpoklad vycházel z důsledků první světové války, kdy ženy ve všech oborech a službách nahradily muže-vojáky a umožnily tak bojujícím státům pokračovat ve válce. V případě vypuknutí války by všichni bojeschopní muži museli nastoupit k obraně vlasti, a právě ženy by musely zastat veškerou činnost ve službách civilní protiletectké ochrany, která byla uzákoněna v dubnu roku 1935, a byla nezbytnou k minimalizaci důsledků nepřátelských leteckých útoků proti zázemí československého státu.

Ačkoliv byla branná výchova od 1. poloviny 30. let integrována ve školství českých zemí, k jejímu uzákonění došlo až v červenci 1937. Účelem branné výchovy bylo pěstovat v obyvatelstvu Československé republiky podle jeho věku, vzdělání a povolání mravní vlastnosti, tělesnou zdatnost, znalosti a dovednosti, jichž bylo zapotřebí k obraně státu, což se týkalo stejně tak mužů i žen. Branná výchova se skládala ze tří složek, a to branné průpravy mravní, naukové a tělesné; výcviku v pomocných a ochranných službách, zejména také výcviku v úkolech civilní protiletectké ochrany a brannému výcviku, kterému ovšem ženy nepodléhaly. Účast při branné výchově byla občanskou povinností, za jejíž plnění nepřislušela náhrada. Branné přípravě mravní, naukové a tělesné, podléhaly dívky a ženy od počátku jejich povinnosti k školní docházce a podléhaly jí až do konce roku, v němž dosáhly 21. roku věku.

Branná výchova ženám předkládala mnoho úkolů, přičemž nešlo pouze o obstarávání rodiny, ale i samotnou činnost v civilní protiletectké ochraně. Ženy byly nejen matkami a vychovatelkami, ale byly vnímány jako první předpoklad pro sílu a zdatnost národa. Rodina byla základním nositelem brannosti národa vzhledem ke své důležité sociální funkci, a to výchově dětí, jakožto budoucnosti národa. S tímto požadavkem souvisela důležitá úloha žen v oboru výživy, zdravotnictví či sociální péče. Dalším úkolem žen bylo převzít mírové úkoly mužů, čímž by měly podstatný vliv na vytváření osudu národa. Ženy se tak měly stát přímými pomocnicemi armády ve službě zdravotnické či v jiných pomocných službách. Ženy by na svá bedra přebíraly odpovědnost za morální sílu země, přičemž bylo v rámci branné výchovy myšleno na tříbení zdatnosti a odolnosti žen.

V rámci branné výchovy na školách byly výchova a výcvik v CPO u dívek od 14. roku věku včleněny do učebních osnov škol všech druhů i stupňů. V případě branné výchovy mimo školu byl pak pro dívky a ženy ve věku 14–17 let a 17–21 let stanoven časový rozsah výcviku v CPO podle zákona o branné výchově na 20 hodin ročně a pro dívky a ženy ve věku 21–30 na 30 hodin ročně. Tento rozsah byl plněn v rámci výcviku v pomocných a ochranných službách, kdy byl hlavní důraz kladen na CPO. Pro ženy ve věku 30–60 let byl časový rozsah výcviku stanoven na 30 hodin ročně, přičemž se jednalo pouze už jen o výcvik v CPO. Ženy tak byly v rámci CPO zastoupeny skoro ve všech výkonných službách civilní protiletecké ochrany, závodní protiletecké ochrany či výkonných službách podniků státních či zemských. Výkonné složky se rozdělovaly na pohotovostní službu veřejnou a svépomocnou službu obyvatelstva, kdy se obě složky navzájem doplňovaly. Pohotovostní služba veřejná se skládala ze služby bezpečnostní a pořádkové; poplachové; požární; asanační; zdravotnické a samaritské; spojovací a zpravodajské; zastírací a služby zvláštní. Svépomocná služba obyvatelstva se poté skládala z domovních hlídek a domovních družstev. Ženy mohly být díky svým nezdolným vlastnostem a odhodlání zařazeny bez problémů do veškerých služeb, v nichž mohly zaujímat i velitelské funkce. Ženám tu příslušela velmi čestná úloha být nejen pomocnicemi mužů, ale i jejich rovnocennými spolubojovnicemi.¹⁰⁰

S nejrozsáhlejším nasazením žen bylo počítáno zejména ve službě požární; asanační; samaritské; poplachové; spojovací a zpravodajské, a to hlavně u její pevné služby, tedy telefonní. U služby bezpečnostní a pořádkové, zpravodajské a dopravní nebo zvláštní, nebylo primárně s nasazením žen počítáno, i když by i zde bylo jejich nasazení v případě žádoucí. Oproti tomu bylo v rámci svépomocné služby obyvatelstva počítáno zejména jen s nasazením žen. Činnost organizace CPO v protektorátu byla determinována polickým vývojem, kdy začal platit říšský zákon o protiletecké ochraně ze dne 26. června 1935 a dále vládní nařízení č. 105/1939 Sb., *jímž se zbavují účinnosti zákon ze dne 1. července 1937, č. 184 Sb. z. a n., o branné výchově, a předpisy jej provádějící*,¹⁰¹ ze dne 31. března 1939. Těmito kroky definitivně pozbyl zákon o branné výchově své účinnosti a zároveň s tím i CPO, jakožto její součást.

Ženy byly v rámci civilní protiletecké ochrany a branné výchovy připravovány na svůj úkol zastat veškeré pozice mužů v době, kdy by byli muži nasazeni na frontě k ochraně republiky. Ačkoliv byly ženy konstantně v rámci CPO připravovány až od dubna roku 1935 a v rámci branné výchovy až července roku 1937, byly v relativně krátké době schopny zastat veškeré pozice mužů a učinit pro ochranu republiky vše co by bylo v jejich silách. Ochrana republiky by tak v době války spočívala převážně na bedrech silných a odhodlaných československých žen uhájit svou vlast i za cenu nejvyšších ztrát.

Závěrem lze shrnout působení žen v konceptu civilní protiletecké ochrany a branné výchovy reflexí paměti nejen Ruth Neumanové, ale i citátem Františka Soukupa a následujícím citátem Boženy Stýblové, kteří vyřkli následující slova: „*Dnes není správnou mluvit o armádě a civilním*

¹⁰⁰ G. ZATOČIL, *Úlohy ženy v CPO*. In: J. LETOV – B. STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*, s. 39.

¹⁰¹ Stejnopis sbírky zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské, Ročník 1939, *Vládní nařízení č. 105/1939 Sb., jímž se zbavují účinnosti zákon ze dne 1. července 1937, č. 184 Sb. z. a n., o branné výchově, a předpisy jej provádějící* (dostupné elektronicky: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/037-1939.pdf> [citováno k 29. říjnu 2021]).

obyvatelstvu jako o jakémsi protikladu: jsme, musíme a chceme býti všichni armádou bránící svobodu, tak těžce nabytou.¹⁰² „Naše ženy pak jsou si vědomy, že v této mobilisaci všech národních sil, sil nejpotřebnějších a sil nejcennějších, je jejich účast nejen příkazem občanské a národní povinnosti, ale i uposlechnutím radostné výzvy, jež jim diktuje jejich vlastní srdce.“¹⁰³

¹⁰² F. A. SOUKUP, *Škola a brannost*, s. 316.

¹⁰³ Božena STÝBLOVÁ, *Přinesme to nejcennější*. In: Jiří LETOV – Božena STÝBLOVÁ (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 139.

Příloha

Obrázek č. 1. Skupinová fotografie žen a mužů samaritského odboru závodní protiletectvé ochrany (ZPO) firmy Škoda, 1937. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

Obrázek č. 2. Fotografie ze cvičení v individuální ochraně proti chemickým bojovým látkám samaritského odboru závodní protiletectvé ochrany (ZPO) firmy Škoda, 1937. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

Obrázek č. 3. Fotografie ze cvičení s nosítky odboru závodní protiletectvé ochrany (ZPO) firmy Škoda, 1937. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

Obrázek č. 4. Rukávová páska domovního velitele CPO. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

Obrázek č. 5. Rukávové pásky členů veřejné pohotovostní služby CPO ve službách spojovací a zpravodajské, zpravodajské, zdravotnické a samaritské. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

Obrázek č. 6. Rukávové pásky členů veřejné pohotovostní služby CPO ve službách poplachové a spojovací. Zdroj: Archiv a sbírka autora.

„HOCHŠTAPLER“ A „DOBRODRUH“ RADOLA GAJDA. NEZNÁMÝ DOKUMENT K POZADÍ UTVÁŘENÍ PROTEKTORÁTNÍ REPREZENTACE V BŘEZNU 1939

Aleš Binar

Úvodem

V polovině března 1939, bezprostředně před a po okupaci českých zemí, se do popředí politického dění znovu dostává Radola Gajda, legionář, generál a politik. Nejdříve dosáhl své rehabilitace a navrácení generálské hodnosti, následně byl označen za možného ministra národní obrany a byl vybrán do čela diplomatické delegace, která se měla vypravit do Berlína, aby vyřešila sporné body v československo-německých vztazích. Nakonec, poté, co se do německého hlavního města vypravil sám prezident Emil Hácha, obrátil se R. Gajda na německé velvyslanectví k vyjádření souhlasu s provedením fašistického převratu.¹ To však měl být pouze začátek.

Vstup

V okamžiku, kdy pražskými ulicemi projížděla německá vojska, o sobě opět nechali slyšet čeští fašisté. Z iniciativy Národní obce fašistické došlo ke srocení jejich sympatizantů a obsazení školní budovy na Uhelném trhu, avšak většího významu akce nedosáhla. Navzdory tomu, že v jejím čele stál formálně R. Gajda, jenž se současně obrátil se svým prohlášením k široké veřejnosti.² Ten dal totiž přednost jinému, paralelně se rozvíjejícímu podniku. Dvě fašistická uskupení, Vlajka a Akce národní obrody, společně s několika příslušníky Národní obce fašistické, založila Český národní výbor „svatováclavský“, reprezentativní orgán, o kterém doufala, že převezme výkon moci v českých zemích. Za svůj cíl si výbor stanovil, „[...] aby oba národy, jak německý, tak český, dospěly k úplnému vzájemnému pochopení a upevnily mezi sebou přátelskou soudržnost ve všech [...] směrech.“³

Zásluhou Leopolda Überlackera, který byl pracovníkem německé zpravodajské služby SD (Sicherheitsdienst)⁴ a získal si důvěru některých českých fašistů, se do čela výboru podařilo

¹ Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj*. Prostor, Praha 2019, s. 45.

² K textu prohlášení např.: Ladislav Karel FEIERABEND, *Politické vzpomínky*. Atlantis, Brno 1994, s. 145–146.

³ Tomáš PASÁK, *Vývoj Vlajky v období okupace*. HaV 1966, č. 5, s. 848.

⁴ Dalibor STÁTNÍK, *Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfer a ti druzí)*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra. Ústav pro studium

prosadit R. Gajdu. Lze-li se spolehnout na poválečné výpovědi, mělo *Überlackerovo* gesto vést k okamžité aklamační volbě Gajdy při jeho vstupu na shromáždění.

Vyjma R. Gajdy bylo členy svatováclavského výboru dalších asi dvacet osob; ze známějších jmen lze zmínit Ferdinanda Macalíka, Jaroslava Mrkvičku, Jana Ryse-Rozsévače, Stanislava Sousedíka či Jindřicha Thuna-Hohensteina.⁵

Svatováclavský výbor se dožadoval podílu na moci, jeho členům šlo konkrétně o obsazení klíčových míst ve vládě; pro R. Gajdu přitom byl vyhlédnut post jejího předsedy. Pozici svatováclavského výboru nepřímou posilovaly různé zvěsti, podle nichž měl být R. Gajda jmenován „vůdcem českého národa“, a to přímo německým kancléřem a říšským vůdcem Adolfem Hitlerem.⁶ Navíc, s ohledem na neujasněné poměry, které panovaly v prvních dvou dnech okupace, a vzhledem k tomu, že výbor podpořili dále i někteří politici Národní strany práce, z nichž je nutno zmínit především Jaromíra Nečase, tehdy poslanec Národního shromáždění,⁷ se tedy nejevilo jako nepravděpodobné, že se fašistům podaří dosáhnout svého cíle.

Zvlášť, když za této situace proběhlo na Pražském hradě jednání mezi A. Hitlerem a E. Háchou. Během něj – konalo se 16. března 1939⁸ – měl německý vůdce údajně označit za možného představitele politické autonomie českého národa právě R. Gajdu. Vůči jeho nominaci se prezident vyhradil, přičemž uvedl, že se netěší důvěry československých reprezentantů a označil jej za dobrodruha. Byl však odbyt zlověstnou odpovědí, že „[...] i dobrodruhů je někdy třeba k některým pracím“.⁹

Mimoto, někdy krátce po obsazení českých zemí, se R. Gajda setkal i s Karlem Hermannem Frankem, který tehdy zastával post šéfa civilní správy u skupiny armád 3.¹⁰

Polooficiální status národního výboru se v těchto dnech ještě utvrdil během setkání jeho zástupců s vojenským velitelem okupované Prahy, genmjr. Eccardem von Gablenzem,¹¹

totalitních režimů, Praha 2003, s. 17.

⁵ Citováno podle: L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 145–154. Dále k tématu Českého národního výboru svatováclavského zejm.: T. PASÁK, *K činnosti Českého národního výboru na počátku okupace*. In: FIALA, Zdeněk – NOVÝ, Rostislav, *Z českých dějin*. Univerzita Karlova, Praha 1966, s. 307.

⁶ VÚA–VHA, fond (f.) Sbírkka 37, 37-91/1, folio (fol.) 143–144.

⁷ J. Nečas však měl údajně jednat o vzniku výboru ještě před německou okupací. Jaromír SLUŠNÝ, *Procesy*. XYZ, Praha 2021, s. 184–185.

⁸ T. PASÁK, *Emil Hácha (1938–1945)*. Rybka, Praha 2007, s. 108–110.

⁹ TÝŽ, *K činnosti Českého národního výboru*, s. 305; TÝŽ, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Práh, Praha 1999, s. 250. Podle jiných historiků se o R. Gajdovi mělo jednat již při berlínském setkání mezi E. Háchou a A. Hitlerem, tedy v noci na 15. března 1939. Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál*. Paseka, Praha 1995, s. 276.

¹⁰ NA, f. Národní soud v Praze, kart. 163, inv. č. 1979 – Protokol sepsaný dne 7. listopadu 1945 u ministerstvu vnitra v Praze.

¹¹ Bundesarchiv – Militärarchiv (BA–MA), Personalunterlagen (PERS) 6/568 – Osobní spis genpor. Eccarda von Gablenze (1891–1978). Na genpor. byl E. von Gablenz povýšen 1. srpna 1940.

který vysoce ocenil činnost českých fašistů. Zdálo se tedy, že R. Gajdovi už nic nestojí v cestě, aby se ujal postu ministerského předsedy.¹²

O to větší byla razance zvratu, ke kterému došlo následujícího dne, 17. března 1939. Nařízení, které vydala německá vojenská správa, zakazovalo jakékoliv samovolné akce a vměšování do veřejné správy.¹³ Tento přístup byl následně potvrzen na jednání mezi gen. Johannesem Blaskowitzem, nejvyšším představitelem německé vojenské správy v Čechách, s ministerským předsedou Rudolfem Beranem.¹⁴ *Tím se veškerá činnost i existence Českého národního výboru svatováclavského obratem dostala do ilegality. L. Überlacker* si pospíšil a snažil se přesvědčit R. Gajdu, aby si sjednal audienci u A. Hitlera a pokusil se dosáhnout svých požadavků přímo u německého vůdce. Avšak R. Gajda na tento návrh nepřistoupil, zřejmě proto, že se obával následků případného odmítnutí.

Ve stejné době však E. Hácha prostřednictvím Jiřího Havelky, ministra Beranovy vlády a vedoucího Kanceláře prezidenta republiky, navázal kontakt s R. Gajdou, a ještě téhož dne se s ním a s některými dalšími členy svatováclavského výboru setkal. Při rozhovoru byl R. Gajda informován o rozhodnutí vytvořit Národní souručenství, jedinou celonárodní politickou organizaci, přičemž uvedl, že s jejich činností se mimo rámec souručenství nepočítá; za tento ústupek byli fašisté ujištěni, že v něm získají významné pozice. Jednání mezi E. Háchou a R. Gajdou však v sobě skrývá ještě jeden aspekt, totiž zcela nepokrytý obchod; za to, že se R. Gajda stáhne do ústraní, měla vláda splatit všechny dluhy Národní obce fašistické.

Slovo, které R. Gajda dal E. Háchovi, dodržel. Vyzval k ukončení činnosti svatováclavského výboru i k rozpuštění Národní obce fašistické a jeho členům doporučil vstoupit do Národního souručenství. Nakonec se stáhl na svůj nově zakoupený statek v jižních Čechách, kde žil jako soukromá osoba až do konce druhé světové války. Mezitím, 18. března 1939, se Český národní výbor rozpadl a s ním i šance na prosazení mocenských ambic českého fašismu.¹⁵

Metodický úvod

Uvedený popis dění vzbuzuje řadu otázek; ve vztahu k R. Gajdovi se jedná především o tázání se po tom, zda a do jaké míry mělo jeho úsilí šanci na úspěch. Existovala tedy v polovině března 1939 možnost, že by se R. Gajda stal reprezentantem formujícího se protektorátu? Anebo byla naopak jeho snaha od počátku odsouzena k nezdaru a jeho osobu představitelé nacistického režimu využívali pouze účelově?

¹² K setkání snad mělo dojít 17. března 1939. T. PASÁK, *K činnosti Českého národního výboru*, s. 309.

¹³ Příslušný rozkaz, tj. denní rozkaz č. 2 šéfa civilní správy skupiny armád 3, je však datován 18. březnem 1939. Jan TESAŘ, *Traktát o „záchrane národa“*. Texty z let 1967–1969. Triáda, Praha 2006, s. 13–14.

¹⁴ I v tomto případě bývá datum setkání uváděno různě; podle některých zdrojů k němu došlo 17. března 1939 (L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 154), podle jiných pak 18. března 1939 (T. PASÁK, *K činnosti Českého národního výboru*, s. 310).

¹⁵ TÝŽ, *Český fašismus*, s. 259–265; TÝŽ, *Pod ochranou říše*. Práh, Praha 1998, s. 60. Viz též: NA, f. Rudolf Gajda, kart. 3, inv. č. 84.

Aby bylo možno odpovědět na tyto otázky, je třeba poznat postoje mocenských špiček nacionálně socialistického Německa. To znamená, že v prvé řadě jde o to zjistit, zda vůbec německá strana o R. Gajdovi jako o potenciálním představiteli českého národa uvažovala. A pokud ano, na jaké úrovni rozhodování to bylo a jaký vůči němu zaujímal postoj

Odpověď je možno nalézt v písemnostech německého vojenského archivu (Bundesarchiv-Militärarchiv) ve Freiburgu. Zde se, ve fondu „Pobočník branné moci při Vůdci a nejvyšším veliteli“ (Adjutant der Wehrmacht beim Führer und Obersten Befehlshaber, RW 8) nachází ve složce akta k přípravě a realizaci plánu „Grün“ (Chefsache Fall Grün) rozsahem nevelký životopis generála R. Gajdy.¹⁶ Oč je ale dokument kratší, a leckdy i nepřesný, jak bude dále rozvedeno, o to významnější jsou souvislosti, za kterých vznikl. Přesto je potřeba zdůraznit, že při jeho interpretaci je nutno využít nepřímý přístup. Dokument, ke škodě historického zkoumání, bohužel není datován či signován, a ani se nezachoval v originále; jedná se o jeho druhý opis, tzn. opis opisu („Abschrift von Abschrift“).

Pro nezbytné zasazení dokumentu do příslušných souvislostí a provedení jeho kritiky využívá studie dobovou¹⁷ i odbornou literaturu. Vyjma prací biografického rázu¹⁸ se jedná především o tituly, které se věnují událostem v březnu 1939.¹⁹ Mezi nimi mají obzvláštní postavení texty Tomáše Pasáka;²⁰ posledně uvedený současně odpovídá na otázku, kterou řeší tato studie, ale za důvod Gajdova politického neúspěchu považuje především názorovou nejednotu členů Českého národního výboru a odpor ze strany nejvyšších československých představitelů.²¹

Studie se dále opírá o průzkum v českých archivech, jmenovitě ve fondech „Sbírka 37“ a „Kárné výbory“ Vojenského ústředního archivu-Vojenského historického archivu a dále fondu „Národní soud v Praze“ a pozůstalosti R. Gajdy, které jsou uloženy v Národním archivu.

¹⁶ BA-MA, Reichswehr-Wehrmacht (RW) 8/1 – Gajda, Rudolf (Radola), ehemaliger Generalstabschef der tschechoslowakischen Armee, geb. 14. 3. 1882 in Cattaro/Dalmatien, Führer der tschechischen Faschisten.

¹⁷ Václav CHÁB, *Spasí Radola Gajda a jeho fašismus náš lid?* Svaz národního osvobození: Praha 1932, s. 2 a n.; František KURFÜRST, *Radola Gajda. Rudolf Geidl. Legenda a skutečnost*. Albatros, Praha 1926, s. 6 a n.; V. L. VODÁK, *NOF. Národní obec fašistická a její vůdce Radola Gajda*. V. L. Vodák, Praha 1934, s. 59–70.

¹⁸ Jiří FIDLER, *Generálové legionáři*. Jota, Brno 1999 s. 94–110; A. KLIMEK – P. HOFMAN, *Vítěz, který prohrál*, s. 271–283; Miloslav MOULIS, *Vzestup a pád generála Gajdy*. Akcent, Třebíč 2000, s. 138–143; Ivan ŠEDIVÝ, *Radola Gajda (1892–1948). Necharismatický vůdce a povaha meziválečné demokracie*. In: Miroslav BÁRTA – Martin KOVÁŘ (edd.), *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*. Academia, Praha 2017, s. 481–490.

¹⁹ D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 44–50, 78–82; L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky*, s. 145–154; Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*. Vodnář, Praha 2006, s. 154–167; TÝŽ, *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Vodnář, Praha 2001, s. 100–104.

²⁰ T. PASÁK, *Český fašismus*; s. 249–274; TÝŽ, *K činnosti Českého národního výboru*, s. 289–315; TÝŽ, *K historii českého fašismus (Český fašismus a jeho zhoubná politika v letech 1922–1945)*. Český svaz protifašistických bojovníků, Praha 1985, s. 58; TÝŽ, *Emil Hácha*, s. 105–117; TÝŽ, *Pod ochranou říše*, Praha 1998, s. 36–64.

²¹ TÝŽ, *K činnosti Českého národního výboru*, s. 315.

Životopis Radoly Gajdy

Vlastní dokument má rozsah čtyř strojopisných stránek, na nichž je sepsán Gajdův životopis. Výklad je sestaven chronologicky, stručně zmiňuje jeho studijní léta a zaměřuje se na jeho vojenskou kariéru, nejdříve jeho působení v legiích a zejména pak v Rusku za první světové války. Značná pozornost je věnována jeho vztahu s admirálem Alexandrem Vasiljevičem Kolčakem, samozvaným vrchním vládařem Ruska, včetně jejich konečného rozchodu. Pro období první republiky si všímá především průběhu a důsledku tzv. Gajdovy aféry, a následně jeho politické činnosti, zejména s ohledem na jeho postoje vůči Němcům a Německu. Výklad je doveden pak do okamžiku, kdy byl R. Gajda rehabilitován a obdržel zpět svou generálskou hodnost.

Posledně uvedená skutečnost tak otevírá otázku chronologie. Je totiž zřejmé, že dokument mohl být sepsán nejdříve po Gajdově rehabilitaci, tj. po 11. březnu 1939.²² Tomu by odpovídalo i pořadí v uložení mezi ostatními dokumenty; bohužel však již na žádnou další písemnost neodkazuje a s žádnou jinou není věcně ani obsahově propojen. Dalším vodítkem je pak věta, v níž se na zjištění podrobností Gajdovy aféry odkazuje na dobu po provedení průzkumu dokumentů z řízení před kárným výborem; ta je formulována tak, že z ní vyplývá, že tyto písemnosti nejsou ještě k dispozici, ale současně nejsou nedostupné, tedy že jejich studium náleží do bezprostřední budoucnosti. Pisatel si byl tudíž vědom, že brzy nastane anebo již nastala situace, kdy si bude možno procesní dokumentaci vyžádat. To současně nabádá k závěru, že životopis musel být sepsán v těsné vazbě s přípravou a realizací okupace českých zemích, tedy kolem 15. března 1939. Pozdější datum se pak s ohledem na další souvislosti, zejména na téma představitele českého národa, tedy R. Gajdy, které bylo otevřeno během rozhovoru mezi A. Hitlerem a E. Háchou dne 17. března 1939, ale též i absenci zmínek o Českém národním výboru apod., nejeví jako pravděpodobné. To znamená, že vznik dokumentu není možno vztáhnout ani pro období po 20. březnu 1939, kdy se vrchní velitelství německé branné moci obrátilo na německé ministerstvo zahraničních věcí s dotazem ohledně zjištění informací o R. Gajdovi.²³ Za nejpravděpodobnější okamžik vzniku je tak možno považovat bezprostřední hodiny před a po okupaci, tedy období mezi dny 14. a 16. března 1939.

Další skutečností, ze které lze vyvozovat závěry, je, že text obsahuje několik faktických omylů; některé je možno označit za nepodstatné anebo za překlepy, jiné mají podstatně větší váhu. V pořadí, jak se objevují v textu, se jedná zejména o následující (na další je pak upozorněno formou poznámky pod čarou přímo v dokumentu, viz přílohu kapitoly). První se týká nejvyšší funkce, kterou R. Gajda dosáhl v hierarchii československé armády. Nebyl totiž „náčelníkem“ generálního (hlavního) štábu, ale jeho zástupcem. Funkci náčelníka zastával gen. Jan Syrový. Dočasně, v době kdy gen. J. Syrový spravoval rezort národní obrany v úřednické vládě Jana Černého, byl „pověřen“ vedením štábu. Avšak vzhledem k tomu, že tuto chybu často činí i současná historiografie,²⁴ a dále proto, že při výkonu funkce se rozdíl mezi titulárním a skutečným vedením stírá, je nutno tuto nepřesnost považovat spíše za podružný detail.

Mnohem závažnější je chyba datace Gajdova narození. Autor jeho životopisu se zmylil nejen v kalendářním dni, a místo správně 14. února uvádí datum o měsíc pozdější, ale především

²² VÚA–VHA, f. Sbírka 37, 37-91/1, fol. 143.

²³ D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 48.

²⁴ Např.: M. NAKONEČNÝ, *Český fašismus*, s. 68.

vročení jeho narození posunul o celé jedno desetiletí, čímž učinil R. Gajdu výrazně starším; místo 47 let, které oslavil v roce 1939, měl mít 57. Přitom správná informace byla tehdy veřejně běžně dostupná.²⁵ I z této skutečnosti by mohly být vyvozovány jisté závěry, například že „starší“ R. Gajda by se mohl jevit jako vhodnější pro roli případného reprezentanta českého národa apod., avšak k této spekulaci chybí dostatečná opora v pramenech.

Zarážející je rovněž následná bezradnost autora v otázce určení místa Gajdových středoškolských let. Váhá totiž mezi „Kyjovem“ (něm. Gaya) a „Kyjevem“ (něm. Kiew). Mezi nimi není v češtině velký fonetický ani pravopisný rozdíl, přičemž odlišit písmeno „e“ od „o“ nemuselo být s ohledem na kvalitu tehdejšího tisku zcela jednoduché; je tedy zřejmé, že němečtí zpravodajci čerpali z českých zdrojů.

K tomu je třeba doplnit jednu podstatnou skutečnost. Pro historiky není dnes žádný problém získat základní životopisné informace o R. Gajdovi, často detailní. Je však třeba odpovědět na otázku, jaké možnosti se nabízely současníkům. V tomto směru je potřeba zdůraznit nejen, že Gajda byl osobou veřejnou,²⁶ zejména během a po roce 1926, ale současně že jeho jméno se pravidelně objevovalo v dobovém tisku – a společně s ním i množství osobních údajů a informací. Ty byly sice z velké části politicky zabarveny, na stranu druhou jich byl dostatek.²⁷ To znamená, že zpracovateli zprávy stačilo využít běžný postup práce tzv. zpravodajství z otevřených zdrojů (tj. OSINT, open source intelligence). O jejich přebírání svědčí i samotné označení R. Gajdy jako „hochštaplera“ a „dobrodruha“ („hochstaplerische und abenteuerliche Laufbahn“); totéž doslovné označení R. Gajdy přitom již dříve použil československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, a to v září 1926, kdy byla Gajdova aféra na svém vrcholu.²⁸

Z dalších nepřesností je možno upozornit na skutečnost, že R. Gajdu nelze v žádném případě označit za „zakladatele a organizátora“ československých legií v Rusko a není pravdou ani skutečnost, že by se oženil s dcerou admirála A. V. Kolčaka.

Společně s těmito chybami je nutno upozornit na konstrukci textu, totiž fakt, že se jedná o chronologickou deskripci bez pokusu o postžení kauzality a širších souvislostí, jehož logická konzistence se navíc ke konci rozpadá. S ohledem na tyto skutečnosti

²⁵ Viz např.: V. CHÁB, *Spasí Radola Gajda a jeho fašismus náš lid*, s. 2; F. KURFÜRST, *Radola Gajda*, s. 7.

²⁶ Osoba Radoly Gajdy i jeho život se staly předmětem bouřlivé diskuse v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění, a to 4. července 1933. Stenoprotokol 290. schůze Národního shromáždění Československé republiky [online]. psp.cz. 4. 7. 1933. (dostupné elektronicky: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/290schuz/s290002.htm> [citováno k 27. červnu 2021]).

²⁷ R. GAJDA, *Československé veřejnosti!* Národní listy, 9. října 1926, č. 247, s. 1–2. Rozsahem nepřekonané jsou vlastní paměti gen. R. Gajdy, ty však množství informací opomíjejí, včetně základních biografických údajů, a v kritickém srovnání jejich objektivita neobstojí. Jisté není bez významu i to, že vlastní Gajdovy vzpomínky jsou vylíčeny až pro období po roce 1918: TÝŽ, *Moje paměti*. Vesmír: Praha 1924, s. 32 a n. Dále např.: V. CHÁB, *Spasí Radola Gajda*, s. 2 a n.; F. KURFÜRST, *Radola Gajda*, s. 6–67; V. L. VODÁK, NOF, zejm. s. 59–70; ma: *Jedná se o Gajdu*. Lidové noviny, 8. listopadu 1938, č. 563, s. 2; ý: *Další svědek proti Gajdovi. Projev ruského generála Sacharova*. Lidové noviny, 1. března 1927, č. 108, s. 1.

²⁸ T. PASÁK, *Český fašismus*, s. 78.

a s přihlédnutím k tomu, že dokument vznikl ve dnech rozsáhlé vojenské operace, se proto jeví jako nejpravděpodobnější vysvětlení omylů a nedotažeností při výkladu některých souvislostí to, že autor měl na vypracování zprávy jen omezený čas.

Mnohem důležitější je nicméně fakt, jaký postoj k R. Gajdovi pisatel zaujal. A v tomto směru je třeba zdůraznit, že vůči němu opakovaně vznáší kritické námitky. V zásadě již od prvního odstavce je Gajdova kariéra představena jako derivát jeho podvodného jednání, přičemž kontroverzní okamžiky v jeho životě tvoří podstatnou část výkladu – vydávání se za lékaře, spory s A. V. Kolčákem, aféra z roku 1926, židenický puč, Stříbrného aféra a slovní útoky na příslušníky německé menšiny. V této souvislosti je také zřejmě nutno rozumět i poslední nepřítliš jasně větě, podle níž nelze o Gajdově charakterových vlastnostech pochybovat.

Význam dokumentu se však neomezuje na jeho obsah, ale je nutno zohlednit příslušné vazby a jeho provenienci. Zde je třeba zdůraznit význam fondu úřadu adjutanta. V něm se totiž nacházejí písemnosti, které jsou spjaty s činností A. Hitlera jako nejvyššího velitele německé branné moci (Oberbefehlshaber der Wehrmacht). Připomeňme například, že v tomtéž fondu je uložen i tzv. Hossbachův protokol z listopadu 1937. Znamená to tedy, že je velmi pravděpodobné, že s dokumentem byl seznámen německý vůdce, či snad že byl sepsán přímo na základě jeho vyžádání.

Vzhledem k tomu, že dokument je vojenské provenience, je jisté to, že za jeho autorstvím je potřeba spatřovat německou vojenskou zpravodajskou službu, tzv. Abwehr. To současně vrhá světlo na způsob práce německých zpravodajců. Do historie Gajdova dočasného mocenského vzestupu se totiž promítl Sicherheitsdienst, a to osobou L. Überlackera. Avšak SD představoval službu, která byla organizačně přičleněna k německé nacionálně socialistické straně (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP), konkrétně její organizace SS (Schutzstaffel). A vztahy mezi SS a brannou mocí byly komplikované, a konkurence byla častějším jevem než kooperace.²⁹

To mimovolně dokládá i nalezený dokument. Jeho obsah jednoznačně svědčí o tom, že činnost obou zpravodajských služeb, SD a Abwehru, v žádném případě nebyla koordinována. Kromě již uvedené skutečnosti časového tlaku se jedná o fakt, že v řadě aspektů Gajdova života pisatel tápal. Rozhodující je nicméně konečné vyznění, totiž ono odmítavé stanovisko vůči osobě R. Gajdy.

Aspekt zpravodajské pozornosti však není na místě přeceňovat. O R. Gajdu jevíla německá místa zájem, který se s blížící se okupací stupňoval, a množství osob, které měly vazbu na nacionálně socialistické Německo, se jej snažilo různými způsoby využít.³⁰ Přístup Abwehru či SD tak nepředstavoval žádnou ojedinělou aktivitu, ale plně zapadal

²⁹ Vojenská zpravodajská služba působila nezávisle na stranickém zpravodajství, respektive civilní tajné policii. Do hlavního říšského bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) byla část Abwehru začleněna až ve druhé polovině roku 1944. Ke vztahu branné moci a SS viz např.: Zuzana PIVCOVÁ, *Vztah mezi SS a Wehrmachtem*. HaV 59, 2010, č. 3, s. 98–103.

³⁰ Mezi nimi byl i druhorepublikový představitel sudetských Němců, Ernst Kundt. NA, f. Národní soud v Praze, kart. 163, inv. č. 1979 – Protokol sepsaný dne 20. prosince 1946 u ministerstva vnitra v Praze.

do tehdejšího myšlenkového a názorového světa nacionálně socialistického Německa, respektive příprav na okupaci Československa.

Zájem o gen. R. Gajdu by bylo možno bez znalosti věci vysvětlit i případnými státně-bezpečnostními opatřeními; koneckonců současně s okupací zahájila německá státní policie a stranická zpravodajská služba SD akci „Mříže“ („Gitter“), během níž byly pozatýkány tisíce osob. Tyto ohledy je nutno odmítnout, neboť v případě bezpečnostních zájmů by dokument neskončil ve fondu vojenského pobočníka A. Hitlera, ale například v jeho stranické kanceláři.

Závěr

Životopis R. Gajdy, který vypracovala německá vojenská zpravodajská služba, poskytuje vhled do pozadí utváření protektorátní reprezentace, především podhaluje německé záměry. Jedná se nicméně o ojedinělý dokument bez vztahu k dalším písemnostem a záležitost jeho správné interpretace je velmi nesnadná. Jednoznačně nicméně dokládá pozornost nejvyššího vedení nacionálně socialistického Německa R. Gajdovi, a to právě s ohledem na přípravu obsazení českých zemí v březnu 1939. Tento zájem nicméně nebyl součástí systematictějšího využití jeho osoby. Přestože nelze vyloučit dočasné úmysly ze strany německých mocenských špiček, které se snad jako alternativa či momentální nápad, a to dle vývoje situace, mohly nakrátko jevit jako přitažlivé. V celku však platí, že v očích německé správy nepředstavoval R. Gajda vážně míněného kandidáta do čela formujícího se protektorátu, s čímž jde ruku v ruce skutečnost, že jeho mocenské ambice měly jen malou, ne-li žádnou šanci na naplnění. To však podporuje interpretaci, že posloužil jako nátlakový prostředek na československé ústavní představitele, kterým zástupci nacionálně socialistického režimu usnadnili prosazení svých požadavků.

Příloha

Dokument č. 1

Polovina března 1939,³¹ Úřad pobočníka ozbrojených sil u Vůdce a nejvyššího velitele – Životopis československého generála *Radola Gajdy* (překlad do češtiny).³²

Opis opisu.

III 225/3 – 1

Sch./Ha.

Věc: Gajda, Rudolf (Radola), bývalý náčelník generálního štábu československé armády,³³ nar. 14. 3. 1882³⁴ v obci Kotor/Dalmácie, vůdce českých fašistů.

Gajda, původním jménem Rudolf Geidel, navštěvoval gymnázium v Kyjově (Kyjevě?),³⁵ musel však školu předčasně opustit. Vstoupil do učení na drogistu a dezerci z c. a k. vojska k Černohorcům za světové války začal svou cestu hochštaplera a dobrodruha. Na základě zfalšovaných dokumentů vystupoval jako doktor medicíny. Podle vlastních slov stal se po své dezerci praporčíkem u pevnostního dělostřelectva.

Po zhroucení Černé Hory odešel do Ruska a v krátkém čase tam zorganizoval českou legii.³⁶ Gajda, zakladatel a velitel české legie,³⁷ se vyznamenal jako generál. Po carově abdikaci se úzce spřátelil s Kerenským.³⁸ Po pádu Kerenského vlády stal na straně admirála Kolčaka,³⁹ s jehož dcerou se později oženil. Z tohoto manželství vzešly 2 děti. V Kolčakově armádě byl jmenován ruským generálporučíkem a velel armádě. Jeho vojenské úspěchy

³¹ K dataci dokumentu viz text kapitoly.

³² Překlad do češtiny byl veden snahou v maximální možné míře zachovat dikci, v několika případech i na úkor stylistické obratnosti, přičemž záměrně se ponechává slovník německé strany (především užívání adjektiva „český“ místo „československý“). Vysvětlivky k textu jsou uvedeny pouze u českého překladu.

³³ Ve skutečnosti zastával generál R. Gajda funkci zástupce náčelníka štábu. V období první republiky se generální štáb nazýval Hlavním štábem.

³⁴ Ve skutečnosti se generál R. Gajda narodil 14. 2. 1892.

³⁵ Generál R. Gajda navštěvoval gymnázium v Kyjově, dnes okres Hodonín.

³⁶ K pojmu „česká legie“ srovnej originální text v němčině (dokument č. 2).

³⁷ R. Gajdu rozhodně nelze označit za velitele, tím méně za zakladatele československých legií. Koneckonců do legií vstoupil až po jejich založení a v jejich hierarchii velel nejvýše divizi.

³⁸ Alexandr Flojedorovič Kerenskij (1881–1970), ministr války a válečného námořnictva v ruské prozatímní vládě a později její ministerský předseda.

³⁹ Alexandr Vasiljevič Kolčak (1874–1920), ministr ruské vlády v Omsku, po puči v listopadu 1918 se prohlásil za vrchního vladaře v Rusku, jeho skutečná moc zasahovala pouze na část Sibíře a jihovýchodního Ruska.

v něm vzbuzovaly stále větší ctižádostivost. Gajdovým cílem přitom bylo vyšvihnout se na diktátora nad Ruskem. Aby uskutečnil tento svůj záměr, začal již touto dobou jednat s představiteli bolševiků. V této době se také těšil zvláštní důvěře Spojenců a mimo nejvyšších ruských řádů obdržel mj. kříž francouzské cizinecké legie⁴⁰ a anglický Knight-Bath-Order.⁴¹

Poté, co jemu podřízená armáda utrpěla těžké vojenské porážky a on sám se ve vojenských a politických záležitostech nepohodl s admirálem Kolčákem, tím, že se s Čechy stáhl do Vladivostoku, se vyvázal z nařízení o vykazání do Vladivostoku a vyhoštění z Ruska. Podle nařízení admirála Kolčaka ztratil Gajda hodnot ruského generálporučíka a svá vyznamenání. Když byla prolomena bělogvardějská fronta a Rudou armádou obsazeno sibiřské hlavní město Omsk, zosnoval Gajda ve Vladivostoku povstání (17. listopadu 1919), které však bylo poraženo. Jím přes Sibiř do ČSR vedená česká legie v síle 50 000 mužů přinesla s sebou ruský zlatý poklad. Gajda byl přejet do české armády v hodnosti generála a v letech 1920–1923 navštěvoval válečnou školu v Paříži.⁴² V letech 1924–1925 byl divizním velitelem 11. divize v Košicích. Roku 1926 se stal náčelníkem českého generálního štábu.⁴³ V roce 1926 byl Gajda na základě politických rozporů s Dr. Benešem přeložen do výslužby s roční rentou 100 000 korun.

Do období 1924–1925 spadá založení české fašistické strany. V roce 1926 byl uznán vinným z vyzrazení vojenského tajemství sovětskému Rusku a degradován na obyčejného vojáka. Generálská penze mu byla odňata.⁴⁴ Jako důkazní prostředek degradace posloužily 2 telegramy, které měl Gajda zaslat sovětské straně.⁴⁵ Gajda a jím vedení čeští fašisté tvrdili, že tyto telegramy jsou zfalšované a zinscenované Dr. Benešem. Dr. Beneš, který vypovídal pod přísahou, byl Gajdou obviněn z krivopřísežnictví. Vedle Beneše byl hlavním iniciátorem procesu generál Syrový. Jistota do těchto souvislosti vnese teprve až nahlédnutí do procesní dokumentace, která se nachází v Praze.

Gajdou vedená česká fašistická strana byla zaměřena proti Benešovi a Masarykovi. Rovněž však proti Sudetským Němcům, přičemž se pokoušela přetrumfnout ostatní české strany nenávistnými popěvky o Němcích.

⁴⁰ Jedná se o Řád čestné legie, tj. Légion d'honneur, resp. Ordre national de la Légion d'honneur, založen roku 1802.

⁴¹ Jedná se o Bathský řád, respektive Řád lázně, tj. The Most Honourable Order of the Bath.

⁴² École supérieure de guerre, dnes Écol de guerre.

⁴³ Ve skutečnosti byl R. Gajda, a to ke dni 20. března 1926, pověřen vedením funkce náčelníka hlavního štábu. VÚA–VHA, f. Kárné výbory, kart. 107, inv. č. 88, sign. 19/27 – Kmenový list R. Gajdy.

⁴⁴ Obvinění, v nichž byl R. Gajda shledán vinným, bylo více. Záležitost „vyzrazení“ vojenského tajemství Sovětskému svazu byla formulována méně ostře, ale týkala se dvou oblastí; jednak toho, že se ucházel o místo v Rudé armádě, jednak toho, že dodal Sovětům vojenské zprávy z francouzské válečné školy a udržoval kompromitující styky se sovětskými zástupci. Zapořovací plat mu byl snížen o čtvrtinu. VÚA–VHA, f. Kárné výbory, kart. 107, inv. č. 88, sign. 19/27 – Konečné usnesení odvolacího kárného výboru u ministerstva národní obrany (16. prosince 1927); I. ŠEDIVÝ, *Gajdova aféra 1926–1928*, Český časopis historický 1994, č. 4, s. 149–150.

⁴⁵ Ve skutečnosti se jednalo o interní sovětské telegramy, a to o zprávy, které byly zasílány mezi pražskou pobočkou repatriční mise Červeného kříže a Moskvou. Tamtéž, s. 742–744.

Pokus o puč, provedený v únoru 1933,⁴⁶ během něhož byly přepadeny kasárny v Židenicích, byl odražen z velké části německými vojáky nacionálně socialistické příslušnosti.⁴⁷

V roce 1935 se Gajdovi podařilo prosadit do pražského parlamentu 6 fašistických poslanců.⁴⁸

Mj. byl Gajda vtažen do aféry ministra Stříbrného.⁴⁹

Strana⁵⁰ se vnitřně rozpadla a zůstala bez významu, především když Gajda přijal vládní kurz a skutečnou fašistickou činnost plně zanechal. Stanovisko, které vyjadřují čeští fašisté, že se Gajda vyslovoval pro vůdce, je nepravdivé. Velmi byl nadšen, když Mussolini nechal v létě 1934 povolát italské divize do brennerského průsmyku.⁵¹

Po 21. květnu 1938⁵² štal odpudivým způsobem proti Sudetským Němcům a hodlal své „černé košile“⁵³ poskytnout vládě k dispozici.

Po zhroucení Benešova systému pokusil se pak podbízet Němcům a v Česku se představil jako muž [, který je nejvhodnější pro vyjednávání s německou stranou].

Přestože mezitím byla Gajdova rehabilitace plně dokončena, nelze o jeho charakterovém postoji pochybovat.

BA–MA, RW 8/v.1 – strojopis.

⁴⁶ Tzv. židenický puč, tj. obsazení vojenských kasáren v Brně-Židenicích (též Šimice, německy Schimitz), ve skutečnosti proběhl v noci z 21. na 22. ledna 1933.

⁴⁷ Toto tvrzení je obtížné, ne-li nemožné potvrdit. Prvorepubliková armáda byla budována na principech „apolitičnosti“, vojáci, i příslušníci základních služby, měli zakázáno se sdružovat v politických stranách.

⁴⁸ Toto tvrzení je obtížné, ne-li nemožné potvrdit. Prvorepubliková armáda byla budována na principech „apolitičnosti“, vojáci, i příslušníci základních služby, měli zakázáno se sdružovat v politických stranách.

⁴⁹ Jiří Stříbrný (1880–1955), československý politik národně socialistické, později radikálně nacionální stranické příslušnosti (Národní liga). Aférou se míní obvinění J. Stříbrného z korupce. Záležitost skončila v roce 1934 osvobozovacím nálezem. Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, I. díl.* Doplněk: Brno 2005, s. 609.

⁵⁰ Jedná se o Národní obec fašistickou.

⁵¹ Během července 1934 podnikli rakouští nacisté pokus o převrat s cílem převzít moc; tento tzv. „Juliputsch“ byl zmařen vládními silami, Itálie však v této době považovala Rakousko za svou zájmovou oblast, kterou byla ochotná hájit.

⁵² Dne 20. května 1938 byla v Československu vyhlášena tzv. mimořádná opatření, která jsou často označována za „částečnou mobilizaci“.

⁵³ Součástí Národní obce fašistické byly čtyři polovojenské organizace, „Gajdovy gardy“, „Junáci“, „Obrana“ a „Omladina“. Ivo PEJČOCH, *Armády českých politiků. České polovojenské jednotky 1918–1945.* Svět křídel, Cheb 2009, s. 25–36.

Dokument č. 2

Polovina března 1939,⁵⁴ Úřad pobočníka ozbrojených sil u Vůdce a nejvyššího velitele – Životopis československého generála Radola Gajdy (německý originál).

Abschrift von Abschrift.

III 225/3 – 1

Sch./Ha.

Betr[eff].: Gajda, Rudolf (Radola), ehemaliger Generalstabschef der tschechoslowakischen Armee, geb. 14. 3. 1882 in Cattaro/Dalmatien, Führer der tschechischen Faschisten.

Gajda, der mit seinem richtigen Namen Rudolf Geidel, heissen soll, besuchte in Kyov (Kiew?) das Gymnasium, musste jedoch vor Abschluss die Schule verlassen. Er kam in die Lehre eines Drogisten und begann seine hochstaplerische und abenteuerliche Laufbahn durch seine Desertion aus dem k.u.k. Heer zu den Montenegrinern im Weltkrieg. Auf Grund gefälschter Dokumente bezeichnete er sich als Medizin-Doktor. Nach seinen Angaben war er vor seiner Fahnenflucht Fähnrich bei der Festungsartillerie.

Nach dem Zusammenbruch Montenegros ging er nach Russland und organisierte dort in kurzer Zeit die tschechische Legion. Gajda als Schöpfer und Chef der tschechischen Legion, bezeichnete sich selbst als General. Nach der Abdankung der Zaren war er eng befreundet mit Kerenski. Nach dem Zusammenbruch der Regierung Kerenskis, ist er an der Seite des Admirals Koltschak, dessen Tochter er später heiratet. Dieser Ehe entstammen 2 Kinder. In der Armee Koltschak's wird er zum russischen Generalleutnant ernannt und führt eine Armee. Seine militärischen Erfolge nähren immer mehr seinen Ehrgeiz. Gajda's Ziel soll damals gewesen sein, sich zum Diktator über Russland aufzuschwingen. Zur Durchführung dieser seiner eigenen Politik soll er schon dieser Zeit mit den Bolschewisten Machthabern verhandelt haben. Auch hat er zu dieser Zeit das besondere Vertrauen der Alliierten und erhält ausser dem höchsten russischen Orden u.a. des Kreuze der französischen Fremdenlegion und den englischen Knight-Bath-Orden.

Nachdem die von ihm geführte Armee schwere militärische Niederlagen erlitten hatte und er selbst sich mit Admiral Koltschak, aus militärischen und politischen Gründen überworfen hatte, entzieht er sich der von Admiral Koltschak getroffenen Anordnung über seine Verbringung nach Wladiwostock und Ausweisung aus Russland dadurch, dass er sich mit den Tschechen nach Wladiwostock zurückzieht. Auf Anordnung Admiral Koltschak's verliert Gajda seinen Rang als russischer Generalleutnant und seine Dekorationen. Als an der weissrussischen Front, nach der Einnahme der sibirischen Hauptstadt Omsk durch die rote Armee, ein Schwächezustand eintrat, inszenierte Gajda in Wladiwostock einen Aufstand (17. November 1919) der jedoch niedergeschlagen wurde. Die von ihm

⁵⁴ K dataci dokumentu viz text kapitoly.

durch Sibirien nach der CSR zurückgeführte tschechische Legion in Stärke von 50 000 Mann bringt den russischen Goldschatz mit. Gajda wurde von der tschechischen Armee als General übernommen und besuchte von 1920–1923 die Kriegsschule in Paris. 1924–1925 war er Divisionskommandeur der 11. Division in Kaschau. 1926 wurde er Chef des tschechischen Generalstabes. Im Jahre 1926 wurde Gajda auf Grund politischer Meinungsverschiedenheiten mit Dr. Benes in den Ruhestand versetzt mit einer jährlichen Rente von 100 000 Kronen.

In die Zeit von 1924–1925 fällt seine Gründung der tschechischen faschistischen Partei. 1926 wurde er des Verrates militärischer Geheimnisse an Sowjet-Russland beschuldigt und zum gemeinen Soldaten degradiert. Seine Generalspension wird ihm entzogen. Als Beweismittel für seine Degradierung dienten 2 Telegramme, die Gajda an eine sowjet-russische Stelle geschickt haben soll. Von Gajda und den von ihm geführten tschechischen Faschisten wird behauptet, diese Telegramme seien gefälscht und von Dr. Benes inszeniert worden. Dr. Benes, der bei diesem Prozess einen Eid leistete, wird von Gajda des Meineides beschuldigt. Neben Benes soll General Syrový die Haupttriebfeder in diesem Prozess gewesen sein. Klarheit über die Zusammenhänge wird erst nach der Einsichtnahme der Prozessakten, die sich in Prag befinden, zu erlangen sein.

Die von Gajda geführte tschechische faschistische Partei war gegen Benes und Masaryk gerichtet. Ebenso sehr jedoch gegen die Sudetendeutschen und suchte die übrigen tschechischen Parteien durch Hassgesänge über die Deutschen zu übertrumpfen.

Ein im Februar 1933 erfolgter Putschversuch, durch den Überfall auf die Kaserne in [Schimitz], wurde durch grösstenteils deutsche Soldaten mit zum Zeit nationalsozialistischer Parteizugehörigkeit abgewehrt.

1935 gelang es Gajda 6 faschistische Abgeordnete ins Prager Parlament zu bringen.

U.a. war Gajda in die Affaire des Ministers Stribný verwickelt.

Die Partei zerfiel innerlich und war ohne Bedeutung vor allen Dingen auch deshalb, weil Gajda den Regierungskurs mitmachte und jede wirklich faschistische Tätigkeit vollständig vermissen liess. Die von tschechisch-faschistischer Seite ausgesprochene Behauptung, Gajda habe sich für den Führer ausgesprochen ist unrichtig. Wohl war er von Mussolini begeistert, als im Sommer 1934 die italienischen Divisionen am Brenner aufmarschierten.

Nach dem 21. Mai 1938 hetzte er in übelster Weise gegen die Sudetendeutschen und wollte der Regierung seine „Schwarzhemden“ zur Verfügung stellen.

Nach dem Zusammenbruch des Benes-Systems versuchte [er] nun, sich mit Deutschland anzubiedern und sich als der Mann in der Tschechei darzustellen.

Obwohl die Rehabilitierung Gajda's inzwischen vollzogen wurde, kann über seine charakterliche Haltung kein Zweifel bestehen.

BA-MA, RW 8/v.1 – strojopis.

ČESKOSLOVENSKÝ VOJENSKÝ ODBOJ NA BRNĚNSKU A POPRAVY JEHO PŘÍSLUŠNÍKŮ V KOUNICOVÝCH KOLEJÍCH V LETECH 1940–1942

Vladimír Černý

Úvodem

Tato studie obsahově navazuje na příspěvek z prvního ročníku konference Ozbrojené síly a československý stát publikovaný roku 2020.¹ Výzkum československého vojenského odboje v období druhé světové války se v posledních letech těší zvýšenému zájmu ze strany odborné historické obce, přesto však dosud zůstávají nezpracována témata týkající se především domácí rezistence v protektorátu. Předložená kapitola je proto věnována činnosti druhého moravského zemského velitelství odbojové organizace Obrana národa (ON) pod velením brigádního generála Otakara Zahálky v letech 1940–1942. Dále pak jeho rozbití nacistickou tajnou státní policií (Gestapem), následným soudním procesům před stanným soudem v Brně a exekucím prováděným v areálu policejní věznice Gestapa v Kounicových studentských kolejích.

Dané téma stálo dosud mimo větší pozornost historiků. Osobnosti generála Zahálky se stručně věnovali Eduard Stehlík, Karel Černý a Radim Chrást v prvním svazku série publikací nazvané *Legionáři s lípovou ratolestí*.² Jeho životní soudy lze ve zkrácené formě nalézt také na internetu, především v Internetové encyklopedii dějin Brna.³ Osudy velitele ON v kraji Brno – venkov Karla Čápeka se pak ve své studii publikované roku 2007 zabýval Vladimír Černý.⁴ Samotné činnosti druhé garnitury moravské ON a okolnostem jejího zániku se však dosud nikdo podrobněji nevěnoval, takže hlavní cíl předložené práce spočívá především v podrobnějším zpracování dané problematiky. V rámci výzkumu byly využity materiály z fondů Archivu bezpečnostních složek v Praze a Kanicích, Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně, historického oddělení Moravského zemského muzea tamtéž a sbírek Muzea města Brna.

¹ Vladimír ČERNÝ, *Zemské velitelství odbojové organizace Obrana národa na Moravě v letech 1939 a 1940*. In: Aleš BINAR a kol. (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita Obrany, Brno 2020, s. 81–110.

² Eduard STEHLÍK – Karel ČERNÝ – Radim CHRÁST, *Legionáři s lípovou ratolestí I*. Nakladatelství Tváře, Žďár nad Sázavou 2013, s. 87–93.

³ Internetová encyklopedie dějin Brna, heslo Otakar Zahálka (dostupné elektronicky: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=4647 [citováno k 30. listopadu 2021]).

⁴ Vladimír ČERNÝ, *Brigádní generál Karel Čápek (1892–1941). Životní osudy jednoho z vedoucích představitelů odbojové organizace Obrana národa na jižní Moravě*. Vlastivědný věstník moravský 2007, č. 4, s. 349–361.

Obrana národa po zatýkacích akcích Gestapa na přelomu let 1939 a 1940

Obrana národa představuje nejvýznamnější protinacistickou rezistenční organizaci z dob první garnitury domácího odboje. Její základy byly položeny již v prvních dnech po březnové okupaci roku 1939 a během několika následujících měsíců se rozrostla do značných rozměrů. V Brně se na jejím budování podíleli zejména důstojníci III. sboru, kteří začali po likvidaci československé branné moci pracovat v různých úřednických profesích. Organizační strukturu ON na Moravě řídilo zemské velitelství v čele s brigádním generálem Bohuslavem Všetickou, jež bylo postupně vybudováno v průběhu jarních a letních měsíců roku 1939. Škála odbojové činnosti přitom byla poměrně široká a projevovala se různými způsoby. Do odbojových aktivit se však zapojilo příliš velké množství osob a nebyly dodržovány konspirační zásady, což nacistickému bezpečnostnímu aparátu umožnilo zahájit v listopadu 1939 nečekaný úder. Rozsáhlé zatýkací operace brněnské řídicí úřadovny Gestapa s cílem zničit první garnituru ON pak probíhaly do konce února 1940. Do rukou nacistů padly v okresech Brno – město a Brno venkov stovky příslušníků odboje, což pro něj znamenalo citelné oslabení.⁵ Nicméně příslušníci ON, kteří Gestapu prozatím unikali, vnímali vzniklou situaci spíše jen jako dočasnou katastrofu. Všeobecně se totiž předpokládalo, že rezistenční organizace budou i nadále v budoucnu vznikat a dojde také k opětovnému vybudování rozbité sítě ON. Odbojáři proto pokračovali v udržování vzájemných kontaktů, ale z bezpečnostních důvodů omezili na určitou dobu svou činnost pouze na tato setkání.

V Brně zůstávali z významnějších členů ON po velké vlně perzekucí ukončené v únoru 1940 na svobodě velitel kraje Brno-venkov plukovník Karel Čápek,⁶ dále podplukovník

⁵ Viz Petr KOPEČNÝ, *Obrana národa na Brněnsku 15. 3. 1939 – 29. 2. 1940*. Archiv města Brna, Brno 2006, s. 81–97.

⁶ Karel Čápek (1892 až 1941) pocházel z městečka Olešnice v okrese Boskovice. Za první světové války bojoval na ruské frontě a koncem prosince 1914 se dostal do zajetí. Od srpna 1916 sloužil u československých legií v Rusku. Čápkovy osudy poté byly spjaty s 6. střeleckým plukem hanáckým, v jehož řadách působil v legiích a prožil také značnou část služby v československé armádě. Jako důstojník sloužil především v Olomouci, kde také zastával místo učitele taktiky pěchoty v místní důstojnické škole. Od počátku března 1935 působil u oddělení I/1 Ministerstva národní obrany v Praze jako přednosta osobní skupiny. Hodnost plukovníka získal dne 1. července 1935. Od 2. ledna 1939 se stal Čápek posledním velitelem 43. pěšího pluku v Brně a tuto funkci zastával až do zániku československé branné moci. Poté se zapojil do odboje v řadách Obrany národa a posléze převzal velení kraje Brno – venkov. Zatčen byl 30. října 1940, po jedenáctiměsíčním věznění odsouzen stanným soudem v Brně k trestu smrti a popraven 30. září 1941 v Kounicových kolejích. Viz Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VÚA–VHA), fond Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis K. Čápka.

Adolf Matějů,⁷ majori Antonín Gšventner⁸ a Stanislav Pergler⁹ a několik dalších důstojníků. Po hromadných raziích Gestapa nastal v jarním období roku 1940 v Brně a okolí poměrný klid, čehož někteří důstojníci využívali k pokusům o částečnou reorganizaci odbojové činnosti. V této době se také do popředí dostává někdejší člen štábu oblastního velitelství

⁷ Adolf Matějů (1893 až 1942) pocházel z Ubušína v okrese Nové Město na Moravě. Za první světové války padl na ruské frontě do zajetí a posléze vstoupil do řad československých legií. Zde sloužil u 3. střeleckého pluku, se kterým prožil sibiřskou anabázi a mnoho bojů s bolševiky. Do vlasti se vrátil roku 1920 v hodnosti kapitána a poté zůstal nadále v armádě. Sloužil pak na mnoha místech, mj. jako velitel roty pěšího pluku 19 na Podkarpatské Rusi a v roce 1931 byl převelen ve funkci velitele roty k 24. pěšímu pluku ve Znojmě. Zde se posléze stal velitelem praporu Stráže obrany státu. Hodnost podplukovníka pěchoty získal k 1. lednu 1935. Po Mnichovu odešel Matějů do Brna, kde působil nadále ve funkci velitele praporu SOS až do rozpuštění československé armády. Poté byl zaměstnán u Zemského úřadu v Brně jako aktuárský ředitel a v červnu 1940 odešel do výslužby. K jeho zatčení došlo 30. září 1941 a po devítiměsíčním věznění v táboře Pod kaštany a v Kounicových kolejích byl 21. června 1942 odsouzen stanným soudem k trestu smrti zastřelením, a ještě téhož dne popraven. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis A. Matějů.

⁸ Antonín Gšventner (1896 až 1941) se narodil v Dačicích. Studoval medicínu na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy, ale jeho studia přerušila válka. V září 1915 přeběhl na ruské frontě do zajetí a následující tři roky prožil v zajateckém táboře. Do československých legií se přihlásil v červenci 1918 a poté pracoval do ledna 1919 jako kancelářská síla v kanceláři sborového zdravotního náčelníka při superarbitační komisi v Čeljabinsku. Poté sloužil jako mladší lékař u štábu 1. střelecké divize a do vlasti se vrátil v hodnosti nadporučíka. Následně zůstal v armádě a sloužil v různých funkcích u pěšího pluku 24 ve Znojmě. V září 1930 byl přeložen k horskému praporu 1, se kterým prošel posádkami v Zábřehu a Turčianském sv. Martině. Hodnost majora získal Gšventner k 1. červenci 1937. Po zániku československé branné moci působil u brněnského berního úřadu a ihned se zapojil do odboje v řadách ON, kde se stal jedním z důstojníků oblastního velitelství v Brně a posléze zpravodajským důstojníkem krajského velitelství Brno – venkov. Zatčen byl 6. května 1941 a po několikaměsíčním věznění odsouzen brněnským stanným soudem k trestu smrti a popraven 30. září 1941. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis A. Gšventnera.

⁹ Stanislav Pergler (1895 až 1942) se narodil v Lubné u Rakovníka. Do zajetí padl v září 1915 na ruské frontě a od roku 1916 sloužil v řadách československých legií. Konkrétně se jednalo o 1. střelecký pluk, se kterým se Pergler v červenci 1917 zúčastnil bitvy u Zborova. Za bojů s bolševiky utrpěl Pergler několik zranění, přičemž nejtěžší bylo zranění levé nohy z 8. června 1918. Vzhledem k neschopnosti další vojenské služby se vrátil do vlasti na lodi Madras již v dubnu 1919, a to v hodnosti kapitána. V Československu sloužil nejprve čtyři roky ve zbrojní službě v Praze a Terezíně. Vzhledem k přetrvávajícím následkům zranění byl pak Pergler koncem roku 1922 jako invalida přeložen ze služby aktivní do služby doplňovací. Poté působil pět let v Prešově a od roku 1928 v Brně u doplňovacího okresního velitelství jakožto zástupce velitele. Hodnost majora získal Pergler k 1. červenci 1937 a zářijová krize roku 1938 jej zastihla ve funkci velitele Doplňovacího okresního velitelství v Místku. Po okupaci v březnu 1939 se jako jediný z místních důstojníků československé armády odmítl zúčastnit oficiálního uvítání jednotek Wehrmachtu. Následně se vrátil do Brna, kde pracoval jako úředník Zemského úřadu a z vlastní iniciativy se zapojil do odbojové činnosti v rámci ON. Popraven byl 21. června 1942 na základě rozsudku brněnského stanného soudu. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis S. Perglera.

ON v Olomouci podplukovník Josef Ejem,¹⁰ který úzce spolupracoval s brigádním generálem Václavem Ždímallem.¹¹

Důstojníky, jejichž odbojovou činnost Gestapo do jarních měsíců roku 1940 neodhalilo, lze rozdělit do tří skupin. První část již zůstala až do konce nacistické okupace mimo odboj. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí byly u většiny vojáků především obavy z postihu vlastních rodinných příslušníků nacistickým bezpečnostním aparátem. Druhá část hledala perspektivu v jiných odbojových organizacích a třetí skupina usilovala o regeneraci ON. V Brně se okolo podplukovníka Ejema vytvořila na jaře 1940 malá skupina spolupracovníků, kteří měli spojení na zbytky struktury ON v Čechách.¹²

Po zatčení generála Všetický se také objevila nutnost nalézt vhodnou osobnost, jež by se ve velitelské funkci mohla ujmout organizování aktivit ON na Moravě. V květnu 1940

¹⁰ Josef Ejem (1892 až 1957) pocházel z Radotína u Prahy. Za první světové války bojoval na ruské frontě a byl dvakrát zraněn. Po vzniku Československa se zúčastnil bojů s bolševiky na Slovensku a zůstal profesionálním vojákem. Vystřídal různé funkce, přičemž k 1. lednu 1937 získal hodnost podplukovníka a od září 1937 byl náčelníkem štábu 7. divize. V době branné pohotovosti státu roku 1938 byl Ejem náčelníkem štábu 36. hraniční oblasti. Po zatčení v říjnu 1940 byl Ejem vězněn a v procesu se skupinou generála Ždímalda odsouzen 13. dubna 1942 nacistickým Lidovým soudem k trestu 2,5 roku káznice. Po válce se Ejem zapojil do budování československé armády, 26. října 1946 získal hodnost brigádního generála a 18. října 1948 divizního generála. V té době zastával funkci posádkového velitele Velké Prahy a v říjnu 1949 se stal krajským vojenským velitelem v Praze. Penzionován byl roku 1951. Viz Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. 141 Německé soudy v říši, sign. 141-203-7, fol. 7–19, Obžaloba vrchního státního zastupitelství při Lidovém soudním dvoru č. 12 J 238/41 g členů skupiny generála Ždímalda datovaná 1. prosince 1941; dále fol. 116–126, rozsudek Lidového soudního dvora z 13. dubna 1942 nad skupinou generála Ždímalda.

¹¹ Václav Ždímal (1890 až 1942) pocházel z Heřmanova v okrese Žďár nad Sázavou. Po maturitě na české zemské reálce ve Velkém Meziříčí studoval na České vysoké škole technické v Brně, ale studia posléze přerušil a začal pracovat jako geometr. Za první světové války bojoval na ruské frontě, kde koncem září 1915 přešel do zajetí. Posléze se přihlásil do československých legií, účastnil se bitvy u Zborova a absolvoval sibiřskou anabázi. Po návratu do vlasti zůstal v armádě a sloužil v různých velitelských funkcích. Mimo jiné působil v letech 1923 až 1925 na Vojenské akademii v Hranicích jako instruktor a velitel dělostřeleckého oddílu. Od listopadu 1926 do konce září 1931 a pak znovu od září 1932 do září 1933 velel dělostřeleckému pluku 7 v Olomouci. Poté rok velel dělostřeleckému pluku 331 v Jincích a od 30. září 1934 pak 10. polní dělostřelecké brigádě v Banské Bystrici. Hodnost brigádního generála obdržel Ždímal 1. července 1936. Od poloviny října 1937 až do okupace pak zastával funkci velitele dělostřelectva IV. sboru v Olomouci a za branné pohotovosti státu velel dělostřelectvu Hraničního pásma XIII v Hranicích. Po zapojení do odboje se V. Ždímalovi podařilo vybudovat v Olomouci efektivně fungující velitelství ON, ale 11. prosince 1939 jej zatklo Gestapo. Lidovým soudním dvorem v Berlíně byl odsouzen 13. dubna 1942 k smrti. Poprava gilotinou proběhla ve věznici v Berlíně–Plötzensee 2. září téhož roku. Po osvobození obdržel roku 1946 in memoriam hodnost divizního generála. Viz: KOLEKTIV AUTORŮ, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, Ministerstvo obrany ČR – AVIS, Praha 2005, s. 338–339. Výslechové protokoly, obžaloba a rozsudek Lidového soudu nad Václavem Ždímallem viz ABS, f. 141, sign. 141-203-7.

¹² Moravské zemské muzeum, Historické oddělení (MZM, HO), f. S Písemnosti, inv. č. S 66, strojopis bývalého člena ON brigádního generála Otty Francla nadepsaný *Vznik a vývoj domácího odboje Obrany národa na Moravě v roce 1939*, s. 58.

proto vyzval divizní generál Bedřich Homola¹³ brigádního generála Zdenka Nováka¹⁴, aby odcestoval do Zlína za generálem Otakarem Zahálkou.¹⁵ Měl se jej otázat, zda by byl

¹³ Bedřich Homola (1887 až 1943) pocházel z obce Běleč v okrese Benešov. V září 1915 padl do ruského zajetí a od roku 1916 působil u československých legií. Po návratu do vlasti se Homola podílel na práci MNO, posléze studoval na Válečné škole v Praze a od prosince 1921 působil jako zástupce velitele Vojenské akademie v Hranicích. Od října 1923 do září 1925 byl Homola náčelníkem štábu 7. divize v Olomouci, poté do konce roku 1927 velitelem pěšího pluku 27. Od konce března 1928 velel 14. pěší brigádě v Kroměříži, přičemž byl 21. února 1929 povýšen na brigádního generála. Od 5. března 1934 převzal velení 1. divize v Praze a k 1. červenci 1935 se stal divizním generálem. V říjnu 1935 převzal velení VII. sboru na Slovensku. Za branné pohotovosti státu na podzim 1938 byl Homola velitelem Hraničního pásma XV v Banské Bystrici. Velitelem VII. sboru byl až do 14. března 1939, přičemž během zhoršení politické situace na Slovensku zde na příkaz československé vlády v noci z 9. na 10. března vyhlásil výjimečný stav. Tato událost vešla do historie jako tzv. Homolův puč. Po okupaci se Homola zapojil do odboje a stál v čele oblastního velitelství ON – Velká Praha. Počátkem prosince 1939 přešel do ilegality a ukrýval se v Praze, na Berounsku a Hořovicku. Po zatčení armádního generála Bílého se stal novým vrchním velitelem celé organizace. Gestapo jej zatkl 31. prosince 1941 v Praze. Lidový soudní dvůr odsoudil generála Homolu 30. září 1942 k smrti a 5. ledna 1943 byl popraven ve věznici v Berlíně – Plötzensee. Roku 1946 byl Homola povýšen do hodnosti armádního generála in memoriam. Životopisná data viz KOLEKTIV autorů, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, s. 100. Nejnověji k osudům generála Homoly Zdeněk HOMOLA, *Generál Bedřich Homola. Vrchní velitel Obrany národa, zakázaný hrdina*. Nakladatelství Zhola, Praha 2020.

¹⁴ Zdeněk Novák (1891 až 1988) pocházel z Paskova v okrese Místek. Za první světové války bojoval na srbské a ruské frontě, kde padl v červnu 1916 do zajetí. Přihlásil se pak do československých legií a jako dělostřelecký důstojník se zúčastnil ústupových bojů s německou armádou na Ukrajině a poté mnoha střetnutí s bolševiky. Po návratu do vlasti zůstal v armádě a od listopadu 1920 do konce února 1929 velel 11. polní dělostřelecké brigádě v Košicích. Hodnost brigádního generála obdržel k 1. květnu 1928. Od února 1929 do října 1935 velel Novák 8. polní dělostřelecké brigádě v Opavě a posléze v Hranicích na Moravě. Následně převzal velení dělostřelectva IV. sboru v Olomouci a koncem prosince 1937 byl ustanoven velitelem dělostřelectva u ZVV Brno. Za branné pohotovosti státu velel na podzim 1938 dělostřelectvu 2. armády v Olomouci. Po německé okupaci odešel do výslužby a zapojil se do odbojových aktivit. Série zatýkacích akcí gestapa na přelomu let 1939 a 1940 se Novákovi vyhnula, takže na podzim 1941 se stal velitelem ON v Čechách a po zatčení gen. Bedřicha Homoly 31. prosince 1941 převzal jeho funkci vrchního velitele. Gestapo se dostalo na Novákovu stopu pomocí konfidentů a 22. června 1944 byl v Praze zatčen. Nacisté jej věznili na Pankráci, odkud byl převážen k výslechům do sídla pražské řídicí úřadovny Gestapa v Petschkově paláci. Po vypuknutí Pražského povstání 5. května 1945 se Nováka podařilo vysvobodit a ihned se zapojil do činnosti vojenského velitelství ALEX. Počátkem srpna 1945 obdržel hodnost divizního a 1. dubna 1946 armádního generála. V lednu 1951 byl Novák zatčen a ve vazbě čekal na soud až do 8. dubna 1954, kdy byl ve vykonstruovaném procesu odsouzen k 18 letům odnětí svobody za vojenskou zradu a velezradu. Na základě prezidentské milosti byl předčasně propuštěn v září 1956 a roku 1963 se dočkal úplné rehabilitace včetně navrácení hodnosti armádního generála. Zemřel ve věku 97 let v Zadní Třebáni, okres Praha – západ. Viz Kol. AUTORŮ, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, s. 209–210.

¹⁵ Otakar Zahálka (1891 až 1942) pocházel z Brajnerova v okrese Pelhřimov. Vystudoval gymnázium a v červnu 1910 složil maturitu na učitelském ústavu v Soběslavi. Poté pracoval jako učitel. Po vypuknutí první světové války absolvoval školu na důstojníky pěchoty v záloze a poté byl poslán na ruskou frontu, kde 30. března 1915 přeběhl k Rusům. Po pobytu v zajateckém táboře

ochoten převzít funkci zemského velitele ON na Moravě. Novák spolupracoval se Zahálkou již dlouho a jejich první schůzka týkající se příprav odbojové činnosti proběhla v dubnu 1939. V říjnu téhož roku byl Zahálka vyslán tehdejšími protektorátními ministerskými předsedou divizním generálem Aloisem Eliášem¹⁶ do Zlína, aby zde ve spolupráci s generálem Všetickou organizoval rezistenční činnost v okresech Olomouc, Prostějov, Přerov, Litovel, Hranice, Zlín a Uherské Hradiště. Pobyt ve Zlíně Zahálkovi umožnil ministr veřejných prací Dominik Čipera¹⁷, jehož Eliáš požádal, aby byl nápomocen při Zahálkově

se 1. nora 1916 přihlásil do vznikajících československých legií. Od června téhož roku působil jako střelec u 1. střeleckého pluku a postupně zde vykonával různé funkce. Od 9. března 1918 sloužil jako přednosta spojovací služby československého vojska na Rusi. Do Československa se vrátil v únoru 1920 a poté zůstal v armádě. V letech 1921–1922 úspěšně vystudoval II. ročník Vysoké školy válečné a poté působil nejprve u velitelství 5. divize v Českých Budějovicích a poté 8. divize v Opavě. Od července 1927 do října 1931 působil Zahálka u Ministerstva národní obrany v Praze ve funkci náčelníka štábu generálního inspektora československé branné moci armádního generála Aloise Podhajsského. Od října 1931 do února 1934 velel Zahálka pěšímu pluku 1 v Českých Budějovicích. Od 28. února 1934 byl velitelem Vojenské akademie v Hranicích, přičemž k 1. lednu 1935 obdržel hodnost brigádního generála. Během branné pohotovosti státu na podzim 1938 byl Zahálka velitelem 8. divize v Moravském Berouně. V říjnu 1938 pak získal funkci přednosta oddělení hlavního štábu Ministerstva národní obrany pro úpravu státních hranic s Německem. Stanný soud v Brně jej odsoudil k smrti a 21. června 1942 byl Zahálka popraven. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis O. Zahálky.

¹⁶ Alois Eliáš (1890 až 1942) se narodil v Praze, kde také vystudoval Vysokou školu technickou a získal titul inženýra. Po vypuknutí první světové války byl poslán na ruskou frontu, kde již koncem srpna 1914 padl do zajetí. Po pobytu v zajateckých táborech nastoupil v březnu 1916 k ruské armádě jako technický úředník a podílel se na budování železničních tratí. V červenci 1917 vstoupil Eliáš do československých legií, avšak již v říjnu téhož roku odjel s transportem majora Otakara Husáka do Francie. Od března 1918 působil v řadách 21. střeleckého pluku, u kterého sloužil až do návratu do vlasti. Jakožto náčelník štábu velitelství vojsk operujících na Těšínsku se Eliáš zapojil do bojů s Poláky a poté v červnu 1919 také do bojů s maďarskými bolševiky na Slovensku. V československé armádě následně prošel řadou funkcí a pozvolna stoupal v hodnostním žebříčku. Brigádním generálem se stal 20. července 1929 a divizním generálem k 1. lednu 1936. Od ledna 1932 do července 1933 působil Eliáš jakožto stálý člen československé delegace na odzbrojovací konferenci v Ženevě. Od počátku roku 1936 pak velel V. sboru v Trenčíně a tuto funkci zastával i během branné pohotovosti státu na podzim 1938. V období druhé republiky byl Eliáš od 1. prosince 1938 do 26. dubna 1939 ministrem dopravy a od 27. dubna 1939 zastával funkci předsedy protektorátní vlády. Od počátku byl v kontaktu s odbojovými organizacemi a také ve spojení v československém exilém v čele s Edvardem Benešem. Gestapo jej zatkl 27. září 1941 v den Heydrichova příjezdu do Prahy a poté vyslýchalo v Petschkově paláci. V soudním procesu konaném 1. října během výjezdního zasedání Lidového soudního dvora v Praze byl Eliáš odsouzen k smrti a poté držen v pankrácké věznici jako rukojmí nacistického okupačního režimu. Po atentátu na Heydricha se však politická situace změnila a Eliáš byl popraven 19. června 1942 na střešnici v Praze-Kobylisích. Viz Robert KVAČEK – Dušan TOMÁŠEK, *Generál Alois Eliáš. Jeden český osud*. Epoch, Praha 1996.

¹⁷ Dominik Čipera (1893 až 1963) pocházel z Prahy. Jeho manželka Božena Klausová byla nevlastní neteří Tomáše Bati. Posléze se Čipera stal Baťovým nejbližším spolupracovníkem a jedním z hlavních ředitelů zlínských závodů. Po tragické smrti Tomáše Bati pak roku 1932 získal funkci zlínského starosty a v letech 1938–1944 zastával funkci starosty Velkého Zlína. Mimoto byl od 1. prosince 1938 ministrem veřejných prací Česko-Slovenska a tuto funkci zastával také po vzniku protektorátu až do

pracovním umístění. Zahálka zaujal ve Zlíně nejprve místo vedoucího strojnické a elektro-technické a později průmyslové koleje, kterou z Číperova podnětu vybudoval. Toto místo však později musel jakožto bývalý československý legionář opustit, a proto nastoupil jako řadový úředník do daňového oddělení Baťových závodů.¹⁸

Toto pracovní zařazení však bylo pouhou kamufláží Zahálkových rozsáhlých aktivit ve prospěch domácího odboje. Jeho manželka Jelena Zahálková později vzpomínala na odbojovou činnost takto: „*Tatínek (manžel) byl vlastně již zaměstnán v Praze, kde ho přidělili na ministerstvo školství. Již tenkrát byl zapojen do odbojové organizace Obrana národa. Když potom na podzim roku 1939 gestapo zatkl a uvěznilo velitele vojenského národního odboje na Moravě generála Všeticku, byl můj manžel, který měl svým dlouhým působením v Hranicích bližší vztahy k Moravě, určen na Vsetičkovo místo.*¹⁹ *Aby měl možnost dosáhnout užší kontakt s vojenskými činiteli a odbojovými pracovníky v bývalých moravských posádkách a jeho činnost nebyla příliš nápadná německým okupantům, zařídil jeho velitel v Praze, bývalý zemský velitel v Čechách gen. Bílý, jeho umístění u tehdejší firmy Baťa ve Zlíně. Věc projednal prostřednictvím Dominika Čípery od fy Baťa, který byl v té době členem protektorátní vlády v Praze. Čípera byl požádán, aby ve Zlíně přidělili generálu Zahálkovi nějaké místo, na kterém by současně mohl uplatnit své znalosti a zkušenosti z vojenského života. Dominik Čípera, současně i starosta města Zlína a bratr paní Marie Baťové, Dr. Menšík, předali manželovi starost o průmyslovou mládež Zlína. V nově adaptované budově byly vybudovány průmyslové koleje pro absolventy Baťovy školy práce, studující různé směry průmyslových škol. V téže budově jsme dostali i pěkný byt. Když si však německé úřady uvědomily, že manžel je legionářem, musel své místo a zároveň i byt v krátké lhůtě opustit. Byl přidělen do daňového oddělení jako úředník, kde pracoval až do svého zatčení 5. května 1942.*²⁰

Svou základnu vybudoval Zahálka v oblastech obcí Zborovice, Předmostí, Hulín a Vysoká u Hranic. Počátkem roku 1940 se sice naskytl možnost protektorát opustit a připojit se k vojákům působícím v zahraničním odboji; na příkaz generála Homoly však Zahálka zůstal v protektorátu a po Vsetičkově zatčení se stal Novákovým nejbližším spolupracovníkem. Oba se často scházeli v Novákově pražském bytě, na nádraží v Přerově i jiných místech. Když byl Zahálka vyzván, aby převzal uprázdněnou funkci moravského zemského velitele ON, tak reagoval souhlasně. Trval však na tom, že důležité vzkazy budou z důvodu menšího rizika prozrazení vyřizovány ústně a nikoliv písemně, jak tomu bylo dosud.²¹

19. ledna 1942. Po osvobození obvinili komunisté Číperu z kolaborace a nějakou dobu byl vězněn. Národní soud jej však v květnu 1947 zbavil všech obvinění. Po komunistickém převratu v únoru 1948 odešel Čípera do exilu a v nepřítomnosti byl pak ve zmanipulovaném procesu odsouzen v prosinci 1948 ke 12 letům vězení. Zemřel v září 1963 v kanadském Trentonu. Podrobný životopis viz Zdeněk POKLUDA, *Baťovi muži*. Kovárna VIVA, Zlín 2012, s. 52–57.

¹⁸ MZM, HO, f. S Písemnosti, inv. č. S 303, strojopis vzpomínek generála Zdeňka Nováka nadepsaný *Obrana národa, část druhá*, s. 265–266.

¹⁹ Ve skutečnosti došlo k zatčení generála Vsetičky až koncem února 1940.

²⁰ MZM, HO, f. S Písemnosti, inv. č. S 3589, nedatované vzpomínky Jeleny Zahálkové sepsané jejím synem Jaromírem Zahálkou.

²¹ MZM, HO, f. S Písemnosti, inv. č. S 4 186, strojopis vzpomínek generála Zdeňka Nováka nadepsaný *Obrana národa, část první*.

Toto opatření bylo pochopitelnou reakcí na některá zatčení, k nimž v letech 1939 a 1940 došlo na základě nalezených kompromitujících písemností.

V červnu 1940 proběhla schůzka na přerovském nádraží, během které Homola pozval Zahálku do Prahy k jednání o směrnících určujících další vývoj vojenského odboje. Toto poradní setkání velitelů českého a moravského odboje se pak uskutečnilo v září téhož roku v budově Radiopaláce na pražských Vinohradech za přítomnosti divizního generála Mikuláše Doležala.²² Došlo zde k diskuzím o dalších krocích při opětovném budování struktury ON na Moravě a podplukovník Ejem byl potvrzen jako náčelník štábu pověřený organizační činností. Ejem přitom neměl být prozatím informován, že se Zahálka stal jeho velitelem. Generál totiž dostal rozkaz předstírat pasivitu a nezájem o jakoukoliv rezistenční činnost, což mělo oklamat nacistické bezpečnostní složky. Zahálka si pak vytvořil malý štáb, mezi jehož členy bychom našli například podplukovníka Jana Valentu²³ či podplukovníka Antonína Brychtu.²⁴ Poté navázali vojáci spolupráci s civilními odbojáři,

²² Mikuláš Doležal (1889–1941) pocházel z obce Vlášence v okrese Pelhřimov. Během první světové války působil u čs. legií v Rusku. Do vlasti se vrátil v červenci 1919 a poté zahájil svou úspěšnou službu v prvorepublikové armádě. Vystřídal přitom řadu funkcí a působišť. Od září 1922 působil u Zemského vojenského velitelství v Brně, kde se v září 1923 stal podnáčelníkem štábu. Sloužil také v Kutné Hoře a Českých Budějovicích. Od ledna 1927 do ledna 1930 působil Doležal jakožto náčelník štábu ZVV Brno a v tomto městě také od ledna 1930 do konce září velel pěšímu pluku 10. Hodnost brigádního generála získal k 1. červenci 1933. Od konce roku 1933 do 29. září 1935 sloužil jako velitel 9. pěší brigády v Českých Budějovicích a od 30. září 1935 velel Vysoké škole válečné v Praze. Hodnost divizního generála získal k 1. lednu 1938. Po okupaci působil v pražském ústředním velení ON a stal se blízkým spolupracovníkem generála Homoly. Gestapo jej zatkl 4. srpna 1941. Stanný soud odsoudil generála Doležala 1. října 1941 k smrti, a ještě téhož dne byl zastřelen v jízdnárně dělostřeleckých kasáren v Praze-Ruzyni. Životní data viz Kol. AUTORŮ, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, s. 58–59.

²³ Jan Valenta (1894 až 1942) byl rodákem z obce Kloboučky v okrese Vyškov. Jeho studia na České vysoké škole technické přerušila válka a v září 1915 padl do zajetí na ruské frontě. Po pobytu v zajateckých táborech se přihlásil do československých legií. V řadách 1. střeleckého pluku se zúčastnil ústupových bojů na Ukrajině i následných střetů s bolševiky. Do vlasti se vrátil v únoru 1920 v hodnosti kapitána. V československé armádě sloužil nadále u pěšího pluku 1 v Českých Budějovicích a poté byl přeložen ke štábu 9. pěší brigády. Studoval také na Válečné škole v Praze a po úspěšném zakončení studia se stal 31. července 1929 majorem generálního štábu. Poté obdržel funkci přednosty III. oddělení u velitelství 6. divize v Brně. Od září 1930 do září 1936 byl přednostou 4. oddělení štábu Zemského vojenského velitelství v Brně. V mezidobí obdržel k 1. lednu 1935 hodnost podplukovníka generálního štábu. Od září 1936 do září 1937 byl Valenta velitelem praporu pěšího pluku 43 v Brně a poté se stal náčelníkem štábu 6. divize. Za branné pohotovosti státu na podzim 1938 vykonával funkci náčelníka štábu velitelství Hraniční oblasti 38 v Brně. Po zrušení československé branné moci nastoupil místo úředníka zemského úřadu v Brně, což krylo jeho odbojovou činnost. Stanný soud v Brně odsoudil 21. června 1942 podplukovníka Valentu k smrti, a ještě téhož dne byl popraven. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis J. Valenty.

²⁴ Antonín Brychta (1899 až 1942) se narodil v Jaroměřicích nad Rokytnou, okres Moravské Budějovice. Za první světové války byl v červenci 1916 zajat na ruské frontě a sloužil zde v řadách 7. a posléze 10. střeleckého pluku. Po návratu do vlasti působil v různých funkcích. Od ledna 1923 do října 1925 byl velitelem roty u pěšího pluku 24 ve Znojmě a s tímto vojenským tělesem byla Brychtova služba spojená i nadále. Postupně zde zastával funkce zástupce velitele II. a III. praporu.

mezi nimiž se nacházeli tajemník Masarykovy univerzity JUC. Jaroslav Trumpeš a učitel z Chrlic František Bednář. Dále zde působili redaktor Alois Dubač, JUDr. Ladislav Máčel a místopředseda pokladny pro dobytčí a masné trhy Karel Zdráhal.²⁵

Krajské velitelství ON v Brně nyní vedl major Pergler, jehož zařazení do odbojových aktivit budilo v Praze obavy. Všeobecně se o něm totiž hovořilo jako o spolupracovníkovi generála Všetického a z tohoto důvodu odbojáři předpokládali, že Gestapo musí mít nějaké poznatky o Perglerových aktivitách. Další vývoj událostí ukázal, že tyto obavy byly opodstatněné. Gestapo již delší dobu Perglerovu činnost monitorovalo a ponechávalo jej na svobodě pouze z toho důvodu, aby mohlo dál shromažďovat poznatky o aktivitách vojenského odboje. Na Perglera byl poté nasazen konfident Viktor Ryšánek, někdejší poddůstojník československé armády z povolání a sám bývalý člen ON.²⁶ Po zahájení spolupráce s Gestapem se Ryšánkovi podařilo proniknout do regenerované ON, a dokonce získal funkci spojky mezi Zahálkou a Perglerem, čímž vytvořil podmínky pro pozdější zatýkání. Ryšánkovu totožnost nakonec zjistil generál Novák podle popisu, který mu Zahálka poskytl.

Činnost moravského zemského velitelství ON a kooperujících skupin roku 1940

Reorganizované zemské velitelství ON bylo v porovnání s bývalým velitelstvím generála Všetického velmi skromné a první fázi jeho budování navíc narušilo zatčení pplk. Ejema 3. října 1940. Gestapo jej zadrželo v souvislosti s vyšetřováním odbojové činnosti na velitelství ON v Olomouci. Ejem tehdy pracoval jako školní rada a z hlášení prezidia Zemské školní rady pro Moravu vyplývá, že byl předvolán 3. října na úřadovnu brněnského Gestapa.

Od konce září 1930 byl převelen jako pobočník velitele 12. pěší brigády a o pět let později se stal nejprve zatímním a později definitivním velitelem III. praporu 31. pluku. Hodnost podplukovníka pěchoty získal k 1. lednu 1936. V listopadu 1938 byl přidělen k pěšímu pluku 10, v jehož řadách působil až do zániku československé branné moci. Stanný soud v Brně odsoudil 21. června 1942 podplukovníka Brychty k smrti, a ještě téhož dne byl popraven. Viz VÚA – VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis A. Brychty.

²⁵ František VAŠEK – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *Předpoklady vzniku Moravské pětky. Nástup druhé vlny odboje v roce 1940*. Časopis Matice moravské 1998, roč. CXVIII, č. 1, s. 70–94.

²⁶ Viktor Ryšánek (1908 až 1946) byl brněnským rodákem. Po absolvování prezenční služby vybral kariéru vojáka z povolání a sloužil u 106. dělostřeleckého pluku v Brně-Židenicích, přičemž dosáhl hodnosti rotmistra. Po okupaci začal spolupracovat s Obranou národa a stal se spojkou mezi brněnským krajským velitelstvím této organizace a dalšími veliteli úseků. K Ryšánkově zatčení příslušníky Gestapa Richardem Schetkem a Franzem Prudkym došlo 10. prosince 1939. Poté byl uvězněn v Sušilových kolejích. Během výslechů prozradil prakticky vše, co věděl, a v únoru 1940 souhlasil s nabídnutou úlohou konfidenta brněnské řídicí úřadovny pod krycím označením N-13. Následovala pětiletá spolupráce s nacistickým bezpečnostním aparátem, jejímž výsledkem byly stovky zatčených osob. Ryšánkova chladnokrevnost spojená s naprostým cynismem přitom udivovala i zkušené vyšetřovatele Gestapa. V červnu 1945 se Ryšánek sám přihlásil československým bezpečnostním orgánům a byl podrobně vyslýchán. Mimořádný lidový soud v Brně jej po čtrnáctidenním procesu odsoudil 7. října 1946 k smrti a téhož dne byl popraven. Viz Moravský zemský archiv Brno (MZA), f. C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, inv. č. 1375, kart. 50, spis Lsp 306/46 Viktor Ryšánek a Karel Paprskář; dále Jan BŘEČKA, *Přehled konfidentské činnosti Viktora Ryšánka v letech 1940–1945*. Magisterská diplomová práce, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno 1990.

Zemskou školní radu o tom informoval německý úředník, který tvrdil, že „je třeba, aby se Ejem asi na 3 dny z úřadu vzdálil a odevzdal svědectví v jakési státně – policejní věci a dodal, že snad v sobotu 5. 10. bude volný a do úřadu se bude moci dostavití“²⁷. Šlo však pouze o zastírací manévr Gestapa a Ejem byl mezitím umístěn do vyšetřovací vazby.

V tomto období měla značný význam také činnost civilní složky druhého zemského velitelství ON. Velmi aktivně zde působil zejména František Bednář, který po svém odchodu do ilegality v březnu 1940 působil zejména v okrese Brno-venkov a spolupracoval především s venkovskými učiteli.²⁸ Podařilo se mu také zabezpečit spojení s Prahou a navázat kontakt s ministerským předsedou Eliášem a armádním generálem Josefem Bílým. Bednář postupně rozšiřoval síť svých spolupracovníků do dalších částí Moravy. V okrese Brno-venkov se mimoto pokoušel obnovit působení ON Alois Dubač.²⁹

Vše pak koordinoval Jaroslav Trumpeš, který z podnětu pražských odbojářů také usiloval o získávání zpravodajských informací týkajících se politických, vojenských a ekonomických otázek. Proto navázal kontakty s odbojáři působícími v brněnské Zbrojovce, která jakožto významný podnik svého druhu na území protektorátu budila zájem domácího odboje již od jara 1939.³⁰ Zatýkání na přelomu let 1939 a 1940 se nevyhnulo ani jejím zaměstnancům. Týkalo se to především nadporučíka Oldřicha Fictuma, který pracoval ve Zbrojovce jako technický úředník konstrukčního oddělení a stal se hlavním organizátorem odbojových akcí. Zatčen však byl 6. prosince 1939.³¹ Na jaře 1940 pak padli do rukou Gestapa jeho spolupracovníci Ing. Stanislav Příbyl a poručík Ladislav Elsner. Postupně tak došlo k vyzrazení tzv. zbraňových

²⁷ MZA, f. B 40 Zemský úřad Brno, kart. 323, hlášení prezidia Zemské školní rady pro Moravu v Brně č. 10/176/40.

²⁸ Ke kontroverzím doprovázejícím Bednářovu odbojovou činnost i pozdější spolupráci s Gestapem viz Vojtěch ŽAMPACH, *František Bednář – zrádce nebo hrdina odboje*. In: Jiří MITÁČEK – Libor VYKOUPILO (edd.), *Morava v boji proti fašismu*. Moravské zemské muzeum, Brno 2008, s. 217–244.

²⁹ MZM, HO, f. S Písemnosti, inv. č. S 9081, spis Aloise Dubače nazvaný *II. odboj, tj. pokračování Obrany národa*.

³⁰ K historii brněnské zbrojovky dosud nejpodrobněji Otakar FRANĚK, *Koncern brněnské Zbrojovky v letech 1939/1945*. Nakladatelství Blok, Brno 1971.

³¹ Oldřich Fictum (1907 až 1943) pocházel z obce Kout na Šumavě, okres Domažlice. Vysokoškolská studia techniky byl nucen v období světové hospodářské krize z finančních důvodů opustit a poté se rozhodl pro kariéru vojáka z povolání. Od roku 1930 působil jako zbrojní technik v brněnské Zbrojovce, na podzim následujícího roku absolvoval v Plzni kurz pro důstojníky technické služby z povolání a poté nastoupil službu u dělostřeleckého pluku 305 v Českých Budějovicích a Táboře ve funkci zbrojního důstojníka. V červenci 1934 byl přeložen zpět do brněnské Zbrojovky, v následujícím roce absolvoval v Plzni pyrotechnický kurz a byl povýšen do hodnosti nadporučíka. V průběhu roku 1937 navštěvoval Fictum v Praze kurz pro dozorní orgány válečného průmyslu a po jeho úspěšném absolvování se stal referentem těžkého válečného průmyslu u 4. oddělení štábu III. sboru. Po likvidaci československé branné moci nastoupil Fictum od dubna 1939 ve Zbrojovce jako technický úředník konstrukčního oddělení. Gestapo jej zatkl 6. prosince 1939 a 22. října 1942 jej Lidový soudní dvůr odsoudil k smrti. Poprava nadporučíka Fictuma proběhla 18. března 1943 ve Frankfurtu nad Mohanem. Po válce byl v říjnu 1946 in memoriam povýšen do hodnosti štábního kapitána technické zbrojní služby. Viz Muzeum města Brna (MMB), f. Dokumentace odboje, inv. č. 152 678, životopis Oldřicha Fictuma.

akcí, jimiž měly být získávány zbraně pro odbojovou činnost. Přes zásahy Gestapa však rezistenční aktivity mezi zaměstnanci Zbrojovky pokračovaly a působilo zde několik ilegálních skupinek, o jejichž činnosti však není známo příliš podrobností. Vedoucím jedné z nich byl Ing. Ferdinand Kupka, který navázal kontakty s Trumpešem. Kupka také vypracoval orientační plán Zbrojovky a seznamy spolehlivých zaměstnanců, jež bylo možné zapojit do odbojových aktivit.³² Dále byl autorem situačního plánu koncernových závodů Zbrojovky, přerovské Optikotechniky a kroměřížského Magnetonu.³³ Mimoto se mu podařilo získat technické podrobnosti a výrobní postupy německého lehkého kulometu MG 34. Svůj význam měly také letecké snímky města Kuřimi a obce Lipůvky, v jejichž katastru mělo dojít k výstavbě nové továrny na zbraně. Získané informace předával Trumpeš vedoucími činiteli Petičního výboru Věrní zůstaneme (PVVZ) Karlu Bondymu, který je dále předával do Londýna.

Když byla základní regenerace odbojové sítě na Brněnsku dokončena, obrátila se pozornost jejích příslušníků k provádění drobných sabotáží, a to zejména na železnici. Střediskem této činnosti se stal Frýdek, kde začali zdejší železničáři poškozovat ložiska vagónů karbo-rundovým písekem. Tento písek obstarával profesor Masarykovy univerzity Jan Florian, jenž získával suroviny potřebné k jeho výrobě od brněnské firmy Pavel Meisel.³⁴ Hotový

³² Ladislav KUBÍČEK, *Příspěvek k historii brněnské Zbrojovky za okupace*. Brno v minulosti a dnes 1966, roč. VIII, s. 22–46.

³³ K historii tohoto podniku viz Radomír ZAVADIL, *Založení podniku Magneton, továrny na elektromagnetické zapalovače, společnosti s.r.o., Kroměříž a jeho samostatná existence před začleněním do koncernu Československé zbrojovky, a.s., Brno*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí V. ČERNÝ, Filozofická fakulta MU, Brno 2016.

³⁴ Jan Florian (1897 až 1942) vystudoval Lékařskou fakultu Masarykovy univerzity v Brně a na této fakultě také po promoci působil. V letech 1930–1933 pracoval Jan Florian na embryologickém ústavu profesora J. P. Hilla v londýnské University College. Zveřejnil zde několik vědeckých studií a postupně se stal mezinárodně uznávanou autoritou v oborech histologie a embryologie. Po návratu do Československa byl Jan Florian 28. února 1933 jmenován mimořádným profesorem na Lékařské fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, kde stál u zrodu samostatného histologického a embryologického ústavu. O tři roky později následovalo jmenování mimořádným profesorem na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity. Tehdy již patřil mezi přední světové osobnosti svého vědního oboru. Dne 1. ledna 1937 byl ustanoven řádným profesorem a jeho vědecká kariéra tak dosáhla vrcholu. Celkem publikoval 33 původních vědeckých prací včetně monografie *Od prvoka k člověku* (1939). Po okupaci v březnu 1939 se zapojil do odbojových aktivit a po zahájení války mezi Německem a Sovětským svazem 22. června 1941 začal Florian budovat ilegální organizaci sdružující vysokoškolské pedagogy a další příslušníky inteligence. Podařilo se mu kontaktovat a zapojit do práce řadu učitelů z Masarykovy univerzity, Vysokého učení technického, Vysoké školy zvěrolékařské a Vysoké školy zemědělské v Brně. Dále také mnoho pedagogů působících na středních či obecných školách a některé lékaře. V literatuře dostala tato skupina název Ilegální skupina vysokoškolských učitelů, nebo též skupina Trumpeš – Florian. Po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora 27. září 1941 nastalo rozsáhlé zatýkání a profesor Florian padl do rukou gestapa 1. října téhož roku. Brněnský stanný soud jej 13. ledna 1942 odsoudil k smrti a poté byl Florian 21. ledna odtransportován do Mauthausenu a jako odsouzenec k smrti zde umístěn ve zvláštním bunkru. Dne 7. května 1942 skončil život Jana Floriana na mauthausenském popravišti společně s dalšími 71 představiteli moravského odboje. Nacházeli se mezi mini tři další profesoři Masarykovy univerzity, a to Karel Hora, František Koláček a Antonín Šimek. Viz Archiv Masarykovy univerzity Brno, fond A1 Rektorát MU, kart. 40/898, osobní spis Jana Floriana.

destrukční prostředek pak poskytoval inspektor Bohumilu Baštářovi z ředitelství Česko-moravských drah v Brně, který jej předával spolehlivým strojvůdčům a topičům. Výhodou sabotážní činnosti tohoto druhu se stala skutečnost, že německé úřady vydaly nařízení šetřit co možná nejvíce mazivy a oleji. To potom umožnilo svalovat následky sabotáží právě na tato úsporná opatření.³⁵ Trumpeš informoval o akcích Bondyho a oba se dohodli na co možná největším rozšíření těchto akcí. Činnost Floriana, Trumpeše a Bednáře se pak rozšířila také na sabotáže s využitím kyselin, které chemicky rozkládaly mazací oleje a tuky a na využívání fosforových destiček k zapalování přepravovaného hořlavého materiálu, především sena a slámy. Kromě těchto aktivit skupina finančně podporovala rodiny zatčených odbojářů a různými způsoby získávala potravinové lístky.

Činnost Trumpešovy početně nevelké civilní skupiny ON tedy zahrnovala poměrně širokou oblast a bylo dosaženo některých úspěchů v boji s okupační mocí. Prostřednictvím profesora brněnské obchodní akademie Václava Bureše se její vliv rozšířil i v rámci Zemského úřadu, kde našla oporu v osobě policejního rady Františka Chládky. Ten později zasvětil do odbojových plánů řadu dalších osob.

Aktivní však byli také vojáci. Pokud jde o generála Zahálku, jeho žena později na odbojovou činnost vzpomínala takto: *„Zajímavé je, že se otce velmi ujali lékaři zlínské nemocnice. Byl to tehdejší ředitel nemocnice MUDr. Albert, pocházející ze známé pražské lékařské rodiny. Jak on, tak i primář interního oddělení MUDr. Pejšo, mu pomohli obětavě najít různá odbojová spojení a kontakty. Hlavní sestra, nebo snad sekretářka Dra Pejšeho, přejímala na své jméno tajnou korespondenci, takže manžel byl se zlínskou nemocnicí ve stálém spojení. Vše jsem se dozvěděla až po osvobození. Matku mého manžela, která trpěla vážnou srdeční chorobou Dr. Pejšo osobně léčil a chodíval za ní a mým mužem k nám do bytu. Každou středu jezdíval manžel do Vizovic pro máslo a uzeninu do restaurace p. Schovajsi na náměstí. Tam se také setkával s každým, s kým potřeboval. Jezdíval také hodně do okolí Zlína, dosti často na kole, jenže nikdy neříkal, za kým jede. Z jeho spolupracovníků jsem znala od vojska jen tehdejšího majora mimo službu Václava Horkého z Hranic, podplukovníka Jana Jemelku z Olomouce a kapitána Jaroslava Brodeckého, který byl zaměstnán v Otrokovcích u Zlína. Také generál Luža, krátce před svým zmizením do ilegality, přijel za otcem do Zlína, pravděpodobně navázat užší spojení a něco důležitého projednat. Svěřil tatkově svého syna Radka [Radomíra], který měl po maturitě. Luža otce požádal, aby mu pomohl syna umístit v zaměstnání rovněž ve Zlíně u fy. Baťa. Radek byl pak do továrny ve Zlíně skutečně přijat, ale po nějakém čase uprchl za matkou, která žila rovněž v ilegality, ovšem bez zapojení do odboje, u nějakého sedláka na Moravě.“*³⁶

Aktivní byla dále činnost krajského velitelství ON Brno – venkov, jež se postupně stala předmětem rozsáhlého vyšetřování speciálního referátu brněnské řídicí úřadovny Gestapa označovaného jako II BM/So (zkratka od Sonderreferat). Závěrečnou zprávu dokončil

³⁵ Helena PINTEROVÁ – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *Univerzitní profesor MUDr. Jan Florian (1897–1942)*. Vlastivědný věstník moravský 1999, č. 3, s. 260–267.

³⁶ MZM, HO, f. S Písemnosti, inv. č. S 3589, nedatované vzpomínky Jeleny Zahálkové sepsané jejím synem Jaromírem Zahálkou.

kriminální komisař Kurt Leischke až 31. července 1943.³⁷ Tak jako všechny ostatní vyšetřovací zprávy nacistického bezpečnostního aparátu týkající se českého odboje, i obsah tohoto dokumentu je třeba pojímat kriticky. Přesto však má svůj význam, protože umožňuje se učinit představu, jakým způsobem Gestapo domácí odboj v oblasti Brněnska hodnotilo a nakolik jej považovalo za nebezpečný. Jako hlavní cíl snah ON uvádí Leischke znovuoobnovení československé samostatnosti. Samotný kraj Brno – venkov měl mít podle výpovědí zatčených odbojářů sílu praporu a skládal se z podřízených jednotek v síle rot rozmístěných v různých městech a větších obcích. Konkrétně šlo o oblasti soudních okresů Brno – venkov a Ivančice. Dále je ve zprávě uvedeno, že první velitel plukovník Kamil Nesveda se pokoušel vybudovat zpravodajský aparát a měl v úmyslu rozšířit činnost do dalších okresů.³⁸ Velmi aktivní byl také jeho zástupce major Oldřich Krampol.³⁹ Po Nesvedově zatčení pak převzal činnost plukovník Čápek, jehož aktivity podle Leischkeho zprávy již nebyly natolik rozsáhlé.⁴⁰

³⁷ ABS, f. 141, sign. 141-268-2, zpráva kriminálního komisaře Leischkeho nadepsaná *Bericht über die tschechische Widerstandsbewegung in Mähren. Geheimerorganisation „Obrana národa“*. Kreis Brünn – Land. Zpráva má rozsah 19 stran a dvě přílohy. Určena byla vyššímu vedoucímu SS a policie v protektorátu státnímu tajemníkovi K. H. Frankovi.

³⁸ Kamil Nesveda (1890 až 1941) se narodil v Radějově u Strážnice. Vystudoval kadetní školu ve Vídni a poté nastoupil v září 1911 službu jako podporučík c. a k. armády. Zařazen byl k pluku tyrolských myslivců č. 2 a s touto jednotkou bojoval na srbské, ruské a italské frontě. Na rozdíl od mnoha svých kolegů z ON v legiích nikdy nesloužil a v rakousko-uherské armádě zůstal až do rozpadu monarchie na podzim 1918, přičemž dosáhl hodnosti nadporučíka. Po vzniku republiky se Nesveda přihlásil ke službě v československé armádě a podílel se pak na boji s bolševiky o Slovensko. Zastával pak různé funkce a v letech 1921–1922 úspěšně ukončil II. ročník Válečné školy v Praze, načež se stal kapitánem generálního štábu a zastával pak funkci přednosta 1. a 3. oddělení velitelství 8. divize v Opavě. Od října 1925 působil u Zemského vojenského velitelství v Brně a čtyři roky poté nastoupil jako profesor všeobecné taktiky na Válečné škole v Praze, kde působil do konce září 1934. Poté byl krátce velitelem praporu u pěšího pluku 11 v Písku a od října 1935 vykonával funkci náčelníka štábu 6. divize v Brně. Hodnost plukovníka generálního štábu získal Nesveda k 1. lednu 1937. V roce 1938 mu byla nabídnuta funkce vojenského ataše v Berlíně, což odmítl a Gestapo to pak zmiňovalo jako přitěžující okolnost během vyšetřování Nesvedovy činnosti. Za branné pohotovosti státu vykonával funkci náčelníka štábu velitelství Hranického pásma XIV v Brně. Od 3. listopadu 1938 pak byl Nesveda pověřen funkcí delimitačního generála pro zemi Moravskoslezskou. Po okupaci vstoupil 1. července 1939 do Vládního vojska a stal se přednostou inspektorátu III sídlícího v Brně. Za svou odbojovou činnost byl zatčen 3. prosince 1940 a v noci z 30. září na 1. října 1941 spáchal sebevraždu ve vyšetřovací vazbě v Kounicových kolejích. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis K. Nesvedy. Složka vyšetřovacích materiálů Gestapa ke Kamilu Nesvedovi viz ABS, f. 141, sign. 141-272-23.

³⁹ Oldřich Krampol (1892 až 1944) byl zatčen již 6. prosince 1939 a patřil tedy k první garnituře ON. Gestapo jej dlouho věznilo v Brně na Špilberku, v Sušilových a Kounicových kolejích. V roce 1941 byl přechodně převezen do Uherského Hradiště, poté znovu vrácen do Kounicových kolejí. Odtud byl transportován v říjnu 1943 do Vratislavi. Zde jej Lidový soudní dvůr odsoudil 12. ledna 1944 k trestu smrti a rozsudek byl vykonán ve vratislavské věznici 6. července 1944. Viz ABS, f. 141, inv. č. 141-268-3, materiály Gestapa a Lidového soudního dvora k činnosti Oldřicha Krampola.

⁴⁰ ABS, f. 141, sign. 141-268-2, zpráva kriminálního komisaře Leischkeho *Bericht über die tschechische Widerstandsbewegung in Mähren. Geheimerorganisation „Obrana národa“*. Kreis Brünn – Land.

Zatýkací akce Gestapa

Odbojové aktivity různých složek ON tedy v průběhu roku 1940 pokračovaly, a to přes neustávající zásahy německých bezpečnostních složek. Období podzimu 1940 proběhlo ve znamení opětně zvýšené aktivity Gestapa. Tak byl 30. října zatčen plukovník Čápek, který se v té době zdržoval v rodné Olešnici. Útočiště mu zde poskytl jeho o tři roky mladší bratr Rudolf (také bývalý ruský legionář), který Karla zaměstnal v účtárně rodinného uzenářského podniku.⁴¹ Gestapo však již Čápkovu odbojovou činnost monitorovalo a po zatčení převezlo tohoto důstojníka do Olomouce, kde probíhaly první výslechy. Zde již příslušníci zdejší služebny Gestapa vyslyšeli také podplukovníka Ejema, který se snažil ve svých výpovědích odbojovou činnost bagatelizovat, ale přece jen jmenoval některé ze svých spolupracovníků a zmiňoval odbojovou činnost generála Ždímalu.⁴²

Dne 11. února 1941 byl Čápek převezen do Brna a po jediné noci prožité v internačním táboře pod Kaštany poté přemístěn do obávané policejní věznice Gestapa v Kounicových kolejích. Zde již byla uvězněna řada dalších zatčených příslušníků ON. Zatýkání pokračovalo, když byli 3. prosince 1940 zatčeni plukovník Nesveda a štábní kapitán Václav Kratochvíl. Podle dochované zprávy brněnského Gestapa jmenoval Nesvedu jakožto svého spolupracovníka během vyšetřování generál Všeticka a Gestapo tak zjistilo, že Nesveda stál v čele oblasti Brno – venkov.⁴³ Nesveda byl zatčen kriminálními zaměstnanci Franzem Prudkym a Rudolfem Klementem a po zatčení převezen do budovy v Sušilových studentských kolejích, kterou Gestapo také využívalo jako věznici.⁴⁴ Nesveda zde byl podrobně vyslechnut 11. prosince 1940, ale oba důstojníky poté z Brna převezli do olomoucké věznice, kde se již nacházel generál Ždímal. Posléze následoval zpětný transport do Brna a Kounicových kolejí, přičemž podle zprávy z 22. května 1941 zde již byli vězněni všichni jmenovaní.⁴⁵ Kratochvíl byl však posléze opět přemístěn, tentokrát do věznice ve slezské Vratislavi (něm. Breslau, dnes Wrocław v Polsku).⁴⁶

Přes tyto represe však v Brně a okolí nadále pokračovala ilegální činnost bývalých důstojníků československé armády i v průběhu roku 1941, přičemž velkou aktivitu vyvíjel zejména Pergler. V jeho bytě se konaly četné porady za účasti dalších důstojníků a od konce roku 1940 pracoval na reorganizaci ON podle příkazů generála Homoly, který za ním vyslal z Prahy jako spojku podplukovníka Vítězslava Weinsteina. Na jaře 1941 pak tyto důstojníci navázali

⁴¹ Vladimír ČERNÝ, *Brigádní generál Karel Čápek*, s. 354–355.

⁴² ABS, f. 141, sign. 141-203-11, fol. 2–5, zápis výslechu Josefa Ejema v Olomouci datovaný 16. října 1940.

⁴³ ABS, f. 141, sign. 141-272-23, fol. 1, opis zprávy referátu II BM/1 brněnské řídicí úřadovny gestapa týkající se činnosti Kamila Nesvedy v ON. Zpráva je datována 25. listopadu 1940 a podepsal ji vrchní kriminální asistent Karl Mair.

⁴⁴ Tamtéž, fol. 2, zpráva o zatčení Kamila Nesvedy příslušníky referátu II BM/1 z 3. prosince 1940.

⁴⁵ ABS, f. 141, sign. 141-203-13, zpráva řídicí úřadovny Gestapa v Brně z 22. května 1941; určena vyšetřujícímu soudci Lidového soudního dvora (*Volksgesichtshof*) ve Vratislavi.

⁴⁶ ABS, f. 141, sign. 141-203-7, fol. 6, zpráva vyšetřujícího soudce Lidového soudního dvora z 19. srpna 1941.

spolupráci s jedním ze zakládajících členů ON v Brně majorem Františkem Kopuleťm.⁴⁷ Jejich hlavním úkolem bylo organizovat vojenský odboj v okresech jihovýchodní Moravy.⁴⁸

Svou odbojovou činnost maskoval Pergler prací na Zemském úřadu v Brně, dokud nebyl 1. dubna 1941 donucen jakožto bývalý legionář k odchodu do penze. Jeho činnost však Gestapo monitorovalo prostřednictvím konfidenta Ryšánka a takto se podařilo proniknout do kruhů vojenského odboje. Dne 30. září 1941 pak došlo k rozsáhlé zatýkácí operaci, během níž byl Pergler ve svém bytě zatčen. Téhož dne Gestapo zatklo i podplukovníka Matějů, majora v. v. Sylvestra Vodu a mnohé další odbojáře.⁴⁹ Zatýkáni souviselo s příchodem Reinharda Heydricha do Prahy ve funkci zastupujícího říšského protektora a následným vyhlášením civilního výjimečného stavu. Nyní tedy došlo k zatčení mnoha členů ON, kteří unikli zatčení během předchozích zátahů na přelomu let 1939 a 1940. Gestapo následně během vyšetřování rozdělilo českou vojenskou rezistenci na tzv. I. a II. odboj, přičemž do I. odboje byli zařazeni právě ti příslušníci ON, kteří v ní působili od počátků jejího vzniku a byli postupně zatčeni přibližně do konce roku 1940. Druhá skupina pak tvořila odbojáře zatčené v průběhu let 1941 a 1942.

Úkoly ON v tzv. II. odboji zůstaly v podstatě obdobné, jen používané metody se poněkud změnilы vzhledem ke zkušenostem získaným v předchozím období. Můžeme říci, že rezistenční činnost československých vojáků se nyní více zprofesionalizovala. Nadále pokračovalo obstarávání zbraní a prováděna byla zpravodajská služba s využitím vysílací stanice působící u Bojkovic v okrese Uherské Hradiště. Mimoto probíhaly sabotážní akce na železničních tratích, což se v praxi projevovalo zejména poškozováním ložisek a brzdových hadic u vagónů a lokomotiv, výjimečně i zapalováním vagónů. Sabotáže tohoto druhu prováděli také příslušníci komunistického odboje a v průběhu roku 1941 jejich počet velmi

⁴⁷ František Kopuleť (1897 až 1942) pocházel z Židenic u Brna. Po vypuknutí první světové války sloužil u c. a k. pěšího pluku č. 8, se kterým bojoval na ruské a italské frontě, přičemž dosáhl hodnosti poručíka. Po vzniku samostatné republiky se přihlásil do služby v československé armádě a působil u pěšího pluku 43. Podílel se na bojích s Maďary o Slovensko a v řadách 43. pluku působil téměř 15 let, přičemž vystrídal mnoho funkcí, včetně II. pobočníka. V letech 1933–1936 studoval na Vysoké škole válečné v Praze a 31. července 1937 obdržel hodnost štábního kapitána generálního štábu. Majorem generálního štábu se pak Kopuleť stal k 1. lednu 1938. Za branné pohotovosti státu vykonával funkci přednosta 2. oddělení štábu velitelství Hraniční oblasti 38 v Brně. Po okupaci českých zemí se zapojil do odboje a zároveň pracoval jako vrchní administrativní komisař na Ministerstvu financí. Viz VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis F. Kopuleťho.

⁴⁸ MMB, f. Dokumentace odboje, inv. č. 154 273, zápis rozhovoru s Annou Perglerovou datovaný 13. července 1982.

⁴⁹ Silvestr Voda (1879 až 1945) byl prvním vojenským velitelem Brna po vzniku samostatného Československa. Ve vojenském odboji působil roku 1939 jako spojka mezi divizním generálem Vojtěchem Lužou a divizním generálem Eliášem. Zatčen byl 30. září 1941 a vězněn v Kounicových kolejích. Gestapu se sice nepodařilo plně prokázat jeho odbojovou činnost, ale přesto byl Voda odsouzen Lidovým soudem ve Vratislavi v lednu 1943 ke třem letům káznice. Vězněn byl v Esterwegenu nedaleko nizozemských hranic, kde těžce onemocněl a byl převezen do Zwickau. Se započítáním vyšetřovací vazby trest Vodovi vypršel koncem září 1944. Věznění si však vyžádalo svou daň a 11. ledna 1945 Voda po těžké nemoci v Brně zemřel. Viz Jan BŘEČKA, *Brněnský kaleidoskop času. Výběr událostí a osobností dějin města ve 20. století*. Moravské zemské muzeum, Brno 2018, s. 20–23.

vzrostl.⁵⁰ Mimoto samozřejmě probíhaly také akce propagačního charakteru a docházelo k rozšiřování různých protiněmecky zaměřených tiskovin.

Koncem roku 1941 a počátkem roku 1942 však došlo v řadách příslušníků ON k dalšímu zatýkání. Ve druhé polovině září provedlo gestapo razii proti členům moravského zemského vedení PVVZ, na které byl napojen podplukovník Jan Valenta. Tím se Gestapo dostalo na jeho stopu a 9. října 1941 byl Valenta zatčen.⁵¹ O pouhý den dříve padl do rukou Gestapa v Jaroměřicích u Jevíčka také major Kopulety. Nejdéle nakonec unikal zatčení generál Zahálka, jehož sice v té době němečtí vyšetřovatelé několikrát vyslyšali, ale prozatím vždy opět propustili. Situace se změnila až na jaře 1942, kdy byl Zahálka opět na 5. května předvolán k výslechu a následně zatčen. Gestapo jej věznilo v Kounicových kolejích, odkud byl převážen do budovy Právnické fakulty Masarykovy univerzity k výslechům.

Ve sbírkách Historického oddělení Moravského zemského muzea se dochovaly vzpomínky Zahálkova spoluvězně Adolfa Pitra-Bartoně, který se zapojil do rezistenčních aktivit v rámci ON a postupně působil také v PVVZ a ÚVODu: *„Byl jsem hledán zatykačem SD a gestapa, a to od října 1941 – první stanné právo. Po atentátu na Heydricha uprchl jsem ihned z Prahy do Žďáru nad Sázavou. Tam jsem byl zatčen – náhodou – 19. června 1942. V podvečer téhož dne jsem byl převezen do Kounicových kolejí v Brně, ve kterých byla zřízena věznice a vyšetřovací vazba gestapa. Uvězněn jsem byl v oddělení samovazeb ve třetím patře „B“ bloku. Tento blok byl na levé straně, při pohledu na koleje od hlavního vchodu. Cela měla číslo 83 (nebo 86) - již si nepamatuji a byla situována do dvora. Byla přímo nad popravíštěm. V cele do které jsem byl vhozen, byli již dva muži, ačkoliv to bylo oddělení samovazeb. Neznal jsem žádného. Dozvěděl jsem se po představení, že jeden se jmenoval Josef Pazdera, druhý Zahálka. V cele byly jen dvě postele, původní kolejácké – ovšem bez prostěradel, jen jedna deka z náhražkového textilu, vše špinavé. Skříň, umyvadlo, džbán vody. Židle a stoly nebyly. Okno do dvora bylo zalíčeno z venku vápnem až na horní ventilaci. V cele bylo stále šero, větralo se jednou denně. Chodbaři Židé vběhli do cely, otevřeli okno a vězni si museli sednout na podlahu. Při přiblížení k oknu stráž SS ihned strílely. Na chodbách se pravidelně střídaly stráž SS. WC byl na chodbě, muselo se klepat na stráž a prosit o dovolení. Ve chvíli, kdy Zahálka byl mimo celu, řekl mi Pazdera, že je to generál, bývalý velitel vojenské akademie v Hranicích. Pazdera byl stále velmi hovorný a celkem klidný. Zahálka mluvil velmi málo. Od Zahálky jsem se dozvěděl, že znal mého strýce plukovníka letectva Otakara Svitáka, in memoriam generála. Strýc byl již odsouzen v Berlíně k smrti sekyrou a popraven během heydrichiády. Při prvních hovorech o svém pobytu v Kounicových kolejích jsem se domníval, že jsem byl v cele se Zahálkou jen jednu noc a sice z 19. na 20. června. Později jsem si uvědomil, že jsme ale i 'obědvali', a tudíž museli jsme být spolu dvě noci. Neměl jsem na čem spát, Pazdera byl podstatně mladší než Zahálka, ale nechal mne lehnout si na podlahu. Načež Zahálka mne vyzval, abych si lehl vedle něho. Tak jsme spali dvě noci. Vždy ráno, asi kolem desáté, chodila zvláštní stráž SS s doprovodem člena SD – všichni v uniformách – a vyváděli z cel vězně, kteří šli před stanný soud. V tuhých deskách měl člen SD lístky, a to bílé a růžové. Bílé k výslechu – růžové: stanný soud. 21. 6. 1942 se dveře otevřely a člen SD*

⁵⁰ Policejní hlášení o těchto sabotážích viz MZA, f. B 40, kart. 328 a 329.

⁵¹ Eduard STEHLÍK – Ivan LACH, *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*. Fortprint, Dvůr Králové nad Labem 2000, s. 205.

zavola – 'Zahálka, a vše s sebou!' Byly to velmi zlé okamžiky, když člen SD listoval v bílých lístcích, než se dostal k růžovým. To jsme již všichni věděli, že vyvolaný jde před stanný soud, a pak odpoledne na popravu. Zahálka mi mlčky podal ruku, a pokud si vzpomínám, tak Pazderovi ne. Ty neúplně dva dny Zahálka jen občas něco prohodil. Prvně se mne zeptal, proč se vlastně popravuje. Nevěděl nic o atentátu na Heydricha, ani, že je stanné právo. To vše jsem mu řekl až já. Nevím, jak dlouho již byl ve vězení, ale vytušil jsem, že byl člen Obrany národa. Byl vůbec velmi nemluvný, prochodil většinou celou tu dobu a bylo jasné, že si uvědomuje, že v nejbližší době bude popraven. Večer, než si lehl, stál těsně u okna a díval se do zabíleného skla. Již před mým příchodem byla ve vápně na skle vyškrobána nehtem škvíra, kterou bylo vidět přímo na popraviště. Údajně Pazdera v noci pootevřel okno a vápno seškrabal. Tímto průzorem se hlavně Pazdera díval na popravy. Popravy začínaly v odpoledních hodinách. Nevím již přesně v kolik, ale někdy končily až za silného soumraku a svítily reflektory. 21. 6. 1942, když se již popravovalo, zavola mne Pazdera, abych se šel podívat, že vedou Zahálku. Zahálka se těsně před smrtí podíval vzhůru, k našemu oknu.⁵²

Stanný soud a exekuce v Kounicových kolejích

Vývoj situace tehdy zásadním způsobem ovlivnil příjezd Reinharda Heydricha do Prahy 27. září 1941. Ujal se zde funkce zastupujícího říšského protektora a fakticky nahradil Konstantina von Neuratha, který se Hitlerovi zdál příliš „měkký“. Ihned po příjezdu nařídil Heydrich vydat nařízení o možnosti vyhlášení civilního výjimečného stavu. Ten pak byl již následujícího dne v protektorátu skutečně vyhlášen, přičemž v odborných pracích českých historiků je často označován termínem první stanné právo. Nejprve se týkal okresů podřízených oberlandrátům Praha, Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové a Kladno s platností od 12:00 hodin 28. září 1941. Počínaje 19. hodinou dne 1. října 1941 pak byl výjimečný stav rozšířen také na území politických okresů Hodonín, Uherský Brod a Uherské Hradiště.⁵³

Podle § 3 nařízení říšského protektora z 27. září 1941 podléhaly stannému právu „všechny činy rušící nebo ohrožující veřejný pořádek a bezpečnost, hospodářský život nebo pracovní mír“.⁵⁴ Postihováno mimoto bylo nedovolené držení střelných zbraní, trhavin nebo střeliva. Panoval také zákaz srocování, shlukování, shromažďování v uzavřených místnostech i pod širým nebem. Uzavírací doba podniků s veřejným provozem byla posléze stanovena na 22. hodinu a veškeré české kulturní a sportovní akce byly zrušeny.

Současně se zavedením stanného práva vydal Heydrich příkaz zřídit stanné soudy, jež měly rozhodovat nejen o osudech zatčených odbojářů, ale také Židů a osob dopouštějících se hospodářských i kriminálních trestných činů. Stanné soudy působily v rámci řídicích úřadoven Gestapa. V Praze sídlila tato úřadovna v budově Petschkova paláce nacházejícího se v Bredovské ulici (dnes Politických vězňů č. 20) a v jeho přízemí stanný soud

⁵² MZM, HO, fond S Písemnosti, inv. č. S 3590, vzpomínky Adolfa Pitra-Bartoně sepsané na žádost Zahálkova syna Jaromíra Zahálky v roce 1978.

⁵³ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XV.b, Praha – Litomyšl 2007, s. 47–48.

⁵⁴ Text nařízení říšského protektora z 27. září 1941 viz např. František VAŠEK – Zdeněk ŠTĚPÁNEK, *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Šimon Ryšavý, Brno 2002, s. 38–39.

zasedal. V Brně procesy probíhaly v konfiskované budově Právnické fakulty Masarykovy univerzity na Veverí č. 70, kterou Gestapo od prosince 1940 využívalo jako sídlo své řídicí úřadovny.⁵⁵ Senát stanného soudu zasedal v bývalé posluchárně č. 1. Personálně tvořili stanné soudy právě služebně starší příslušníci Gestapa, německé kriminální policie (*Kriminalpolizei* – Kripo) a zpravodajské služby SD (*Sicherheitsdienst*). Předsedou stanného soudu byl vedoucí řídicí úřadovny Gestapa SS-Sturmbannführer vládní rada Wilhelm Nölle, jehož ve funkci střídali zástupci vedoucího řídicí úřadovny Gestapa SS-Sturmbannführer vládní rada Hermann Ebert a SS-Sturmbannführer vládní rada Dr. Bruno Lettow, dále vedoucí brněnské služebny SD SS-Sturmbannführer Dr. Otto Ernesty a vedoucí služebny kriminální policie kriminální ředitel Konrad Nussbaum. Každý stanný soud tvořil vždy předseda se dvěma přísedícími, žalobce a tlumočník.⁵⁶

Stanné soudy vyhlášovaly pouze tři druhy rozsudků. Jednak trest smrti, který byl obvykle ještě téhož dne vykonán. Možnost odvolání neexistovala. Dále pak tzv. předání Gestapu, což v praxi znamenalo odeslání odsouzence do koncentračního tábora v Mauthausenu s poznámkou „návrát nežádoucí“. Soud také mohl obžalovaného osvobodit, ale k tomu došlo jenom v minimálním počtu případů. V praxi pak celá mašinérie stanných soudů představovala účinný nástroj, jak hromadně likvidovat osoby nepohodlné nacistickému režimu. Týkalo se to především aktivních účastníků domácího hnutí odporu, mezi nimiž hráli důležitou úlohu právě generálové a důstojníci československé armády. Tvrdě byla také postížena česká inteligence, protože mezi popravenými se nacházeli vědci, vysokoškolští či středoškolští pedagogové, novináři, spisovatelé, duchovní a podobně. Důležité je také zmínit, že stanné soudy probíhaly v režii nacistických bezpečnostních složek a mimo kontrolu německých justičních orgánů. Na rozdíl od Lidového soudního dvora (*Volksgerichtshof* – VGH), který soudil generála Všetického a další příslušníky první garnitury ON, nyní nedocházelo ke zpracování výslechových protokolů, závěrečných vyšetřovacích zpráv ani klasických obžalovacích spisů. Vedoucí příslušného referátu konkrétní řídicí úřadovny či služebny Gestapa pouze zpracoval krátký obžalovací návrh a následně jej předal předsedovi stanného soudu. Ten celý případ podle vlastního uvážení přijal nebo odmítl. Pokud byl případ schválen, skončilo tak fakticky celé přípravné řízení.

Výběr kandidátů pro stanné řízení však přesto neprobíhal živelně ani chaoticky. Vedoucí brněnské řídicí úřadovny Gestapa Nölle například nařídil vedoucím podřízených služeben na Moravě, aby na svých úsecích vyhodnotili jednotlivé rozpracované případy. Pokud už nebylo třeba pokračovat ve vyšetřování, měly být tyto případy ukončeny a předány stannému soudu k vyřízení. Na základě tohoto pokynu pak došlo k popravám mnoha osob, které se již dlouhou dobu nacházely ve vyšetřovací vazbě. Některé případy byly stannému soudu předány se souhlasem státního zástupce při německém vrchním státním zastupitelství. K řízení nebyli připouštěni obhájci, obvinění prakticky nemohli vypovídat a některé rozsudky již v období prvního stanného práva padly v jejich nepřítomnosti. Samotné

⁵⁵ Vladimír ČERNÝ, *Brněnské Gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky 1939–1945*. Archiv města Brna – Moravské zemské muzeum, Brno 2020 (2. vydání), s. 55–59.

⁵⁶ Vladimír ČERNÝ, *Soudy stanné v protektorátu Čechy a Morava*. In: Karel SCHELLE – Jaromír TAUCHEN (edd.), *Encyklopedie českých právních dějin*. XIV. svazek, *Soudnictví*. Nakladatelství Aleš Čeněk v koedici s KEY Publishing, Plzeň 2019, s. 611–618.

rozsudky měly pouze formální charakter a obvykle v jejich textu ani nebylo konkretizováno, co přesně odsouzený spáchal a kdy a kde k jeho činnosti došlo.⁵⁷ Nahlášeny byly K. H. Frankovi a po jeho telefonickém či telegrafickém potvrzení mohly být ihned provedeny.

První zasedání stanných soudů proběhla v Praze a v Brně 28. září 1941. Pražští odsouzení skončili na střelnici v objektu jízďárny ruzyňských kasáren, brněnští pak byli popraveni na dvoře policejní věznice Gestapa v objektu Kounicových studentských kolejí pod sgrafitem svatého Václava. Na těchto dvou popravištích byly v období prvního stanného práva vykonávány i všechny další exekuce. Podle Heydrichova příkazu pak měla přísnost rozsudků vyvolat u příslušníků českého národa náležitý dojem. Proto byly již od prvních dnů rozsudky stanných soudů uveřejňovány formou červených plakátů vylepovaných v ulicích a rozhlasových i tiskových zpráv. V pořadí druhé zasedání brněnského stanného soudu proběhlo 30. září 1941. Předsedou byl tehdy Nölle a přísedící se podle dochovaných rozsudků střídali. V případě plukovníka Čápka jimi byli Ernesty a SS-Hauptsturmführer kriminální komisař Gestapa Ewald Taudt. Někdejší velitel kraje ON Brno - venkov se před stanným soudem ocitnul po jedenácti měsících věznění a trýznění.⁵⁸ Společně s Čápkem byl téhož dne k smrti odsouzen také podplukovník František Feigerle, přičemž v tomto případě byl členem tribunálu vedle Nölleho a Ernestyho SS-Untersturmführer kriminální komisař Gestapa Kurt Leischke.⁵⁹ Třetím odsouzeným důstojníkem se toho dne stal major Antonín Gšventner, jehož opět poslala na smrt trojice Nölle, Ernesty a Taudt.⁶⁰ Mezi ostatními odsouzenými z této skupiny se nacházeli také a bývalý člen zemského civilního vedení ON a náčelník Orla MUDr. Vojtěch Jílek či profesor Masarykovy univerzity PhDr. Vladimír Groh.⁶¹

Exekuce vykonané na základě rozsudků stanného soudu prováděli v Brně do 19. listopadu 1941 příslušníci strážního praporu SS nazvaného „Böhmen-Mähren“ pod velením SS-Hauptsturmführera Michaela Kneiřla. Ten byl za tuto činnost po válce souzen Mimořádným lidovým soudem v Brně a popraven 29. března 1947.⁶² Několik poprav provedli také příslušníci náhradního pěšího praporu SS „Totenkopf“. Každý popravčí oddíl se obvykle skládal z jednoho důstojníka, jednoho poddůstojníka a osmi mužů. Velitel popravčí čtyř také obětem uštěďroval ranou z revolveru do hlavy tzv. ránu z milosti. S výjimkou velitelů popravčích čet bylo mužstvo

⁵⁷ Rozsudky brněnského stanného soudu vynesené v období prvního i druhého stanného práva v letech 1941–1942 se kompletně dochovaly, viz MZA, f. B 340 Gestapo Brno.

⁵⁸ MZA, f. B 340, inv. č. 945, kart. 285, sign. 100-285-10, fol. 1, rozsudek stanného soudu v Brně nad Karlem Čápkem z 30. září 1941.

⁵⁹ MZA, f. B 340, inv. č. 1746, kart. 289, sign. 100-289-3, fol. 1, rozsudek stanného soudu v Brně nad Františkem Feigerlem z 30. září 1941.

⁶⁰ MZA, f. B 340, inv. č. 2400, kart. 289, inv. č. 100-289-21, fol. 1, rozsudek stanného soudu v Brně nad Antonínem Gšventnerem z 30. září 1941.

⁶¹ Seznam všech 29 osob odsouzených v Brně k smrti a popravených 30. září 1941 viz František VAŠEK – Vladimír ČERNÝ – Jan BŘEČKA, *Místa ztropená krví. Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945*. Archiv města Brna a Moravské zemské muzeum, Brno 2015, s. 361–364. Dále také soukromý archiv Vladimíra Černého, fotokopie hlášení velitele strážního praporu SS Böhmen-Mähren Michaela Kneiřla o provedení popravky 29 osob v Kounicových kolejích 30. září 1941. Hlášení je datováno 1. října.

⁶² MZA, f. C 141, inv. č. 3098, kart. 269, spis Lsp 227/47 Michael Kneiřl.

po každé exekuci střídáno a tyto výměny měly za následek, že se na popravách podílel značný počet členů zmíněných jednotek SS. Kneiřl po válce o způsobu provádění exekucí uvedl: „Když jsem obdržel z pražské SS Standorkommandatury telefonický rozkaz, že moje jednotka musí tyto exekuce provést, nechal jsem nastoupiti celý jeden oddíl SS, který odpochodoval do Kounicových kolejí. Před místem, kde měly být popravy provedeny (vzadu na dvoře v Kounicových kolejích) vpochodovala tato jednotka v otevřeném útvaru, pak následoval rozkaz pozor, vedoucí oddílu hlásil příchod oddílu předsedovi soudu. Podotýkám, že oddíl stál stále v pozoru, předseda stanného soudu přečetl obviněným jejich rozsudek v německé řeči. Tento rozsudek byl obviněným přeložen do jazyka českého tlumočnickem. Po tomto byli odsouzení odvedeni zpět do jedné z místností v Kounicových kolejích. Poněvadž jsem podle rozkazu každý den po vykonání a provedení rozsudku musel poslat hlášení, ve kterých muselo být uvedeno jménem, kdo byl popraven, čekal jsem vždy u místnosti, odkud byli odsouzení vyvoláváni jménem a voděni na popraviště. Mezi tím jsem si napsal jejich jméno, srovnal jsem je s jménem, které měl napsáno úředník gestapa, který tyto lidi také k popravám vyvolával. Podotýkám znovu, že já jsem byl skoro při každé popravě osobně přítomen, poněvadž jsem měl obavy, že při vykonávání rozsudku by mohlo dojít k nějakému momentu, ve kterém bych musel zakročiti.“⁶³ Příslušníci SS také dohlíželi na výkon rozsudku smrti oběšením, což bylo obvykle vyhrazeno židovským vězňům.

Odsouzení k smrti byli před popravou shromažďováni v cele č. 17 a v době prvního stanného práva byli popravováni po jednom. Z popravčí čtyři střelili čtyři esesmani v pokleku a čtyři za nimi vestoje. Velitelem popravčí čtyry byl 30. září 1941 SS-Obersturmführer Kurt Hellriegel. Podle dochovaných svědectví se odsouzení k smrti často chovali statečně. Plukovník Čápek byly vyveden na popraviště v 16:40 hodin a vykřikl „*ať žije Československá republika!*“ Poté se zhroutil k zemi zasažen několika ranami z pušek. Postup nacistů týkající se ostatků popravených dobře ilustruje právě Čápkův případ. Po exekuci byly plukovníkovy pozůstatky zpopelněny k brněnském krematoriu a popel po několika týdnech vydán jeho vdově Marii Čápkové. Pod dohledem příslušníků Gestapa byla urna uložena na Ústředním hřbitově do rodinného hrobu. Odtud však byla Gestapem krátce poté opět vykopána a popel Karla Čáпка následně rozhozen společně s popelem dalších popravených vězňů na neznámém místě někde v polích za Brnem.⁶⁴ Celkem bylo v období prvního stanného práva popraveno v Kounicových kolejích 142 mužů, z toho 104 zastřelením a 38 oběšením.

Ne všichni důstojníci však byli popraveni. Plukovník Nesveda spáchal v noci z 30. září na 1. října 1941 ve své cele v Kounicových kolejích sebevraždu oběšením. Jeho tělo našel strážný SS-Rottenführer Fritsche.⁶⁵ Přivolaný policejní lékař už mohl jen konstatovat, že smrt nastala asi před dvěma hodinami.⁶⁶ V té době již byly připravovány materiály

⁶³ Tamtéž, fol. 19, protokol sepsaný s Michaelem Kneiřlem na Oblastní úřadovně Státní bezpečnosti v Brně 5. února 1947.

⁶⁴ Soukromý archiv Vladimíra Černého, kopie strojopisu Karly Hladilové nazvaného *Poznámky k písemnostem o brig. generálu Karlu Čápkovi*. JUDr. Karla Hladilová (1929 až 2013) byla dcerou Karla Čáпка a autorovi této studie poskytla v letech 2006 a 2007 řadu zajímavých materiálů týkajících se vojenské kariéry a odbojové činnosti svého otce.

⁶⁵ ABS, f. 141, inv. č. 141-348-14, fol. 21, hlášení o sebevraždě plk. Nesvedy v Kounicových kolejích. Je datováno 1. října 1941 a určeno vedoucímu brněnské řídicí úřadovny vládnímu radovi Nöllemu.

⁶⁶ Tamtéž, fol. 23, lékařská zpráva o ohledání těla Kamila Nesvedy, datována 1. října 1941.

pro Nesvedovu obžalobu a proces se měl konat před VGH. Na plukovníkovo rozhodnutí vzít si život vlastní rukou mohly mít vliv i probíhající popravy v Kounicových kolejích, které samozřejmě všechny vězně velmi rozrušily.

Není také přesně jasné, podle jakého klíče byli někteří ze zatčených příslušníků ON postaveni před Lidový soud a jiní před soud stanný. Dne 13. dubna 1942 totiž proběhl před 1. senátem VGH proces se skupinou generála Ždímal. Nacisté jej zjevně považovali za velmi významný, protože tribunálu osobně předsedal prezident VGH Georg Otto Thierack, který 30. září 1941 v Praze soudil také ministerského předsedu Eliáše. Vedle Ždímal stáli před soudem jeho spolupracovníci plukovník Jan Procházka, plukovník Stanislav Mazel, plukovník Miloslav Fiala, plukovník Čeněk Hajda, podplukovník Josef Ejem a profesor František Švanda. Ždímal si byl vědom bezvýchodnosti vlastní situace vzhledem k důležité pozici, jakou ve struktuře ON zastával. Proto statečně bral ve svých výpovědích co největší podíl viny na sebe a tato taktika měla částečný úspěch. Sám generál byl sice podle očekávání odsouzen za přípravu k velezradě a podporu nepřítele k trestu smrti, ale ostatní vyvázli s tresty na svobodě. Mazel dostal 12 let káznice, Procházka deset let, Hajda osm let, Švanda čtyři roky, Ejem a Fiala vyvázli každý s trestem dva a půl roku káznice.⁶⁷ Podmínky věznění však byly kruté, takže konce války se z této skupiny nedočkali Mazel a Hajda.

Ještě tragičtější období potom nastalo po atentátu na Heydricha 27. května 1942. Po telefonickém rozhovoru K. H. Franka s Adolfem Hitlerem byl již odpoledne téhož dne vyhlášen civilní výjimečný stav pro obvod oberlandrátu Praha, který byl večer rozšířen na celé území protektorátu. Nacistický bezpečnostní aparát se za nastalé situace rozhodl zlikvidovat co největší počet nepohodlných osob. Hlavním nástrojem sloužícím k tomuto účelu se opět staly stanné soudy zasedající v Praze a v Brně. Samotná podoba soudů byla obdobná jako na podzim 1941, ale podle dochovaných rozsudků ve fondu B 340 Moravského zemského archivu byl ve všech případech předsedou brněnského tribunálu Ebert. Počet odsouzených však výrazně narostl, objevily se mezi nimi i ženy a také mladiství. Celkem bylo od 28. května do 3. července 1942 popraveno v Kounicových kolejích 395 osob a tyto exekuce prováděli výhradně již jen příslušníci strážního praporu SS „Böhmen--Mähren“. Stanný soud často ani fyzicky nezasedal a rozsudky vynášel bez přítomnosti obžalovaných. Tuto skutečnost po válce potvrdil například kriminální komisař Gestapa Richard Heidan, který byl přisedícím brněnského stanného soudu a do protokolu o tom uvedl: *„U jednání předsedal Ebert. Bylo tehdy projednáno celkem 6 případů, a z toho bylo 5 rozsudků smrti a jeden zněl na odevzdání gestapu. Porada se nekonala žádná a vlastně celé řízení bylo pouhou formalitou, protože se přečetla pouze jména, krátce vyzvedl skutkový děj a bez dalšího jednání byly prohlašovány rozsudky, které byly již předem připraveny.“*⁶⁸

Stanný soud vůbec nepožíval nějaké zápisy o skutkové podstatě provinění osob, které odsuzoval k smrti. Toto se týká i skupiny sedmi příslušníků ON v čele s generálem Zahálkou, jež byla souzena 21. června 1942. Nacházeli se v ní podplukovníci Jan Valenta, Antonín

⁶⁷ ABS, fond 141, sign. 141-203-15, rozsudek lidového soudu nad skupinou generála Ždímal č. 12 J 238/41 g z 13. dubna 1942.

⁶⁸ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, f. MLS Olomouc, sign. Ls 102/47 Richard Heidan, výslechový protokol sepsaný v Olomouci 22. ledna 1947.

Brychta a Adolf Matějů, majori František Kopuleť a Stanislav Pergler a štábní kapitán Otakar Hubík.⁶⁹ Předsedou stanného soudu byl Ebert, přísedícími SS-Obersturmführer kriminální inspektor Gestapa Karl Enderl a SS-Untersturmführer vrchní kriminální tajemník Gestapa Franz Hofer.⁷⁰ Rozsudky představují pouze předtištěné formuláře s nadpisem Ve jménu německého národa (*Im Namen des deutschen Volkes*), kde je stereotypně uvedeno, že obžalovaný je obviněn z narušení veřejného pořádku a bezpečnosti a odsouzen k smrti podle paragrafů 3 a 4 nařízení říšského protektora z 27. září 1941 ve spojení s nařízením z 27. května 1942. K tomu je strojem připsáno „jakož i pro přípravu velezrádné akce.“⁷¹ Rozsudky tak především sloužily jako úřední dokument k registraci jmen popravených, a také jako podklady ke konfiskacím majetku popravených, ke kterým pak docházelo.

Skupina příslušníků ON byla popravena společně se skupinkou odbojářů napojených na tuto organizaci v Židlochovicích a okolí v čele s ředitelem zdejší pokračovací školy Františkem Bolelouckým. Celkem tak bylo 21. června popraveno v Kounicových kolejích 12 lidí a z dochovaného hlášení o výkonu exekucí vyplývá, že velitelem popravčí čtyř byl SS-Hauptscharführer Karl Haase.⁷² Brigádní generál Zahálka se stal jediným generálem československé armády, který byl během druhé světové války popraven v Brně.

Pokračování aktivit vojenského odboje

Zatýkáni v letech 1941–1942 a popravy během obou stanných práv opětovně ON značně postihly, nicméně zejména některé její skupiny působící na venkově zůstaly v podstatě nedotčeny a mohly dále pokračovat ve své rezistenční činnosti. V pozdějších letech okupace se do čela rezistenčních skupin na jižní a jihozápadní Moravě postavil divizní generál Vojtěch Boris Luža, jehož politickým spolupracovníkem se v Brně stal prof. Josef Grňa. K této dvojici se později připojil Josef Císař jakožto zástupce odbojových skupin Avala a ilegální svaz hasičů. Takto vznikla rozsáhlá a široce rozvětvená organizace Rada tří.⁷³ Československý domácí vojenský odboj tedy nepřestal existovat ani přes kruté represálie

⁶⁹ Otakar Hubík (1897–1942) byl rodákem z Boskovic. Za první světové války bojoval na italské frontě, kde utrpěl dvakrát zranění. V legiích nesloužil. Během první Československé republiky působil jako důstojník v řadě posádek (Broumov, Milovice, Uherské Hradiště, Brno, Michalovce, Košice, Trnava) a dosáhl hodnosti štábního kapitána doplňovacího velitelství. O jeho odbojové činnosti víme bohužel velmi málo, a to vzhledem ke skutečnosti, že nebyl ženatý a neměl děti. Není k dispozici ani žádná Hubíkova fotografie. Zatčen byl 9. října 1941 v Brně a vězněn v táboře Pod kaštany a Kounicových kolejích. Viz MMB, f. Dokumentace odboje, inv. č. 152 677, životní data Otakara Hubíka.

⁷⁰ MZA, f. B 340, inv. č. 13 130, kart. 344, sign 100-344-16, fol. 1, rozsudek stanného soudu v Brně z 21. června 1942 nad Otakarem Zahálkou.

⁷¹ Další rozsudky nad touto skupinou viz MZA, f. B 340, inv. č. 727, kart. 344, sign. 100-344-3 Antonín Brychta, inv. č. 3018, kart. 344, sign. 100-344-19 Otakar Hubík, inv. č. 4091, kart. 344, sign. 100-344-6 František Kopuleť, inv. č. 5558, kart. 344, sign. 100-344-5 Adolf Matějů, inv. č. 7239, kart. 344, sign. 100-344-4 Stanislav Pergler, inv. č. 11 508, kart. 344, sign. 100-344-21 Jan Valenta.

⁷² VÚA–VHA, f. SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren, fascikl 13, kart. 7, fol. 116, hlášení z 21. června 1942 o provedení exekucí na nádvoří vazební věznice Gestapa v Kounicových kolejích. Za upozornění na existenci tohoto dokumentu děkuji Mgr. Vojtěchu Šustkovi, Ph.D. z Archivu hlavního města Prahy.

⁷³ Vladimír ČERNÝ – Petr KOPEČNÝ – František VAŠEK, *Legenda bez legend. Životní osudy armádního generála Vojtěcha Borise Luži (1981–1944)*. Šimon Ryšavý, Brno 2004, s. 33–67.

zahájené nacistickým bezpečnostním aparátem už v období podzimu 1939 a vystupňované v letech 1941 a 1942. Tato perzekuce nezasáhla zdaleka všechny příslušníky vojenského odboje, a především nezničila v českém národě myšlenku na odboj proti okupační moci. Řada příslušníků ON aktivně vystupovala i v dalších odbojových organizacích po celou dobu války a úspěšně se přitom vyhýbala zatčení. Důležitá je v této souvislosti také jejich pozdější spolupráce se členy paraskupin vyslaných do protektorátu z Británie v letech 1944–1945. Gestapu se tedy nikdy nepodařilo ON zlikvidovat beze zbytku a v tom spočívá její hlavní význam v historii protinacistického odporu českého obyvatelstva.

Závěr

Po osvobození pak byli popravení vojáci roku 1946 in memoriam povýšeni. Otakar Zahálka a Václav Ždimal na divizní generály s účinností a pořadím od 1. května 1942.⁷⁴ Karel Čápek na brigádního generála s účinností a pořadím od 1. května 1941.⁷⁵ Roku 1947 pak byl s účinností a pořadím od 1. května 1941 povýšen na brigádního generála také Kamil Nesveda.⁷⁶ František Feigerle byl povýšen na plukovníka pěchoty s účinností a pořadím od 1. května 1941, Adolf Matějů na plukovníka pěchoty s účinností a pořadím od 1. května 1942 a Antonín Brichta s účinností a pořadím od 28. října 1942.⁷⁷ Stanislav Pergler na plukovníka doplňovací služby s účinností a pořadím taktéž od 1. května 1942.⁷⁸ František Kopuleťý na podplukovníka generálního štábu s účinností a pořadím od 1. května 1941.⁷⁹ Poté ještě následovalo Kopuleťého další povýšení roku 1948 na plukovníka generálního štábu s účinností a pořadím od 1. května 1942.⁸⁰ Antonín Gšventner byl povýšen na podplukovníka pěchoty s účinností a pořadím od 28. října 1940.⁸¹ Po únoru 1948 však přestala být jména odbojářů z ON oficiálně připomínána a pokud se někde objevila nějaká zmínka, tak obvykle s konstatováním, že se jednalo o příslušníky „buržoazního“ odboje⁸². Teprve po roce 1989 mohl nastat svobodný výzkum protinacistického odboje a jednotlivých rezistenčních organizací včetně ON. Jména popravených vojáků lze nalézt na různých pamětních deskách, jméno Čápkova nese jedna z brněnských ulic a v Hranicích se nachází kasárna generála Zahálky.

⁷⁴ Osobní věstník Ministerstva národní obrany č. 101, 26. října 1946, s. 1203.

⁷⁵ Tamtéž, s. 1204.

⁷⁶ VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační spis K. Nesvedy, část I.

⁷⁷ Osobní věstník Ministerstva národní obrany č. 101, 26. října 1946, s. 1205.

⁷⁸ Tamtéž, s. 1206.

⁷⁹ Tamtéž, s. 1207.

⁸⁰ VÚA–VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, kvalifikační listina F. Kopuleťého, část I.

⁸¹ Osobní věstník Ministerstva národní obrany č. 101, 26. října 1946, s. 1208.

⁸² Viz např. František ZŘÍDKAVESELÝ – Jiří ADÁMEK – Milan KROUTIL, *Brněnští občané v boji proti fašismu*. Blok, Brno 1981, s. 21.

Příloha

Obrázek č. 1. Brigádní generál Otakar Zahálka. Zdroj: foto archiv Vladimíra Černého.

Obrázek č. 2. Brigádní generál Václav Ždímal. Zdroj: foto archiv Vladimíra Černého.

Obrázek č. 3. Plukovník Karel Čápek. Zdroj: foto archiv Vladimíra Černého.

Obrázek č. 4. Major František Kopuleť. Zdroj: Muzeum města Brna.

Wehrnachweisstelle Prag.

Vojenský historický archiv
vojenský ústřední archiv
Praha

Ha/T - Nr. 189[S]W. N. St. 42.

Ha/T - Nr. 701/42 - W. B.

Betr.: Verurteilung wegen reichs-
feindlicher Handlungen.

Die Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle B r ü n n, Stand-
gerichts, teilt unter B. Nr. 282/42 g vom 4. August 1942 mit:

Vom Standgericht B r ü n n wurden in der Zeit vom 27. 9. 1941 bis 20. Jänner 1942
und vom 27. Mai 1942 bis 3. Juli 1942 zum Tode verurteilt:

Name: Čapek Karel

Geburtsdatum: 23. 7. 1892

Heimatszuständigkeit: Vel. Bie. Babovitz, Kálic

Dienstgrad: ehemal. tschechosl. Oberst. a. J.

Tag des Urteils: 30. 9. 1941

Tag der Vollstreckung des Urteils: 30. 9. 1941

Für die Richtigkeit des Auszuges:

Prag, den 20. August 1942.

Ligust.

Oberleutnant.

Obrázek č. 5. Úřední oznámení o popravě plukovníka Karla Čapka.
Zdroj: Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha.

Brno, den 21. Juni 1942

Landgericht Brno
- 12 - 1011 -

Im Namen des deutschen Volkes!

In der Sache gegen den ehem. General, est. Besitzer der Ya.Bate

Otokar Z a h á l k a,
Fret.Ang., geb. 30.9.1891 in Teusnov, wohnh. gew. Elin, U l e m u
638, est. in Haft,

hat das Landgericht Brno in seiner Sitzung vom 21.6.1942,
an der teilgenommen haben:

1. 1. Stabf. Reg. Rat E b e r t
als Vorsitzender,
2. O. Stabf. Kreis. Insp. E n d e r l
3. O. Stabf. K. O. U. B e f e r
als Beisitzer.

Das Recht erkannt:

Der Angeklagte wird wegen Verbrechen der Zerschlagung der öf-
fentlichen Ordnung und Sicherheit gem. §§ 3 und 4 der VO. des
Reichsprotectors in Böhmen und Mähren vom 27.9.41 in Verbindung
mit der VO. vom 27.9.42 über die Verfolgung des zivilen Aus-
siedlungsstandes sowie wegen Vorbereitung eines hochverräterischen
Unternehmens

zu T o d e verurteilt.

Das Verbrechen des Angeklagten wird eingestanden.
Das Urteil ist unanfechtbar.

(ges.) Ebert (ges.) Endler (ges.) Hofer

Seitens des
Landgerichtes
Brno
Beitragungsführer.

Obrázek č. 6. Rozsudek stanného soudu v Brně nad generálem Otakarem Zahálkou z 21. června 1942. Zdroj: Moravský zemský archiv.

II-Wachbataillon Böhmen-Mähren
Prag, den 21. Juni 1942.
1. /An. W/Sp.v.6.42/19h.Br. 116/42 gsh. 2 rote Scheine

Sache: Erschießung von 12 verurteilten Personen.
Grund: Anordnung des Vorsitzenden des Standgerichtes Brünn -
II-Sturmabfuhrer S b e r t -.
Anlass: -0-

An die
Bestandortkommandatur

116

F r a g e:

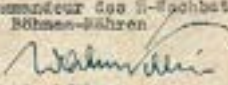
Mit der Bitte um Weiterleitung an den Befehlshaber der Waffen-
Schon und Mähren, Prag.

auf Anordnung des Vorsitzenden des Standgerichtes Brünn II-Stabstuf.
S b e r t - wurden am 21.6.42 in Kounitz-Kolleg, Brünn nachstehen-
de Personen erschossen:

1. S e h a l k a	Otokar
2. V a l e n t a	Jan
3. B r y c h t a	Antonin
4. Brunclikova	Bozena
5. M a t o j u	Adolf
6. F e r g l e r	Stanislav
7. K o p a l e t y	Frantisek
8. C e r m a k	Frantisek
9. H o b i k	Otokar
10. K o l e l o u k y	Frantisek
11. J a k o b	Josef
12. S v o b o d a	Jan

Führer des Exekutiv-Kommandos: II-Mecharf. H a n o c e.

Der Kommandeur des II-Wachbataillon
Böhmen-Mähren

i.V.
II-Obersturmführer

Obrázek č. 7. Oznámení o vykonání rozsudku smrti nad generálem Zahálkou a skupinou důstojníků z Obrany národa. Zdroj: Vojský ústřední archiv – Vojský historický archiv Praha.

Obrázek č. 8. Popraviště v Kounicových kolejích na snímku Zdeňka Minaříka pořízeném krátce po osvobození roku 1945. Zdroj: Moravské zemské muzeum.

ČESKOSLOVENŠTÍ PŘÍSLUŠNÍCI RAF PO NÁVRATU DO ČESKOSLOVENSKA V LETECH 1945–1946¹

Petr Žižka

Úvodem

Po téměř pěti letech bojů v rámci Royal Air Force (zkráceně RAF)² nastávala na jaře 1945 pro příslušníky československého letectva ve Velké Británii dlouho očekávaná chvíle. Nacistické Německo se blížilo k naprostému zhroucení a otázka porážky Velkoněmecké říše v řádech týdnů se přesunula z pozice toužebného snu v realitu. S blížícím se koncem druhé světové války v Evropě drala se na povrch rovněž otázka poválečného života. Čechoslováci sloužící v řadách RAF byli utvrzeni z oficiálních míst o brzkém vítězství nad Německem např. dotazníkovým šetřením, které se rozeběhlo na konci února 1945.³

V dotazníku jednotliví příslušníci čs. letectva vyplňovali svoje základní osobní a vojenské údaje, a především odpovídali na otázky týkající se případné poválečné demobilizace. Z odpovědí se dozvídáme, jak si dotyční zpravidla mezi koncem února a dubnem 1945 představovali svůj následný život. Zda hodlali zůstat ve vojenské službě jako výkonní letci a pozemní personál nebo toužili po propuštění do civilu. Mnozí doufali v získání dobrého zaměstnání, převzetí živnosti, dostudování či prostý návrat domů⁴. Pozdější realita se od vyřčených válečných přání ovšem leckdy lišila.

Předkládaná kapitola je dílčí studií obsáhlé problematiky věnující se službě československých příslušníků Royal Air Force v obnoveném československém letectvu za tzv. třetí republiky v letech 1945–1948. Oproti bojovému nasazení čs. letců ve Francii, Velké Británii a na východní frontě a následné perzekuci letců ze Západu komunistickým režimem po únoru 1948, patří problematika československých příslušníků RAF v době třetí republiky a jejich vliv na budování poválečného československého letectva k doposud poměrně opomíjeným tématům. Jedná se o určité „bílé“ místo v problematice čs. letců ze Západu, kterému nebyla věnována větší pozornost snad z důvodu zdánlivé nepřítomnosti výraznějších konfliktních situací. Nicméně právě armáda se v době tzv. třetí republiky stávala pomyslným kolbištěm zápasu demokratických a komunistických stran a jejich představ o budoucí podobě čs. armády jako výrazně mocenského nástroje. Ve zkoumaném období se výrazně projevil vliv tzv. Košického vládního programu, který byl přijat v Košicích 5. dubna 1945. Jeho přijetí

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2022_021).

² Britské královské letectvo

³ VÚA–VHA, f. ČSL–VB, kart. 135–136, inv. č. 384 – Demobilizace čs. letců – dotazníková akce.

⁴ Tamtéž.

představovalo změnu politického směřování Československa a rovněž výrazný zásah do fungování československé armády. Oproti prvorepublikové armádě přestala být apolitická, a především organizační struktura se začala cíleně přibližovat vzoru Rudé armády.⁵

Rozhodně se nejednalo o jednotvárnou a zcela pozitivní dobu. Ve společnosti se např. objevovaly nelichotivé náznaky budoucího politického a sociálního vývoje, jenž se u mnohých bývalých československých příslušníků RAF již před státním převratem v únoru 1948 mohly přetavit v rostoucí frustraci a skepsi. Naopak část příslušníků letectva přicházející z Velké Británie komunistické snahy o převzetí moci plně podporovala. Taktéž samotné obnovení československého letectva bylo složitým procesem, do jehož vývoje se promítaly zkušenosti získané na Západě i Východě. Podle předběžných plánů měli mít bývalí čs. příslušníci RAF stěžejní vliv při poválečné obnově letectva, nicméně koncepcí se střetávalo vícero.⁶ Doposud neexistuje podrobná analýza situace příslušníků čs. letectva ve Velké Británii za třetí republiky. Proto zůstává nezodpovězenou otázkou, co ve skutečnosti třetí československá republika pro ně znamenala a jaká úskalí jim připravila? Jakou roli sehrávali v boji o koncepci budovaného letectva? Byli pouze obětí nebo i nástrojem počínající perzekuce a očisty důstojnického sboru?

Pro zaujetí klíčové role na směřování a výstavbu poválečného čs. letectva bylo zapotřebí udržet po návratu do osvobozeného Československa ve vojenské službě silné jádro československého letectva z Velké Británie. Stěžejní otázka předkládané dílčí studie je následující: V jakém stavu a síle se vrátili českoslovenští příslušníci RAF do Československa a jak se jejich situace změnila do konce roku 1946? Na základě metody historické statistiky budou sledovány vybrané aspekty, které přiblíží situaci bývalých příslušníků RAF v časovém období do konce roku 1946. Výzkumu bude podroben návrat do osvobozené vlasti, odchod z činné vojenské služby a situace u funkční zařazení – letecký a pozemní personál.

Příspěvek se zabývá výhradně příslušníky československého letectva sloužících v průběhu druhé světové války v řadách Royal Air Force, kteří se po skončení druhé světové války rozhodli pro návrat do osvobozeného Československa. Jejich osudy jsou sledovány pouze po dobu služby v čs. letectvu do konce roku 1946. Při analýze vybraných aspektů nebude využito pouze souboru všech navrátilivších se čs. příslušníků RAF, ale též dalších vybraných charakteristických skupin vystupujících z celkového počtu. Jedná se o skupiny tvořené příchozími z vládního vojska, z německé armády, ze slovenské armády, nuceně nasazenými (z organizace Todt, nucených prací nebo koncentračního tábora) a bývalými příslušníky RAF sloužícími na východní frontě v rámci 1. československé smíšené letecké divize.

Podkladem pro kapitolu se stala analýza a syntéza archivních materiálů především z Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu (VÚA–VHA) v Praze. Dále

⁵ Viz např. František HANZLÍK, *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS, Praha 2006.

⁶ O Organizační výstavbě čs. letectva viz Miroslav IRRA, *Československé vojenské letectvo 1945–1950. Organizační vývoj a personální výstavba*. Svět křídel, Cheb 2006, s. 18–125. Některé z návrhů na organizování letectva na osvobozeném území Československa se nachází zde: VÚA–VHA, f. ČSL–VB, kart. 112, inv. č. 222.

archiválie z Vojenských historických archivů v Bratislavě (VHA Bratislava) a Trnavě (VHA Trnava). Posledním významným zdrojem pramenů byl Archiv bezpečnostních složek (ABS).

Základní podmínkou pro vznik kapitoly bylo vytvoření jmenného seznamu všech československých příslušníků RAF, kteří se rozhodli vrátit do Československa. S pomocí publikace *Příslušníci československého letectva v RAF*⁷ a zejména dvou evidenčních knih příslušníků čs. letectva v zahraničí, které jsou uloženy ve fondu *Náhradní těleso ve Velké Británii* (NT-VB) ve VÚA-VHA,⁸ vznikl prvotní jmenný seznam obsahující všechny osoby sloužící u letectva ve Velké Británii. Celkový počet osob byl pro zjednodušení následného postupu zredukován o padlé a zemřelé čs. příslušníky RAF před návratem do vlasti. Zredukovaný jmenný rejstřík, čítající přes 1900 osob, byl následně podroben rozsáhlému bádání. Pro zařazení do finálního seznamu bylo zapotřebí u každého čs. příslušníka letectva potvrdit návrat do Československa. Hlavním zdrojem dat o návratu do Československa se staly *letecké karty RAF*, jež kromě řady informací o osobním životě a vojenském působení ve druhém čs. zahraničním odboji obsahují v mnoha případech i datum příjezdu do Československa.⁹ K zjištění případného návratu do vlasti dále posloužily z fondu *Československé letectvo – Velká Británie* (ČSL-VB) z VÚA-VHA např. archiválie o repatriaci příslušníků letectva z Velké Británie do Československa,¹⁰ rejstřík osobních změn příslušníků 311. perutě¹¹ a vybrané kmenové listy umístěné v Čs. leteckém depotu (Czech Depot).¹² Také bylo opět využito záznamů z evidenčních knih příslušníků čs. letectva v zahraničí uložených ve fondu *Náhradní těleso ve Velké Británii*.¹³ V případě nedostatku informací z předchozích pramenů posloužily jako významné zdroje informací o jednotlivých osobách sbírky *kvalifikačních listin*,¹⁴ *kmenových listin*¹⁵ a *osvědčení 255*¹⁶ z VÚA-VHA. Využity byly rovněž kmenové a kvalifikační listy z Vojenských historických archivů v Bratislavě¹⁷

⁷ John SIGMUND – Josef VÁŇA – Emil PADIOR, *Příslušníci československého letectva v RAF*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS, Praha 1999. Drobnou pomůckou byla též dvoudílná publikace *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě*. Jiří PLACHÝ – Ivo PEJČOCH, *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě, část I. A–K*. Ministerstvo obrany ČR – OKP MO, Praha 2011. Jiří PLACHÝ – Ivo PEJČOCH, *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě, část II. L–Ž*. Ministerstvo obrany ČR – OKP MO, Praha 2011.

⁸ VÚA-VHA, f. NT-VB, kart. 63, inv. č. 203 – Evidenční kniha příslušníků čs. armády – letectvo v zahraničí.

⁹ VÚA-VHA, sbírka leteckých karet RAF, kart. 1–27.

¹⁰ VÚA-VHA, f. ČSL-VB, kart. 138, inv. č. 386–390 – Repatriace.

¹¹ Tamtéž, kart. 271, inv. č. 1508b – Jmenný seznam.

¹² Tamtéž, kart. 396–405, inv. č. 1921 – Kmenové listy příslušníků čs. letectva.

¹³ VÚA-VHA, f. NT-VB, kart. 63, inv. č. 203 – Evidenční kniha příslušníků čs. armády – letectvo v zahraničí.

¹⁴ VÚA-VHA, sbírka kvalifikačních listin.

¹⁵ VÚA-VHA, sbírka kmenových listin.

¹⁶ VÚA-VHA, sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.

¹⁷ VHA Bratislava, sbírka kmenové doklady.

a Trnavě.¹⁸ Mezi další zdroje dat patřily archiválie o čs. letcích sloužících v RAF z fondu Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (č. 302) z Archivu bezpečnostních složek (ABS).¹⁹

S využitím výše uvedených archivních materiálů se podařilo sestavit jmenný seznam příslušníků československého letectva ve Velké Británii, kteří se rozhodli pro návrat do Československa. Mimo informací podstatných pro vyhodnocení situace kolem návratu do osvobozeného Československa se zároveň podařilo posbírat z výše zmíněných archiválií a literatury dostatek dat pro rozbor ostatních vybraných aspektů. Kromě návratu do Československa bude analyzován odchod z činné vojenské služby a funkční zařazení s početní situací mezi letci a pozemním personálem do konce roku 1946.

Návrat do Československa

Přání návratu na území Československa se vyplnilo první bývalým čs. příslušníkům RAF již v září 1944. Příležitost alespoň krátkodobého pobytu nastala po vypuknutí Slovenského národního povstání 29. srpna 1944. Na podporu povstání 17. září 1944 přelétl na letiště Zolná u Zvolena 1. československý samostatný stíhací letecký pluk pod velením zkušeného velitele štábního kapitána Františka Fajtla, DFC (*Distinguished Flying Cross*, Záslužný letecký kříž),²⁰ tvořený čs. stíhacími piloty, kteří stejně jako Fajtl opustili řady RAF, aby mohli proti Němcům bojovat na východní frontě. Pluk vyzbrojený stíhacími letouny Lavočkin La-5FN úspěšně operoval nad územím Slovenska až do 25. října 1944. Povstání se pod německým náporem hroutilo, a proto byl 1. čs. stíhací letecký pluk nucen opustit povstalecké území. Podruhé ve vlasti se ocitli bývalí příslušníci RAF v květnu 1945 již v rámci 1. československé smíšené letecké divize. Čs. letci se po účasti na Ostravské operaci přesunuli nejdříve na letiště Albrechtickej u Ostravy a následně přelétali do Prahy. S 1. čs. smíšenou leteckou divizí a čs. vojenskou misí v SSSR se do osvobozeného Československa vrátilo 39 bývalých příslušníků RAF.²¹

¹⁸ VHA Trnava, sbírky kmeňové doklady a osobné spisy.

¹⁹ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (č.302), kart. 298–307.

²⁰ Františku Fajtlovi se dostalo pocty být prvním Čechoslovákem, kterému bylo svěřeno velení nad britskou stíhací perutí. Od 27. dubna 1942 do 5. května 1942 velel 122. peruti „Bombay“ RAF. Sestřelen nad Francií a po úspěšném útěku do Španělska se mu podařil návrat do Velké Británie. Později byl od 24. září 1943 do 31. ledna 1944 velitelem 313. čs. stíhací perutě. Dne 1. února 1944 byl propuštěn z RAF a v čele skupiny čs. stíhacích pilotů se přesunul do Sovětského svazu, aby se zapojili do bojů na východní frontě. Dne 3. května 1944 vznikla první čs. letecká jednotka v SSSR, která nesla název 128. československá samostatná stíhací letecká perutě. Dne 1. června 1944 se jednotka reorganizovala na 1. československý samostatný stíhací letecký pluk. Příležitost velet britským perutím RAF dostali za druhé světové války pouze tři čs. letci – kromě Františka Fajtla, Jiří Maňák a Otto Smik. Jiří Maňák byl od 1. května 1943 do 28. srpna 1943 velitelem 198. perutě RAF, která byla vyzbrojena stíhacími letouny Hawker Typhoon. Dne 28. srpna 1943 sestřelen protileteckou palbou nad Belgií a po nouzovém přistání na mořskou hladinu zajat. Otto Smik byl od 13. do 28. listopadu 1944 velitelem 127. perutě RAF vyzbrojené Supermarine Spitfire Mk.IX a Mk.XVI. Zahynul 28. listopadu 1944 v troskách Spitfiru sestřeleného protileteckou palbou nad nizozemským Zwolle.

²¹ K československým vojenským jednotkám v SSSR se připojili a následně vrátili do osvobozeného Československa následující bývalí čs. příslušníci RAF: BALA Jaroslav, BEINHAEUER Karel, FAJTL František, HEJZLAR Josef, HLUČKA Stanislav, HRUŠKA Antonín, HUSMANN Richard (literární pseudonym JÁNSKÝ Filip), CHÁBERA František, IVANIČ Ludevít, JANŠTA Karel, JUCHELKA

Po vypuknutí Pražského povstání 5. května 1945 toužili čs. letci sloužící v RAF vzlétnout na pomoc bojující Praze. Po šesti letech leteckých bojů na nebi Evropy mohli konečně Čechoslováci operovat nad vlastním územím a pomáhat přímo s osvobozením vlasti. Přes počáteční nadějná jednání s Američany o nasazení čs. stíhacích perutí nakonec k odletu nedošlo. Americká armáda zůstala z politicko-vojenských důvodů na předem dohodnuté demarkační linii Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice a nepokračovala dále v postupu na Prahu. Čs. letcům z Velké Británie nezbylo nic jiného než si na návrat počkat a pouze poslouchat zprávy z Prahy.²²

První příslušníci československého letectva ve Velké Británii se dostali do Československa již po několika dnech od ukončení bojů v Praze. Na palubě transportní Dakoty Mk.IV od 147. perute ovládané čs. osádkou přiletěl do Prahy 17. května 1945²³ druhý sled administrativy z Londýna v čele s ministrem Dr. Hubertem Ripkou a šestičlenná vojenská delegace. Do Československa přiletěl v rámci vojenské delegace náčelník čs. vojenské mise ve Velké Británii brig. gen. Bruno Sklenovský a pět příslušníků letectva: náčelník štábu Inspektorátu čs. letectva pplk. gšt. Josef Schejbal, CBE (*Order of British Empire 3rd Class*, Řád Britského Impéria 3. třída), pplk. let. Josef Duda, CBE, pplk. let. Alois Hlobil, mjr. let. František Doležal, DSO (*Distinguished Service Order*, Řád za vynikající službu), DFC a mjr. let. Karel Mrázek, DSO, DFC. Přílet znamenal trvalý návrat pouze pro tři z nich. O přípravu návratu letců se měla v Praze postarat skupina tvořená pplk. Dudou, pplk. Hlobilem a mjr. Doležalem.²⁴ Dne 21. května 1945 v 9:20 hod. vzlétla z letiště Praha-Ruzyně Dakota na zpáteční let, ve které se kromě čtyřčlenné čs. osádky vraceli do Velké Británie rovněž Schejbal a Mrázek.²⁵

Karel, KLÁN Jan (ve druhém exilu nové jméno KENT John), KOCFELDA Pavel, KRŮŽA František, KUDRNKA Eduard (MUDr.), LOUCKÝ František, MARGOLIUS Josef, MUROŇ Josef, NAVRÁTIL Antonín, PARDUS Josef, PECKA Jaroslav, PERNÍKÁŘ Jan, REJTHAR Stanislav, RYPL František, ŘEHÁK Josef, ŘEZNÍČEK Jiří, SEHNAL Jiří, SKOPAL Jan, SLÍPKA Hugo Jindřich, STEHLÍK Josef, STUDENÝ Jaroslav, ŠROM Leopold, ŠTIČKA František, ŠTRÉGL Josef, TOCAUER Stanislav, TOMAN (skutečné příjmení Mareš) Karel, VALOUŠEK Ladislav, VENDL Antonín, VYSLOUŽIL Josef.

²² Eduard ČEJKA, *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 507–518.

²³ Osádku Dakoty Mk.IV (KG780) od 147. perute tvořil kapitán F/Lt (*Flight Lieutenant*, čs. ekvivalent kapitán) Václav Foglar, druhý pilot S/Ldr (*Squadron Leader*, čs. ekvivalent major) Vladimír Nedvěd, MBE (*Order of British Empire 5th Class*, Řád Britského Impéria 5. třída), DFC, navigátor F/Lt Jaromír Grygar a radiotelegrafista F/Lt Ludvík Král. Dakota vzlétla v 8:45 hod. z letiště Croydon a po mezipřistání v belgickém Evere (přistání v 10:25 hod.) pokračovala v 11:10 hod. do Plzně (přistání 14:05 hod.). V 15:15 hod. Dakota pokračovala v poslední etapě letu do Prahy. Do cíle doletěla v 16:00 hod. National Archives, f. Royal Air Force operations record books 1911–1963, inv. č. AIR 27/992/20 – No 147 Squadron: Operations Record Book.

²⁴ Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu*, 6. část (1945–1946). Svět křídel, Cheb 2005, s. 303.

²⁵ Dakota Mk.IV (KG780) s osádkou F/Lt Foglar, S/Ldr Nedvěd, F/Lt Grygar a F/Lt Král po 2 hodinách 55 minutách letu přistála ve 12:15 hod. na letišti v Evere u Bruselu. Ve 12:50 hod. vzlétla Dakota a zamířila na domovské letiště Croydon, kde dosedla ve 14:20 hod. National Archives, f. Royal Air Force operations record books 1911–1963, inv. č. AIR 27/992/20 – No 147 Squadron: Operations Record Book. Přes čtyřdenní návštěvu Prahy bylo při analýze návratu do Československa u čs. osádky a pplk. gšt. Josefa Schejbal, CBE a mjr. let. Karla Mrázka, DSO, DFC použito pozdější datum, které odpovídá jejich dlouhodobému návratu do Československa. Schejbalův návrat je v rámci analýzy datován k 1. říjnu 1945 a Mrázkův k 1. červenci 1945. U členů osádky nejsou za směrodatná data považovány krátké návštěvy v rámci služby u *Transport Command* (velitelství

V rámci navázaného nepravidelného spojení zavítala do Prahy řada čs. osádek působící u dopravních perutí.²⁶ Jednalo se Čechoslováky sloužící u 24.²⁷ a 147. dopravní peruti.²⁸ Od příležitostných letů do Prahy se v červenci 1945 přešlo k organizovanému přesunu materiálu a osob z Velké Británie do Československa. K vyjasnění podmínek přemístění příslušníků čs. letectva do osvobozené vlasti došlo 18. července 1945 a o dva dny později přistály na letišti Praha-Ruzyně první britské transportní letouny Halifax Mk.III a Mk.VII od 296. peruti přivážející materiál, příslušníky čs. letectva a další pasažéry. Od 20. července do 28. října 1945 uskutečnily britské dopravní peruti 330 letů. Na letech do Československa se podílely transportní letouny Stirling Mk.IV z výzbroje dopravních perutí č. 196, 295, 299 a 570, a Halifax Mk.III a Mk.VII z perutí č. 190, 296, 297, 298, 620 a 644.²⁹

Od 30. července 1945 se Liberatory 311. čs. peruti, startující z letiště Manston, zapojily do přepravy materiálu a repatriace příslušníků čs. letectva a dalších osob. Po oficiálním ukončení bojové činnosti 3. června 1945 příslušníci opravárenské jednotky 311. peruti (8311. Servicing Echelon) zahájili konverzi Liberatorů GR Mk.VI na nouzové transportní letouny. Z Liberatorů byla sejmuta výzbroj, pancéřování pilotní kabiny i bočních střelišť a další nadbytečná výstroj. V pumovnici byla položením dřevěných desek vytvořena podlaha a po dalších úpravách vznikla transportní verze Liberatoru schopná přepravit 16 osob a 4000 lb (1 814 kg) nákladu.³⁰

Po zapojení 311. peruti se naplno rozeběhl „letecký most“ do Prahy. Kromě samotné přepravy osob a nákladu britskými dopravními jednotkami a 311. peruti bylo potřeba do Československa dopravit i stíhací letouny Spitfire, zakoupené pro poválečné československé letectvo. Velkou událostí obzvláště pro čs. stíhací piloty se stal 13. srpna 1945 přílet 54 čs. Spitfirů LF Mk.IXE na letiště Praha-Ruzyně. Spitfiry od 310., 312. a 313. čs. stíhací peruti, které společně tvořily československé stíhací křídlo, se vydaly z letiště Manston na návrat do vlasti již 7. srpna 1945, ale pro špatné počasí se zdržely téměř týden v Německu na letišti Hildesheim. Následovalo 15. srpna 1945 slavnostní uvítání letců na ruzyňském letišti ministrem národní obrany div. gen. Ludvíkem Svobodou. Vrchol nastal 21. srpna 1945, kdy se v Praze uskutečnil slavnostní pochod a přehlídka na Staroměstském náměstí před prezidentem Edvardem Benešem.³¹

dopravního letectva), ale je brán datum, kdy se po ukončení činnosti u 147. dopravní peruti v srpnu 1945 navrátili do vlasti. Po vyvázání ze služeb dopravního letectva je pro následující statistické zhodnocení považován jako datum návratu u Václava Foglara, Jaromíra Grygara, Ludvíka Krále 17. srpen 1945 a u Vladimíra Nedvěda 31. srpen 1945.

²⁶ Přes krátké návštěvy Prahy z důvodu služby u Transport Command je u členů těchto osádek považované za datum návratu do Československa až jejich trvalý návrat po ukončení nasazení u britského dopravního letectva.

²⁷ National Archives, f. Royal Air Force operations record books 1911–1963, inv. č. AIR 27/297/2 až AIR 27/297/6 – No 24 Squadron: Operations Record Book.

²⁸ Tamtéž, inv. č. AIR 27/992/20 až AIR 27/993/1–6 – No 147 Squadron: Operations Record Book.

²⁹ J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu*, s. 361–362.

³⁰ Miloslav PAJER, *Křídla pro vítězství a poválečnou obnovu. Českoslovenští letci u dopravních jednotek RAF a ve vojenském poválečném dopravním letectvu ČSR (1940–1950)*. Svět křídel, Cheb 2004, s. 468–486.

³¹ Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu*, s. 395–403.

Mezitím probíhala téměř každodenní činnost transportních letounů, jež přivázely další osoby a materiál. Po ukončení aktivit britských dopravních jednotek pokračovala 311. peruť s Liberatory v repatriaci československých občanů a převozu nákladu až do prosince 1945. K poslednímu transportnímu letu z Velké Británie do Československa došlo 21. prosince 1945. 311. čs. peruť vykonala během 79 letových dnů celkem 223 letů. Dne 27. prosince 1945 byl zpět Britům předán poslední Liberator 311. peruť.³²

Pro vyhodnocení návratu čs. příslušníků RAF do Československa bylo nezbytnou podmínkou vytvoření jmenného seznamu. V úvodu byl podrobně rozepsán proces sestavení jmenného seznamu příslušníků československého letectva ve Velké Británii, kteří se rozhodli pro návrat do Československa. Po využití výše popsaného postupu se docílilo soupisu, který obsahuje 1451 jmen Čechoslováků sloužících v RAF. Na rejstřík 1451 osob nebudeme nahlížet jen jako na celek, ale též se zaměříme na skupiny zmíněné v úvodu, které se odlišují od většiny činností před nástupem do řad RAF nebo naopak po odchodu ze služby v RAF. V posledních měsících války posílilo řady čs. letectva ve Velké Británii 63 osob příchozích z jednotek vládního vojska umístěných v Itálii. Do čs. letectva postupně vstoupilo rovněž 17 zajatců s československým občanstvím z německého Wehrmachtu³³ a tři vojáci slovenské armády.³⁴ Skupinu 28 nuceně nasazených lze jen pro účel bližšího popisu rozdělit ještě na 4 příchozí z koncentračních táborů, 8 z nucených prací a 16 přicházejících z organizace Todt.³⁵ Z RAF naopak odešlo na východní frontu již výše zmíněných 39 Čechoslováků.

K 30. červenci 1945 dosáhl stav československého letectva ve Velké Británii na 1602 mužů, což byl maximální počet za celé působení Čechoslováků u Royal Air Force.³⁶ Rozdíl mezi početním maximem z července 1945 a výsledným seznamem 1451 osob je způsoben demobilizacemi před přesunem do Československa. Již od jarních měsíců začal přesun několika desítek Čechoslováků žijících před nástupem do řad čs. letectva v Kanadě do podřízenosti Royal Canadian Air Force (RCAF, Kanadské královské letectvo). Ačkoliv skutečné počty

³² Miloslav PAJER, *Křídla pro vítězství a poválečnou obnovu*, s. 537–540.

³³ V německé armádě sloužili: BARTOŠEK Alois, HUDEČEK Bernard, CHWISTEK František, JANKO Bohumil, KOKŠ František, AC2, MIKA Josef, AC2, MISAŘ Kurt Jan, NEUBAUER Antonín, POSPÍŠIL František (vlastním jménem CHVÁTAL Jan), SAMEK Jaroslav (MOJŽÍŠEK Evald), STRNAD František (KŘÍŽ), ŠEDA Lubomír (NEUMANN), ŠVEDA Harry, VAŠEK Jaroslav (NOGA Eduard), VEVERKA Joža (SLADKOVSKÝ), WALEK Josef, ZAJÍČEK Jaroslav (PETRÁŠEK František).

³⁴ Ve slovenské armádě sloužili: LICHÝ Jan, POLÁK Ludevít, ŠIMUNČÁK Jan.

³⁵ Nuceně nasazení před nástupem k čs. letectvu ve Velké Británii: BRADÁČ Jindřich – Todt, CZERNÝ Mečislav (ČERNÝ) – nuceně nasazený, ČEPELÁK Josef – Todt, HANUŠ Jan – nuceně nasazený, HORÁK Josef – nuceně nasazený, HRUŠKA Oldřich – koncentrační tábor, KONOPÁČ Jiří – nuceně nasazený, MARMOL Ladislav – nuceně nasazený, MATUS Dalimil – Todt, MUSIL Ludvík – Todt, NOVÁK Erich – koncentrační tábor, OBRUSNÍK Adolf – Todt, PAULÍK Miroslav – Todt, PLEVKA Jaroslav – Todt, RÁBL Jiří – Todt, SEDLÁČEK Oldřich – koncentrační tábor, SMUTNÝ Jaroslav – koncentrační tábor, SOUČEK Jaroslav – Todt, ŠIMEK Jan – Todt, TICHÝ Josef – nuceně nasazený, TRÁZNIK Rostislav – Todt, VALČÍK Antonín – Todt, VANÍČEK František – Todt, VELÍŠEK Jan – nuceně nasazený, WAIDLICH Viktor – nuceně nasazený, WEBER Miroslav (VOJNAR) – Todt, ZAVADIL Bedřich – Todt, ŽIŽKA Jaroslav – Todt.

³⁶ Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu*, s. 8.

demobilizovaných v zahraničí byly ve výsledku odlišné, tak alespoň určitý názorný obraz o rozsahu zájmu o demobilizaci v zahraničí nabízejí počty žádostí o propuštění do jednotlivých zemí. O demobilizaci ve Velké Británii požádalo minimálně 104 příslušníků čs. letectva. Žádost o demobilizaci do Francie podalo 22 osob a např. do USA 10 osob. Přestože proběhlo přemístění většiny Čechoslováků s bydlištěm v Kanadě k RCAF, tak se nacházelo u čs. letectva ještě dalších 18 osob s přáním demobilizovat do Kanady. Do řady dalších zemí se vyskytly žádosti v řádu jednotek. Po čtyřech lidech se hlásilo např. do Belgie, Alžírsko a Argentiny.³⁷

Po vyřazení všech příslušníků čs. letectva rozhodnutých setrvat v zahraničí zbylo pro návrat do vlasti již zmíněných 1451 osob. Jako hlavní úsek jejich návratu do Československa můžeme označit období od 30. července 1945 do 8. září 1945, kdy se do Prahy dopravilo 1270 z nich, což znamená 87,5 % ze všech navrátilivších se. Do konce května 1945 se nacházeli v Československu kromě 39 osob sloužících u 1. čs. smíšené letecké divize pouze další tři čs. letci z RAF z prvního letu z Velké Británie do osvobozeného Československa. V kontextu výsledných čísel se jednalo o pouhých 2,9 % příslušníků čs. letectva, kteří se rozhodli vrátit. Rozsah obstrukcí mající za cíl výrazné zpomalení návratu čs. letců z Velké Británie do vlasti se plně ukazuje v rychlosti personálních přírůstků za červen a červenec 1945. Podle získaných dat přibyl v Československu za červen 1945 pouze jeden čs. příslušník letectva (návrat 30. června 1945). V červenci 1945 se začala situace mírně zlepšovat. Dne 1. července 1945 přiletělo sice osm osob, ale poté následovala díky stále neujasněným podmínkám přesunu čs. letectva do Československa a nepravidelnému spojení s Velkou Británií více jak dvoutýdenní pauza. Pravidelné přílety příslušníků čs. letectva z Velké Británie začaly 18. července 1945, kdy se přesunulo 16 a následující den 11 osob. V časovém úseku od 18. do 28. července 1945 se jednalo celkem o 35 mužů, což z pohledu procentuálního zastoupení tvoří 2,4 % z celkových návratů.

Před zapojením 311. čs. perutě do přepravy personálu čs. letectva ve Velké Británii se ve vlasti nacházelo jen 86 osob (5,9 % všech návratů). Od 30. července 1945 se do transportních letů mířících na letiště Praha–Ruzyně kromě britských dopravních perutí zapojila i 311. čs. peruť a výsledek byl hned znatelný. Jen za 30. a 31. července 1945 bylo do Prahy dopraveno 111 mužů (7,6 % všech návratů). Intenzita návratů začátkem srpna 1945 nadále rostla. Mezi 1. až 7. srpna 1945 se podařilo přepravit rovných 200 osob (13,8 % všech návratů). Od 10. do 20. srpna 1945 se do Československa na palubách transportních letounů a v kokpitech stíhacích Spitfirů dostalo již 429 čs. příslušníků RAF (29,6 % všech návratů). Naprostým vrcholem „leteckého mostu“ do Prahy se stal 21. srpen 1945, den slavnostního pochodu letců Prahou. Tento den přiletělo 167 osob. V době od 1. do 21. srpna 1945 přiletělo z Velké Británie do Československa 796 příslušníků čs. letectva, což v rámci všech návratů tvoří 54,9 %. Do konce srpna 1945 v Československu přibýlo dalších 137 mužů (9,4 % všech návratů). Hlavní etapu přesunu zakončila první třetina září 1945. Během 1. až 8. září 1945 přiletlo dalších 226 osob (15,6 % všech návratů). Nejvytíženějším zářijovým dnem se s 86 příjezdy stalo 2. září 1945. K 8. září 1945 se v Československu nacházelo již 1356 příslušníků čs. letectva ve Velké Británii (93,5 % všech návratů).

³⁷ VÚA–VHA, f. ČSL–VB, kart. 137, inv. č. 385 – Demobilizace do ciziny – seznamy.

Odsun do vlasti čekal po 8. září 1945 už jen 95 osob (6,5 %). Hlavní úkol, přesun čs. letectva z Velké Británie do Československa, byl britskými dopravními perutěmi a 311. čs. perutí téměř splněn za měsíc a půl od zahájení pravidelných letů 20. července 1945. V následné etapě zůstávalo při letech na ruzyňské letiště tudíž více místa pro repatriace dalších čs. občanů. Ve Velké Británii nadále setrvalo kolem 40 příslušníků čs. letectva neschopných ze zdravotních důvodů přepravy. Po zlepšení zdravotního stavu se postupně odesílali do Československa. Důvody hospitalizace se dělily do pěti skupin. Jednalo se o toho času neschopné přepravy; o akutní případy, u kterých šlo jen o krátkodobý pobyt; případy, kterým nelze toho času zaručit v Československu náležitou dietu (pacienti s tuberkulózou); choroby zažívacího traktu a případy plastické chirurgie. Vyjma nemocných zůstávaly ve Velké Británii likvidační skupiny Čs. depotu a Inspektorátu československého letectva až do roku 1946.³⁸

Po odeznění hlavní vlny přesunu počty přepravených příslušníků čs. letectva výrazně poklesly. Od 11. do 18. září 1945 přiletělo pouze 12 osob a od 21. do 27. září 1945 se hodnota zastavila na 15 lidech. Od 11. do 27. září 1945 se uskutečnilo 1,8 % všech návratů. Za celý říjen 1945 (1. až 22. října 1945) se přesunulo dalších 13 osob (0,9 % všech návratů), v listopadu 1945 (16.–29. listopadu 1945) dorazilo jen 8 čs. příslušníků RAF a v prosinci 1945 (1.–29. prosince 1945) přiletělo 10 mužů. Za říjen až prosinec 1945 přiletělo do Československa 31 osob, což vzhledem ke všem návratům znamenalo zastoupení 2,1 %. V prvních čtyřech měsících roku 1946 přiletělo do vlasti 15 osob a v červnu 1946 ukončilo činnost Inspektorátu československého letectva v Londýně 5 příslušníků čs. letectva. Ze zbývajících 17 mužů se dva jistě vrátili do Československa až v roce 1947 a zbylých 15 se vrátilo buď ke konci roku 1945 nebo spíše pravděpodobněji až v roce 1946. Viz k návratu československých příslušníků RAF do Československa graf č. 1 *Návrat čs. příslušníků RAF do ČSR*.

V rámci skupiny bývalých vojáků z vládního vojska je zajímavý poměrně rychlý návrat do Československa, ačkoliv ze 63 sloužilo 24 u opravárenské jednotky 311. perutě – 4311. servicing Echelonu. I přes potřebu starat se o Liberatory nastala u bývalých vládních vojáků situace, kdy se ke 21. srpnu 1945 nacházelo 58 ze 63 osob v Československu. Jednalo se o 92,1 % bývalých vládních vojáků zařazených do čs. letectva ve Velké Británii. Přitom k 21. srpnu 1945 bylo v Československu pouze 68,4 % všech navrátilců. Viz graf č. 2 *Návrat do ČSR – příchozí z vládního vojska*.

U příslušníků čs. letectva, kteří dříve sloužili ve Wehrmachtu stojí za zmínku návrat pěti osob ze 17 do Československa už 31. července 1945 (29,4 %). K 21. srpnu 1945 se nacházelo v Československu 11 ze 17 bývalých německých vojáků (64,7 %), což je srovnatelné procentuální zastoupení jako v celku. Naopak opět zajímavý je relativně brzký přílet posledního ze skupiny německých vojáků již 5. září 1945. Viz graf č. 3 *Návrat do ČSR – dříve sloužící v německé armádě*. U trojice bývalých příslušníků slovenské armády proběhl přesun až v termínech 17. srpna 1945, 3. září 1945 a 8. září 1945.

Taktéž u příslušníků čs. letectva spadajících do skupiny nuceně nasazených proběhl návrat oproti celkovému průměru rychleji. Ze skupiny 28 osob se jich 16 nacházelo v Československu k 5. srpnu 1945 (57,1 % nuceně nasazených bylo ve vlasti). K 21. srpnu 1945 se jednalo

³⁸ VÚA–VHA, f. ČSL–VB, kart. 138, inv. č. 390 – Přesun do ČSR – různé seznamy.

o již 25 ze souhrnných 28. Tudíž bylo zpět ve vlasti 89,3 % bývalých nuceně nasazených, zatímco procentuální zastoupení obecně čs. příslušníků RAF přemístěných do Československa bylo jen 68,4 %. Zbývající tři osoby ze skupiny nuceně nasazených se dostaly do vlasti taktéž rychle, přiletěli 1. září 1945. Viz graf č. 4 *Návrat do ČSR – nuceně nasazení, Todt, KT.*

Odchod z vojenské činné služby

Mezi vracejícími se příslušníky čs. letectva z Velké Británie nebyly samozřejmě pouze osoby chtějící i nadále pokračovat ve vojenské službě u obnoveného československého letectva. Po vítězství nad nacistickým Německem a obnovení samostatné Československé republiky ztratil pro mnohé příslušníky čs. letectva ve Velké Británii, z nichž nemalé množství bylo v zahraničním odboji již dlouhých pět až šest let, smysl pokračovat ve vojenské kariéře u poválečného letectva. Před lety opouštěli rodnou zemi a své civilní životy, aby pomohli v odboji znovu obnovit samostatný československý stát. Nyní bylo dosaženo cíle, a proto po návratu do osvobozeného Československa se chtěla část personálu letectva z Velké Británie vrátit ke svému civilnímu životu. Na základě analýzy dat se můžeme podívat, jak silná byla u čs. příslušníků RAF po přesunu do vlasti dychtivost po opuštění služby u letectva či naopak pocit nutnosti vypomoci po určitou dobu s výstavbou poválečného čs. vojenského letectva.

Do Československa se přesunulo celkem 1451 příslušníků čs. letectva ve Velké Británii. Demobilizace vojáků zaznamenala citelný dopad na početní stavy již v roce 1945. Řady letectva opustilo do konce roku 1945 znatelných 435 bývalých příslušníků RAF, z čehož vyplývá pokles o 30 % z celkového počtu personálu přesunutého z Velké Británie. Dalších 411 osob (28 % přesunutých osob) odešlo ze služby u čs. letectva v roce 1946. Na začátku roku 1947 po citelných úbytcích z let 1945 a 1946 zbývalo ve službě 605 bývalých příslušníků RAF, což bylo 42 % početního stavu čs. letectva ve Velké Británii po přesunu do Československa. Jádro čs. letectva, které neslo tradice letců ze Západu, bylo postupnými odchody výrazně zmenšeno. Viz graf č. 5 *Odchody z vojenské činné služby 1945–1946.*

Největší úbytek nastal krátce po přesunu čs. letectva z Velké Británie do Československa. Během pouhých pěti měsíců bylo propuštěno z činné služby 435 osob. Do konce srpna 1945 opustilo řady letectva pouhých pět osob. Hned následující měsíc bylo ovšem značnému množství příslušníků čs. letectva umožněno demobilizovat. Září 1945 se s počtem 159 odchodů stalo zároveň rekordním, jelikož v žádném nadcházejícím měsíci roku 1945 a 1946 neodešlo více personálu do civilu. Vysoké počty odcházejících pokračovaly až do prosince 1945. V říjnu 1945 se jednalo o 92 osob, v listopadu 1945 o 139 mužů a rok 1945 byl v prosinci zakončen demobilizací 40 osob. Rok 1946 začal lednovým odchodem 100 bývalých příslušníků RAF. Po celý rok 1946 se projevovala tendence postupného opadávání zájmu o propuštění z činné vojenské služby. Jestliže se do dubna 1946 pohybovaly čísla odchodících kolem 50, tak přes květnových 24 a červnových 28 se množství až do konce roku 1946 ustálilo na počtech kolem 10 až 20. Viz o situaci v jednotlivých měsících let 1945–1946 v grafu č. 6 *Propuštění z činné služby 1945–1946.*

V letech 1945 až 1946 opustilo čs. letectvo 846 bývalých příslušníků RAF. Z tohoto počtu vychází 51,4 % odchodů (435) na rok 1945 a zbylých 48,6 % na rok 1946 (411).

Při vyhodnocení důvodů odchodu z činné služby v roce 1945, zjistíme několik pozoruhodných faktů. Ze 435 osob, které opustily vojenskou činnou službu v roce 1945, bylo u 152 uvedena demobilizace (34,9 %), u 89 případů propuštění z činné služby (20,5 %) a u 138 propuštění na studijní dovolenou (31,7 %). Zajímavější situace nastala u 41 mužů, kteří sice přiletěli z Velké Británie do Československa, ale určitý čas po návratu bylo vyhověno jejich žádosti o propuštění do zámoří, Velké Británie a Francie. Většinou daná osoba byla odeslána k posádkovému velitelství v Plzni, odkud poté pokračovala do své cílové země. Dále se mezi propuštěnými nacházelo pět čs. příslušníků RAF, jejichž další kroky vedly do Sovětského svazu. Jednalo se o rodáky z Podkarpatské Rusi, která byla na konci června 1945 odstoupena Sovětskému svazu. V říjnu a listopadu 1945 čekalo na pětici odeslání k Pěšimu pluku 27 do Uherského Hradiště, odkud byli propuštěni do SSSR.³⁹ Další ztráty personálu čs. letectva po přesunu z Velké Británie se vyšplhaly na 9 úmrtí při leteckých nehodách a jednu popravu.⁴⁰ Viz graf č. 7 *Důvody odchodu z činné služby v roce 1945*.

Znatelně odlišný přístup k vojenské činné službě v poválečném letectvu zaujali bývalí příslušníci RAF, kteří se dobrovolně přihlásili na východní frontu a do Československa dorazili s 1. čs. smíšenou leteckou divizí. Ze 39 osob sloužilo na konci roku 1946 ještě 30 (76,9 % bývalých příslušníků RAF nasazených na východní frontě). Vysoký podíl příslušníků RAF příšlých z východní fronty, kteří setrvali ve službě obzvláště vyzní, když se připomene, že na začátku roku 1947 zůstávalo ve službě pouhých 42 % příslušníků čs. letectva z Velké Británie. Do konce roku 1945 odešel z vojenské činné služby navíc pouze jeden příslušník RAF z východní fronty. Viz graf č. 8 *Odchod z činné služby – přísl. RAF na východní frontě*.

Podobná situace jako u bývalých příslušníků RAF nasazených na východní frontě nastala taktéž u příchozích z vládního vojska. Významnou roli u vojáků z vládního vojska sehrál vztah k armádě, kdy se z větší části jednalo o vojáky z povolání a délesloužící prvorepublikové čs. armády. Na začátku roku 1947 bylo ve službě ještě 66,7 % příslušníků čs. letectva příchozích z vládního vojska (42 ze 63 osob). Do konce roku 1945 skončilo u letectva 11 osob původně z vládního vojska a v roce 1946 dalších 10. Podrobněji viz graf č. 9 *Odchod z činné služby – příchozí z vládního vojska*.

Opačná situace nastala u čs. příslušníků RAF příchozích z německé armády. Z dat vyplývá, že byla snaha o brzké propuštění bývalých vojáků německé armády. Ze 17 osob skončilo službu u poválečného letectva pět (29,4 % příchozích z německé armády) do konce roku 1945 a dalších 10 (58,8 % příchozích z německé armády) do konce roku 1946. Pouze u dvou osob se nepodařilo nalézt informace o ukončení služby v čs. letectvu. Přestože minimálně dva z nich měli nastartovanou slibnou kariéru u čs. poválečného letectva a chtěli nadále

³⁹ Kvůli narození na Podkarpatské Rusi byli do SSSR propuštěni: ČUREJ Jiří, KOVAČ Ondrej, TOMIČ Ivan, URSTA Juraj a ŽIHANSKÝ Michal.

⁴⁰ Dne 27. září 1945 popraven Jan Chvátal (vydával se za Františka Pospíšila). V protektorátu udal čs. parašutisty Františka Pospíšila a Libora Zapletala. Sloužil v německé armádě ve Francii, kde byl zajat. Do RAF přijat 16. září 1944 a od ledna 1945 zařazen u 6310. Servicing Echelon. Po návratu do Československa odhalena jeho pravá identita a odsouzen k trestu smrti. VÚA–VHA, sbírka leteckých karet RAF, kart. 18 – Pospíšil František.

pokračovat ve službě, tak jim nebylo umožněno setrvat u letectva po roce 1946.⁴¹ Viz graf č. 10 *Propuštění z činné služby příchozích z německé armády*. Z poválečného čs. letectva ještě dříve odešli původně vojáci slovenské armády. V časovém období od 13. září 1945 do 7. prosince 1945 odešli z činné služby všichni tři.

Ve skupině sdružující nuceně nasazené došlo rovněž k rozsáhlejšímu odchodu do civilního života, než u zbytku čs. příslušníků RAF. Jedná se především o období do konce roku 1945, kdy ze 28 nuceně nasazených opustilo řady letectva 13 mužů (46,4 % nuceně nasazených). Oproti tomu u čs. příslušníků RAF poklesl do konce roku 1945 počet o 30 %. Během roku 1946 pak z nuceně nasazených odešlo jen sedm osob (25 % nuceně nasazených). V lednu 1947 zůstávalo ještě ve službě osm osob (28,6 % nuceně nasazených). Viz graf č. 11 *Odchod z činné služby – nuceně nasazení*.

Funkční zařazení – letci a pozemní personál

Posledním bodem zájmu je situace ve funkčních zařazeních spadajících do leteckého a pozemního personálu. Mezi letecký personál patří výkonní letci – osádky letounů, z nichž každý za letu na palubě letounu provádí určitou činnost. Jedná se např. o piloty, navigátory, radiotelegrafisty nebo palubní střelce. K pozemnímu personálu patří veškerá funkční zařazení potřebná jak pro péči o letouny, tak pro hladký chod letecké činnosti a samotné jednotky. Jedná se o různé mechaniky, ale též např. o řidiče, písaře nebo meteorology. Funkční zařazení úzce souvisí s předchozím tématem odchodu z činné vojenské služby, jelikož s každým zanecháním služby u čs. letectva docházelo k oslabení buď létající nebo pozemní skupiny personálu čs. letectva z Velké Británie. Nemůžeme předpokládat odchod příslušníků leteckého a pozemního personálu ve stejném početním poměru, proto je na místě zaměřit se na vývoj situace do konce roku 1946. Dostatečné množství zkušeného leteckého i pozemního personálu bylo jedním z předpokladů pro úspěšnou obnovu letectva.

⁴¹ František Chwistek (nar. 28. 8. 1926 v Soběšovicích, okr. Frýdek-Místek) sloužil v německé armádě od 30. března 1944 do 9. září 1944, kdy u Dijonu upadl do zajetí. Do čs. branné moci byl zařazen 18. ledna 1945 a 20. února 1945 přemístěn k letectvu a přijat do RAF. Od 28. dubna 1945 sloužil u 8311. Servicing Echelon. Dne 21. srpna 1945 se vrátil do Československa. O ochotě pokračovat u čs. letectva a začátku slibné kariéry svědčí jeho jmenování na rotmistra letectva z povolání dne 12. ledna 1946. Od 1. února 1946 sloužil u 1. letky Leteckého pluku 24 v Plzni. Mezi 2. zářím až 16. listopadem 1945 byl přidělen do instruktorského kurzu v Českých Budějovicích. Po návratu z instruktorského kurzu byl ovšem již 19. listopadu 1946 propuštěn z činné služby. VÚA–VHA, sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 305640/88 – František Chwistek. VÚA–VHA, sbírka kvalifikačních listin – František Chwistek nar. 28. 8. 1926. Druhým byl Josef Walek (nar. 26. 2. 1923 v Karvině), který sloužil v německé armádě od června 1942 do 15. října 1944. Byl zajat u Cambetolli v Itálii a odeslán do Velké Británie. Dne 18. ledna 1945 zařazen do čs. branné moci a od 20. února 1945 v řadách letectva a RAF. Od 6. června 1945 sloužil u 8311. Servicing Echelon. Dne 5. září 1945 se vrátil do Československa a od 1. února 1946 sloužil u 1. letky Leteckého pluku 25. Dne 1. července 1946 byl povýšen na četaře, ale též Walek byl v listopadu 1946 propuštěn z armády. Konec jeho vojenské kariéry nastal 12. listopadu 1946, kdy byl přeložen na trvalou dovolenou až do doby, než bude ministerstvem definitivně rozhodnuto o jeho státním občanství. Do činné služby se už nevrátil. VÚA–VHA, sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 316928/95 – Josef Walek. VHA Trnava, sbírky kmeňové doklady – Josef Walek nar. 26. 2. 1923.

Z úhrnných 1451 navrátilivších se příslušníků čs. letectva z Velké Británie do Československa náleželo 705 osob k leteckému (48,6 %) a 746 k pozemnímu personálu (51,4 %). Pro bojovou činnost jednotky bylo zapotřebí výrazně více pozemního personálu než samotných letců. Relativně malá převaha pozemního personálu po přesunu do Československa vycházela z dlouhodobých potíží s nedostatkem lidských zdrojů. S velkými potížemi se potýkal právě pozemní personál, jenž musel být u čs. perutí doplňován na tabulkové počty zejména Brity. U čs. příslušníků RAF byla v případě splnění podmínek k přijetí do leteckého výcviku, upřednostňována letecká kariéra. Pro čs. zahraniční odboj bylo nezbytně nutné udržet stavy především leteckého personálu, jelikož právě letci svojí bojovou činností dokazovali odhodlání k boji za samostatnou republiku.

Po rozsáhlé vlně odchodů z vojenské činné služby zůstalo na konci roku 1945 ve službě 1016 bývalých příslušníků RAF. Z čs. letectva odešlo 435 mužů, z nichž téměř dvě třetiny (65,5 %, 285 osob) patřili k pozemnímu personálu. Zbýlých 150 osob patřilo k leteckému personálu. V roce 1946 ukončilo činnost u čs. letectva dalších 411 mužů. Podíl leteckého personálu na odchodech sice narostl z loňských 34,5 % na 43,8 % (180 letců), ale příslušníků pozemního personálu ubylo rovněž znatelných 231. Souhrnně do konce roku 1946 opustilo řady poválečného čs. letectva 846 bývalých příslušníků RAF, z nichž mezi letecký personál patřilo 330 mužů (39 %) a pozemní personál oslabil o 516 osob (61 %).

Po roce 1946 pokračovalo ve službě u čs. letectva ještě 375 příslušníků leteckého personálu a 230 příslušníků pozemního personálu. Oproti stavu při návratu do Československa zůstávalo nadále v letectvu 53,2 % letců, kdežto řady pozemního personálu prořídly na 30,8 % původních počtů. Názorný příklad situace po návratu a na začátku roku 1947 v grafu č. 12 *Letecký a pozemní personál při návratu do ČSR a ve službě po roce 1946*.

Odchod příslušníků pozemního personálu v tak značném rozsahu dopadl na jednotlivá funkční zařazení s větší či menší mírou. Pro poválečné letectvo znamenalo propuštění mnoha velmi dobře vycvičených a kvalifikovaných mechaniků velkou ztrátu. Obzvláště v některých funkčních zařazeních nezůstal téměř nikdo na předávání zkušeností novým příslušníkům letectva. Jedním z nejvýraznějších příkladů je situace u leteckých mechaniků – drakařů. Ze 63 přesunutých mechaniků – drakařů bylo po roce 1946 u letectva pouhých 11, což činí 17,5 % z původního počtu. Dále se jedná např. o elektrikáře, kterých se do Československa přemístilo 26 a setrvalo ve vojenské službě jen 6 (23,1 %), nebo opraváře palubních přístrojů, kterých z 18 zůstali jen 4 (22,2 %). Leteckých mechaniků – motorářů zůstalo u letectva po roce 1946 ze 102 pouze 30 (29,4 %). Těž u zbrojířů a montérů–zbrojířů poklesl stav z 57 na 20 (35,1 %).

Situace u některých funkčních zařazení leteckého personálu byla relativně dobrá. Pilotů se do Československa vrátilo 358 a po roce 1946 ještě sloužilo 234 (65,4 %). Navigátorů z přesunutých 75 zůstalo ve službě 48 (64 %). Z 35 palubních střelců působilo v řadách čs. letectva po roce 1946 ještě 20 z nich (57,1 %). Pro další funkční zařazení leteckého personálu se v rámci poválečného letectva naskýtal menší uplatnění. Horší časy nastaly pro palubní mechaniky, kterých ze 34 zbylo 15 (44,1 %), radarové operátory (z 10 setrvali ve vojenské službě 3, tedy 30 %) a zcela nejhůř v rámci čs. vojenského letectva dopadli radiotelegrafisté. Do vlasti přijelo 136 radiotelegrafistů, z kterých sloužilo u letectva po roce 1946 pouhých 35 (25,7 %).

Závěr

Po návratu do osvobozeného Československa čekal na příslušníky československého letectva ve Velké Británii další nelehký úkol. Pomoci vybudovat konkurenceschopné vojenské letectvo. Vznikající poválečné československé letectvo mohlo čerpat z velkých zkušeností bývalých příslušníků RAF, a to samozřejmě po jejich návratu do vlasti.

Po vleklých průtazích se naplno přesun rozeběhl ke konci července 1945. Liberatory 311. čs. perutě s pomocí britských transportních letounů přepravily na letiště Praha-Ruzyně mezi 30. červencem až 8. zářím 1945 hlavní část sil čs. letectva ve Velké Británii. V uvedeném období se do Československa přesunulo 1270 mužů, což bylo 87,5 % všech navrátilců. Konečný počet vracejících se příslušníků čs. letectva se nakonec zastavil na hodnotě 1451. V rámci možností se díky rychlému přesunu do Československa mohli zapojit už na podzim 1945 do konsolidace nových vzdušných sil.

Jádro poválečného letectva tvořené bývalými čs. příslušníky RAF se ovšem již brzy po příjezdu do vlasti začalo zmenšovat. Mnozí rádi vyměnili letecký stejnokroj za civilní oblečení. Do konce roku 1945 pokleslo jejich množství o 30 % a v následujícím roce o dalších 28 %. Jednalo se o citelné úbytky, po kterých zůstalo v činné službě u čs. letectva 605 bývalých příslušníků RAF. Na začátku roku 1947 tvořili čs. příslušníci RAF pouhých 6,9 % personálního stavu československého letectva, který měl k 2. lednu 1947 dosahovat 8720 vojenských osob.⁴²

Mezi příslušníky čs. letectva ve Velké Británii se přesto nacházely skupiny odlišující se od průměru. Daleko kladnější přístup k poválečné vojenské službě projevovali bývalí příslušníci RAF, kteří se dobrovolně přihlásili na východní frontu. Ze 39 osob po roce 1946 sloužilo stále 30 (76,9 %). Obdobný způsob zaujímal i taktéž příslušníci čs. letectva ve Velké Británii, kteří předtím sloužili u protektorátního vládního vojska. Na začátku roku 1947 bylo ve službě 42 ze 63 mužů (66,7 %). Naopak z řad letectva vymizeli čs. příslušníci RAF se zkušenostmi z německé armády, slovenské armády a nuceně nasazení, kterých zůstalo u letectva po roce 1946 jen osm ze 28 (28,6 %).

Jistě i kvůli možnosti dále létat zůstalo po roce 1946 u letectva ještě více jak polovina leteckého personálu (ze 705 zbylo 375 osob, 53,2 %). S přihlédnutím k situaci, kdy část čs. příslušníků RAF ve funkčních zařazeních spadajících do leteckého personálu nesloužila na pozicích výkonných letců, můžeme pouze pro přibližné porovnání uvést celkové počty výkonných letců z května 1946. V čs. letectvu sloužilo 719 pilotů, 214 pozorovatelů, 63 navigátorů, 26 radiotelegrafistů, 48 palubních střelců a 30 palubních mechaniků.⁴³ Ve srovnání s počty výkonných letců z května 1946 vynívají relativně dobře počty příslušníků RAF. Po roce 1946 nadále sloužilo 234 pilotů, 48 navigátorů, 35 radiotelegrafistů, 20 palubních střelců a 15 palubních mechaniků.

Motivace příslušníků pozemního personálu k pokračování ve vojenské službě i po skončení druhé světové války nebyla evidentně podle předkládaných čísel příliš vysoká.

⁴² M. IRRA, *Československé vojenské letectvo 1945–1950*, s. 645.

⁴³ Tamtéž, s. 643.

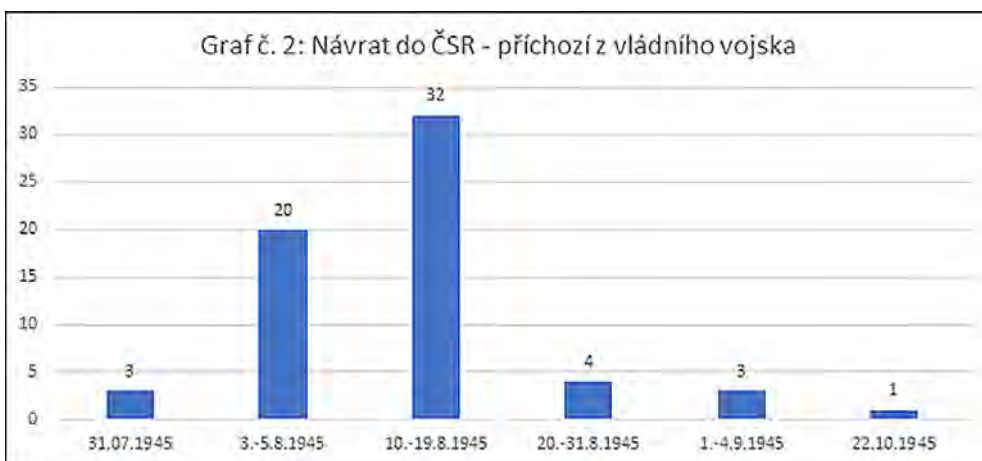
Do Československa se přemístilo 746 osob pozemního personálu a z nich jen 230 pokračovalo u čs. letectva i po roce 1946. Nejhorší situace byla u leteckých mechaniků – drakařů, kterých zůstalo ve službě pouhých 11 z původních 63 (17,5 %). U dalších odborností byla situace většinou jen mírně lepší. Pro budované poválečné letectvo odchod takového množství zkušených mechaniků představoval velkou ztrátu.

Českoslovenští příslušníci RAF přes výrazný personální úbytek do konce roku 1946 představovali stále sílu, s kterou se mohlo počítat. Vzhledem k jejich klesajícím stavům nezbývalo než utvářet ráz poválečného letectva především z velitelských pozic získaných po zásluze. Nejvíce komplikovaná situace se ukázala u pozemního personálu, kde míra odchodů z činné vojenské služby dosáhla výrazných počtů.

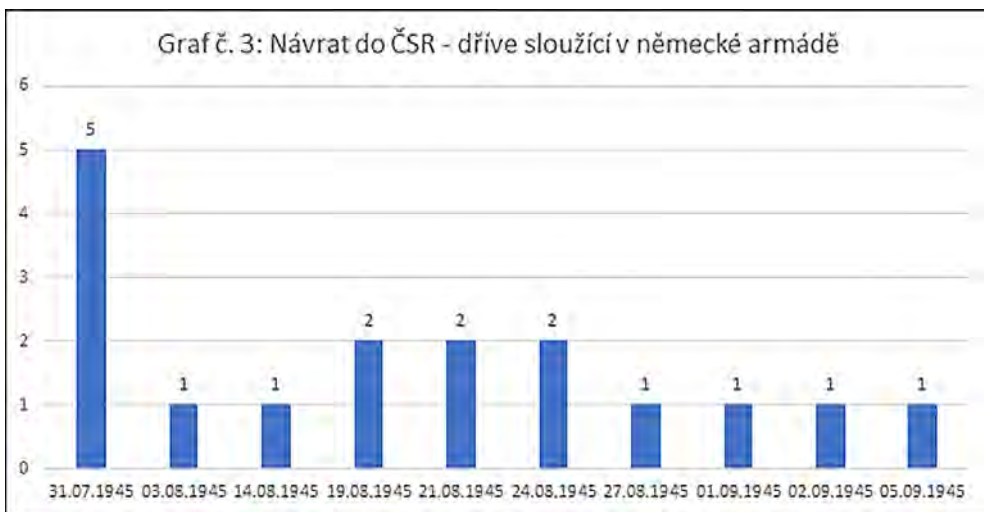
Příloha

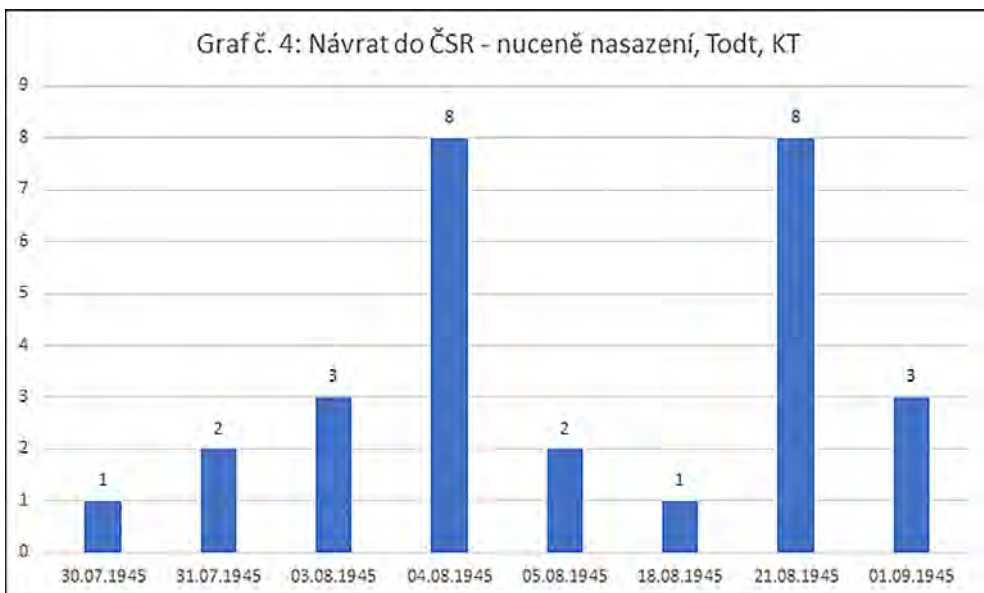
Zdroj: zpracování vlastní

Zdroj: zpracování vlastní

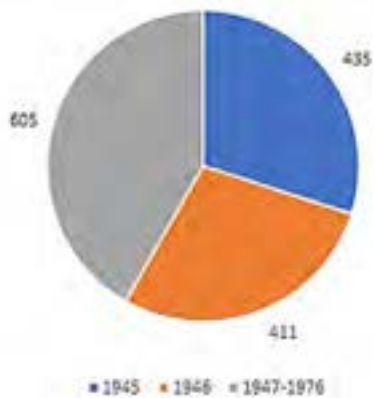

Zdroj: zpracování vlastní

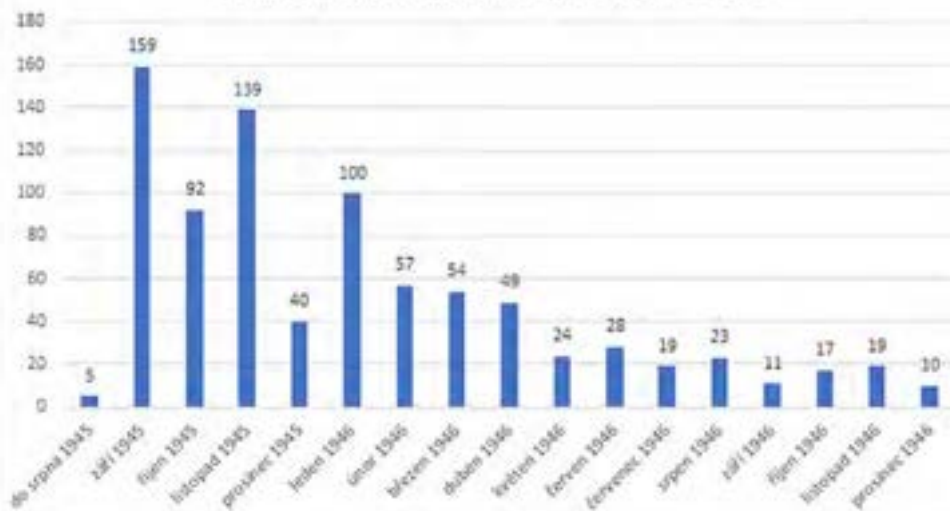
Zdroj: zpracování vlastní

Graf č. 5: Odchody z vojenské činné služby 1945–1946

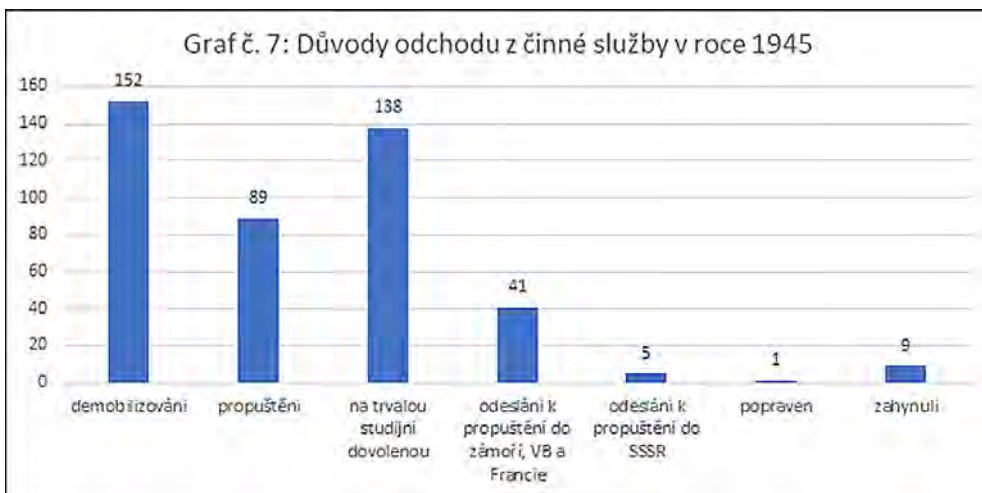

Zdroj: zpracování vlastní

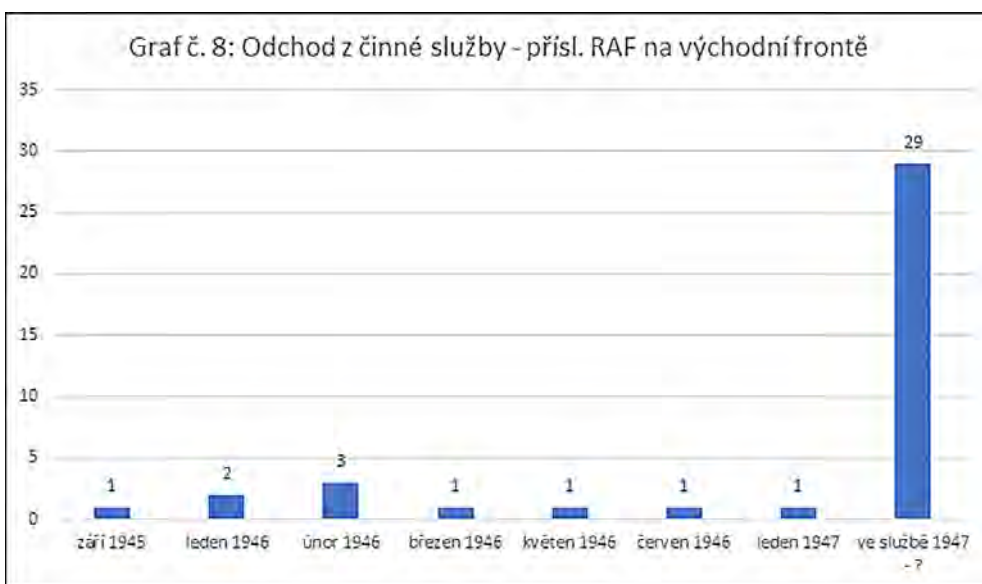
Graf č. 6: Propuštění z činné služby 1945–1946

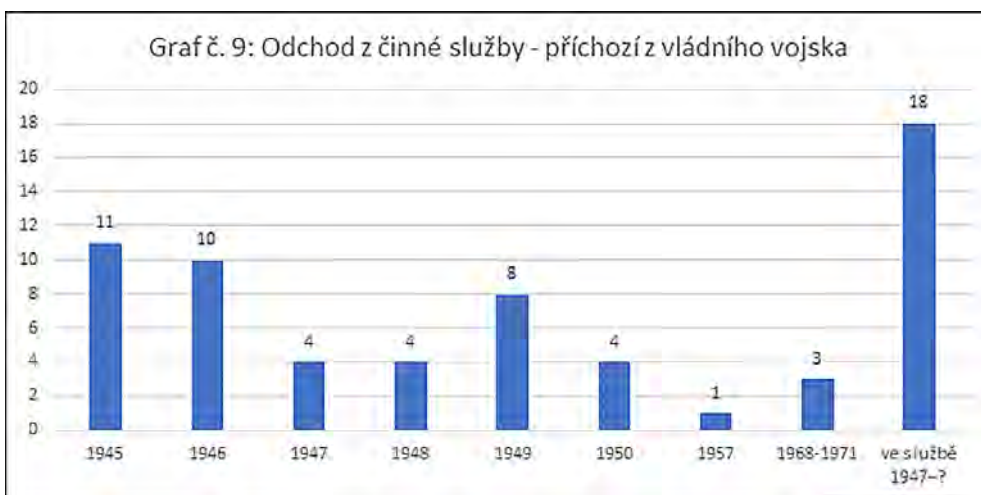
Zdroj: zpracování vlastní

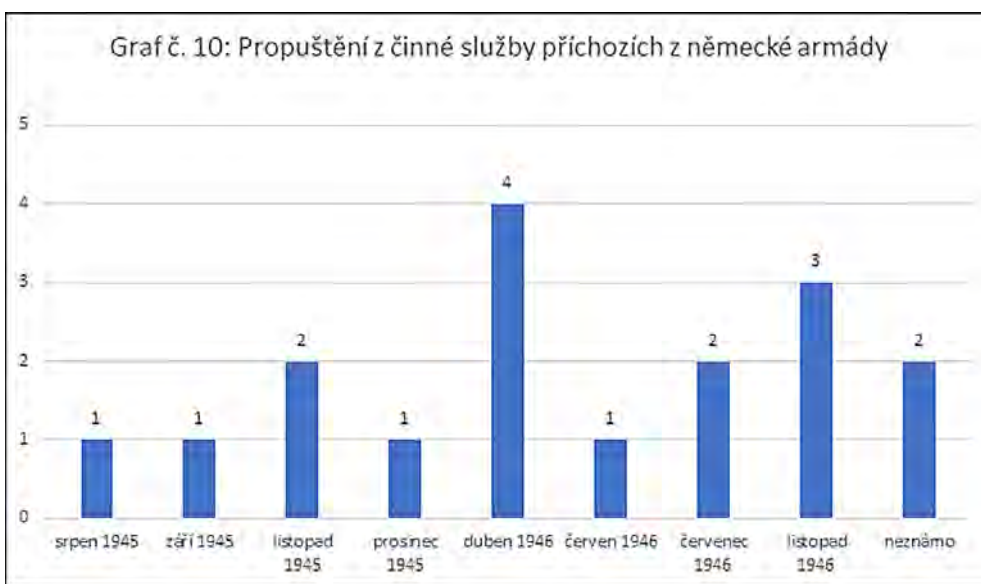
Zdroj: zpracování vlastní

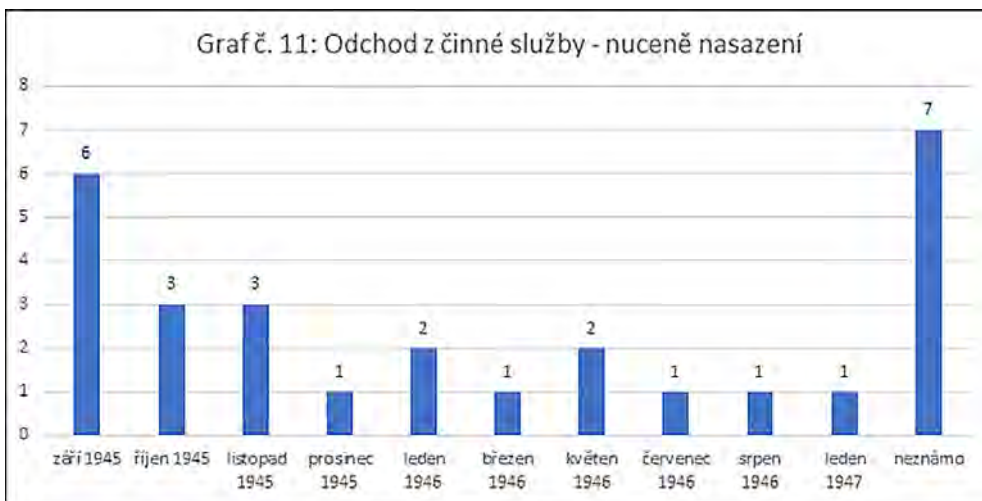
Zdroj: zpracování vlastní

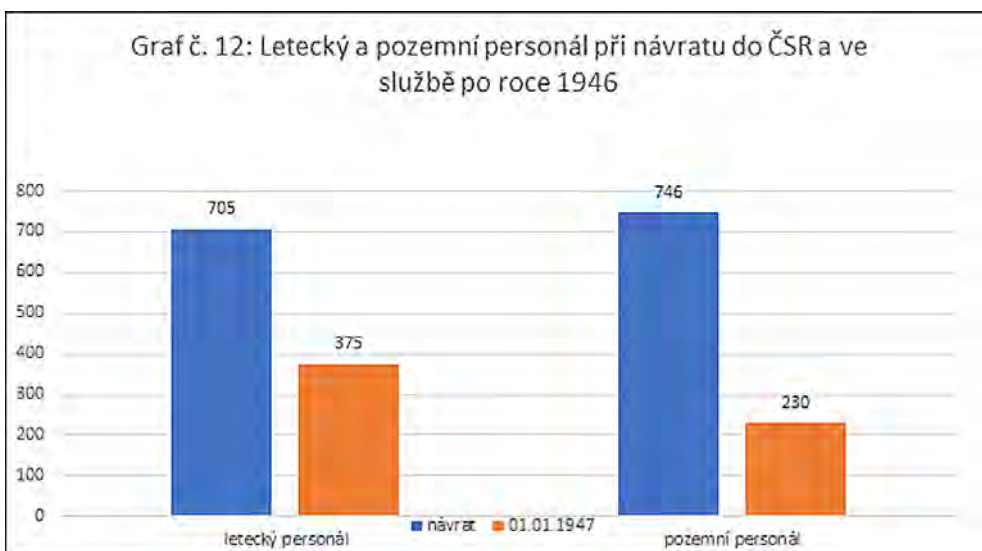
Zdroj: zpracování vlastní

Zdroj: zpracování vlastní

Zdroj: zpracování vlastní

Zdroj: zpracování vlastní

RAKÚSKO – ZÁUJMOVÝ PRIESTOR ČS. VOJENSKEJ ROZVIEDKY A JEHO VOJENSKO- -STRATEGICKÝ VÝZNAM (1960–1970).

Miloslav Púčik

V novom bezpečnostnom modeli, ktorý bol determinovaný podmienkami tzv. studenej vojny a pretrvávajúcou potenciálnou bezpečnostnou hrozbou vzájomnej vojenskej konfrontácie dvoch vojensko-politických blokov malo Rakúsko ako záujmový priestor¹ čs. vojenskej rozviedky špecifický význam. Zameranie a úlohy Spravodajskej správy Generálneho štábu Československej ľudovej armády (GŠ ČSLA) a Agentúrneho úseku² vychádzali predovšetkým z historickej reality začlenenia ČSSR a jej armády do tzv. Východného bloku. V tomto kontexte je potrebné skúmať a hodnotiť aj záujmový priestor – Rakúsko.

V 60. rokoch minulého storočia GŠ ČSLA vo svojej tzv. cieľovej analýze identifikoval vo vzťahu k územia republiky dôležité operačné smery, a to Praha, Plzeň, Saarbrücken (v niektorých dokumentoch je uvedená rieka Saar – pozn. M. P.) a opačne a Brno, Wien (Viedeň), München (Mníchov) a opačne.³ Jedným z najvýznamnejších operačných smerov je v tejto analýze označený operačný smer Viedeň – Přerov – Ostrava a opačne. Rozdeľoval územie ČSSR na dve časti. Súčasne spájala a oddeľoval od seba hlavný európsky strategický smer Paríž – Moskva a opačne a jeho tzv. pomocný južný európsky strategický smer Kluj (Kluž) – Nürnberg (Norimberg) a opačne.⁴

Po obnovení suverenity Rakúska v novembri 1955 začalo čs. vojenské výzvedné spravodajstvo intenzívne monitorovať a analyzovať všetky výstražné indikátory možného využitia jeho územia v súlade so scenárom ideologicky zdôvodneného útoku vojsk NATO proti ČSSR a Varšavskej zmluve (VZ). V tomto generickom scenári zohrával faktor polohy ČSSR z pohľadu vojenských stratégií VZ mimoriadne dôležitý význam. Jeho podstata

¹ „Záujmový priestor“ – územie niekoľkých štátov, jedného štátu alebo časti jedného štátu, ktoré je predmetom spravodajského záujmu vojenského výzvedného spravodajstva. „Záujmový štát“ – záujmový priestor jedného štátu.

Agentúrna terminológia, ktorá je v texte použitá je v súlade s odbornou pomôckou, platnou dňom 1. novembra 1983. V novelizovanej terminológii už nedefinovala kategóriu „dôverník“ (Zrušená bola pôvodná pomôcka z roku 1971 pod č. j. 0077584/71 – pozn. M. P.). Archiv bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. Zpravodajská správa GŠ (ZSGŠ), Agentúrna terminológia. 1983.

² „Agentúrny úsek“ – zakrytá časť Spravodajskej správy GŠ ČSLA, ktorá organizovala a vykonávala agentúrny prieskum v záujmových priestoroch. ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

³ Archiv Komisie vlády Slovenskej republiky (A KV SR) Bratislava, f. Archiv Československé armády (A Č-SA) Olomouc, f. 855 šk. č. 157.

⁴ Tamže.

spočívala v tom, že toto územie sa nachádzalo v priestore, ktorý okrem iného tvoril súčasť tzv. nárazníkového pásma obidvoch ideologicky znepriatelených blokov.⁵

Spravodajská správa GŠ ČSLA na základe relevantných spravodajských informácií⁶ upozornila na trend zvyšovania vojenských výdavkov Rakúska. Vypracovala spravodajské hodnotenie jeho vonkajšieho a vnútorného bezpečnostného prostredia. Na základe vyhodnotenia viacerých výstražných indikátorov predložila veleniu ČSLA spravodajskú predikciu jeho vývoja v rôznych časových horizontoch. Jeden z variantov predikcie počítal s trendom neúmerného zvyšovania vojenských výdavkov od začiatku 60. rokov 20. storočia, čo podľa názoru vojenských spravodajských analytikov nezodpovedalo statusu neutrality. Predpokladali, že úroveň vojenských výdavkov Rakúska na konci 60. rokov 20. storočia presiahne štvorpercentnú úroveň. Tento odhad bol pomerne presný, pretože vojenské výdavky v tomto období dosiahli podiel na štátnom rozpočte vo výške 4,2%.⁷ Rezidentúra „Prúsek“⁸ na základe systematického monitorovania otvorených zdrojov⁹ informovala formou šifry, že podľa rakúskych vojenských odborníkov je potrebné zvýšiť úroveň vojenských výdavkov minimálne na úroveň 7 % z podielu štátneho rozpočtu na roky 1969 – 1974.¹⁰ Vojenský odborník spoločne so spravodajskými analytikmi rakúskej vojenskej rozvedky (HNaA) argumentovali nevyhnutnosťou, aby Bundesheer (BH) „...bol na potrebnej úrovni, t. j. schopný skutočnej obrany...“¹¹.

⁵ Pozri: Miloslav PŮČÍK, *The East-West security system and the Czechoslovak army in the first half of the 1960s*. The Journal of Slavic Military Studies. Sv. 10, č. 4 (December 1977), s. 44–79. Miloslav PŮČÍK, *Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of „East – West“ (Period: 1960–1968 – August)*. Vojenská história 2018, roč. 22, č. 3, s. 95–126.

⁶ „Spravodajská informácia“ – presné, pravdivé, objektívne zhrnutie všetkých získaných a vyhodnotených správ a poznatkov o záujmovej problematike. ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

⁷ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

⁸ „Rezidentúra“ – organizovaná, jednotne riadená skupina orgánov agentúrneho prieskumu alebo agentúrnych prostriedkov v zahraničí, ktorí tu vykonávali agentúrnu činnosť.

„Orgán“ – kádrový príslušník agentúrneho prieskumu, ktorý pracoval na ktoromkoľvek jeho úseku a spravidla získal základné spravodajské vzdelanie.

„Prezývka“ – krycie označenie spolupracovníka, agentúrneho prípadu, prostriedku agentúrneho spojenia alebo pracoviska agentúrneho prieskumu.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983. Základný zväzok rezidentúry sa zakladal s jej vznikom. Skupina „centrálnej evidencie“ pridelovala šesťmiestne číslo, skratku rezidentúry a prezývku. K tomuto zväzku sa potom vytvárali pracovné zväzky rezidentúry, do ktorých sa ukladali písomnosti majúce vzťah k činnosti rezidentúry (napríklad A – časti, hlásenia, tzv. žlté lístky, šifry a podobne).

⁹ „Otvorené zdroje“ – všetky neutajované a verejne prístupné informácie (OSINT). Moderné spravodajské služby z nich dokážu získať aj viac ako 80 % všetkých informácií, ktoré musia verifikovať z viacerých zdrojov.

¹⁰ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

¹¹ Tamže.

Agentúrne prostriedky¹², ktoré pôsobili v záujmovom priestore Rakúsko získali ďalšie hodnotné informácie ohľadne plánovaných vojenských výdavkov určených pre Bundesheer. Nielen ČSSR, ale aj mocenské centrum v Moskve mimoriadne pozorne vnímalo ich zvyšovanie. Tento trend začali hodnotiť ako varovný indikátor závažnej hrozby militarizácie.

Spravodajskí analytici čs. vojenského výzvedného spravodajstva¹³ na základe viacerých zdrojov informácií¹⁴ predpokladali, že „...vojenské výdavky v roku 1969 dosiahnu výšku rádovo niekoľko stoviek miliónov Schillingov, t. j. 65 % zvýšenie oproti roku 1968...“¹⁵ V období rokov 1969 – 1974 predpokladali, že cieľom „...je dosiahnuť, aby sa organizácia a výzbroj BH priblížili požiadavkám a normám armád NATO...“¹⁶. Agentúrna sieť¹⁷ čs. vojenskej rozviedky získala relevantné informácie, ktoré konštatovali, že „...z politických dôvodov sa rakúska vláda pri vyzbrojovaní armády snaží hlavne o spoluprácu so Švajčiarskom a Švédskom...“¹⁸. Upozornili na trend nielen „...zachovania, ale aj rozšírenia stykov so štátmi NATO a hlavne s USA...“¹⁹.

Operačný agentúrny prieskum (OAPs)²⁰ zistil, že väčšina obranných stavieb mala byť vo zvýšenej miere aj naďalej budovaná v pásme plánovaného operačného smeru Brno – Viedeň – Mníchov. Agentúrne prostriedky tohto prieskumu identifikovali viacero obranných objektov v prihraničnom pásme s ČSSR a Maďarskou ľudovou republikou.²¹ Uvedený spravodajský odhad už velenie Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy považovalo za vážnu potenciálnu bezpečnostnú hrozbu a požadovalo zvýšiť spravodajské rozpracovanie Rakúska.

¹² „Agentúrny prostriedok“ – osoba z radov cudzích štátnych príslušníkov alebo občanov vlastného štátu, získaná orgánmi agentúrneho prieskumu pre agentúrnu spoluprácu s čs. vojenským výzvedným spravodajstvom.

„Agentúrny prieskum“ (Rozviedka) – druh prieskumu vojenského výzvedného spravodajstva, ktorý plnil výzvedné úlohy pomocou agentúrnych prostriedkov a kádrových príslušníkov vojenského výzvedného spravodajstva.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

¹³ „Vojenské výzvedné spravodajstvo“ – organizované získavanie a vyhodnocovanie správ o nepriateľovi v období mieru aj počas vojny, ktoré boli potrebné pre obranu ČSSR a štátov Varšavskej zmluvy. ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

¹⁴ „Zdroj informácií/prameň informácií“ – miesto výskytu alebo nositeľ informácií, ktoré sú predmetom záujmu vojenského výzvedného spravodajstva.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

¹⁵ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ „Agentúrna sieť“ – súhrn všetkých agentúrnych prostriedkov, ktoré pôsobili (pracovali) v záujmových štátoch i na vlastnom území.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

¹⁸ VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

¹⁹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

²⁰ „Operačný agentúrny prieskum“ – súčasť agentúrneho prieskumu, ktorá plnila úlohy operačného významu s cieľom spravodajsky zabezpečiť frontovú operáciu.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

²¹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

Spravodajská správa GŠ ČSLA hodnotila, že v procese výberu „...kádrov do veliteľského zboru nebolo rovnako ako v štátnom správnom aparáte dodržiavané ustanovenie štátnej zmluvy o zákaze prijímať na veliteľské funkcie bývalých nacistických dôstojníkov...“²². Agentúrne prostriedky získali množstvo poznatkov a informácií o pôsobení príslušníkov BH. Zhodli sa v konštatovaní, že „...výchova vojakov je vedená v duchu antikomunizmu so zdôrazňovaním prvkov spolupatričnosti Rakúska s kapitalistickým svetom...“²³.

Význam záujmového priestoru – Rakúsko je potrebné hodnotiť aj v spojitosti s faktom, že územie ČSSR ako susediaceho štátu s ním ležalo naprieč predpokladanej hlavnej osi každej väčšej vojenskej operácie európskeho významu. ČSSR zohrávala dôležitý význam v povojnovej Európe a vo vojensko-strategickom uvažovaní obidvoch vojensko-politických blokov. Kontakt s južným bokom bývalej Nemeckej demokratickej republiky a dôležitosť hranice s NATO ohrozovali kryt sovietskeho tzv. železného trojuholníka, ktorý bol tvorený bývalými sovietskymi baltskými republikami a časťou teritória severozápadného Ruska.²⁴ Dôležitosť Rakúska ako južného suseda ČSSR vzrástla zvlášť v súvislosti s operačným smerom Brno – Viedeň – Mníchov a vypracovaným generickým scenárom, ktorý obsahoval aj variant útoku vojsk NATO z juhozápadného smeru z územia Bavorska a čiastočne aj Rakúska. Spravodajská správa GŠ ČSLA, Operačná správa (OS) GŠ ČSLA a vojenský stratégovia Varšavskej zmluvy vyhodnotili v tomto variante potenciálnu bezpečnostnú hrozbu narušenia neutrality Rakúska a vedenia útoku proti ČSSR.

V období tzv. studenej vojny musela OS GŠ ČSLA v súčinnosti s čs. vojenskou rozvedkou viackrát prehodnotiť rizikovosť vyhodnotených operačných smerov. Vplyv na ich revidovanie mali aj konzultácie s vojenskými stratégmi VZ. V celom období od roku 1960 až do pádu režimu v novembri 1989 prechádzali hlavné európske strategické a operačné smery v „Západnom priestore vedenia bojovej činnosti“ mimo územie ČSSR. Výnimkou bol „Stredoeurópsky priestor vedenia bojovej činnosti“, ktorým prechádzalo niekoľko dôležitých strategických a operačných smerov. Medzi najdôležitejšie patrili: Praha – Plzeň – Saar a Brno – Viedeň – Mníchov. Ďalšie v poradí boli operačné smery: Norimberg – Plzeň – Praha, Linz – České Budějovice – Tábor – Praha, Krems – Jihlava – Kolín, Bayreuth – Cheb – Karlovy Vary – Žatec – Mělník a Viedeň – Přerov – Ostrava.

V súvislosti s generickým scenárom napadnutia ČSSR vojskami NATO z územia Rakúska sa za najvýznamnejší operačný smer považoval Viedeň – Přerov – Ostrava.²⁵ Operačná správa GŠ ČSLA vyhodnotila, že tento smer na štátnych hraniciach približne od mesta Znojmo po riekú Morava mal šírku asi sedemdesiat km, čo v období 60. a 70. rokov minulého storočia predstavovalo kapacitu do jednej armády (deväť divízií – pozn. M. P.). Na východ od Brna sa zužoval približne na päťdesiat kilometrov a pri prechode tzv. Moravskou bránou sa podľa dobových odhadov zužoval do pätnásť až dvadsať kilometrov širokého hrdla. Tento priestor poskytoval

²² VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

²³ Tamže.

²⁴ Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív (VÚA–VHA) Praha, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) Sekretariát ministra národnej obrany (S MNO), 1966, sign. č. 24–5/2–4.

²⁵ VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1960, sign. č. 17/7–14; ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 236, BF č. 60.

veľmi dobrú viditeľnosť na čiare Valašské Meziříčí – Hranice.²⁶ Postup útočiacich vojsk NATO z územia Rakúska mohla podľa vojenských odborníkov sťažiť rieka Dyje, ktorá v tomto úseku mala šírku štyridsať až päťdesiat metrov a jej hĺbka dosahovala 1,5 až 3 metre. Efekt prírodnej prekážky mala v jednom z vypracovaných variantov zvýšiť vypustená Vranovská priehrada.

Operačná správa GŠ ČSLA v súlade s vypracovaným a schváleným scenárom vedenia bojovej činnosti na území Bavorska vyhodnotila ako dôležitý operačný smer Brno – Viedeň – Mníchov. Vychádzal z priestoru Brno, Bratislava a Viedeň. Viedol údolím rieky Dunaj a vyúsťoval do politického a ekonomického centra nielen Bavorska, ale aj hlavného záujmového priestoru – Nemeckej spolkovej republiky (NSR).²⁷

Pravú hranicu na úseku Brno – Znojmo tvorili juhozápadné okraje Česko-moravskej vrchoviny, najvyššie vrcholy Novohradských hôr, ktoré sa nachádzali na štátnej hranici medzi ČSSR a Rakúskom. Ďalej pokračovala pozdĺž štátnej hranice ČSSR. Ostatné časti úseku ohraničovali okraje vsočiny Bayerischer Wald (Bavorský les) na severnom brehu rieky Dunaj. Pravá hranica dosiahla až úpätie pohorí Fränkischer a Schwäbischer Jura.²⁸ Ľavú hranicu vyhodnotili vojenski stratégovia z OS GŠ ČSLA ako „...priamejšiu a v celom svojom priebehu sa jasne rysuje v teréne...“²⁹. Väčšinu jej úseku tvorili severné svahy Álp.

Operačný smer vo svojej najvýchodnejšej časti, ktorú vytváral priestor medzi Brnom a južnými okrajmi Viedenskej panvy, dosahoval šírku približne stopäťdesiat kilometrov. Smerom k západu sa zužoval do úseku v šírke približne sedemdesiat až osemdesiat kilometrov. Spravodajská správa GŠ ČSLA a OS GŠ ČSLA hodnotili, že najvýhodnejšie terénne podmienky pre činnosť vojsk sa nachádzali len v pásme s rozsahom dvadsať až štyridsať kilometrov, a to na južnom brehu rieky Dunaj. Až na území NSR sa šírka pásma operačného smeru opäť zväčšovala a na úrovni Mníchova dosiahla približne sto až stodvadsať kilometrov. Hĺbku tohto operačného smeru odhadovali obidve správy od štyristo do štyristopäťdesiat kilometrov.³⁰ Predpokladali, že operačný smer Brno – Viedeň – Mníchov bude mať kapacitu pre nasadenie dvoch až troch armád.³¹

Na základe relevantných informácií, ktoré získala agentúrna sieť v záujmovom priestore – Rakúsko mohla OS GŠ ČSLA spracovať optimálny variant nasadenia vojsk. Z hľadiska konfigurácie terénu dospela k poznaniu, že v najvýchodnejšej časti operačného smeru bol povrch územia na veľkej ploche rovinný až mierne zvlhnutý a okrem lesov pozdĺž riek, značne odkrytý. Spravodajské poznatky upozorňovali, že nad tento terén vystupovali pahorky pokryté listnatými porastmi. Operačná správa GŠ ČSLA na základe týchto hodnoverných poznatkov konštatovala, že v uvedenom priestore mohli vojská dobre rozvinúť svoju činnosť.

²⁶ VÚA-VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1960, sign. č. 17/7-14; tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 18/2-44; tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 2/1.

²⁷ VÚA-VHA, f. MNO S MNO, 1967, sign. č. 24-5/1-2; tamže, f. OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40-60/11; A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855, šk. č. 157.

²⁸ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855, šk. č. 157.

²⁹ VÚA-VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40-60/11.

³⁰ Tamže, f. MNO S MNO, 1967, sign. č. 24-5/1-2; tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40-60/11.

³¹ Tamže.

Konfigurácia terénu mala podľa predpokladov „...umožňovať dobrý pohyb, organizáciu súčinnosti a manévru...“³². Odhadovala, že v jarnom období mohla vzniknúť situácia výskytu prírodných prekážok na dolných tokoch riek Dyje a Morava a v júni na rieke Dunaj. V týchto obdobiach najčastejšie dochádzalo k záplavám značného priestoru v ich okolí.

Operačná správa GŠ ČSLA musela zvažovať aj prevýšenie pohorí na území Rakúska, a to najmä Leiser Berge a Leitha Gebirge. Na základe informácií agentúrnej siete predpokladala prevýšenie týchto pohorí o približne dvesto až štyristo metrov oproti svojmu okoliu. Tento poznatok viedol k záveru, že jednotky ČSLA alebo vyčlenené vojská VZ budú dobre pozorovateľné v širokom okolí. Dobré pozorovacie podmienky poskytovali aj južné svahy Malých Karpát v okolí Bratislavy, vrchy Heinberge a okrajové vrchy na území Wiener Wald (Viedenského lesa). V prípade nasadenia vojsk v tomto priestore mala byť „...dodržiavaná prísna maskovacia disciplína a bojové zabezpečenie všetkého druhu...“³³.

Na základe spravodajských informácií mohla OS GŠ ČSLA vyhodnotiť, že optimálny priestor pre bojovú činnosť tankových a mechanizovaných vojsk sa postupne zužoval do úseku so šírkou približne od dvadsať do štyridsať kilometrov, a to najmä na južnom brehu rieky Dunaj na čiare Viedeň – St. Pölten – Wels.³⁴ Pohyb vojsk mohol podľa spravodajského odhadu spomaliť nielen priestor Waldviertel s členitým a značne zalesneným povrchom, ale aj predhorie Álp. Tieto priestory mali poskytovať vhodné podmienky pre sústredenie vojsk, skryté presuny, maskovanie a široký rozhľad pre pozorovanie. Zvlášť predhorie Álp mohlo v časti južnej hranice operačného smeru výrazne sťažiť pohyb vojsk. Spravodajská správa GŠ ČSLA na základe informácií Agentúrneho úseku vyhodnotila, že z hľadiska dosiahnutia rýchleho postupu vojsk sa tu nachádzalo málo vhodných ciest a upozorňovala na riziko „...ťažkého terénu, ktorý bude klásť vysoké nároky na vojská a bojovú techniku...“³⁵.

Západným smerom terén postupne stúpala k náhornej plošine Schwabisch – Bayerische Hochebene, ktorá sa nachádzala v nadmorskej výške štyristo až päťsto metrov. Agentúrna sieť 1. oddelenia OAPs túto náhornú plošinu charakterizovala ako „...rozsiahlou, pričom pred vstupom na ňu sa pásma činnosti vojsk v strednej časti operačného smeru zužuje...“³⁶. Uvedené pásma ohraničovali zo severu juhovýchodné výbežky vysočiny Bayerische Wald a z juhu vysočina Hausruck, ktorá podľa získaných a verifikovaných spravodajských poznatkov poskytovala „...možnosť dobrého pozorovania veľkej plochy pásma operačného smeru...“³⁷. Z hľadiska konfigurácie terénu značnú časť jej povrchu tvorila pahorkatina Niederbayerisches Hügelland s relatívnymi rozdielmi päťdesiat až sto metrov.

Operačná správa GŠ ČSLA predpokladala, že v západnej časti operačného smeru sa „... mohla činnosť vojsk rozvinúť najmä v rovine údolia rieky Dunaj, ktorá umožňuje rýchle

³² Tamže.

³³ VÚA–VHA, f. MNO S MNO, 1967, sign. č. 24–5/1–2.

³⁴ Tamže.

³⁵ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 233.

³⁶ Tamže.

³⁷ Tamže.

*dosiahnutie priestoru MÜNCHEN od severu a severovýchodu...*³⁸. Odborníci z tejto správy spoločne s vojenskými stratégmi VZ hodnotili, že náhorná plošina a nízka pahorkatina v tejto časti operačného smeru „...dovoľujú značné možnosti manévru a použitie tankových a mechanizovaných vojsk vo väčšom meradle, súčinnosti so všetkými druhmi vojsk...“³⁹.

Agentúrny úsek čs. vojenskej rozvedky vo svojich informáciách viackrát upozornil na riziko, ktoré spočívalo v tom, že uvedená časť operačného smeru poskytovala „...málo prirodzených možností protiatómovej ochrany vojsk...len pri južnej hranici operačného smeru je terén značne pokrytý morénami, jazerami, rašeliniskami, mokradami a je značne členitejší...“⁴⁰. Na základe týchto informácií rozhodla OS GŠ ČSĽA vyhodnotiť túto časť ako najmenej výhodnú pre činnosť vojsk „...zvlášť vybavených ťažkou bojovou technikou...“⁴¹.

V súvislosti s hodnotením operačného smeru vypracovala Spravodajská správa GŠ ČSĽA komplexné spravodajské hodnotenie záujmového priestoru – Rakúsko. Toto hodnotenie už malo charakter strategického spravodajstva (v modernej spravodajskej terminológii býva označené ako „BESTMAPS“⁴² – pozn. M. P.). Spravodajské informácie o tomto záujmovom priestore kládli dôraz aj na špecifické hodnotenie obyvateľstva, ktoré žilo v celom pásme operačného smeru Brno – Viedeň – Mníchov. Vojenský spravodajský analytici konštatovali, že na území Rakúska „...je najhustejšie osídlené práve pásmo operačného smeru...“⁴³. Podľa údajov čs. vojenskej rozvedky žilo v 60. rokoch minulého storočia v údolí rieky Dunaj v priemere deväťdesiatdva obyvateľov na 1 km². V zalesnenom priestore Waldviertel pri severnej hranici a v predhorí Álp odhadovala nižšiu hustotu, a to na úrovni päťdesiat až šesťdesiat obyvateľov na 1 km². Najvyššiu hustotu vykazovali priemyselné mestá Viedeň, Krems, St. Pölten, Steyer a Linz. Agentúrna sieť v záujmovom priestore mala za úlohu získavať relevantné informácie najmä z prostredia presídlencov a utečencov. Predpokladala, že v pásme operačného smeru ich v 60. a 70. rokoch 20. storočia ich mohlo žiť minimálne 200 000, a to najmä vo Viedni a Hornom Rakúsku (Oberösterreich).⁴⁴

Z hľadiska plánovania scenárov činnosti vojsk v priestore operačného smeru mali v danom období značný význam aj spravodajské informácie politického charakteru. Na základe ich analýzy sa potom vyhodnocovala politická príslušnosť obyvateľov. Vojenský spravodajský analytici dospeli k záveru, že najvyššie percento obyvateľov v pásme operačného smeru sa „...hlási k reakčnej strane Österreichische Partei a k pravicovej Socialistickej strane Rakúska.

³⁸ VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 40–60/11.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 233.

⁴¹ VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 40–60/11.

⁴² BESTMAPS je skratka zložená z prvých písmen anglických slov: Biographic Intelligence (životopisy, profilovanie lídrov), Economic Intelligence (ekonomické spravodajské informácie), Sociological Intelligence (sociologické spravodajské informácie), Transportation and telecommunications (doprava a telekomunikácie), Military – Geographical Intelligence (vojenská geografia), Armed Forces Intelligence (ozbrojené sily), Political Intelligence (politika) a Scientific and Technical Intelligence (veda a technika).

⁴³ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

⁴⁴ Tamže.

*Ku Komunistické strane sa hlási robotníctvo prevažne v priemyslových centrách St. Pölten, Krems, Steyer a Wien...*⁴⁵.

Vojenský spravodajský analytici predpokladali v komplexnej spravodajskej analýze hlavného záujmového priestoru NSR, že „...väčšina obyvateľstva je naklonená kapitalistickému režimu, zvlášť vidiecke obyvateľstvo je reakčného zmysľania...len v priestore München má určitý vplyv Komunistická strana Nemecka, ktorá však pracuje v ilegality...“⁴⁶. Operačná správa GŠ ČSLA po konzultáciách s vojenskými stratégmi z velenia a štábu Spojených ozbrojených síl VZ nakoniec dospela k názoru, že „...bojujúce vojská na tomto smere nemôžu počítať so žiadnou väčšou podporou zo strany miestneho obyvateľstva...“⁴⁷.

Spravodajská správa GŠ ČSLA musela prostredníctvom informácií z rôznych agentúrnych zdrojov získavať a poskytovať vojenským stratégom aj relevantné aktuálne údaje o komunikáciách v celom priestore operačného smeru. Využívali sa pri spracovávaní generických scenárov nasadenia vojsk nielen ČSLA, ale aj plánovaných vyčlenených síl VZ. Operačná správa GŠ ČSLA na základe spravodajských informácií konštatovala, že „...komunikačne je popisovaný operačný smer dobre zabezpečený...“⁴⁸. V procese spracovania rôznych scenárov vojenský stratégovia VZ vychádzali z faktu, že pri presunoch vojsk po cestných komunikáciách sa bude využívať najmä „...optimálny cestný ťah...“⁴⁹ Bratislava, Viedeň, Linz a Scharding, ktorý mal zo severovýchodného smeru pripojenie z Hodonína, Břeclavi a Viedne. Tento cestný ťah sa na území NSR rozdeľoval v smere na Passau, Regensburg a Ulm a viedol údolím rieky Dunaj k mestám Scharding a Mníchov.

Vojenský spravodajský analytici na základe poznatkov a informácií získaných z rôznych zdrojov agentúrnych sieťami a rezidentúrami v NSR a Rakúsku vyhodnotili, že „...dôležitým a veľmi výkonným cestným ťahom je cesta 1. triedy...“⁵⁰ Linz – Salzburg, ktorá v danom období nadväzovala na diaľnicu Salzburg, Mníchov, Augsburg a Ulm a pretínala operačný smer naprieč. Konštatovali, že cestných ťahov väčšej výkonnosti bolo v 60. a 70. rokoch 20. storočia najmä na území Rakúska málo. Odporúčali preto cesty 1. triedy vedúce z ČSSR do Viedne: 1.) Brno, Mikulov, Viedeň. 2.) Moravské Budějovice, Znojmo, Viedeň. Ďalšou variantne zvažovanou bola cestná komunikácia Dolní Dvořiště, Linz a Steyr. Podľa Operačnej správy GŠ ČSLA jej nevýhoda spočívala v tom, že „...nevedla priamym smerom, ale využívala úseky pozdĺžneho ťahu...“⁵¹, čo sa z hľadiska časového faktoru ukazovalo ako nevýhodné riešenie. Agentúrne prostriedky a príslušníci rezidentúry „Průsek“ mali v ročnom pláne požiadaviek nariadené túto cestnú komunikáciu aj naďalej monitorovať a získavať k nej relevantné informácie.⁵²

⁴⁵ Tamže, BF č. 233.

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40–60/11.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

⁵¹ VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40–60/11.

⁵² ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

Na území NSR sa podľa spravodajských informácií nachádzal dostatok kvalitných cestných ťahov. Operačná správa GŠ ČSLA a vojenský stratégovia VZ v generických scenároch vysoko hodnotili diaľnicu Ingolstadt – Mníchov a označili ju ako „...vysoko výkonnú...“, čo malo mať podľa ich predpokladov značný význam najmä z hľadiska udržania tempa postupu vojsk ČSLA a druhých sledov VZ.⁵³

Vojenská rozvedka upozorňovala na riziko cestnej siete v tejto časti operačného smeru, ktoré spočívalo v tom, že dochádzalo k značnej koncentrácii jej ťahov do miest ako napríklad Viedeň, Scharding a Mníchov. Agentúrne siete a rezidentúry v záujmových priestoroch NSR a Rakúsko získali množstvo hodnotných poznatkov a informácií aj o cestách 2. a 3. triedy. Spravodajskí analytici hodnotili, že týchto ciest je v celom pásme operačného smeru dostatočné množstvo, „...tvoria hustú sieť a sú schopné zabezpečiť dopravnú potrebu vojsk v údolí rieky DONAU, ale nedostatok stálych prechodov cez DONAU bude sťažovať rokadnu prepravu...“⁵⁴. Agentúrne prostriedky čs. vojenského výzvedného spravodajstva upozorňovali na rizikový faktor nedostatku mostov a predpokladali využitie mostov len v mestách Linz, Stein, Tulln a vo Viedni.

Dôležitý význam mala letisková sieť. Na základe spravodajských informácií mohla OS GŠ ČSLA konštatovať, že je v celom pásme operačného smeru „...výhodne rozložená a zo stálych letísk je možné podporovať operáciu v údolí rieky DONAU...“⁵⁵. V Rakúsku sa z vyhodnotených šestnástich letísk len sedem nachádzalo v pásme operačného smeru. Spravodajskí analytici označili za najvýkonnejšie letiská Viedeň – Tulln s predpokladanou pristávacou plochou 1 900 metrov a Viedeň – Schwechat s odhadovanou pristávacou plochou približne 1 650 metrov. Operačná správa GŠ ČSLA počítala s ich využitím pre prúdové lietadlá. Ďalší dôležitý letiskový uzol sa podľa spravodajských informácií nachádzal v priestore Linz – Horsching s 1 900 metrov dlhou betónovou pristávacou dráhou. Agentúrne prostriedky čs. vojenskej rozvedky dostali za úlohu získať relevantné informácie o priestore Wells, v ktorom nepotvrdené prvotné poznatky z viacerých zdrojov rôznej informačnej hodnoty predpokladali pristávaciu dráhu v dĺžke 1 500 metrov. V západnej časti operačného smeru sa agentúrna sieť zamerala aj na letisko v Salzburgu, v ktorom mala byť vybudovaná pristávací plocha v celkovej dĺžke 1 500 metrov.⁵⁶ Na konci 60. rokov minulého storočia získal Agentúrny úsek čs. vojenského výzvedného spravodajstva nové poznatky a informácie o trávnatých letiskách v priestoroch Eferding, Pocking a Glaserbach. Operačná správa GŠ ČSLA ich začlenila do kategórie „pomocných letísk“.⁵⁷ Na území NSR sa hlavné letiskové uzly nachádzali v priestore Regensburgu, v okolí Mníchova a Augsburgu.

⁵³ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855 šk. č. 157; VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40–60/11.

⁵⁴ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

⁵⁵ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855 šk. č. 157; VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40–60/11.

⁵⁶ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

⁵⁷ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855 šk. č. 157.
VÚA–VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40–60/11.

Na základe spravodajských informácií OS GŠ ČSLA analyzovala a hodnotila najvýhodnejšie obranné čiary. Vo východnej časti operačného smeru predpokladala výhodnú obrannú čiaru na východných svahoch pohoria Waldviertel a Viedenského lesa, ktoré vystupovali zo širokej roviny smerom na západ. Poskytovať mali dobré pozorovanie a ideálne podmienky na budovanie obrany.⁵⁸ Východné svahy pohoria Hausruck a juhovýchodné a južné svahy Sauerwaldu uzatvárali údolie rieky Dunaj. Spravodajské informácie potvrdili pôvodný predpoklad, že „...prehradzujú operačný smer a dávajú dobré podmienky nielen pre pozorovanie, ale aj budovanie obrany v západnej časti popisovaného smeru. Okrem toho priečne údolia prítokov rieky DONAU tvoria prirodzené a vážne prekážky a je ich možné využiť ako obranných čiar...“⁵⁹. Vojskí stratégovia na základe týchto informácií určili, že ide o rieky Enns, Salzach a Inn a pri vyústení operačného smeru rieku Isar. Z tohto dôvodu ich agentúrna sieť v záujmovom priestore musela aj naďalej monitorovať.

Československá vojenská rozvedka musela pre zabezpečenie splnenia úloh ČSLA ako frontu získavať hodnotné informácie nielen o hlavných⁶⁰, ale aj pomocných záujmových objektoch⁶¹, pretože predstavovali dôležité operačné objekty. V Rakúsku išlo o priemyselné centrá Viedeň, Hainburg, Stockerau, Siegendorf, Ems, Branau, Gmunden a Steyer. Vojskí stratégovia VZ predpokladali, že ich „...vyradením spoločne s náleziskom nafty severne WIEN a uhlia v priestore SCHRAMMBACH, GAMING, WOFSEG a SILLINGDORF, je možné úplne ochromiť priemyselný potenciál a ťažbu nafty v rakúskej časti operačného smeru...“⁶².

Vojskí spravodajskí analytici predpokladali, že podobný význam v západnej časti operačného smeru bude mať vyradenie priemyselných centier Mníchov, Augsburg a Ingolstadt. V uvedených priestoroch mali mať zvláštny význam z operačného hľadiska priemyselné centrá. Plnili aj úlohu dôležitých cestných, železničných, letiskových a spojovacích uzlov. Išlo o iedeň, Linz, Salzburg, Scharding a Mníchov.⁶³

Spravodajská správa GŠ ČSLA v hodnotení bezpečnostného prostredia operačného smeru varovala, že „...vojská musia počítať s tým, sa stretnú so značným počtom obyvateľstva s prejavujúcou nenávisťou a revanšizmom...“⁶⁴. Predpokladala, že čiastočnú podporu môžu vojská VZ očakávať len v prostredí priemyselných centier. Zdôvodnila to faktorom

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

⁶⁰ *Záujmový objekt* – objekt agentúrneho záujmu čs. vojenského výzvedného spravodajstva, v ktorom sú plnené informačné, náborové alebo organizačné úlohy.

„Hlavný záujmový objekt“ – záujmový objekt určený v danom záujmovom priestore pre agentúrny prieskum ako najdôležitejší.

ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

⁶¹ „Pomocný záujmový objekt“ – ostatné záujmové objekty využívané agentúrnym prieskumom na preniknutie na hlavný záujmový objekt, alebo na ktorých sa získavajú ďalšie významné informácie. ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

⁶² A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855 šk. č. 157; VÚA-VHA, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 40-60/11.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 526.

s ideologickým zafarbením, ktorý podľa vypracovaného variantu mal „...vznikať najmä v období nebezpečenstva novej vojny, čo následne vyvolá silný odpor širokých pracujúcich mäs a zostruje protiklady nielen vo vnútri krajín, ale aj medzi kapitalistickými štátmi...“⁶⁵.

Operačná správa GŠ ČSĽA spoločne s vojenskými stratégmi VZ vypracovala záverečné hodnotenie operačného smeru Brno – Viedeň – Mníchov. V ňom aj na základe spravodajských informácií konštatovala, že operačný smer prechádza nielen územím členského štátu VZ, ale aj neutrálnym Rakúskom a členským štátom NATO. Zásadné rozdiely v politickom systéme týchto štátov (ČSSR, NSR a Rakúsko – pozn. M.P.) mali podľa ich názoru vytvárať aj rôzne podmienky pre vedenie bojovej činnosti. Dospeli k chybnému záveru, ktorý ovplyvnila ideológia komunistického režimu. Jeho podstata spočívala v nesprávnom tvrdení, že „...v ČSSR búrlivý rozvoj všetkých odvetví národného hospodárstva dáva možnosť zabezpečiť ozbrojené sily modernou bojovou technikou, v kapitalistických štátoch v dôsledku militaristického rozvoja ekonomiky sa táto možnosť znižuje...“⁶⁶.

V rozpore s relevantnými informáciami, ktoré získali agentúrne siete čs. vojenského výzvedného spravodajstva z Rakúska a NSR sa v záverečnom hodnotení operačného smeru objavil nepravdivý ideologicky podfarbený argument, že „...zvlášť poľnohospodárstvo v týchto kapitalistických štátoch nie je schopné zabezpečiť potreby bojujúcich armád...“⁶⁷. Minister národnej obrany ČSSR Martin Dzúr po rozmiestnení sovietskej Strednej skupiny vojsk dokonca tvrdil, ekonomika NSR a Rakúska je „...úplne podriadená americkým záujmom...“⁶⁸. Uvedená zámerne vytvorená dezinformácia bola nakoniec doplnená ideologickým tvrdením, že „...táto skutočnosť bude nesporne rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovať i zámer operácie na udanom smere...“⁶⁹.

Zo zachovaných archívnych materiálov vyplýva, že vojenská koncepcia velenia Spojených ozbrojených síl VZ z roku 1965 vychádzala z predpokladu, že po obrannej fáze by plynule nadväzovala fáza ofenzívneho nasadenia tankových zväzov do dynamických operácií, zahrňujúcich veľké územia proti vojskám vopred určeného ideologického nepriateľa. Rozhodujúcim priestorom týchto operácií malo byť opäť operačné územie „Stredná Európa“, zvlášť teritórium bývalej NSR.⁷⁰ V tomto scenári sa predpokladalo aj využitie priestoru Rakúska s cieľom preniknúť do priestoru Bavorska na južnom operačnom smere.

V súvislosti s predpokladaným hlavným priestorom budúceho vojnového konfliktu mal význam aj operačný smer Brno – Viedeň – Passau – Mníchov – Basel (Bazilej) a opačne. Dokumenty operačného a spravodajského charakteru ho označujú ako tzv. mníchovský alebo alpský. Z územia západných Čiech na uvedený smer nadväzovali dva pomocné operačné smery: České Budějovice – Linz a opačne a Vimperk – Passau a opačne.⁷¹

⁶⁵ Tamže.

⁶⁶ A KV SR Bratislava, f. A Č-SA Olomouc, f. 855 šk. č. 151.

⁶⁷ Tamže.

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ Tamže.

⁷⁰ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 1/6–8.

⁷¹ Tamže, f. MNO Ka MNO ČSSR, 1985, sign. č.70128.

Vypracované operačné plány obsahujú aj variant, ktorý akceptoval neutralitu Rakúska.⁷² Vyššie uvedené operačné smery v tomto variante oddeľovala hranica: Domažlice, Gunzenhausen, Stuttgart a Saverne. Teoreticky tak vzniklo útočné pásmo pre dve „vševojskové“ armády. Územie, ktorým prechádzal operačný smer, vyhodnotila vojenská rozviedka ako vhodný pre nasadenie tankových vojsk.⁷³

Južná časť územia Bavorska (najmä vo východnej časti) a priestor Rakúska vytvárali viac prírodných prekážok. Z tohto aspektu GŠ ČSLA vypracoval variant, v ktorom uvažoval, že postup na južnom smere by mohol byť „značne nižší“, než na severnom smere.⁷⁴ Predpokladané tempo sa malo priblížiť hodnote 70 km/h. Pri určení úloh armádam počítal s ovládnutím uvedených priemyselných centier, letísk, mostov a stálych odpaľovacích zariadení zbraní hromadného ničenia. Schválený zámer spočíval v ochromení hospodárstva, narušení mobilizácie a „citelnom oslabení“ aktívnych zásob „nepriateľa“. Takto mali byť vytvorené optimálne podmienky pre rýchle rozvíjanie ďalších útočných operácií.⁷⁵

Operačná správa GŠ ČSLA v súvislosti so scenármi hrozby predpokladaného útoku vojsk NATO z územia Rakúska vypracovala v závere 60. rokov minulého storočia komplexnú analýzu možností ČSSR ako by dokázala na túto potenciálnu intencionálnu bezpečnostnú hrozbu reagovať a eliminovať ju.⁷⁶ Už v hodnotení bezpečnostného prostredia, ktoré v roku 1960 Spravodajská správa GŠ ČSLA vypracovala spoločne s OS GŠ ČSLA sa uvádzala ideologicky zdôvodnená vážna bezpečnostná hrozba „...agresívnej politiky západných imperialistov, ktorá sa zvlášť prejavuje v remilitarizácii NSR.“⁷⁷ Uvedené hodnotenie muselo byť konzultované aj na štábe a veliteľstve Spojených ozbrojených síl VZ. Následne došlo k vypracovaniu spravodajskej predikcie, že „...Československo, pri zachovaní skutočnej neutrality Rakúskom a plnenia podmienok zmluvy, je ohrozené jedine zo západu...“⁷⁸.

V polovici 60. rokov minulého storočia už čs. vojenské výzvedné spravodajstvo zaznamenávalo a vyhodnocovalo prvé vážne výstražné indikátory potenciálnej hrozby útoku z juhozápadného smeru a južného smeru. Juhozápadný vychádzal z územia Bavorska (hranica s NSR mala dĺžku tristošesťdesiatšesť kilometrov – pozn. M. P.) a na južnom smere sa predpokladal variant narušenia neutrality Rakúska na hranici v dĺžke päťstosedemdesiat kilometrov. Z južného smeru sa vojenský stratégovia obávali útoku na operačnom smere Viedeň – Ostrava cez najviac rizikový priestor tzv. Moravskej brány. Tento priestor rozdeľoval územie ČSSR na dva odlišné celky – „západný“ (na západ od čiar Opava – Brno – Znojmo) a „východný“ (na východ od čiar Český Těšín – Holešov – Bratislava).⁷⁹

⁷² Tamže, f. MNO S N GŠ ČSLA, 1985, sign. č. 9901.

⁷³ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1987, sign. č. 74602.

⁷⁴ Tamže, f. MNO Ka MNO ČSSR, 1989, sign. č. 60173.

⁷⁵ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1988, sign. č. 76631.

⁷⁶ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1960, sign. č. 17/7-14; tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 2/1; tamže, f. MNO S MNO ČSSR, 1969, sign. č. 24/4/1-29.

⁷⁷ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1960, sign. č. 17/7-14.

⁷⁸ Tamže.

⁷⁹ Tamže.

Vojenský stratégovia GŠ ČSLA a VZ vyhodnotili, že priestor tzv. Moravskej brány, ktorý tvoril prechodnú časť medzi vyššie uvedenými celkami s povodím rieky Moravy mal najčastejšie rovinný a značne odkrytý terén. Za zvlášť rizikovú časť určili jeho južnú časť, ktorá „...tvorila široký priečny prechod československým územím od severovýchodu k juhozápadu a dovoľuje činnosť a súčinnosť všetkých druhov vojsk...“⁸⁰. Celý priestor považovali za „...najvhodnejší s pomerne širokým priečnym prechodom územia...“⁸¹. V úseku západného okraja na styku s Českomoravskou vrchovinou sa nachádzal rozsiahly podzemný krasový systém – Moravský kras s jaskyňami, ktorý OS GŠ ČSLA považovala za vhodný na ukrytie civilného obyvateľstva pred predpokladaným útokom NATO s použitím jadrových zbraní. V priestore tzv. Moravskej brány pripravili plán vybudovania veliteľských stanovišť v listnatých lesných porastoch v jeho strednej časti a v lužných lesoch pozdĺž vodných tokov. Veliteľské pozorovateľne mali byť vybudované na pahorkoch vo vnútri územia a svahoch vysočín, ktoré sa nachádzali v ich blízkosti.⁸² Zvláštny charakter mal uvedený priestor pri sútoku riek Morava a Dyje, pretože terén tvorili prevažne močiare a lužné lesy. Tieto úseky obmedzovali nielen činnosť protivníka, ale súčasne obmedzovali aj pozorovanie v prípade obrany. V období záplav tento priestor vytváral podľa vojenských odborníkov optimálnu prírodnú prekážku pohybu a činnosti vojsk.⁸³

Operačná správa GŠ ČSLA v polovici 60. rokov 20. storočia v súvislosti s vypracovaným generickým scenárom narušenia neutrality Rakúska musela prehodnotiť význam rieky Moravy ako prírodnej prekážky. V tomto variante zvyšovala jej účinnosť blízkosť rieky Dunaj. Vojenský odborníci zistili, že Dunaj mal vplyv na zvyšovanie vodnej hladiny najmä v dolnom toku Moravy. Za normálneho stavu sa Morava podľa ich hodnotenia stávala prekážkou od sútoku s riekou Dyje a pri „...vyššej vode už od mesta Kroměříž, pri hĺbke 2 až 3 metre, rýchlosti prúdu 1,5 až 3 m/s a šírke od 60 do 100 metrov...vysoké vody na tejto rieke vznikajú veľmi náhle a majú ničivý rozsah v celom inundačnom území rieky...“⁸⁴. Vojenský odborníci na základe poznatkov a informácií získaných prostriedkami OAPs vyhodnotili, že rozmočenie terénu sa najčastejšie vyskytovalo v priestoroch Hohenau – Drosing, západne a juhovýchodne od Suchohradu. Nízky stav sa vyskytoval len v období mesiacov júl až október. Nevýhodou bola podľa ich názoru prehľadnosť údolia v strednom a dolnom toku, ktorú veľmi znižoval bohatý lužný porast, čo považovali za nevýhodu pre činnosť vojsk.

Na pravostrannom prítoku Moravy sa nachádzala Vranovská priehrada. Operačná správa GŠ ČSLA vypracovala aj variant vypustenia priehrady. Mal sa zrealizovať v prípade preniknutia vojsk NATO z územia Rakúska do priestoru tzv. Moravskej brány.⁸⁵ Počítali s tým, že následkom vypustenia priehrady by došlo k zaplaveniu rozsiahleho terénu na dolnom toku

⁸⁰ Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1967, sign. č. 2/1.

⁸¹ Tamže.

⁸² Tamže, f. MNO OS GŠ ČSLA, 1960, sign. č. 17/7–14.

⁸³ Tamže.

⁸⁴ Tamže.

⁸⁵ Tamže.

rieky Dyje, čo malo vytvoriť veľmi účinnú prírodnú prekážku v priestore štátnej hranice. Predpokladali, že by došlo aj k zaplaveniu údolí v celej oblasti dolného toku Moravy.⁸⁶

V generickom scenári útoku vojsk NATO z územia Rakúska vypracovala OS GŠ ČSĽA variant využitia stálych opevnení, ktoré boli vybudované od roku 1935 podľa francúzskeho vzoru. Systém opevnení síce nebol dokončený, ale vojenský odborníci predpokladali využitie „...úzkého a nesúvislého úseku v pásme 5 až 15 km pozdĺž hraníc s NSR a Rakúskom...“⁸⁷. Opevnenie, s ktorým počítali v schválenom generickom scenári sa skladalo väčšinou z pevností ľahkého typu⁸⁸, ktoré mali chrániť dôležité komunikácie do vnútrozemia. Využitých malo byť aj niekoľko opevnení ťažkého typu, ktoré sa nachádzali v priestore Znojmo – Břeclav. Variantne predpokladali aj využitie opevnenia na predmestí Bratislavy. Napriek údržbe obranných objektov ich bojová hodnota pod vplyvom poveternostných podmienok neustále klesala.

Vojenský spravodajský analytici na základe hodnoverných poznatkov OAPs upozorňovali na rizikový faktor „...rozmiestnenia nepriateľských leteckých základní na západe a juhu...“⁸⁹. Vojenský odborníci OS GŠ ČSĽA tieto informácie vyhodnotili a dospeli k záveru, že tieto základne „...určujú nebezpečné smery možného zásahu nepriateľských vzdušných síl, ktoré vzhľadom k polohe štátu môžu pôsobiť nad celým štátnym územím...“⁹⁰. Za najnebezpečnejší označili západný smer, ktorý sa zhodoval s operačným smerom Norimberg – Plzeň – Praha a juhozápadný, ktorý sa zhodoval s operačným smerom Viedeň – Přerov – Ostrava. Ostatné smery už mali byť pokryté protivzdušnou obranou susedných členských štátov VZ.

Spravodajská správa GŠ ČSĽA vo svojich produktoch upozorňovala na výstražné indikátory, ktoré spočívali „...v závažnej skutočnosti, že južná časť NSR je budovaná ako nástupný priestor pre aktívnu bojovú činnosť síl NATO na norimbersko – wroclawskom a mníchovsko – ostravskom strategicko-operačnom smere a že v tomto priestore je koncentrované jedno z hlavných zoskupení síl NATO...“⁹¹. Tento spravodajský odhad sa stal súčasťou extrémneho variantu napadnutia ČSSR z územia Rakúska. V druhej polovici 60. rokov minulého storočia už OS GŠ ČSĽA vypracovala generický scenár, v ktorom uviedla, že „...porušenie neutrality Rakúska silami NATO v prípade vojnového konfliktu, s ktorým je nutné počítať, by

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ Tamže.

⁸⁸ Posádka ľahkého opevnenia mala mať troch až piatich mužov. Hustota opevnení činila približne 0,7 až 11,3 pevností ľahkého typu na jeden kilometer. V rokoch 1952 a 1953 vybudovali vyčlenené jednotky ČSĽA na západnej a juhozápadnej hranici obranné zariadenia ako napríklad palebné zruby, palebné postavenia pre protitankové delá, mínomety, úkryty a pozorovateľne v celkovej počte asi 2 100 objektov. Generický scenár ďalej počítal s využitím vybudovaných zákopov v celkovej dĺžke tristošesťdesiatosem kilometrov, drôtených prekážok v celkovej dĺžke osemdesiatpäť kilometrov protitankových prekážok a železobetónových ihlanov v celkovej dĺžke 4 244 metrov.

⁸⁹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 60.

⁹⁰ VÚA-VHA, f. MNO OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 2/1; tamže, f. MNO OS GŠ ČSĽA, 1967, sign. č. 18/2-44.

⁹¹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 236, BF č. 60.

skomplikovalo vojenskú situáciu ČSSR...“⁹². Hlavný dôvod tohto záveru vychádzal z predikcie, že operačno-strategický smer „...by tak významne vystúpil do popredia...“⁹³.

Vojenský stratégovia VZ a vojenský spravodajskí analytici hodnotili, že poloha Rakúska je podobne ako ČSSR „...dôležitá...“. Strategický význam územia Rakúska podľa OS GŠ ČSLA a čs. vojenského výzvedného spravodajstva spočíval v jeho význame ako „...spojovacieho článku proti južným oblastiam ČSSR...“⁹⁴ zvlášť na operačnom smere Viedeň – Ostrava a tiež proti MLR na operačnom smere Viedeň – Budapešť. Generický scenár GŠ ČSLA, ktorý schválili vojenský stratégovia VZ obsahoval aj variant porušenia neutrality Rakúska. Tento scenár mohol podľa predikcie VZ vyvolať efekt „...hrubého narušenia existujúcej rovnováhy ozbrojených síl...“ v predpokladanom stredoeurópskom priestore vedenia bojovej činnosti, čo by „...vyvolalo prudkú reakciu vo vojensko-politickej oblasti...“⁹⁵. Extrémny scenár predpokladal variant, že vzhľadom na „...výkonné komunikačné ťahy, na území Rakúska a jeho zemepisnej polohe je pravdepodobné, že by územie a vzdušný priestor tohto štátu bol vojskami NATO využívaný od samého začiatku vojny...“⁹⁶.

Na základe spravodajských informácií čs. vojenskej rozviedky vypracoval GŠ ČSLA predpoklad, že so začatím vojenských operácií v priestore „...hlavného smeru stredoeurópskeho priestoru vedenia bojovej činnosti je pravdepodobné prenikanie horských jednotiek talianskej armády cez priesmyky RESTA, BRENNER, SIILLIAN a THÖRL...“ na územie Rakúska.⁹⁷ Agentúrne prostriedky operačného a strategického agentúrneho prieskumu v záujmovom priestore vyhodnotili, že najviac využívaným by bol pravdepodobne Brennerský priesmyk na rakúsko-talianskych hraniciach.

Na základe týchto informácií OS GŠ ČSLA modifikovala vypracovaný generický scenár a rozpracovala variant. Predpokladala, že cieľom preniknutia talianskych horských jednotiek bude „...zabezpečiť operačnú súčinnosť medzi stredoeurópskym a juhoeurópskym priestorom vedenia bojovej činnosti a ďalej zabezpečiť v súčinnosti s jednotkami rakúskej armády nástupný priestor vojsk NATO proti ČSSR a MLR...“⁹⁸. V tomto variante mal BH s najväčšou pravdepodobnosťou plniť úlohy len na území Rakúska. Predpoklad vychádzal zo spravodajského hodnotenia, že limitujúcimi faktormi nasadenia jednotiek BH mimo rakúske územia mali byť „...počty vojakov a bojová hodnota...“⁹⁹. Vojenský stratégovia VZ predpokladali, že BH bude mať za úlohu „...spomaliť postup vojsk Varšavskej zmluvy a zabrániť im v ovládnutí dôležitých oblastí a objektov krajiny do príchodu vojsk NATO, alebo do doby, keď by iniciatíva na fronte prešla plne do rúk velenia NATO...“¹⁰⁰.

⁹² VÚA–VHA, f. MNO S MNO ČSSR, 1969, sign. č. 24/4/1–29.

⁹³ Tamže.

⁹⁴ Tamže.

⁹⁵ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234; VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

⁹⁶ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

⁹⁷ VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

¹⁰⁰ VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

Ďalší variant, ktorý vypracovala OS GŠ ČSLA hodnotil, že BH nepredstavuje „...významného činiteľa, i keď jeho nasadenie v hornatom a ženíjne vybudovanom teréne by sa mohlo stať na jednotlivých smeroch vážnou prekážkou ovplyvňujúcou činnosť vojsk Varšavskej zmluvy...“¹⁰¹. V eskalácii vojnového konfliktu variant predpokladal posilňovanie zväzkov Rakúska so „Západom“, čo malo viesť podľa spravodajského odhadu čs. vojenskej rozviedky „...k oslabeniu jeho neutrality...nie je však možné predpokladať, že by sa rakúska vláda oficiálne zriekla vojenskej neutrality...“¹⁰². Tento predpoklad vojenski spravodajski analytici zdôvodnili argumentom, že vývoj medzinárodných vzťahov na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia vyvolal stav, že „...na zásadnej zmene nemajú záujem ani západné mocnosti...“¹⁰³.

Štáb a velenie Spojených ozbrojených síl VZ poskytl v na začiatku 70. rokov 20. storočia OS GŠ ČSLA informáciu o pripravenosti síl a prostriedkov NATO, ktoré mali byť dislokované v „Stredo-európskom priestore vedenia bojovej činnosti“. Táto komplexná informácia bola vypracovaná na základe spravodajských informácií vojenských rozviadok jednotlivých členských štátov VZ. V uvedenom priestore vedenia bojovej činnosti predpokladali, že v 1. strategickom slede vojsk NATO by sa mohlo sústrediť takmer tridsať plne bojaschopných divízií. Tieto mali údajne podľa hodnotenia velenia NATO „...postačiť na začatie nielen konvenčnej, ale aj obmedzenej a všeobecnej jadrovej vojny...“¹⁰⁴. Komplexná informácia obsahovala aj spravodajský odhad, ktorý uvádzal, že v tomto európskom priestore už v 70. rokoch 20. storočia malo byť dislokovaných dvadsaťdeväť divízií. Vojenské rozviadky členských štátov VZ ich identifikovali ako tri pešie, osemnásť mechanizovaných, päť obrnených a tankových, jednu horská a dve vzdušné výsadkové divízie s celkovým počtom asi 7 700 tankov a 5 300 diel a mínometov.¹⁰⁵ Z uvedených divízií malo byť podľa spravodajských odhadov devätnásť naplnených na úrovni 75 až 100 % početných stavov a desať naplnených na 55 až 70 % početných stavov.¹⁰⁶

V súvislosti s vypracovaním generického scenára útoku vojsk NATO proti ČSSR s variantom narušenia neutrality Rakúska musela Spravodajská správa GŠ ČSLA spolu s OS GŠ ČSLA vypracovať aj variant použitia všetkých druhov vzdušných výsadkov.¹⁰⁷ V hodnotiacom dokumente predpokladali, že taktické výsadky budú pôsobiť vo frontovom pásme v hĺbke do päťdesiat kilometrov. Vo vzťahu k ČSSR mali podľa spravodajských informácií plniť tieto špecifické úlohy: ovládnuť pohraničné priečhody v momente vypuknutia vojnového konfliktu, ovládnuť dôležité terénne celky a úseky jednotlivých obranných postavení v prihraničnom priestore s cieľom narušiť zaujímanie krytia štátnej hranice jednotkami Pohraničnej stráže a zabezpečiť rýchly prechod „prvosledových“ divízií na územie ČSSR.¹⁰⁸

¹⁰¹ Tamže.

¹⁰² ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 234.

¹⁰³ Tamže.

¹⁰⁴ Tamže.

¹⁰⁵ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 236, BF č. 60; VHA Bratislava, f. 0368, šk. č. 9.

¹⁰⁶ ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 236, BF č. 60.

¹⁰⁷ Vojenské doktríny členských štátov NATO, ktoré získala čs. vojenská rozviadka uvádzali tieto: taktické, takticko-operačné, operačno-strategické, vzdušné výsadkové prepady a výsadky zvláštneho určenia.

¹⁰⁸ VHA Bratislava, f. 1058, šk. č. 5.

V súvislosti so scenárom útoku vojsk NATO z juhozápadného a variantne aj južného smeru sa predpokladalo, že „...*tento druh výsadek bude v pásme proti ČSSR najčastejší...*“¹⁰⁹.

Generálny štáb ČSLA na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia predpokladal, že budúci vojnový konflikt rozpúta NATO a mal to byť konflikt medzi „...*dvomi protikladnými svetovými spoločenskými systémami – kapitalizmom a socializmom...*, v ktorom by došlo k najkrutejšiemu globálnemu stretu mnohomiliónových koalíčných zoskupení ozbrojených síl. V jeho priebehu sa bojujúce strany budú snažiť nasadiť všetky druhy zbraní a bojovej techniky...“¹¹⁰. Jeho charakteristickými rysmi mala byť: maximálna rozhodnosť, vysoká koncentrácia, dynamickosť a ničivý charakter vojenskej činnosti, globálny priestorový rozmer zahrňujúci celé územia konfliktných strán, zničenie významných hospodárskych objektov s vysokými stratami civilného obyvateľstva a príslušníkov ozbrojených síl obidvoch strán, ostrý boj o získanie a udržanie strategickú iniciatívy, náhle a časté zmeny situácií a spôsobov vedenia bojovej činnosti.¹¹¹

Vojenská rozvedka ČSLA mala v rámci VZ určenú úlohu „...*podieľať sa podstatnou mierou na zabezpečení pred náhlym napadnutím...*“¹¹². Prioritne musela nepretržite v dvadsaťštyri hodinovom cykle získavať a vyhodnocovať informácie indikujúce potenciálnu hrozbu vojenskej agresie z určených záujmových priestorov. Hlavné „sily a prostriedky“ čs. vojenského výzvedného spravodajstva sústredili svoju činnosť na spravodajsky vyhodnotené rozhodujúce operačné smery a záujmové štáty. Hlavným záujmovým priestorom sa stalo „Západné Nemecko“. Pôsobila tu aj väčšina agentúrnych prostriedkov strategickú a operačnú rozvedky. V dôsledku dôležitosti tohto priestoru sa aj pod tlakom štábu a velenia Spojených ozbrojených síl VZ zvyšoval význam Rakúska ako pomocného záujmového priestoru.¹¹³

Spravodajskí analytici čs. vojenskej rozvedky od začiatku 60. rokov 20. storočia začínali čoraz viac upozorňovať na silnejúci trend „pripútania sa“ Rakúska k tzv. Západnému bloku a „odpútavania sa“ od neutrality. Tento trend mal byť podľa ich názoru zavŕšený na začiatku 90. rokov tohto storočia, a to najmä formou otvorenia sa NSR.¹¹⁴ Spravodajská predikcia analytikov obsahovala aj variant, že NSR bude zvyšovať „...*zasahovanie do vnútornej a zahraničnej politiky Rakúska...*“¹¹⁵. V tejto súvislosti varovali pred nárastom hrozby „velkonemeckého nacionalizmu“, čo mohlo podľa nich viesť k narušovaniu až zhoršeniu bilaterálnych vzťahov s „...*ideologicky nepriateľskou ČSSR...*“¹¹⁶. K tomu podľa získaných

¹⁰⁹ Tamže.

¹¹⁰ Tamže.

¹¹¹ Tamže.

¹¹² ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 36 „Plán opatrení agentúrneho prieskumu na rok 1970“.

¹¹³ „Pomocný záujmový priestor/štát“ – je územie cudzieho štátu, ktorý je využívaný na plnenie agentúrnych úloh v hlavných záujmových priestoroch v prospech vojenského výzvedného spravodajstva. ABS Praha, f. ZSGŠ, Agentúrna terminológia. 1983.

¹¹⁴ Tamže, BF č. 153.

¹¹⁵ Tamže.

¹¹⁶ Tamže.

poznatkov mala výrazne prispievať najmä „poaugustová emigrácia“, ktorú „...využívali v ideologickom pôsobení voči ČSSR spravodajské služby najmä USA a NSR...“¹¹⁷.

Z hľadiska hodnotenia agentúrnej situácie v Rakúsku sa spravodajské služby členských štátov VZ zhodli v tom, že od polovice 60. rokov 20. storočia začal trend úzkej spolupráce rakúskej spravodajskej komunity¹¹⁸ najmä so spravodajskými službami NSR, USA, Veľkej Británie a Francúzska. Konštatovali, že „...napriek zákonnej úprave poskytujú rakúske špeciálne služby nepriateľským rozviednym a kontrarozviednym orgánom pomoc pri rozpracovávaní operatívnych prípadov a akcií...“¹¹⁹. Predpokladali, že značnú časť spravodajských informácií poskytovali najmä západonemeckej BND¹²⁰ a americkej CIA.

Zvlášť od polovice 60. rokov minulého storočia sa Rakúsko stalo nielen pre čs. vojenskú rozvedku, ale aj pre vojenskú spravodajskú komunitu VZ dôležitým záujmovým priestorom. Od konca 60. rokov 20. storočia sa kontinuálne zvyšoval spravodajský význam Rakúska. Dôvod spočíval v tom, že začalo byť čoraz intenzívnejšie využívané čs. vojenskou rozvedkou v budovaní nielen agentúrnej siete, ale aj „siete samostatných agentov“. Tieto siete zamerali svoju činnosť na preniknutie do určených hlavných záujmových objektov v NSR.

Náčelníci vojenských spravodajských služieb generálnych štábov ozbrojených síl VZ na pravidelnej ročnej porade v roku 1969 dospeli k zhode, že USA a ich spojenci zapracovali do strategického zámeru a operačných plánov scenár „neočakávaného a náhleho rozpútania všeobecnej vojny“. Mal nasledovať bezprostredne po predchádzajúcej utajenej prípravnej fáze. Hodnotili, že faktor prekvapenia by sa stal len jednou z hlavných podmienok víťazstva v budúcom vojnovom konflikte. Predpokladali, že mu bude predchádzať kratšie obdobie napätia.¹²¹ Rozhodli, že zvýšené úsilie monitorovania a vyhodnocovania varovných indikátorov bude potrebné koncentrovať práve na toto obdobie (dobové dokumenty používajú aj pojmy „znaky“, „príznyky“, „výstražné“ alebo „kritické“ indikátory – pozn. M. P.). Nevylučovali ani scenár aplikovania globálnej stratégie klamania formou tzv. krízových

¹¹⁷ Spravodajská komunita ČSSR monitorovala v Rakúsku najmä Z. Mlynára, B. Levčíka, P. Janýra, I. Medka, D. Vaněčkovú, J. Němca, Z. Brettschneiderovú, A. Hrabovca a ďalších. Za organizačnú formu emigrantov považovali Kultúrny klub Čechov a Slovákov v Rakúsku. ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 153.

¹¹⁸ Časť príslušníkov spravodajskej komunity Rakúska mala podľa relevantných poznatkov absolvovať rôzne špeciálne kurzy najmä v USA, NSR a vo Veľkej Británii.

Civilná rozvedka ČSSR (I. Správa ŠtB) sa prioritne zamerala na Spolkové ministerstvo vnútra (BMfI) a jeho najdôležitejšie zložky: STAPO – Skupina II/C („štátnopolicajná“ služba) a KRIPO – Skupina II/D BMfI („kriminálno-policajná“ služba). ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 153.

¹¹⁹ Do konca 80. rokov minulého storočia platila v Rakúsku zákonná úprava, že bezpečnostné orgány mohli stíhať len tie prípady špionáže, ktoré smerovali proti rakúskym záujmom. ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 153.

¹²⁰ Podľa informácií vojenských rozvedok členských štátov VZ mala byť najaktívnejšia spolupráca s BND. Rezidentúra BND bola legalizovaná na Zastupiteľskom úrade NSR. Rezident mával podľa poznatkov čs. vojenskej rozvedky legalizačné krytie väčšinou ako radca politického oddelenia zastupiteľského úradu. ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 153.

¹²¹ Holsti teoreticky rozpracoval problematiku konfliktov. Napätie (tenzia) je jedným z kľúčových znakov konfliktu, pretože je v ňom vždy prítomné. Identifikovať zdroj napätia je mimoriadne náročné, ale dôležité. Jeho správna identifikácia je tzv. predispozíciou každého konfliktu.

manévrov. Jej predpokladaná podstata mala spočívať v tom, že USA a ich spojenci v snahe „...rozptýliť pozornosť rozviedok socialistického tábora...“¹²² vyvolajú v rôznych oblastiach sveta napätie premenlivej intenzity.

Pomocný záujmový priestor – Rakúsko využívalo čs. vojenské výzvedné spravodajstvo nielen na náborovú činnosť, ale aj na prenikanie do hlavných záujmových objektov na území NSR. Z tohto hľadiska plnilo úlohu dôležitého záujmového priestoru. V tomto priestore pôsobil operačný agentúrny prieskum a strategický agentúrny prieskum. Obidva mali odlišné zameranie, svoje agentúrne siete a zásadne odlišné typy rezidentúr, ktoré budovali a riadili.

Operačný agentúrny prieskum mal vo svojom zameraní určené pásmo, ktoré zasahovalo do Rakúska, prechádzalo časťou NSR a Francúzska. V takto geograficky vymedzenom priestore mal za úlohu budovať agentúrne siete. Spojenie zabezpečovali najmä „agenti – chodci“. Súčasne pripravoval na domácom území agentúru, ktorá mali byť v prípade vojny nasadzované s krátkodobými agentúrnymi úlohami do tyla nepriateľa. Záložné agentúrne siete (v roku 1959 sa používal pojem „vojnová sieť“ – pozn. M. P.) budoval na území NSR, Rakúska a Francúzska. Do týchto sietí zaradil deväťdesiatdeväť spolupracovníkov. Hlavné ústredie uvedený stav hodnotilo ako „úplne nevyhovujúci“, pretože vybudované agentúrne siete nedokázali pokryť nariadené hlavné a pomocné záujmové objekty.

Strategický agentúrny prieskum mal podľa nariadenia vykonávať výzvednú činnosť vo všetkých záujmových kapitalistických štátoch, a to z legálnych pozícií. „Operatívni pracovníci – legalizanti“, ktorých oddelenie priamo riadilo pôsobili v záujmových priestoroch ako príslušníci úradu vojenského pridelenca pod krytím ministerstva zahraničných vecí, ministerstva zahraničného obchodu a iných organizácií, ktoré mali v zahraničí svojho zástupcu.

V mierovom období rozsah objektov informačného pokrytia OAPs geograficky vymedzovala hĺbka priestoru štátnych hraníc NSR s Francúzskom. V predpokladanom variante vzniku vojnového konfliktu medzi a NATO a VZ to už bola celá hĺbka priestoru určeného pásma až po pobrežie ohraničené kanálom La Manche na francúzskej strane.

Spravodajská správa GŠ ČSLA mala až do pádu vládnuceho režimu v ČSSR vypracovaný spravodajský odhad, v ktorom s vysokou pravdepodobnosťou predpokladala, že „Stredoeurópsky priestor vedenia bojovej činnosti“ bude pre NATO rozhodujúcim, a to vzhľadom k vplyvu a cieľom NSR. Zvlášť obdobie vrcholiacej „berlínskej“ a „karibskej“ krízy dalo zásadný impulz na monitorovanie a vyhodnocovanie varovných (výstražných) indikátorov hrozby vzniku náhleho vojnového konfliktu alebo hrozby príprav náhleho vojenského napadnutia. Tieto indikátory monitorovala a vyhodnocovala aj civilná rozviedka a samozrejme spravodajská komunita členských štátov VZ. V roku 1963 ich zahrnula do programu označovanom ako „Index náhleho napadnutia“. Participovala na ňom aj Spravodajská správa GŠ ČSLA. Vo vypracovanej koncepcii, ktorej garantom bol Agentúrny úsek sa tieto indikátory mali monitorovať najmä v hlavnom záujmovom priestore – NSR. S jeho významom sa logicky zvyšovala aj dôležitosť územia Rakúska.

¹²² ABS Praha, f. ZSGŠ, BF č. 60 „Koncepcia výstavby operačného agentúrneho prieskumu v rokoch 1985–1990“.

V schválenom generickom scenári predpokladaného vojnového konfliktu mala hlavná záťaž agentúrneho prieskumu prejsť na operačnú agentúrnu rozvedku. Z hľadiska zámeru získať relevantné informácie a v reálnom čase ich poskytnúť oprávneným adresátom musel vojenský agentúrny prieskum už v mierovom období budovať početne obmedzenú, ale cieľavedome rozloženú a vysoko hodnotnú sieť exponovaných agentov na hlavných objektoch záujmových priestorov. Jedným z nich bolo až do konca roka 1989 aj Rakúsko. Na podmienky vojnového konfliktu sa pripravoval aj strategický agentúrny prieskum a budoval v hlavných a pomocných záujmových priestoroch aktívne siete oficiálnych a polooficiálnych orgánov a spolupracovníkov. Prioritne malo ísť o zachytenie a overenie príznakov hrozby náhleho napadnutia s využitím vzťahov prostredníkom na prominentných informátorov.

Operačný agentúrny prieskum sa zamerával viac na agentov „na objekte“, či v jeho blízkosti. Išlo napríklad o agentov – pátračov a agentov – chodcov. V pomocnom záujmovom priestore – Rakúsko budovalo Hlavné ústredie ako zálohu pre variant vzniku vojnového konfliktu časť čo najlepšie konšpirovaných agentúrnych prostriedkov „na právach miestnych občanov“. Ich úloha spočívala v zaistovaní potrebného rozsahu požadovaných informácií najmä z vojensko-politickej oblasti. Priestorovo ich určilo do pravdepodobného priestoru vedenia bojovej činnosti ČSLA, a to prioritne na územie NSR a Francúzsko a časť na Rakúsko.

Generický scenár vojnového konfliktu, na ktorom participovala aj Spravodajská správa GŠ ČSLA počítal, že v priestore vedenia bojovej činnosti v NSR, Francúzsku a Rakúsku budú pôsobiť agentúrne prieskumné prostriedky. Tieto mali nahradiť straty v agentúrnych sieťach, ktoré by boli prirodzeným dôsledkom zásadne zmenenej situácie a stratou možností mnohých prostriedkov. Napríklad strata legálnych a čiastočne legálnych kontaktov, prechod agentov a spolupracovníkov do vojenskej služby, straty v dôsledku predpokladaných jadrových úderoch a zásahoch kontrarozvedky.

Agentúrne prieskumné prostriedky mohli byť v schválenom variante nasadené súbežne so začatím vojnových operácií ČSLA a vyčlenených vojsk VZ. Limitujúcim faktorom ich plánovaného nasadenia boli jadrové údery VZ. Tieto agentúrne prostriedky mali určenú ako prioritnú úlohu získavať hodnotné informácie výlučne vojenského charakteru. V súvislosti s plánovanou činnosťou uvedených agentúrnych prostriedkov začal Agentúrny úsek už v mierovom období budovať tzv. záchytné oporné body. Išlo o vybudovanie siete spoľahlivých a preverených prostriedkov s prioritnou úlohou poskytnúť v krajnej situácii príslušníkom skupín dočasné krytie, materiálnu, technickú, dokladovú pomoc a zorientovať v záujmovom priestore. Malo ísť o doplnkovú agentúrnu sieť.

Hlavné ústredie predpokladalo, že v prípade vojnového konfliktu nastane stav, kedy nebude možné zaužívaným spôsobom riadiť prostriedky agentúrneho prieskumu, či už na úrovni strategickú alebo operačnú z legálnych alebo čiastočne legálnych pozícií. Z tohto dôvodu vypracovalo variant, že riadiacu činnosť by prevzali nelegáli (ilegalisti), ktorí žili na právach miestnych občanov alebo občanov z radov tzv. vítaných cudzincov (spojencov a neutrálnych štátov). Nakoniec odmietlo variant využívania neutrálnych štátov k riadeniu agentúrnych prostriedkov, pretože sa obávalo zbytočne zdĺhavého procesu a neakceptovanej miere rizika aj pri dobrých legendách. V prípade straty možností agentúrnych prostriedkov

operačnej alebo strategickej rozvedky bol vypracovaný variant nasadenia agentúrnych chodeckých skupín. Tieto už v mierovom období cvičili prenikanie do záujmových priestorov, prieskumnú činnosť v nich a poznávali hlavné záujmové objekty, ktoré by monitorovali počas vojnového konfliktu. Skupiny cvičili aj v celom priestore Rakúska.

Hlavné ústredie považovalo agentúrne chodecké skupiny za najoperatívnejší a najúčinnější prostriedok vojenského OAPs bezprostredne pred začatím vlastných bojových operácií a počas ich priebehu, a to až na celú hĺbku predpokladaného priestoru vedenia bojovej činnosti. Ich činnosť mala byť koordinovaná vojskovými prieskumnými prostriedkami, ktorými disponovali spravodajské súčasti frontu a armád. V súvislosti s predpokladaným variantom vypuknutia vojnového konfliktu museli byť pripravené na aktivovanie v časovej postupnosti rôzne druhy agentúrneho prieskumu – agentúrna sieť v záujmovom priestore, agentúrne chodecké skupiny (pôsobili v hĺbke sto až sto päťdesiat kilometrov – pozn. M. P.), agentúrne prieskumné skupiny, skupiny špeciálneho určenia, diverzné oddiely a rezidentúry záložných agentúrnych sietí. Zámer spočíval v tom, aby v období začatia bojovej činnosti postupne pokryli priestory rozmiestnenia hlavných prostriedkov predpokladaného protivníka v súlade s usporiadaním jeho operačnej zostavy v období vojnového konfliktu.

Legálne rezidentúry v záujmových priestoroch fungovali ako hlavný výkonný orgán oddelenia strategického prieskumu. Jednou z nich bol aj typ zmiešanej rezidentúry „Prúsek“. Personálne otázky rezidentúr riešili náčelníci všetkých stupňov. Do tohto procesu zainteresovali aj príslušné politické a stranické orgány. V závere 60. rokov 20. storočia začalo Hlavné ústredie vyvíjať enormný tlak na vybudovanie nových legálnych rezidentúr, nelegálnych rezidentúr a zmiešaných rezidentúr v záujmových priestoroch. Nelegálne rezidentúry na rozdiel od legálnych nemali krytie oficiálnych úradov ČSSR. Najčastejšie išlo o diplomatické, obchodné zastupiteľstvá, novinárske centrály, misie rôzneho charakteru a iné. V období vzniku mimoriadnej situácie a vojnového konfliktu mali byť vytvárané vojnové agentúrne rezidentúry. Nelegálne rezidentúry sa stali jedným z najúčinnějších a základných prostriedkov čs. vojenského výzvedného spravodajstva pre získavanie hodnotných informácií nielen v mierovom období, ale aj vojnového konfliktu. Tieto rezidentúry pôsobili v každom záujmovom štáte, a to nezávisle na charaktere diplomatických a iných oficiálnych vzťahov s ČSSR. Limitujúcim faktorom nebolo ani to, či tieto štáty boli neutrálne alebo „vojensky nepriateľské“.

Význam NSR a Francúzska ako hlavných záujmových priestorov a Rakúska ako záujmového priestoru sa prejavil aj v koncepcii výstavby a použitia záloh. Prvé oddelenie Spravodajskej správy GŠ ČSLA začalo na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia budovať zálohy rôznych kategórií. Prioritne to boli spolupracovníci schopní kedykoľvek na ilegálne nasadenie na falzifikáty do určeného záujmového priestoru. Najčastejšie sa využívali na krátkodobé plnenie úloh. Ďalšiu kategóriu tvorili spolupracovníci schopní ilegálneho nasadenia ako „nelegáli“ na dlhodobé plnenie úloh. Dôležitú úlohu plnili aj spolupracovníci schopní legálneho nasadenia v krátkej dobe alebo dlhodobom časovom horizonte. Podstata zámeru budovania záloh spočívala v zabezpečení splnenia organizačných úloh v riadení a v budovaní agentúrnej siete v akýchkoľvek variantoch situácie. Zálohy mali za úlohy plniť aj informačné úlohy, ktoré nedokázala pokryť sieť agentov. Prioritou aj naďalej zostalo budovanie siete samostatných agentov. V tejto súvislosti zálohy fungovali len ako náhradné riešenie.

BOŘIVOJ ŠVARC, SPOLUAUTOR „MEMORANDA 68“

Bronislav Prokop

Úvodem

Bořivoj Švarc byl nesmírně aktivní, bystrý a inteligentní člověk, který prosazoval nedogmatické pojetí a řešení mezinárodně politických otázek evropské bezpečnosti a intenzivně se věnoval problematice vojenské politiky západních velmocí. Systematicky rozvíjel své již tak široké znalosti a neopomíjel ani zcela nezbytné studium světových jazyků. Měl smysl pro koncepční práci, což následně vyústilo v četné publikační výstupy. Byl spoluvůrcem Memoranda třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie, která si kladla za cíl formovat a konstituovat československé zájmy v oblasti vojenství.¹ Život a odkaz Bořivoje Švarce je velmi inspirativní, a proto si bezesporu zaslouží nejen být připomenut, ale i následován.

Mládí Bořivoje Švarce a jeho počátky na Vojensko-politické akademii

Bořivoj Švarc se narodil 10. prosince 1928 v Královci, v okrese Rakovník, do rodiny učitele na obecné škole. Otec Bořivoj Švarc měl nestálou povahu, kterou svíraly každodenní starosti o práci a uživení rodiny. To negativně dlouhodobě ovlivňovalo celou rodinu.² Matka Alžběta, rozená Dědková, byla ženou v domácnosti.³ Bořivoj Švarc měl dva sourozence, staršího bratra Zbyňka, který později pracoval na zahraničním oddělení ministerstva školství a mladší sestru Martu, která tragicky zemřela v mladém věku na srdeční vadu.⁴

Bořivoj Švarc, poté co ukončil základní vzdělání v roce 1943, pracoval jako učeň v prádelně a tkalcovně firmy Baťa. Po dvouletém vyučení byl v roce 1945 povolán do zákopů 2. světové války, konkrétně na jižní Moravu. Odtud však brzy uprchl a osvobození vlasti v květnu roku 1945 prožíval v Nepomuku. Po válce se vrátil do Otrokovic, kde se však všestranně skloňovalo zrušení textilní výroby, což bylo důvodem, proč se rozhodl odejít studovat

¹ Zkráceně „Memorandum 68“, jež bylo zasláno náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclm prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako příspěvek k tvorbě základních dokumentů pro XIV. sjezd KSČ. Podrobněji: Stanislav POLNAR – Bronislav PROKOP, „*Memorandum 68*“ v kontextu československého strategického myšlení 60. let. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 33/2019/2.

² Vojenský ústřední archiv – Správní archiv (VÚA-SA) AČR Olomouc, osobní spis Bořivoj Švarc. Doplňkový materiál. Zápis o přijímací zkoušce, Praha, 24. 9. 1962.

³ VÚA-SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Stranický posudek na s. Švarc Bořivoje, Praha, 15. 10. 1957.

⁴ VÚA-SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Doplňkový materiál. Životopis. Praha, 13. 6. 1956, s. 2–3.

odbornou textilní školu do Liberce. Studium v severních Čechách probíhalo následně v letech 1945–1947 a během studií se sblížil se stranou tak, že po absolvování stranického školení určeného pro studenty vstoupil roku 1947 do Komunistické strany Československa. Následně mezi léty 1947–1949 působil v různých orgánech Československého svazu mládež (ČSM). Na podzim roku 1948 se stal okresním tajemníkem ČSM v Jablonci a o rok později členem předsednictva krajského výboru ČSM. Téhož roku byl přijat do státního přípravného kurzu se záměrem studovat historické vědy. V srpnu roku 1950 odmaturoval a krátce poté se stal posluchačem Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV)^{5/6}, oboru obecné dějiny. Po její reorganizaci v roce 1952 byl přijat na fakultu mezinárodních vztahů, kde promoval v roce 1954 jako právník směru diplomatického.⁷ Po promoci pracoval Bořivoj Švarc až do roku 1956 jako politický pracovník (konzultant na úseku mezinárodních vztahů) na Městském výboru KSČ v Praze.⁸

Z osobního života stojí za zmínku jeho sňatek roku 1952 se slečnou Helenou, rozenou Kučerovou, která v té době ještě studovala a následně působila jako asistentka na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity.⁹ V roce 1955 se manželům Švarcovým narodil jejich jediný potomek, syn Bořivoj.¹⁰ Rodina Švarcova neměla vlastní bydlení, a z tohoto důvodu žila u manželčiny rodičů, manželů Kučerových v Praze 2, na Gottwaldově nábřeží.¹¹

V roce 1956 Bořivoj Švarc vstoupil do Československé lidové armády (ČSLA) jako poručík, poté absolvoval půlroční stáž u vojsk¹² a od listopadu téhož roku zastával pozici učitele v hodnosti poručíka na Katedře dělnických hnutí a mezinárodních vztahů na Vojenské politické akademii Klementa Gottvalda (VPA KG). Tam umně těžil ze svých vynikajících jazykových znalostí němčiny, ruštiny, angličtiny a částečně i polštiny.¹³ Již o rok později byl jmenován do hodnosti nadporučíka¹⁴ a profesně se věnoval zejména otázkám zahra-

⁵ Podrobněji k rozboru instituce viz Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1948–1953)*. Gaudeamus, Hradec Králové 2010, s. 49–59. (dostupné elektronicky: https://www.academia.edu/5172496/Vysok%C3%A1_%C5%A1kola_politick%C3%BDch_a_hospod%C3%A1%C5%99sk%C3%BDch_v%C4%9Bd_1948_1953 [citováno k 5. prosinci 2021]).

⁶ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Návrh na jmenování zástupce velitele prorektora pro vědeckou činnost. 27. 5. 1968.

⁷ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. MNO, Praha, 2. 10. 1956, s. 2–3.

⁸ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Posudky a hodnocení. Návrh na přijetí za důstojníka z povolání, Praha, 8. 8. 1956.

⁹ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Doplňkový materiál. Životopis. Praha, 13. 6. 1956, s. 2–3.

¹⁰ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Doplňkový materiál. Žádost o přijetí za důstojníka z povolání. MNO, Praha, 5. 11. 1956.

¹¹ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Posudek na s. Bořivoje Švarce žádaným vojenským velitelstvím, Praha 6. 7. 1956.

¹² V osobním spise jsou na dvou místech explicitně uvedeno, že tuto půlroční stáž u vojsk absolvoval na domovské katedře.

¹³ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Zhodnocení. VPA, Praha, 9. 10. 1957.

¹⁴ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Hodnocení k ustanovení do funkce staršího učitele. VPA: Praha, 8. 10. 1958.

niční politiky Sovětského svazu a ostatních států socialistického bloku, v nichž hledal hlubší souvislosti a vyvozoval obecné zákonitosti.¹⁵ Následně byl v roce 1959 povýšen do hodnosti kapitána a primárně se specializoval na západoněmeckou problematiku, což se prakticky projevilo v řadě jeho publikačních výstupů.¹⁶

Na cestě k Memorandu

Od roku 1961 zastával kapitán Švarc akademickou pozici samostatného vědeckého pracovníka vědeckého a výzkumného pracoviště pro otázky západoevropského militarizmu na VPA KG. Do tohoto období patří i autorova ucelená publikace, která vyšla pod názvem 15. zasedání Valného shromáždění (VS) OSN. Cílem tohoto bibliografického soupisu bylo podat přehled o nejdůležitějších materiálech ze všeobecné rozpravy 15. zasedání VS OSN, které se konalo v období mezi 20. září a 17. říjnem 1960.¹⁷ Dle Švarcova závěrečného zhodnocení tato každoroční významná událost zaostala za očekáváním. Valné shromáždění nepřivedlo rozpad kolonialismu, ani nedalo podnět ke vzniku lidové Číny a socialistické soustavy.¹⁸ Ve své specializaci úspěšně obhájil svoji kandidátskou disertační práci v roce 1966 v oboru historických věd, která se zabývala mezinárodní politikou NSR.¹⁹ Téhož roku byl jmenován do hodnosti majora. O rok později byl major Švarc odborně povýšen a poté zastával významnou akademickou pozici – vedoucího vědeckého pracovníka – vědeckého tajemníka Vojenského ústavu evropské bezpečnosti.²⁰

Systematicky a dlouhodobě se věnoval mocenské a vojenské politice od konce 2. světové války, pečlivě a do detailu analyzoval vzájemné vztahy mezi jednotlivými členskými státy Severoatlantické aliance a současně predikoval scénáře jejího vývoje. V kontextu tehdejšího klíčového problému, tzv. jaderné krize Atlantického paktu, poukázal na dvě protichůdné tendence, které se staly zdrojem rozporů mezi západními spojenci²¹, vzniku monopolu strategického rozhodování USA versus úsilí některých evropských velmocí o obnovu strategické samostatnosti.²² A to přesto, že NATO bylo od počátku formováno

¹⁵ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Hodnocení k návrhu na mimořádné povýšení. VPA: Praha, 15. 2. 1959.

¹⁶ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Hodnocení k návrhu na mimořádné povýšení. VPA: Praha, 15. 2. 1959.

¹⁷ 15. zasedání Valného shromáždění OSN. Všeobecná rozprava. Soupis projevů, dokumentů a komentářů. Vojenská politická akademie, Praha: 1960, s. 3–4.

¹⁸ 15. zasedání Valného shromáždění OSN. Všeobecná rozprava. Soupis projevů, dokumentů a komentářů. Vojenská politická akademie, Praha: 1960, s. 6.

¹⁹ VÚA–SA AČR Olomouc Osobní spis Bořivoj Švarc. Návrh na jmenování zástupcem velitele-prorektorem pro vědeckou činnost. 27. 5. 1968.

²⁰ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Návrh na ustanovení do funkce vedoucího vědeckého pracovníka KG, VPA, Praha, 12. 7. 1967.

²¹ Podrobněji: Petr LUŇÁK, *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Libri, Praha 1997, s. 159–164 nebo Stanislav POLNAR – Bronislav PROKOP, *Československé reflexe v myšlení o válce „od srpna 1968“ po vstup do NATO*. Vojenská história 2020, č. 2, s. 116–117.

²² Pravděpodobně nejvýznamnějším evropským projektem bylo Evropské obranné společenství (EOS), což byl návrh vojenského paktu, který v roce 1950 inicioval francouzský předseda vlády

jako autonomní vojenský systém samostatných států, kde se koordinovalo „pouze vojenské úsilí a plány“. Důvodem pro hlubší integraci byla existence jaderných zbraní, což si vynutilo jednotnost v plánovacím procesu NATO, který se vztahoval na celou západní Evropu bez ohledu na státní hranice. Postupná integrace národních sil pod nadnárodními velitelskými orgány pokračovala a tento proces následně logicky vyústil v požadavek unifikace zbraní či výstavby patřičné infrastruktury.²³

O vojenské strategii NATO se major Švarc vyjádřil jako o ve skutečnosti strategii americké. Atlantický pakt hodnotil jako značně nevyvážený, neboť zatímco západní Evropa poskytovala především konvenční (pozemní) síly, USA si udržovaly nejmodernější strategické prostředky-strategické bombardovací letectvo a jaderný arzenál. Jaderné vyzbrojování nebylo dle Švarce požadavkem celé evropské části NATO, byť celá tato část pocítovala určitou nerovnoprávnost vůči vedoucí zemi západního vojenského paktu. Mimo to, reálně bývalé evropské velmoci usilovaly o zvýšení strategické samostatnosti. Výjimku tvořila jen SRN, pro kterou existence Aliance a jaderné projekty měly skutečný význam. Přesto vojensko-politické osamostatnění nebylo pro žádnou členskou zemi cílem samo o sobě, ale prostředkem k dosažení dalších cílů.²⁴

Západní evropské mocnosti, pokud tedy vůbec uvažovaly o samostatné politice, mohly pouze dle Švarcova hodnocení buď sabotovat některé plány, jako se tomu například stalo v případě vnucování rozsáhlého zbrojení ze strany USA, či se mohly distancovat od amerických zájmů v jiných částech světa. Nicméně této slabosti evropských partnerů USA umně využívaly, když je vytláčovaly z mimoevropských pozic. Jako pozitivní aspekty tohoto vývoje Bořivoj Švarc uvedl:²⁵

1. Spojené státy byly zbaveny výjimečného strategického postavení ve světě a tím byla uvedena v pochybnost jejich hegemonie i v rámci západní aliance.
2. Nadlouho byla upevněna rovnováha vojenských sil činící všeobecný konflikt nepravděpodobný. Tím se zvýšila role a možnost samostatného postupu pro střední a menší státy.
3. Pokrok vojenské techniky učinil dostupnější jaderné zbraně, které sice nebyly vojensky srovnatelné s rozvinutým systémem Spojených států, nicméně mohly sehrát nikoliv bezvýznamnou politickou roli, zejména v rámci vlastní aliance jako prostředku uvnitř aliančního systému.

René Plevin v reakci na americké výzvy k znovuvyzbrojení západního Německa. Cílem tohoto projektu bylo vytvoření evropských obranných sil jako alternativy k navrhovanému přistoupení západního Německa do NATO. EOS mělo zahrnovat NSR, Francii, Itálii a země Beneluxu. Smlouva o Evropském obranném společenství byla podepsána 27. května 1952, ale nikdy nevyšla v platnost z důvodu zamítnutí její ratifikace francouzským parlamentem. Podrobněji: *European Defense Community*. Encyklopedia Britannica (dostupné elektronicky: <https://www.britannica.com/topic/European-Defense-Community> [citováno k 5. prosinci 2021]).

²³ Oldřich MAHLER – Bořivoj ŠVARC, *Vojenská politika soudobého kapitalismu*. Materiály z celostátního semináře v Liblicích, Praha 1966, s. 4–6.

²⁴ Oldřich MAHLER – Bořivoj ŠVARC, *Jaderná krize NATO*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1966, s. 109.

²⁵ O. MAHLER – B. ŠVARC, *Vojenská politika soudobého kapitalismu*, s. 8–9.

Nově vzniklá situace vyvolávala zjevné pochybnosti v řadách evropských spojenců, zda by byly Spojené státy ochotny riskovat národní existenci pro západoevropský zájem, neboť Sovětský svaz mohl kdykoliv zasáhnout území Spojených států. Bořivoj Švarc v tomto kontextu zdůraznil, že tatáž bezpečnostní argumentace, která dříve upevňovala alianci, se následně obrátila proti USA a tyto změny mohly dokonce vést ke konci americké hegemonie v tomto vojenském paktu.²⁶

První alternativou vývoje aliance bylo NATO bez Francie, čímž by byly schopnosti aliance oslabeny o její lidský a průmyslový potenciál. Hloubka západoevropského prostoru by se v případě této varianty vývoje stala nedostatečnou a dle Švarcova závěru by neodpovídala potřebám moderní války. Navíc, americká politika kladla důraz na pohotovost vojenské síly, respektive na jejich odstrašující efekt. Absence „země galského kohouta“ by také dle jeho názoru narušila zásobovací síť armád NATO a americkým plánovačům by v tomto případě zůstaly k dispozici pouze severoněmecké přístavy Hamburk a Brémy, které však již byly v dosahu operačně taktických raket socialistických zemí. Nezodpovězenou otázkou zůstávalo, jak plánovat případný ústup přes Francii a Pyreneje, pokud by k tomu chyběl francouzský souhlas? Z politického hlediska by neúčast Francie zvýšila význam západoněmeckého prostoru v NATO. Následně by USA mohly jen stěží odmítnout německé požadavky na dodávky taktických raket s jadernými hlavicemi, či dokonce dodávky raket středního doletu („nuklearizace vojsk štítu“). Již za stávající situace SRN nevynechala jedinou příležitost na potvrzení svých výlučných nároků od USA.²⁷

Druhou alternativou vývoje dle Bořivoje Švarce byla komplexní změna NATO, načež bylo otázkou, nakolik by musela být změněna sama Severoatlantická smlouva²⁸ ze 4. dubna roku 1949. Tato vojenská aliance se mohla transformovat na alianci suverénních států, která by sice přijala závazky k vzájemné vojenské pomoci, ale upustila by od integrovaných štábů. Pro SRN by v tomto případě platil jiný status, její armáda by tvořila část integrované struktury. Na počátku roku 1966 se stalo zřejmým, že Francie opustí integrovaný vojenský systém NATO, aniž by se ale vzdávala členství v alianci. Tímto krokem se chtěla vyhnout označení „rozbíječe NATO“. Francouzský postup však nevyvolal revizi mocenské struktury uvnitř paktu.²⁹

Třetí variantou vývoje bylo, že by Spojené státy mohly uplatňovat politiku minimálních kompromisů, jak vůči Francii, tak i vůči Spolkové republice. V tomto ohledu mohly uplatňovat jeden významný prostředek nátlaku, který představovala hrozba jejich stažení ze starého kontinentu. Této možnosti by se pravděpodobně polekaly zejména menší země Aliance, a to ani ne tak z důvodu vojenského ohrožení Východem, jako spíše z obavy, že by byly vtaženi do boje o vedení západní Evropy mezi Francií a Spolkovou republikou. Tato hrozba ze strany USA mohla na čas odkázat do patřičných mezí západoněmecké požadavky, na straně druhé by tato politika bezesporu zvýšila vnitřní napětí v západoněmecké politice. Dnes lze již jen spekulovat, zda by tento samostatný kurz, obsahující úsilí o strategické

²⁶ O. MAHLER – B. ŠVARC, *Vojenská politika soudobého kapitalismu*, s. 10.

²⁷ O. MAHLER – B. ŠVARC, *Jaderná krize NATO*, s. 110–112.

²⁸ Severoatlantická smlouva (dostupné elektronicky: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=cs [citováno k 5. prosinci 2021]).

²⁹ O. MAHLER – B. ŠVARC, *Jaderná krize NATO*, s. 113–114.

zbraně, vedl ke zhoršení vztahů s východní Evropou, či zda by se stal základem politiky „ozbrojené neutrality“, nebo dokonce nové variace někdejšího Rapalla.^{30/31}

Ve stejném roce publikoval Bořivoj Švarc další vlastní publikaci s názvem *Konečně správná aliance?* Autorovým záměrem bylo na základě chronologicky seřazených událostí Berlínské krize (1961), Kubánská krize (1962) a počáteční fáze války ve Vietnamu systematicky analyzovat zahraniční politiku Německé spolkové republiky (NSR).³² Tuto zemi Bořivoj Švarc hodnotil jako výjimečný fenomén, neboť žádný další stát neprošel v tak krátkém časovém úseku krajními póly, tedy obrovskými vítězstvími a drtivými porážkami.³³ Poválečná prozápadní orientace NSR se dle autorova závěru rodila již v průběhu 2. světové války. Poválečný „německý hospodářský zázrak“ připisoval zejména enormní tvrdosti a rozhodnosti Konráda Adenauera, ale také Trumanově doktríně a Marshallově plánu. Němcům obecně vyčítal malou ochotu dělat veřejné pokání, i proces přehodnocení zahraniční politiky dle jeho slov probíhal nesmírně pomalu a výhradně pod tlakem zvenku. NSR dle Švarcova hodnocení neopustila představa nereálných iluzí revize východních hranic a opětovného spojení s NDR.^{34, 35}

Když dne 9. května roku 1955 zazněla německá hymna a na budově velení spojeneckých sil NATO v Evropě byla vztyčena německá černo – červená – zlatá zástava, Bořivoj Švarc konstatoval, že jeho přijetí do Aliance není cíle sám o sobě, ale prostředkem k dosažení dalších cílů. Západní mocnosti přijaly do svého středu tuto zemi nikoliv z důvodů poskytnutí suverenity a obnovy jejího rovnoprávní postavení, ale protože Německo dle Švarcova názoru přijalo v alianci podřadné postavení a podrídilo se americkým globálním zájmům. Naopak Německou spolkovou republiku Bořivoj Švarc ocenil za skutečnost, že se vzdala zbraní hromadného ničení, byť tento závazek byl uzavřen pouze na základě principu *clausula rebus sic stantibus*³⁶ a neopomenul ji vyzvat ke zlepšení vztahů s NDR.³⁷ Proces normalizace vztahů mezi NSR a Československem bránil zejména německý postoj k Mnichovské dohodě.³⁸

³⁰ Rapalská smlouva byla pojmenována podle místa podpisu smlouvy mezi Německem a sovětským Ruskem dne 16. dubna 1922 v Rapallu (Itálie). Tato smlouva obnovila diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi, které se zřekly recipročně náhrady válečných škod a přiznaly si doložku nejvyšších výhod. Tato smlouva byla první po Velké říjnové socialistické revoluci, která Rusko de facto i de jure vyvedla z diplomatické izolace. Podrobněji: Jaromír HANZAL, *Rapalská dohoda (16. 4. 1922)* (dostupné elektronicky: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/rapalska-dohoda-16-4-1922/> [citováno k 5. prosinci 2021]).

³¹ O. MAHLER – B. ŠVARC, *Jaderná krize NATO*, s. 114–115.

³² 23. května roku 1949 byla vytvořena SRN z americké, britské a francouzské okupační zóny.

³³ Bořivoj ŠVARC, *Konečně správná aliance?* Vydavatelstvo politickej literatúry, Bratislava 1966, s. 5–8.

³⁴ 7. října roku 1949 byla v sovětském okupačním pásmu Německa vyhlášena Německá demokratická republika (NDR).

³⁵ B. ŠVARC, *Konečně správná aliance?*, s. 25–26, 163–165.

³⁶ *Clausula rebus sic stantibus*, latinské rčení „za předpokladu, že věci zůstanou, jak jsou“. Bývá uplatňována zejména jako právní doktrína v rámci veřejného mezinárodního práva umožňující smlouvám se stát neplatnými v důsledku zásadní změny okolností. Jde ve své podstatě o únikovou klauzuli, která činí výjimku z obecného pravidla *pacta sunt servanda* („smlouvy se mají dodržovat“).

³⁷ B. ŠVARC, *Konečně správná aliance?*, s. 165–169.

³⁸ Franz Josef STRAUSS, *An Alliance of Continents*. *International Affairs* 1965, č. 2, s. 200–202.

Bořivoj Švarc na tomto díle pracoval systematicky, což je jasně patrné z celé řady odkazů na publikované texty od počátku let šedesátých³⁹. V publikaci jsou obsaženy četné citace nestorů zahraničních vztahů, jako jsou či byli Henry Kissinger, Walter Lipmann, Samuel Hantington či Hans Morgenthau. Také by neměly zůstat opomenuty četné odkazy na světová periodika typu Frankfurter Allgemeine Zeitung, The Times (Londýn) či Pravda (Moskva).

Ve dnech 20. a 21. listopadu 1967 se uskutečnil seminář ústřední vědecko-metodické rady pro mezinárodní vztahy, jehož cílem byla výměna názorů specializovaných odborníků k různým stránkám vztahů mezi evropskými státy na pozadí základních tendencí vývoje v Evropě i ve světě. Obsahem semináře byly tři hlavní referáty, které byly následně veřejně publikovány. Jeden z nich, pod názvem Evropská bezpečnost – politické souvislosti, byl napsán Bořivojem Švarcem.⁴⁰ V kontextu Berlínské a Karibské krize konstatoval, že se jednalo ve své podstatě o praktické měření sil obou zneprátelených bloků, které potvrdily určitou globální rovnováhu a stabilizaci poměrů sil v Evropě. Následně pokračoval tezí, že dochází k oslabení narativu o sovětské útočnosti, což významnou měrou přispělo k odstředivým tendencím v Atlantickém paktu na pozadí gaullistické politiky Francie, které přinutily Spojené státy i jednotlivé západoevropské země k reformulaci politiky vůči východní Evropě. Ta otevřela dveře k zřetelnému vnitroeuropejskému uvolnění.⁴¹ Bořivoj Švarc proto vznesl požadavek na nutnost reorganizace tehdejšího systému evropské bezpečnosti v kontextu strategie mírového soužití tak, jak bylo obsaženo v akčním programu Karlovarského prohlášení.⁴²

Na základě Rapackého plánu na vytvoření bezatomového pásma ve střední Evropě⁴³ měla nejvýznamnější část střední Evropy změnit svůj status quo. Otázky, které ve vztahu

³⁹ Za všechny uvedme například Bořivoj ŠVARC, *Válka a současná mezinárodní politika*. Sborník o charakteru soudobé války, Naše vojsko, Praha 1961 či Bořivoj ŠVARC – Oldřich MAHLER, *Síla v mezinárodních vztazích*. Lidová armáda 1964, č. 14.

⁴⁰ Bořivoj ŠVARC – Oldřich MAHLER – Zdeněk BEDNAŘÍK, *Evropská bezpečnost v politických, vojenských a ekonomických souvislostech*. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1968, s. 1.

⁴¹ Tamtéž, s. 4.

⁴² Ve dnech 24.–26. dubna 1967 se v Karlových Varech konala konference evropských komunistických a dělnických stran o otázkách bezpečnosti v Evropě. Účastnily se jí například Komunistická strana Dánska, Belgie, Itálie, Kypru Portugalska, Rakouska, Finska atd. Konference přijala iniciativu ve prospěch míru. Prohlášení poskytlo národům perspektivu míru tím, že navrhlo, aby dva vojenské bloky stojící proti sobě byly nahrazeny systémem kolektivní evropské bezpečnosti, založené na zásadách mírového soužití mezi státy s různým společenským zřízením. Konference vyzvala k tomu, aby se tato hnutí rozvinula ve všech zemích na celém kontinentě a pomocí širokých kampaní a masových akcí skoncovala s vyčerpávajícími závody ve zbrojení, a aby síly války byly poraženy. Podrobněji Kronika Města Karlovy Vary, I. polovina roku 1967, s. 37–43 (dostupné elektronicky: https://www.portafontium.eu/iipimage/30360198/soap-kv_00196_mesto-karlovy-vary-1967-1_0370?language=cs [citováno k 5. prosinci 2021]).

⁴³ Plán polského ministra zahraničních věcí Adama Rapackého na vytvoření bezatomového pásma ve střední Evropě vycházel z návrhu předneseného na VS OSN dne 2. 10. 1957. Vláda Polské lidové republiky vycházela z předpokladu, že vytvoření bezatomového pásma by mohlo zlepšit mezinárodní ovzduší, zatímco pokračující závody v jaderném zbrojení a šíření jaderných zbraní ještě prohloubí rozdělení Evropy na nepřátelské bloky, a to zejména ve střední Evropě. Navrhované

k reorganizaci zůstaly nedořešeny, se týkaly zejména záruk územní celistvosti, nedotknutelnosti a suverenity jednotlivých zemí. Cílem této reorganizace bezpečnosti sice nebyla přímo změna poměrů sil v Evropě ve prospěch jedné, či druhé zneprátené strany, nicméně tato zásadní transformace by ve svém důsledku vedla, jak ke změně celkového poměru sil, tak i struktury mezinárodních vztahů.⁴⁴ Požadavek vytlačení USA z Evropy byl cíl značně populární i u části západoevropské společnosti. Praktická jednání mezi Západem a Východem při zachování systému symetrie by patrně nemohla najít jiný faktor udržující rovnováhu vojenských sil než přítomnost amerických sil na starém kontinentu vyzbrojených taktickými jadernými zbraněmi. Následně by byla reálná redukce konvenčních sil na obou stranách železné opony pod ochranou „jaderného deštníku. S otázkou vnitřní stability jednotlivých zemí souviselo i oslabování konvenčních sil, nemluvě pak o stahování cizích armád⁴⁵, které mohlo přerůst v nebezpečí vážných vnitropolitických krizí. V procesu reorganizace systému evropské bezpečnosti, byl Bořivoj Švarc spíše zastáncem postupné změny současných aliancí, respektive vznikem nového systému doplňování a přeměnami systému současného, a to v souladu se změnami politického klimatu v Evropě, v širším kontextu ve světě. Rychlá změna bezpečnostního systému by patrně citelně zasáhla nejen do vnitřní politické rovnováhy vojenských paktů, ale i do vnitřní stability některých států (zejména NDR a NSR). Zvláštní pozornost věnoval Bořivoj Švarc otázce, zda by mělo dojít k tomuto cíli prostřednictvím paktů, či mimo ně, a zda zvolit multilaterální či bilaterální postup. Socialistické země měly dle jeho mínění vážně zvážit nahrazení dosavadní vojenské aliance jiným systémem (lepší alternativou), která by v budoucnu přispěla k upevňování vztahů mezi sebou a důraz kladl i na svazky ekonomické a politické. Kladl též důraz na nutnost přesněji definovat taktické a strategické prvky této politiky a zejména pak na praktický postup realizace (přípravu podmínek) výše uvedené politiky uvnitř socialistického společenství.⁴⁶

Memorandum 68, vzestup a pád Bořivoje Švarce

Od počátku šedesátých let probíhala v Československu postupná změna společenského myšlení, která vyústila v roce 1968 v odvolání prezidenta a prvního tajemníka ústředního výboru KSČ Antonína Novotného, který odmítal jakékoli reformy či změny. Antonín Novotný byl poražen reformním křídlem ÚV KSČ a byl donucen odstoupit z postu prvního tajemníka.

pásmo mělo zahrnovat Polsko, Československo, SRN a NDR. Toto memorandum s příslušnou notou bylo předáno dne 14.2.1958 prostřednictvím velvyslance francouzské vlády. Rapackého plán, bohužel, nebyl západními mocnostmi akceptován. Podrobněji: Zdeněk VESELÝ, *Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990)*. Vysoká škola ekonomická, Praha 2001, s. 307.

⁴⁴ Bořivoj ŠVARC – Oldřich MAHLER – Zdeněk BEDNAŘÍK, *Evropská bezpečnost v politických, vojenských a ekonomických souvislostech. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí*, Praha 1968, s. 13–16.

⁴⁵ Otázka stahování vojsk z cizích území nabírala v tomto období nový rozměr, zejména díky americkému angažmá ve Vietnamu a oslabování jejich přítomnosti v Evropě. Země socialistického tábora nechtěly tuto variantu příliš rozbírat, aby nebyly obviněny z přímé zrady zájmů osvobozeneckých hnutí.

⁴⁶ Bořivoj ŠVARC – Oldřich MAHLER – Zdeněk BEDNAŘÍK, *Evropská bezpečnost v politických, vojenských a ekonomických souvislostech. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí*, Praha 1968, s. 15–17.

Dne 5. ledna 1968 byl zvolen nový první tajemník ÚV KSČ Alexandr Dubček a iniciativy se chopilo reformní křídlo KSČ, které si uvědomovalo nutnost ekonomických, politických a společenských změn. Jako reakce na krizi ve společnosti byl sepsán Akční program KSČ⁴⁷ – souhrn potřebných reforem.⁴⁸ Mezi klíčové vojensko-teoretické dokumenty roku 1968 se zařadilo Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie⁴⁹, studie 8. oddělení ÚV KSČ a Návrh akčního programu ČSLA^{50/51}.

„Memorandum 68“ mělo sloužit jako podklad pro výměnu názorů a tento dialog byl chápán jako nezbytné východisko pro rozvinutí samostatné vědecké práce. Bořivoj Švarc se vzhledem ke své specializaci podílel na jeho první části, která nesla název Politická a vojenská doktrína, na části druhé pojmenované Minulost, současnost a budoucnost vojenské politiky ČSSR a na části čtvrté, Možné formulace vojenských zájmů a potřeb ČSSR vzhledem k situaci války – míru v současné Evropě. V první části „Memoranda 68“ je uvedeno: „*Princip socialistického internacionalismu je organicky spjat s národní odpovědností státního suveréna. Optimální řešení tohoto vztahu je tím obtížnější, čím menší je fyzická síla, kterou stát disponuje. Kritériem správnosti volby nemůže být jen národní zájem, který nelze v čisté podobě vypreparovat, a to ani zájem vlastního státu, ani zájem vedoucího státu koalice. Hlavním kritériem je zájem společenského pohybu, jehož jsou státní suveréni součástí, konkrétně zájem evropského socialismu, jeho dynamického rozvoje*“⁵² Doktrína⁵³ pak byla chápána jako závazné teoretické a ideologické východisko pro formulování vojenské politiky a přijímání konkrétních dílčích opatření jakož i projednávání s aliančními partnery. „*Vzniká jako určitý kompromis mezi objektivními, maximálními požadavky a reálnými zdroji, mezi dynamikou vývoje poznatků vojenské vědy a společenských věd, vývoje techniky a nutností disponovat vždy, v určité fázi vývoje vojenství, efektivním branným systémem. Rezignace na formování vlastní vojenské doktríny je rezignací na vlastní odpovědnost, jak v národním, tak mezinárodním kontextu je kapitulací před živelností, je odpolitizováním*

⁴⁷ Akční program KSČ. 5. duben 1968 (dostupné elektronicky: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf [citováno k 5. prosinci 2021])

⁴⁸ Vojtěch MENCL – Miloš HÁJEK – Milan OTÁHAL – Erika KADLECOVÁ, *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 288–290.

⁴⁹ Běžně zaužívané označení „Memorandum 68“, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako příspěvek k tvorbě základních dokumentů pro XIV. sjezd KSČ. Praha, 4. červen 1968.

⁵⁰ Návrh akčního programu si kladl za cíl řešit vážné a neodkladné problémy v ČSLA. První skupinu tvořily „ty nejpálčivější“, které měly být řešeny v roce 1968 a „ty ostatní“ do roku 1970. Následně měl přijít na řadu problém výstavby ČSLA, který vyžadoval koncepční řešení, která měla být postavena na objektivních, všestranných analýzách a doktrinálních závěrech, jež měly být v souladu s možnostmi ČSSR po roce 1970.

⁵¹ Úplným názvem Návrh akčního programu Československé lidové armády“, Praha, 11. červen 1968.

⁵² Antonín BENČÍK – Jindřich PECKA – Jan Paulík, *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*. Doplněk, Brno 1996, s. 137.

⁵³ Vojenská doktrína je klíčový dokument, který definuje závazná teoretická východiska pro formování vojenské politiky a přijímání konkrétních dílčích opatření při jednání s aliančními partnery.

vojenského myšlení, a tedy zdrojem ochromení armády. Je základním zdrojem krize armádního organismu, protože jej vytrhává z vlastní sociální struktury společnosti“⁵⁴.

V části dvě je uvedeno: „Naše vojenská politika se neopírala o analýzu skutečných potřeb a zájmů našeho národního a státního společenství. Neopírala se o vlastní vojenskou doktrínu. Vývoj armádního organismu byl zbaven racionálních kritérií a současně neměl institucionální oporu. Vojenská politika byla zjednodušena na hledání optima mezi vlastními zdroji a požadavky aliance. Vojenská politika ČSSR měla i nadále vycházet ze spojeneckého postoje a k ostatním partnerům Varšavské smlouvy, především ze spojení se SSSR. Současně však bude politikou státního suveréna, vnášející vlastní stanoviska do formování společných stanovisek aliance. Progresivní koncepce upevňování Varšavské smlouvy má jen jeden smysl: zvýšení vnější bezpečnosti států aliance a právě proto, aby se otevřely cesty k progresivnímu vývoji socialistických zemí i zemí západní Evropy. Naše vojenská politika se nebude zříkat globálních rizik, ovšem může je zvažovat jen jako partner, a nikoliv jako oběť vývoje, na který nemá vliv. Ve své podstatě a základní orientaci bude evropskou bezpečnostní politikou, politikou podporující proces zmírňování politického napětí v Evropě, celoevropská spolupráce, evropských progresivních sil. Vojenská politika ČSSR bude vycházet z vědecké analýzy celé škály možných válečných situací v Evropě, formulovat vzhledem k těmto možným situacím své suverénní zájmy a potřeby, posuzovat v rámci koalice své vojenské možnosti v jednotlivých situacích a tento postup opírat o vědecky propracované doktrinní závěry politické vědecké i vojenskostrategické“⁵⁵.

Major JUDr. Bořivoj Švarc, CSc. stanul v květnu roku 1968 na pomyslném kariérním vrcholu. Byl současně jmenován zástupcem velitele VPA KG, kde současně zastával post prorektora pro vědeckou činnost⁵⁶ a o měsíc později byl jmenován do své nejvyšší hodnosti podplukovníka.⁵⁷ Bohužel srpnové události roku 1968 odstartovaly novou etapu vývoje „Pražského jara“, ve které se rozhodující děje, určující osud jeho i Československa, začaly odvíjet mimo hranice naší vlasti.⁵⁸ Období nebyvalé svobody vystřídala normalizace a poměry v Československu se rapidně proměnily. Ačkoliv čistky nezačaly ihned po zahájení okupace Československa, nedlouho poté přišel čas i ně.

V řádném hodnocení za období od 31. 5. do 15. 7. 1969 byl podplukovníkovi Švarcovi vycítán primárně jeho podíl na vypracování akčního programu MNO a logicky i spoluautorství na „Memorandu 68“. Studie 8. oddělení údajně poškodila internacionální vztahy a jednotu politické koncepce států Varšavské smlouvy. Zveřejněním a zasláním tohoto významného dokumentu některým vedoucím činitelům státu, mu přiřklo výrazně politický charakter oportunistického obsahu. A přestože byl na nesprávné politické tendence několikrát upozorněn, dle hodnocení, nepřistoupil ke kritickému přehodnocení svých politických názorů a v podstatě v nich setrval. Taktéž mu byla vytýkána malá politická odpovědnost

⁵⁴ A. BENČÍK – J. PECKA – J. Paulík, *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*, s. 138.

⁵⁵ Tamtéž, s. 138–139.

⁵⁶ Tamtéž, 139–140.

⁵⁷ Tamtéž, 142–143.

⁵⁸ Vojtěch MENCL – Miloš HÁJEK – Milan OTÁHAL – Erika KADLECOVÁ, *Křižovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 300.

za linii strany a principů zahraniční politiky ČSSR.⁵⁹ V části „V čem spočívají nedostatky hodnoceného“ je explicitně uvedeno spoluautor „Memoranda 68“. V závěru hodnocení je konstatováno, že prokázal svoji nedostatečnou politickou vyspělost a pevnost svým spoluautorstvím na nesprávném dokumentu, který měl poškodit zájmy armády, strany i státu. Na tomto základě byl jeho politický profil hodnocen dne 23. října roku 1969 jako nevyhovující.⁶⁰

Ve svém vyjádření k řádnému hodnocení podplukovník Švarc oponoval, že s hodnocením nemůže souhlasit, protože 13 let práce u VPA KG je hodnoceno prakticky a pouze na základě „Memoranda 68“. Dále uvedl, že se při jeho hodnocení vycházelo ze stanoviska byra Hlavní politické správy (HPS) ze dne 5. 9. 1969, kde byl tento dokument označen jako ostře protisovětský, a dokonce jako teoretická platforma neutrality. Bořivoj Švarc v tomto kontextu uvedl, že s touto klasifikací dokumentu se neztotožňoval a taktéž nepovažoval za přesvědčivé tvrzení, že tento dokument vážně poškodil zájmy armády a státu. Toto hodnocení považoval za neobjektivní, jednostranné a v mnoha důvodech přemrštěné, diktované záměry, které neznal.⁶¹

Na základě řádného a nevyhovujícího hodnocení, navrhl náčelník HPS, generálporučík Ing. František Bedřich, jeho propuštění ze služebního poměru vojáka z povolání z důvodu vážného porušení politické odpovědnosti a podílu na uplatňování oportunistických tendencí. Současně bylo navrženo i odnětí jeho hodnosti podplukovníka. Proti tomuto hodnocení se podplukovník Bořivoj Švarc na místě odvolal.⁶² V příloze k odvolání proti hodnocení ze dne 23. 10. 1969, „K obsahu Memoranda a jeho kritice“, Bořivoj Švarc uvedl, že nejčastější výtkou je nedostatek třídního přístupu. Jmenovaný ve svém odvolání doslova uvedl: „*Vojenská politika Československa bude i nadále vycházet ze spojeneckého postoje k ostatním partnerům. Současně však bude politikou státního suveréna, vnášející vlastní stanoviska do společných stanovisek aliance, což odpovídá závěrům MNO na Celoarmádní konferenci. Progresivní koncepce upevňování Varšavské smlouvy měla jen jeden smysl, zvýšit vnější bezpečnost států aliance právě proto, aby otevřela progresivní cestu vývoji socialistických zemí i zemí západní Evropy. Československá vojenská doktrína by se neměla zříkat globálních rizik, ale současně by měla být partner, a ne jako oběť vývoje, na který nemá vliv. Následně se tázal, zda jsou tyto formulace neslučitelné s principy internacionálních, rovnoprávných bratrských vztahů uvnitř společenství suverénních socialistických států? V závěru dodal, že obvinění z netřídnosti stojí na vodě*“⁶³.

V tzv. Memorandu autoři na několika místech explicitně zmiňují myšlenku, že stojí na internacionální a třídní platformě. Princip socialistického internacionalismu chápal tak, že je organicky spjat s národní odpovědností státního suveréna. Kritériem správnosti tedy nemohl být pouze národní zájem. Hlavním zájmem byl evropský socialismus. Svoji argumentaci, že Memorandum bylo plně třídní, podpořil i citací svého referátu v Knižnici míru ze semináře o evropské bezpečnosti, které se konalo ve dnech 28.–29. 5. 1968,

⁵⁹ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Odvolání proti řádnému hodnocení MNO: Praha, 9. 10. 1969.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž.

⁶³ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Návrh na propuštění do zálohy. HPS, Praha, 9. 10. 1969

v němž stojí: „Při hledání všech jevů a hledání politické linie nesmíme opomíjet skutečnost, že v Evropě probíhá především konflikt antagonistických společenských a politických sil. Nesmíme opomíjet existenci ekonomickou a politickou dynamiku NSR a její mocenské aspirace, nesmíme ztrácet ze zřetele, že tzv. německá otázka je vzhledem ke specifické postavení obou německých států nejzávažnějším problémem evropských vztahů“⁶⁴.

Nesouhlasil ani se závěrem HPS že tzv. „Memorandum 68“ bylo klasifikováno jako ostře protisovětský dokument, neboť to dle jeho názoru nebylo ničím podloženo, neboť nezbytnost našeho spojení se SSSR byla v Memorandu přímo zmíněna.⁶⁵

Dalším zdrojem rozporu byla formulace: „Alianční vztahy se dále upevňují s odvoláním na hrozbu německé agrese. Ve skutečnosti hrozba německé agrese hraje stále více roli dodatečného vnějšího faktoru, který má upevňovat soudržnost socialistického společenství“⁶⁶. Bořivoj Švarc se ohradil a poukázal na fakt, že tato formulace netvrdí ani, že německá hrozba byla fikcí a ani, že není nutné upevňovat socialistické společenství. Tato teze měla upozornit na nutnost hodnotit nebezpečí ze strany NSR konkrétně, a ne ve všeobecných frázích. Různá nebezpečí dle Švarce vyžadovaly odlišné reakce. Intenzivní sblížení socialistických států mělo být součástí životních perspektiv mladé generace, synonymem modernosti a pokroku. Ve vytváření vzájemných nevojenských vazeb viděl klíčový a dlouhodobý úkol všech socialistických zemí, které přistupovaly vážně k vlastním návrhům na reorganizaci evropské bezpečnosti.⁶⁷

Podplukovník Švarc také důrazně odmítl stanovisko byra HPS, které „Memorandum 68“ označeno za teoretickou platformu neutrality, neboť o neutralitě ČSSR v tomto dokumentu není ani zmínka, a to ani mezi řádky. O neutralitě jako jedné z variant při úpravě evropského bezpečnostního systému se hovořilo v Námětech k akčnímu programu ČSLA⁶⁸. Na odvolání proti rozhodnutí přišlo podplukovníkovi Švarcovi Stanovisko NHPS, které dospělo k závěru, že jeho argumentace jako neopodstatněná, a tudíž nebyly shledány důvody pro zpracování hodnocení nového.

Následně celou věc ještě přezkoumala hlavní komise pro hodnocení generálů a důstojníků ČSLA. Jejím závěrem byl souhlas s rozhodnutím náčelníka Hlavní politické zprávy ČSLA a navrhla Bořivoje Švarce hodnoceného stupněm nevyhovujícím, propustit ze služebního poměru.⁶⁹ Absurditu tohoto procesu demonstruje výrok generála Novisedláka, který na dotaz pplk. Švarce, zda se o některých důležitých doktrinálních otázkách nemá diskutovat, odpověděl, že o důležitých doktrinálních otázkách se přirozeně diskutovat má, ale Bořivoj

⁶⁴ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Příloha k odvolání proti hodnocení pplk. Bořivoje Švarce, ze dne 23. 10. 1969.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Řádné hodnocení za období od 31. 5. do 15. 7. 1969. HPS ČSLA, Praha, 9. 2. 1970.

Švarc to neměl publikovat a to, že to udělal, byla velká chyba.⁷⁰ Bořivoji Švarcovi bylo bezesporu upřeno právo se obhajovat tak veřejně, jak veřejně byl obviněn.⁷¹

Poslední instancí, ke které se mohl podplukovník Švarc odvolat proti služebnímu hodnocení, byl ministr národní obrany ČSSR, generálplukovník Ing. Martin Dzúr. Svou obhajobu začal Bořivoj Švarc výtkou, že mu řádné hodnocení v měsíci červenci od rektora VPA KG plukovníka Mencla bylo nahrazeno novým, a ačkoliv mu generál Bedřich přislíbil, že může odejít do zálohy v rámci reorganizace, o měsíc později souhlasil s jeho degradací. Dále se ostře vymezoval proti komisi, která jej hodnotila, avšak evidentně nesplňovala ani ty nejjzákladnější pravidla pro hodnocení. Následně byla jeho argumentace vedena v podobném duchu jako odvolání proti prvoinstančnímu rozhodnutí.⁷²

V rámci svého odvolání se odvážně neopomenul dotázat, jak je možné, že se tak rychle mění názory, když ve stejném roce, kdy bylo koncipováno „Memorandum 68“, byli ve funkcích stejný ministr a stejný náčelník HPS a zda má morální právo jej hodnotit někdo, kdo nalezl odvalu ke kritice tohoto dokumentu až v srpnu, potažmo v září roku 1969. V odvolání se opakovaně dotazoval, jestliže tedy Memorandum pobouřilo naše spojení, jaká byla jejich reakce, zda zaslali protestní noty a jak reálně tento dokument zhoršil naše vzájemné vztahy. Generál Bedřich se během jejich rozvoru dne 23. 10. 1969 zmínil, že byl informován maršálem Grečkem, že tzv. „Memorandum 68“ bylo jedním z hlavních důvodů ke vstupu vojsk Varšavské smlouvy k nám do Československa⁷³. Věc okomentoval slovy, že je s podivem, že o této skutečnosti nedozvěděl dříve. V závěru svého odvolání Bořivoj Švarc uvedl, že nemůže souhlasit s hodnocením a žádal ministra, aby ho do zálohy poslal podle podmínek, které formuloval gen. Bedřich dne 29. 7. 1969.⁷⁴

Rozkazem ministra národní obrany č. 47/70, ze dne 28. 2. 1970 byla Bořivoji Švarcovi odejmuta hodnost podplukovníka, čímž mu právně zanikl služební poměr vojáka z povolání a byl přeložen do zálohy v hodnosti vojína podle paragrafu 6 odst. 1, písm. b) zákona č. 76/1959 Sb. Mimo to mu na základě zmocnění prezidenta ČSSR byla odňata vyznamenání „Za službu vlasti“ a „Za zásluhy o obranu vlasti“⁷⁵. Následně nemohl Bořivoj Švarc nalézt jakoukoliv důstojnou práci, neboť vůči jeho sobě byla vedena mediální kampaň s cílem maximálně jej očernit a zdiskreditovat. Proto byl nucen pracovat jako recepční v hotelu Michly a následně jako pomocný stavební dělník. Perzekuce se však netýkala jen jeho osoby nýbrž i jeho rodiny. Jeho žena byla vyloučena ze strany a propuštěna z Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV ČSR). Poté pracovala jako sociální kurátorka s polovičním platem. Syn Bořivoj, hodnocen jako výborný student, nebyl přijat roku

⁷⁰ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Odvolání proti služebnímu hodnocení adresované Ministru národní obrany ČSSR, generálplukovníkovi Ing. Martinu Dzúrovi. Praha, 3. 10. 1969.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Osobní spis, strana 63.

1974 ke studiu medicíny.⁷⁶ V téže roce Bořivoj Švarc těžce onemocněl a od roku 1976 byl plně invalidní. Dne 5. ledna roku 1977 se životní pouť podplukovníka JUDr. Bořivoje Švarce, CSc. uzavřela.⁷⁷ O mnoho let později, po tzv. sametové revoluci podala jeho žena doc. PhDr. Helena Švarcová, CSc. návrh na rehabilitaci (in memoriam) vojína (podplukovníka) JUDr. Bořivoje Švarce, CSc., se kterou brzy a zcela oprávněně uspěla.⁷⁸

Závěr

Tragický ale zároveň naplněný osud Bořivoje Švarce jako by symbolizoval osud celé generace nesmírně aktivních a tvůrčích osmašedesátníků. Celá řada významných osobností dožrála v průběhu unikátního období tvůrčí svobody let šedesátých, jež vyvrcholila „Pražským jarem“, během kterého vědečtí pracovníci VPA KG a Vojenské technické akademie koncipovali československé zájmy v oblasti vojenství. „Memorandum 68“ nemá v kontextu zemí někdejší Varšavské smlouvy obdoby a jeho formulace je i s odstupem více než padesáti let velmi podnětná. Výchozím bodem k tomuto mimořádnému počínu byla skutečnost, že Československo nemělo formulovanou vlastní vojenskou doktrínu, jež by definovala a reprezentovala československé státní zájmy ve vojenskopolitické oblasti. I po více než padesáti letech lze obdivovat otevřenost, s jakou byly kritické názory a otevřené polemiky diskutovány ve veřejném prostoru a též to, jak byla tehdejší vojenská elita ČSLA všestranně vzdělána a informována o nejnovějších trendech v oblasti vojenství a strategického myšlení.

„Memorandum 68“ nabídlo řešení životně důležitých otázek už jen tím, že vyjadřovalo názory, které byly značně odlišné od linie strany a obecně formulovaných zájmů státu. Bořivoj Švarc se v tomto kontextu vyjádřil, že takováto potřeba mohla nastat jen tehdy, pokud tato linie byla nesprávná, zastaralá a neadekvátní, nebo se změnila mezinárodní situace natolik, že vyžadovala novou orientaci a přístup. Politická závažnost tohoto dokumentu spočívala primárně v tom, že skupina vědeckých i politicky významných armádních představitelů veřejně vznesla požadavek na revizi zásadních principů ve vojensko-politické oblasti. Zcela otevřená kritika nedostatků procesu výstavby ČSLA v letech padesátých, či teze, že staré ale i současné vedení strany a státu nerespektuje státní zájem a oslabuje ho, či v poslední řadě i enormní úsilí o vymezení nového postavení Československa v rámci Varšavského paktu následně posloužila jako podklad pro odsouzení celé vojenské elity i politiky státu.⁷⁹ „Memorandum 68“ a vystoupení generála Václava Prchlíka na tiskové konferenci dne

⁷⁶ VÚA-SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Žádost o rehabilitaci JUDr. Praha, 2. 1. 1990.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ VÚA-SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Návrh rozsahu rehabilitace. Rehabilitační komise, Praha, 22. 10. 1990.

⁷⁹ VÚA-SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Stanovisko NHPS k odvolání podplukovníka JUDr. Bořivoje Švarce, CSc. proti služebnímu hodnocení, s. 4.

15. července 1968 v Praze⁸⁰ bylo ve státech NATO hodnoceno jako nejotevřenější a nejos-
třejší kritika Varšavské smlouvy za celou dobu její existence představiteli členského státu.⁸¹

Dalším rozměrem odborného odkazu Bořivoje Švarce jsou požadavky, které vznesl na
nutnost reorganizace tehdejšího systému evropské bezpečnosti v kontextu strategie
mírového soužití. Navrhoval, aby dva vojenské bloky stojící proti sobě byly nahrazeny
systémem kolektivní evropské bezpečnosti, založeným na zásadách mírového soužití mezi
státy s různým společenským zřízením. Tyto myšlenky našly své uplatnění i na Konfe-
renci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1973, v Závěrečném aktu z Helsinek
(1975) a v řadě navazujících jednání v Bělehradu, Madridu a Vídni. Toto diplomatické
úsilí a výstupy usilovaly o snížení napětí v Evropě, prohloubení hospodářské spolupráce
a v neposlední řadě o zlepšení života obyvatel.⁸² Koncem 70. let se na obou stranách
železné opony objevila nesčetná mírová hnutí, která organizovala stovky mírových pochodů
a používala jednu z neefektivnějších aktivistických forem nátlakových akcí, tedy petice.
Hybnou silou protestů na obou stranách rozdělené Evropy se stala obava z případné jaderné
apokalypsy. V podobném duchu se nesl později i významný československý protirežimní
dokument Charty 77 č. 7 z roku 1985, známý pod názvem Pražská výzva.⁸³ Otázkou zůstává,
zda by tyto ideály neměly nalézt uplatnění i dnes, tedy v době, kdy se do Evropy vrátila válka.

⁸⁰ Prokop TOMEK, *Tisková konference Václava Prchlíka 15. července 1968 a její následky* (dostupné
z: <http://www.vhu.cz/tiskova-konference-vaclava-prchlika-15-cervence-1968/> [citováno
k 5. prosinci 2021]).

⁸¹ VÚA–SA AČR Olomouc. Osobní spis Bořivoj Švarc. Stanovisko NHPS k odvolání podplukovníka
JUDr. Bořivoje Švarce, CSc. proti služebnímu hodnocení, s. 5.

⁸² OBSE. Historie. Stálá mise ČR při OSN, OBSE a ostatních mezinárodních organizacích ve Vídni
(dostupné elektronicky: https://www.mzv.cz/mission.vienna/cz/organizace_v_pusobnosti_mise/obse/historie/index.html [citováno k 5. prosinci 2021]).

⁸³ Podrobněji viz Stanislav POLNAR, *Vojenská doktrína z března 1991 a zánik Československa*.
In: Stanislav POLNAR, Tomáš ŘEPA a kol. (edd.), *Ozbrojené síly a Československý stát II*. Brno,
Univerzita Obrany, 2021, s. 213–214.

Příloha

Obrázek č. 1. kpt. Bořivoj Švarc, 20. 6. 1963. Zdroj: VÚA-SA AČR Olomouc – osobní spis.

ČSLA/ČSA A ZÁPADNÍ ZEMĚ 1989–1992

Petr Janoušek

Úvodem

Před rokem 1989 nedokázala (a ani nemohla) československá bezpečnostní politika překročit stín Varšavské smlouvy. Vztahy či spíše jen kontakty se západními státy (členy NATO nebo neutrálními) byly limitované geopolitickým uspořádáním a tím, že až do revolučního dění na konci roku 1989 armáda zůstávala z ideologického a mocenského hlediska pevnou součástí stranického a státního aparátu. Oficiální kontakty s armádami klíčových států NATO byly omezeny na nejnutnější úroveň. O něco lepší to bylo ve vztazích s neutrálními státy. Obecně lze říci, že v rámci Varšavské smlouvy Československá lidová armáda (ČSLA) při navazování kontaktů se západními armádami dlouhodobě patřila spíše mezi ty zdrženlivější. I tím potvrdila, že Československo zůstávalo loajálním členem Varšavské smlouvy. Pokus o proměnu vztahů s některými západními státy a jejich armádami začal probíhat až v období těsně před revolucí. Ke skutečné změně logicky pak došlo až po sametové revoluci.

Tento příspěvek se soustředí na oficiální kontakty či vztahy československé armády s vybranými klíčovými armádami západních států v letech 1989 až 1992.¹ Jeho cílem je vylíčit hlavní trendy v těchto vztazích. Jedná se o nástin, nikoli o detailní a vyčerpávající zpracování této tematiky, autor příspěvku se však tématu bude věnovat i dále. Tento text je rozdělen do dvou základních oddílů. První se věnuje vztahům se sousedními státy: (neutrálním) Rakouskem a (členem NATO) Spolkovou republikou Německo, které byly pro ČSLA před sametovou revolucí z hlediska oficiálních kontaktů prioritní. (V případě Rakouska příspěvek činí výjimku z časového vymezení, když se vzájemnými kontakty zabývá již v období druhé poloviny 80. let.)

Druhý oddíl se zaměřuje na kontakty či vztahy s dalšími členskými státy NATO v čele s USA. Obecně platí, že důležitý podíl na rozvoji vztahů se západními armádami měla v letech 1989 až 1992 Správa zahraničních vztahů Generálního štábu, která na začátku roku 1989 začala sloužit jako nový nástroj pro narůstající zahraniční agendu. Její zástupci vedli důležitá jednání či připravovali pro nejvyšší představitele armády a ministerstva (národní) obrany podklady. Před rokem 1989 do zahraniční agendy vstupovaly mimo jiné Zpravodajská správa Generálního štábu, Operační správa Generálního štábu a dále i oddělení zahraničních styků Generálního štábu či oddělení zvláštních úkolů a mezinárodních vztahů

¹ K tématu z jiného úhlu pohledu mimo jiné srov. Miloslav PŮČIK, *Spolková republika Německo – hlavní zájmový priestor vojenskej rozviedky ČSLA (1960 až 1989)*. In: Aleš BINAR a kol., *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 319–349.

Generálního štábu.² Po sametové revoluci však v budování oficiálních vztahů ministerstva obrany hrála klíčovou roli právě Správa zahraničních vztahů.

Sousední státy – Rakousko, Spolková republika Německo

V druhé polovině 80. let bylo neutrální Rakousko západním státem, se kterým byla ČSLA zřejmě nejvíce v kontaktu. Stále však platilo, že se do vzájemných styků promítala dobová realita. Obě armády dokázaly nalézt již před sametovou revolucí alespoň částečné styčné plochy, které poskytovaly základnu pro určitou diskusi. Po období politických změn ve střední a východní Evropě je pak spojovalo i to, že se v určité fázi svého dějinného vývoje snažily vymanit z mezinárodní izolace.³ K tomu jedním z prostředků byla účast na mírových misích OSN, která nabízela šanci vybudovat si znovu po totalitním období renomé ve společenství demokratických států a získat zpět důvěru veřejnosti. Československo se samozřejmě z ostrakizace mohlo zcela vymanit až po sametové revoluci. Podobné je i to, že až do konce studené války účast rakouských vojáků na zahraničních operacích vyvolávala u rakouského vojenského establishmentu nepochopení.⁴

Pro ČSLA přitom platí, že izolaci danou blokovým rozdělením světa se již v 80. letech snažila překonat navazováním kontaktů mimo jiné s Bundesheerem – armádou neutrálního Rakouska. Po sametové revoluci se kontakty mezi oběma armádami dále rozvíjejí, v záplavě nových možností však již ztrácejí na předrevolučním významu.

Pohled demokratického Rakouska je oproti tomu předrevolučnímu československému, který byl, jak již bylo naznačeno, determinován ideologickou realitou totalitního režimu, více racionální. V polovině 80. let platilo, že Rakousko mělo zájem vztahy se svým severním sousedem rozvíjet ve všech směrech, i když odlišné politické uspořádání samozřejmě představovalo omezení, jež se promítlo i do kontaktů mezi oběma armádami. Totalitní Československo nemohlo s demokratickým Rakouskem nalézt příliš velké styčné plochy. Pokroku bylo dosahováno pouze po malých krůčcích, což platilo zejména z rakouského pohledu. Ve vnitřním diskurzu v Československu byl tento drobný pokrok občas až příliš zveličován. Pro Rakousko bylo Československo nejen státem, který ve všech klíčových zahraničněpolitických otázkách následuje sovětskou linii, ale i po vojenské stránce je plně podřízen SSSR.

Pro Československo nebylo jednoduché čelit tlaku z Moskvy a navazovat intenzivnější kontakty se Západem. Kontakty s Rakouskem byly v tomto ohledu cenné, přestože se

² Petr JANOUŠEK, *Od Gorbačova ke „Gorbymu“*. Správa zahraničních vztahů Generálního štábu ČSLA/ČSA v letech 1989–1992. HaV 2021, č. 2, s. 50–69.

³ Misí OSN se rakouská armáda účastnila od 60. let 20. století. Účast v operaci v Kongu, na Kypru a dalších misích nabídla Rakousku šanci zapojit se do činnosti mezinárodního společenství. Více viz Erwin A. SCHMIDL, *Die österreichische Teilnahme an UN-Friedenseinsätzen*. In: Wolfgang ETSCHMANN – Hubert SPECKNER (edd.), *Zum Schutz der Republik Österreich...* Bundesministerium für Landesverteidigung, Wien 2005, s. 349–363; Erwin A. SCHMIDL, *Die Auslandseinsätze des österreichischen Bundesheeres*. In: Peter FICHTENBAUER – M. Christian ORTNER (edd.), *Die Geschichte der österreichischen Armee von Maria Theresia bis zur Gegenwart*. Verlag Militaria, Wien 2015, s. 291–295.

⁴ Tamtéž.

Československo domnívalo, že rakouská neutralita má své meze. „Rakouské vedení nevylučuje za určitých okolností vstup armád členských zemí NATO na rakouské území. Je proto nutné počítat, že rakouské ozbrojené síly by se zúčastnily případného ozbrojeného konfliktu v Evropě na straně Severoatlantického paktu. Svědčí o tom mj. aktivní bilaterální vojenská spolupráce Rakouska s členskými zeměmi NATO, zejména s NSR,“ stálo v podkladech pro ministra národní obrany armádního generála Milána Václavíka před jeho cestou do Rakouska v roce 1988.⁵ Kontakty mezi armádami či ministerstvy obrany, když zvláště v demokratickém Rakousku se resort rovnocenně skládal z vojenské a civilní části, se datují do poloviny 80. let. Zprvu šlo o styky nesmělé a velmi opatrné. Československo navíc následovalo kroky dalších států Varšavské smlouvy – SSSR či Maďarska, které také posilovaly své vztahy s neutrálním Rakouskem. Opět tedy platí, že československá bezpečnostní politika ve vztahu k Rakousku není výrazem emancipace, ale spíše lavírování v Sověty vymezeném prostoru.

Nutno poznamenat, že poměrně iniciativní byla i rakouská strana. Po Gorbačovově příchodu však bylo navazování kontaktů s rakouským Bundesheerem a ministerstvem obrany výhodné i pro ČSLA. Podle informační zprávy z 20. prosince 1985 proběhlo jednání československého vojenského a leteckého přídelence ve Vídni s představiteli rakouské armády. Československý přídelenec navrhl, aby prvotní kontakty byly rozvíjeny na úrovni armádního sportu – tedy v zásadě nepoliticky.⁶ Variantou byla i spolupráce mezi vojenskými historickými institucemi obou zemí. Příslušnou informační zprávu ministr národní obrany Milán Václavík schválil 8. ledna 1986. Následně bylo potřeba, aby navazování vztahů posvětil i generální tajemník ÚV KSČ a prezident ČSSR Gustáv Husák, což se stalo 13. března 1986. Vojenský a letecký přídelenec ve Vídni obdržel instrukce, jak kontakty s Rakouskem v roce 1986 pěstovat.

Podle instrukcí mělo být sledováno několik linií kontaktů. První linie měla být zaštitěná hlavní politickou správou ČSLA – měla tedy v sobě nést ideologický a propagandistický rozměr. Československo chtělo prezentovat armádní film Okamžiky, který propagoval přípravu ČSLA na spartakiádu v roce 1985. Dále se počítalo s tím, že by se spolupracovalo v oblasti muzejní a v oblasti vojenskohistorického výzkumu. Československo zamýšlelo vypracovat dva odborné články: Jeden by nesl název „Češi a Slovinci v boji proti fašismu na frontách druhé světové války“ a druhý „Antifašisté v boji na domácí frontě čs. odboje“. Rozvíjet se měly i sportovní kontakty, v plánu bylo vyslat v říjnu do Rakouska armádní sportovní družstvo vzpírání Dukla Trenčín, v listopadu měla do sousední země odcestovat skupina judistů z Dukly Bánská Bystrica. Oba výběry se měly utkat s rakouskými protivníky.⁷

V následujícím roce obě země dále vztahy mezi armádami posilovaly – šlo už o kontakty na nejvyšší úrovni. Dne 26. února 1987 obdržel ministr obrany armádní generál Milán Václavík pozvání k oficiální návštěvě Rakouska – neoficiální setkání ministrů obrany generála Václavíka a Helmuta Krünese se uskutečnilo již 22. května 1986.⁸ Pozvání pro ministra

⁵ VÚA–VHA, f. MNO/KM 1988, kart. 7, čj. 051002, Předložení podkladových materiálů k cestě do Rakouska, 9. 4. 1988, k čj. 06030/14–19, Informační materiál pro cestu ministra národní obrany ČSSR do Rakouské republiky, 2.2. Charakteristika vojenské politiky.

⁶ VÚA–VHA, f. SZV 1988, kart. 229, čj. 07076/2, Styky ČSLA s rakouskou armádou, nedat.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

národní obrany zopakoval později i Krünesův nástupce Robert Lichal a se setkáním souhlasil i Husák. (Plány zahraničních kontaktů byly konzultovány i s oddělením mezinárodní politiky ÚV KSČ, s oddělením státní administrativy ÚV KSČ i s ministerstvem zahraničí.)

Dlouho připravovaná návštěva ministra národní obrany Václavíka se uskutečnila od 9. do 11. května 1988. Obě strany se shodly na tom, že helsinský proces, respektive konference ve Stockholmu z let 1984 až 1986, zaměřená na posílení důvěry a bezpečnosti a odzbrojení, přináší pozitivní výsledky v podobě vysílání pozorovatelů na vojenská cvičení. Rakouská strana zmiňovala své dlouhodobé zapojení do mírových operací OSN. Lichal to uvedl jako příklad činnosti, která též přispívá k posilování důvěry mezi bloky. V době rozhovorů bylo 600 příslušníků Bundesheeru v misi OSN na Golanských výšinách a 400 vojáků na Kypru, hovořilo se též o vyslání rakouských vojenských pozorovatelů do Afghánistánu.⁹

Další důležitou kapitolou vzájemných vztahů byla návštěva generálního inspektora (jednotek) Bundesheeru Othmara Tauschitze v Československu v prosinci 1988. Klíčové jednání mezi náčelníkem Generálního štábu generálplukovníkem Miroslavem Vackem a Tauschitzem se uskutečnilo v pátek 16. prosince 1988 v Praze. Jádro diskuse spočívalo v tom, jak mohou obě armády dosáhnout větší transparentnosti a posílit tak důvěru mezi oběma zeměmi, což bylo jednou z hlavních částí celého helsinského procesu. Z rozhovorů vyplynulo, že obě strany jsou ochotné ve spolupráci zajít dál, než tomu bylo dosud, kdy se jednalo o pouhou výměnu armádních huďeb a sportovních týmů.¹⁰ Vacek zmínil krátké pracovní návštěvy vojáků a důstojníků z útvarů poblíž hranic či spolupráci na úrovni zdravotnických služeb. Tauschitz s tímto modelem souhlasil, dokonce přišel s tím, že by kontakty měli navázat jednotliví velitelé podél hranic – setkávání se mělo týkat příslušníků jednotek a štábů. Vzorem mohla být podle Tauschitze spolupráce, kterou rakouská armáda praktikuje s jugoslávskou armádou, kdy se velitelé sborů umístěných poblíž jugoslávské hranice vzájemně navštěvují se svými protějšky. Každý rok se setkávají jednou v Rakousku a jednou v Jugoslávii.¹¹

Vacek během setkání také formuloval myšlenku, která zřejmě měla Tauschitze přesvědčit, že ČSLA usiluje ve vzájemných kontaktech o větší transparentnost. Možná však i proto, že nebyla formulována zcela šikovně, se zprvu minula účinkem. Zmínil se totiž o možnosti, že by rakouští pozorovatelé (velitelé na nižších úrovních) byli zváni do Československa do výcvikového prostoru Boletice na cvičení i s nižším počtem vojáků než 17 tisíc (13 tisíc), jak určoval stockholmský dokument. Tauschitze navrhované rozšíření závěrů stockholmské konference o příležitost pozorovat menší cvičení nakonec po určitém váhání přece jen zaujala a nahlas začal uvažovat o tom, jaký výcvikový prostor by Rakousko mohlo v této věci vyčlenit, a kladně se vyjádřil i směrem k výměně velitelů na úrovni sborů. Obě strany by se tak mohly přesvědčit o výcviku toho druhého.¹²

⁹ VÚA-VHA, f. MNO/KM 1988, kart. 7, čj. 051355-84/88, Václavík Husákovi, 13. 5. 1988.

¹⁰ VÚA-VHA, f. MNO/SNGŠ 1988, kart. 233, čj. 1123-1988, Zápis z pracovního jednání NGŠ – 1. ZMNO s delegací Spolkové armády Rakouské republiky, vedené generálním inspektorem gen. Tauschitzem dne 16. prosince 1988 v Praze, nedat.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

Setkání Tauschitze a Vacka nelze rozhodně vzhledem k dobové realitě označit za průlomové. Otevřelo však cestu k tomu, že Československo mělo s Rakouskem ve vojenské oblasti vztahy, které provázela větší míra důvěry, než tomu bylo s ostatními „kapitalistickými“ státy. Na počátku ledna 1989 tak kupříkladu rakouská armáda pozvala dva důstojníky ČSLA na cvičení 3. tankové brigády v Krems-Mautern.¹³ Cvičení nebylo nutné notifikovat v rámci Dokumentu stockholmské konference, který předpokládal účast 13 tisíc osob pro oznámení a 17 tisíc osob pro pozorování vojenských činností.¹⁴ Pro Československo šlo o důkaz, že vojenské návštěvy na nejvyšší úrovni přinášejí výsledky, což bylo ale poněkud iluzorní.

Celkově lze říci, že do sametové revoluce Československo vůči Rakousku v obranné politice nemohlo a ani nechtělo překročit omezení dané členstvím ve Varšavské smlouvě. Snahy po určitém zesílení kontaktů mezi ČSLA a Bundesheerem tak byly opatrné. Navíc, jak bylo ukázáno, tato snaha byla během osobního setkání M. Vacka a O. Tauschitze vedena poněkud nešikovně. Ideologické bariéry, které byly realitou ČSLA, tak neměly šanci se ani otřást. Navíc vztahy mezi oběma státy byly ještě na počátku roku ovlivněny událostmi tzv. Palachova týdne, které v Rakousku vzbudily negativní ohlas.

Po sametové revoluci se vztahy mezi oběma armádami dále rozvíjely – jejich dynamika v porovnání s možností navazovat kontakty se zeměmi NATO už ale nebyla taková. Přesto přinesla některé viditelné výsledky, které souvisely se zkušeností Rakouska s mírovými misemi OSN. Několik příslušníků Správy zahraničních vztahů GŠ se také mimo jiné zúčastnilo školení ve Výcvikovém středisku OSN ve Vídni. Mezi vybranými důstojníky byl i vedoucí oddělení mírových sil OSN plukovník Ján Valo. Několik týdnů strávil v kasárnách Van-Swieten, kde absolvoval výcvik vyšších štábních důstojníků. Kurz zakončený certifikátem, kterým od 30. července do 17. srpna 1990 prošel, považoval za velmi náročný.¹⁵

V listopadu 1991 se pomalu začalo vyjednávat o nové resortní dohodě s rakouským spolkovým ministerstvem obrany, s touto iniciativou přišla rakouská strana. V následujícím období se skutečně obě strany snažily smluvně v různých podobách nalézt cestu pro spolupráci v nové etapě evropských dějin. Začaly spolu jednat otevřeně, což se týkalo i spolupráce v oblasti vojenských doktrín. Samozřejmostí bylo pokračování reciproční účasti vojenských pozorovatelů na vojenských cvičeních, počítalo se také se zavedením „malého příhraničního styku“ pro vojenské osoby – příslušníky vojenských útvarů dislokovaných poblíž společné státní hranice.¹⁶

Navázat spolupráci se Spolkovou republikou Německo jako členským státem NATO bylo komplikovanější, přesto byla ČSLA v období bezprostředně před sametovou revolucí

¹³ VÚA–VHA, f. MNO/KM 1989, kart. 24, čj. 060151, Vyslání pozorovatelů do Rakouska, 4. 1. 1989.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ P. JANOUŠEK, *Od Gorbačova ke „Gorbymu“*, s. 50–69.

¹⁶ VÚA–VHA, f. FMO/KM 1991, kart. 6, čj. 32722, Resortní dohoda se spolkovým ministerstvem obrany Rakouské republiky, 7. 11. 1991, Návrh směrnice pro předběžná jednání o návrhu na sjednání Dohody mezi federálním ministerstvem obrany České a Slovenské Federativní Republiky a spolkovým ministerstvem obrany Rakouské republiky o dvoustranné vojenské spolupráci.

překvapivě poměrně iniciativní.¹⁷ Čechoslováci sondažovali i neformálně možnosti navázání kontaktů s tamním ministerstvem obrany, respektive Bundeswehrem. Jejich představa zřejmě byla taková, že by vzorem mohly být kontakty s Rakouskem.¹⁸ Zdá se, že představitelé Bundeswehru byli tímto přístupem až skoro překvapeni.

Mezi armádami a ministerstvy obrany byly vztahy udržovány alespoň na nižší a zcela apolitické úrovni. Příkladem byla plánovaná účast Ústřední hudby ČSLA a Čs. armádního filmu na mezinárodních slavnostech vojenských hudeb ve Frankfurtu nad Mohanem od 9. do 12. září 1988.¹⁹ K dalšímu posunu se ale zřejmě podle prvotních výsledků autorova bádání dojít nepodařilo. Československo mělo obecně obavy z modernizačního programu Bundeswehru, což se týkalo kupříkladu přezbrojování tankových jednotek. Zatímco na nižší úrovni – návštěvy vojenských delegací (z akademií) – kontakty s Československem střídavě udržovaly USA, Británie i Kanada, Spolková republika ale byla v tomto ohledu podle všeho opatrnější a ani takovéto delegace nechtěla příliš vysílat.

Po revoluci se ale vztahy začaly dynamicky rozvíjet. Podle vzpomínek vojenského přidělence Spolkové republiky v Československu Adolfa Brüggemanna už v prosinci 1989 vojenské velení ČSSR signalizovalo zájem navázat kontakty s vojsky aliančních států – zejména s Bundeswehrem. Poprvé toto přání měl vyjádřit již 20. prosince náčelník Operační správy Generálního štábu a zástupce náčelníka Generálního štábu generál Josef Vincenc. Pozemní a letecký atašé NDR na Vincencovo vyjádření údajně reagoval slovy: „*Ti jsou ale rychlí. Očekávali jsme změnu bezpečnostní a vojenské politiky ČSSR, ale tak rychlá změna je přesto překvapivá*“²⁰. Brüggemann tedy ještě ten samý den referoval do Bonnu.²¹

Bundeswehr byl jedním ze vzorů pro transformační etapu v československé armádě. Kontakty s německými představiteli československá armáda udržovala na nejrůznějších úrovních. Od ministerské přes poslaneckou, s československými představiteli tak kupříkladu jednal ministr obrany Gerhard Stoltenberg.

Bundeswehr byl vzorem i proto, že šlo o armádu demokratického státu, který se musel vyrovnávat s totalitní minulostí. Spolková republika měla vypracovaný plán, podle kterého vztahy s Československem rozvíjela. Lze se domnívat, že i pro Spolkovou republiku představovalo Československo důležitého partnera v regionu, což se projevovalo v širší vzájemných kontaktů.²² Obě sousední země spolu vedly rozhovory, během kterých Němci seznamovali Čechoslováky s fungováním resortu obrany v demokratických podmínkách. Postupně mizely nejrůznější bariéry ve vzájemné komunikaci. Vojenský přidělenec Spolkové

¹⁷ BA-MA, BW/4, 2321, fol. 1, Einzelbericht des Militärattachéstabes Prag Nr 151/89 (V), 7. 9. 1989.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ VÚA-VHA, f. MNO/KM 1988, kart. 29, čj. 0051362, Požadavky k realizaci zahraničních cest v červnu – září 1988, 13. 5. 1988.

²⁰ Adolf BRÜGGEMANN, *Als Offizier der Bundeswehr im Auswärtigen Dienst: Meine Erinnerungen als Militärattaché in Seoul (Republik Korea) 1978–83 und in Prag (Tschechoslowakei/Tschechien) 1988–93*. Miles-Verlag, Berlin 2015, s. 190.

²¹ Tamtéž.

²² A. BRÜGGEMANN, *Als Offizier der Bundeswehr im Auswärtigen Dienst*, s. 236.

republiky v Československu navázal dobré pracovní kontakty s československými kolegy na Generálním štábu. Docházelo i k výměně informací, které se týkaly mezinárodního dění. Československo se v očích Spolkové republiky stalo státem, který se neváhá postavit za svobodu ve světě. Jedním z hlavních důkazů bylo vyslání Československého samostatného protichemického praporu do války v Zálivu.²³

Další státy NATO – USA, Francie, Británie...

Před revolucí československé ministerstvo národní obrany nemělo systematické a produktivní oficiální kontakty s americkými institucemi. Probíhaly jen omezeně – v apolitické a odborné rovině. Týkaly se třeba lékařů z Ústřední vojenské nemocnice nebo specializovaných výzkumných pracovníků. Obecně platilo, že socialistické země se obávaly, že při rozvíjení styků s tzv. kapitalistickými zeměmi bude hrozit nebezpečí ideologického pronikání a negativního působení na jejich občany. I vztahy s Velkou Británií v obranné oblasti byly před sametovou revolucí velmi limitované. Omezovaly se na opatrné iniciativy, jako když do Československa měla na přelomu září a října 1988 přijet skupina posluchačů britské Královské akademie obranných studií (Royal College of Defence Studies).²⁴

V porevoluční době se situace změnila. Zahraniční aktivity ministerstva obrany cílily i na bývalé nepřátele z NATO. Chystaly se či byly uvedeny v život plány dvoustranné spolupráce, které se kromě již zmíněné Spolkové republiky zaměřovaly také na spolupráci s Francií, Británií, Itálií, Belgií či Španělskem.²⁵

Smlouvy se západoevropskými státy z NATO se nemohly stát okamžitou náhradou za bývalé smluvní svazky, šlo spíše o obecné smlouvy, které měly vytvořit předpoklady k navození důvěry. Tyto smlouvy zajišťovaly především rozvoj všestranných kontaktů formou výměny vojenských návštěv, poskytování odborných stáží a sdělování některých informací. Poznat se měli také příslušníci velitelského sboru podílející se na výcviku pozemních a leteckých sil. Příkladem je smlouva s Francií ze 4. prosince 1990.²⁶ V tomto ohledu byla důležitá smlouva sjednaná s USA, která se týkala zajištění školení a výcviku československých vojenských a civilních představitelů přímo v USA. Se Spojenými státy probíhala spolupráce i na téma konverze obranného průmyslu a modernizace výzbroje.

²³ K tématu srov. A. BRÜGGEMANN, *Als Offizier der Bundeswehr im Auswärtigen Dienst*, s. 223.

²⁴ VÚA–VHA, f. MNO/GŠ–SZV 1988, kart. 229, čj. 06008, Informace ke vztahům Velké Británie a ČSSR, květen 1988.

²⁵ VÚA–VHA, f. FMO/KA NGŠ 1991, kart. 4, čj. 9420–10, Podklady pro jednání schůze VBB SL a SN, 7. 1. 1992, Úvodní slovo k zahraničním stykům a smlouvám Československé armády; VÚA–VHA, f. FMO/GŠ–SZV 1990, kart. 83, čj. 21839 – SZV, Rozbor náčelníka správy zahraničních vztahů GŠ splnění hlavních úkolů ve výcvikovém roce 1989–1990, 29. 10. 1990.

²⁶ VÚA–VHA, f. FMO/KM 1991, kart. 5, k čj. 32 450–84, Přehled sjednaných mezinárodních smluv, nedat, k čj. 32 450–84, Ujednání mezi ministrem obrany České a Slovenské Federativní Republiky a ministrem obrany Francouzské republiky o výměně osob a vojenských informací na léta 1991–1992, 4. 12. 1990.

Vojenské vztahy s USA se opět odehrávaly na nejrůznějších úrovních. Důležitou roli sehrával americký vojenský přidělenec plukovník Edwin Motyka, jenž zprostředkoval i návštěvu náčelníka Generálního štábu generála Antona Slimáka v USA. Návštěva se uskutečnila v červenci 1990 – již po summitu NATO, který otevřel dveře k širší spolupráci se zeměmi střední a východní Evropy.²⁷

Rok 1991 přinesl nárůst armádních kontaktů mezi Československem a USA, což se projevilo i v intenzivní spolupráci mezi Motykou a Generálním štábem, respektive správou zahraničních vztahů. Dokladem spolupráce byla americká nabídka přijmout několik vybraných československých důstojníků ke studiu na amerických vojenských školách. V dubnu 1991 se kontakty v rámci programu IMET (International Military Education and Training) rozběhly a tři až čtyři důstojníci ročně odjížděli do vojenských vysokých škol v USA, další do čtyř až dvacetidenních kurzů. Část nákladů studia přitom nesli Američané.²⁸

Československo v bezpečnostní sféře stálo o překonání blokového rozdělení Evropy. Ve vojenské oblasti byl konkrétním výsledkem Program vzájemné spolupráce, který byl projednán s představiteli americké armády ve dnech 20.–24. dubna 1991. Pomoc USA se měla zaměřit na výchovu vojenských odborníků, využití zkušeností USA při budování nepolitické armády, jakož i spolupráci při dodávkách vojenské výzbroje a výměně zpravodajských informací.²⁹ To bylo potvrzením toho, že Československo systematicky rozvíjelo transatlantickou dimenzi své politiky. Dne 10. prosince 1991 byla podepsána Dohoda v oblasti topografického mapování, námořního a leteckého mapování, geodézie a geofyziky, digitálních dat a s tím souvisejících materiálů.³⁰

Narovnávány byly také historické vztahy, kdy se vojáci z obou stran začali účastnit vzpomínkových akcí. Vojenskodiplomatické vztahy obou zemí také otevřeně začaly i v symbolické rovině reflektovat společnou minulost. Změna byla patrná i v tom, že například plukovník Motyka chtěl pořádat v prostorech ÚDA Praha v kině Kyjev výstavku o amerických ozbrojených silách. Nová politická situace Američanům umožnila začít se starat o památku amerických vojáků, kteří za druhé světové války bojovali na československém území. U příležitosti oslav konce druhé světové války se do Československa kupříkladu zamýšlela vydat 1. pěší divize (Forward) pod vedením brigádního generála Wiliama J. Mullenena III, která měla v plánu 8. května položit věnec k památníku 1. americké divize v Chebu. Skupina chtěla během jednoho dne odjet ze Spolkové republiky a po splnění povinností v Československu se vrátit.³¹ V porevolučním období přitom podobným cestám již nic nebránilo.

²⁷ P. JANOUŠEK, *Od Gorbačova ke „Gorbymu“*, s. 66–67.

²⁸ Prokop TOMEK, *Československá armáda v čase sametové revoluce. Svět křídel*, Cheb 2019, s. 180.

²⁹ VÚA–VHA, f. FMO/KM 1991, kart. 14, čj. 80648/2–84, Stanovisko k informaci o současných vztazích s USA a zaměření dalšího postupu, 30. 5. 1991, příloha I, k čj. 90.880/91–3, Informace o současných vztazích s USA a zaměření dalšího postupu.

³⁰ VÚA–VHA, f. FMO/KA NGŠ 1991, kart. 4, čj. 9420–10, Podklady pro jednání schůze VBB SL a SN, 7. 1. 1992, Úvodní slovo k zahraničním stykům a smlouvám Československé armády.

³¹ VÚA–VHA, f. FMNO/KM 1990, kart. 1, čj. 4930, USA – akce k 45. výročí osvobození Československa, 12. 4. 1990.

Správa zahraničních vztahů se začala podílet i na připomínkách dosud opomíjených vojáků, kteří za druhé světové války sloužili na Západě. Týkalo se kupříkladu oslav 50. výročí bitvy o Británii. V roce 1990 se konaly oslavy 50. výročí bitvy o Británii. Československá armáda se v roce 1990 účastnila letecké výstavy Air Show, která se konala na území Velké Británie. Hned v červenci 1990 byla navázána spolupráce s muzeem RAF. Do Československa také opět přicestovali posluchači Královské akademie obranných studií.³² V dalším výzkumu však bude třeba ověřit to, zda vztahy s Británií dosahovaly stejné úrovně, jako tomu bylo u Spolkové republiky a Francie.

Kontakty s Francií byly poměrně bohaté. Cestu ke spolupráci otevřely resortní smlouvy. Od 6. do 7. června 1991 probíhalo jednání s francouzskou armádní delegací. Francouzskou armádu zastupoval plukovník Patrick Garreau z Generálního štábu ozbrojených sil Francie, plukovník Christian Boisson ze Správy pro styk s veřejností ministerstva obrany a plukovník Bernard Emond – francouzský přidělenec obrany. Obě strany si pochvalovaly plnění „Ujednání mezi MO ČSFR a MO Francie o výměně osob a vojenských činnostech na léta 1991–1992“³³.

Francouzská armáda také v dalších několika letech nabídla místa ve francouzských vojenských školách – včetně úhrady studia a osobního stipendia. Francouzi také navrhli vytvořit Stálou pracovní skupinu, která by trvale sledovala plnění přijatých dohod o spolupráci a stanovovala další metodiku spolupráce. Tato stálá pracovní skupina by zasedala jednou ročně – střídavě v Paříži a Praze. Francouzský ministr obrany Pierre Joxe se také zúčastnil setkání ministrů obrany Visegrádské skupiny, které se konalo 9. května 1992 v Měříně. Francie začala plánovat i návštěvu náčelníka štábu ozbrojených sil Jacquese Lanxadea v Československu.³⁴ Z toho všeho je patrné, že při pomyslném otevírání dveří do světa byla v letech 1990 až 1992 pro československou armádu důležitým partnerem.

Závěr

Bilaterální vojenskodiplomatické vztahy se západními státy (neutrálními či členy NATO) ukazují v letech 1989 až 1992 proměnu, kterou vojsko z hlediska svojí otevřenosti světu prošlo. Paralelně Československo po sametové revoluci rozvíjelo vztahy s NATO. Do konce roku 1992 však byly možná ještě důležitější bilaterální vztahy s klíčovými západními státy – před revolucí s Rakouskem a po revoluci zejména se Spolkovou republikou, USA či Francií. Cílem v tomto období bylo zbavit se zátěže z minulosti a v souladu s helsinským procesem vybudovat větší vzájemnou důvěru, což se promítalo třeba do režimu na hranicích nebo inspekcí.

Sametová revoluce byla podstatnou změnou, která otevřela cestu k návštěvám na různých úrovních – od nejvyšší ministerské až po návštěvy československých posádek západními vojenskými delegacemi. I díky tomu se tak skutečně Československu a jeho vojsku podařilo v krátkém čase vybudovat si se západními armádami vztahy založené na důvěře.

³² VÚA–VHA, f. FMO/KM 1991, kart. 5, k čj. 32450–84, Přehled služebních zahraničních cest, nedat.; VÚA–VHA, f. FMO/GŠ-SZV 1990, kart. 83, čj. 21839 – SZV, Rozbor náčelníka správy zahraničních vztahů GŠ splnění hlavních úkolů ve výcvikovém roce 1989–1990, 29. 10. 1990.

³³ VÚA–VHA, f. FMO/KM 1991, kart. 2, čj. 31592, Jmenování „Stálé prac. Skupiny pro franc. – čs. spolupráci“, 28. 6. 1991.

³⁴ VÚA–VHA, f. FMO/KM 1992, kart. 1, čj. 085010/96-92, Návštěva náčelníka štábu ozbrojených sil Francie v ČSFR, 15. 11. 1992.

LÉTA 1990–1992: HLEDÁNÍ BEZPEČNOSTNÍHO UKOTVENÍ STÁTU

Prokop Tomek

Úvodem

Mezinárodně politický vývoj na počátku devadesátých let byl dynamický. V roce 1990 mnozí nevyklučovali dočasnou paralelní existenci Varšavské smlouvy a NATO jako politických uskupení, které v budoucnu nahradí nová bezpečnostní organizace. Již během toho roku se tento názor změnil.¹ Jak reagovala československá politická reprezentace na zahraničně politické změny? A jaké faktory zrychlovaly vývoj?

Historické změny Evropě

V prosinci 1989 ještě považoval generální tajemník ÚV KSSS Michail Gorbačov další existenci dvou německých států za neměnný fakt. Vzhledem k rychlému politickému zhroucení NDR ale začal chápat, že ke sjednocení Německa dojde. Nebylo stále jasné, zda uvažovaná německá konfederace zůstane členem obou aliancí, nebo bude neutrální. Vzhledem k své vnitřní kritické situaci byl Sovětský svaz nakonec v podstatě nucen za úplaty souhlasit se sjednocením a členstvím Německa v NATO. A to přes argument, že Varšavské smlouvy je nadále potřeba pro udržení evropské bezpečnostní rovnováhy a bez NDR se rozpadne.

Ke změně postoje došlo v červenci 1990 a 12. září 1990 byla na setkání čtyř velmocí a dvou německých států v Moskvě podepsána smlouva o sjednocení. SSSR se zavázal stáhnout vojska z NDR, ovšem s termínem ukončení stažení až v srpnu 1994. Obdržel také finanční pomoc SRN ve výši osmi miliard dolarů. Dne 24. září vystoupila NDR z Varšavské smlouvy a 3. října 1990 došlo ke sjednocení. Vojáci bývalé Národní lidové armády byli unikátním způsobem částečně převzati do Bundeswehru. Utajovaná sovětská vojenská technika a utajované skutečnosti NLA byly předány zpět SSSR.² Na druhou stranu se slabost tehdejší zahraniční politiky Michaila Gorbačova projevila skutečností, že SSSR za souhlas s touto významnou geopolitickou změnou nezískal žádné garance dalšího nerozšíření NATO, podoby evropské bezpečnosti, své účasti na jejím vytváření, ani demilitarizace území NDR či souběžné dílčí stažení cizích vojsk z evropských zemí NATO.

¹ Zdeněk MATĚJKA, *Jednání o rozpuštění Varšavské smlouvy*. HaV 2005, č. 3, s. 4–19.

² James S. CORUM, *Taking an Army from Dictatorship to Democracy*. In: Sandra NIINEPUU (ed.), *Inventing the National Defence: Eastern Europe Between the Fall of the Berlin Wall and Accession to NATO*. Estonian yearbook of military history, 4 (10) 2014. Estonian War Museum – General Laidoner Museum, Tallinn University, Press Tallinn-Viimsi 2013, s. 13–37. (dostupné elektronicky: <https://esm.ee/yearbook/yearbook-issues/yearbook-2014> [citováno k 1. prosinci 2021]).

Zánik Varšavské smlouvy

Poměry ve Varšavské smlouvě dosvědčuje skutečnost, že jak sjednocení Německa, tak vystoupení NDR z paktu bylo ještě v té době dohodnuto bez jakékoliv účasti spojenců. SSSR tak opět vystupoval jako faktický hegemon. Zásadním faktorem budoucnosti Varšavské smlouvy byly rychlé a dále probíhající politické změny v Evropě, otrés z konce studené války a zmíněné sjednocení Německa. Většina členských zemí Varšavské smlouvy odmítala urychlenou snahu SSSR reformovat pakt a učinit z ní protipól NATO, které tyto země nadále nepovažovaly za své ohrožení. Postoje SSSR sledovalo nakonec jen Bulharsko. Ještě 17. března 1990 se na setkání ministrů zahraničí zemí Varšavské smlouvy v Praze snažil sovětský ministr zahraničí Eduard Ševarnadze pakt zachránit jako opatření proti následkům možného bezpečnostního vakua. Podařilo se mu to jen na přechodnou dobu nezbytnou k postupné likvidaci paktu. Poslední schůzka Výboru ministrů obrany Varšavské smlouvy se konala 14. a 15. června 1990 ve Východním Berlíně.

Na Československo připadla ve Varšavské smlouvě shodou okolností od června roku 1990 formální role předsedající země. Převzalo proto iniciativu ve snaze o transformaci a konečně i o rozpuštění paktu. V rámci rotace se tak generálním tajemníkem na jaře 1990 stal československý diplomat Zdeněk Matějka. Na jednání představitelů Varšavské smlouvy v červnu 1990 v Moskvě bylo zejména z iniciativy československé, maďarské i polské strany dohodnuto přehodnotit povahu a funkce paktu, transformovat ji na smlouvu suverénních a rovnoprávných států založenou na demokratických principech s důrazem na politickou spolupráci a konzultace.³

Představitelé SSSR a Bulharska chtěli Varšavskou smlouvu přebudovat a zachovat, zatímco zástupci Československa, Polska, Maďarska, podporovaní delegacemi Rumunska, a ještě i NDR požadovali jako první krok k rozpuštění paktu zrušení jeho vojenských struktur. Tehdy se mimochodem začala rýsovat i budoucí spolupráce zemí Visegrádu. Zástupci členských států ustavili Komisi vládních zmocněnců pro transformaci k přehodnocení aspektů Varšavské smlouvy včetně postupného utlumování vojenské činnosti v návaznosti na rozvoj helsinského procesu a na formování celoevropských struktur bezpečnosti a spolupráce. Komise se scházela každý měsíc až do zpracování návrhu, který se měl projednat na mimořádném zasedání představitelů Varšavské smlouvy v Budapešti a termínem realizace byl 1. leden 1991. Komise pro transformaci se poprvé sešla ve dnech 15. až 17. července ve středočeských Čelákovících.

Už na zasedání komise v Sofii 18. až 19. září 1990 vládla všeobecná shoda se záměrem likvidace všech dosavadních vojenských struktur Varšavské smlouvy k 1. červenci 1991. Důvodem urychlení vývoje směrem k úplnému zrušení všech struktur Varšavské smlouvy se staly obavy z vnitřního vývoje v SSSR a krvavý zákrok sovětských vojsk v Pobaltí v lednu 1991. Dne 21. ledna 1991 v Budapešti potvrdili ministři zahraničí Československa, Polska a Maďarska záměr zrušit vojenské struktury Varšavské smlouvy co nejrychleji, nejpozději do 1. července 1991 a vyhlásili cíl úplného rozpuštění Varšavské smlouvy do konce roku 1991 nebo nejpozději do března 1992, kdy měla v Helsinkách začít přípravná fáze Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

Ještě počátek roku 1990 potvrdil rozdíl mezi vnitřní dynamikou politických a vojenských struktur paktu. Sovětští představitelé spojeného velení odmítali brát změny v úvahu a dále

³ Z. MATĚJKA, *Jednání o rozpuštění Varšavské smlouvy*, s. 4–19.

připravovali vojenskou pětiletku 1991–1995, perspektivní plán vojenských opatření do roku 2000, rozsáhlá vojenská cvičení a chystali se i na zavádění nových zbraní. V členských zemích se ale v praxi omezoval výcvik, a to nejen z ekonomických důvodů. Zasedání vojenské rady proběhlo 15. až 17. 5. 1990 v Moskvě.⁴ Velení Spojených ozbrojených sil (fakticky sovětské velení) se dále snažilo hájit zájmy Varšavské smlouvy, byť bylo již zcela zřejmé, že jsou to jen zájmy SSSR. Sovětské velení sledovalo, jak ztrácí všechny pozice, zatímco NATO žádnou.

Mimořádné zasedání Politického poradního výboru jako nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy) se konalo v Budapešti 25. února 1991. Zde byl podepsán Protokol o ukončení platnosti vojenských dohod uzavřených v rámci Varšavské smlouvy a o zrušení jejích vojenských orgánů a struktur. Všechny vojenské orgány a struktury Varšavské smlouvy zanikly k 31. březnu 1991.

Československá strana využila své předsednictví Varšavské smlouvy a pozvala k závěrečnému symbolickému ukončení i politických struktur paktu zástupce členských zemí do Prahy. Dne 1. července 1991 se tak v Praze uskutečnilo poslední zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy. Na něm podepsali vedoucí činitelé zemí Varšavské smlouvy protokol o ukončení platnosti paktu. Michaila Gorbačova zastupoval viceprezident Genadij Janajev. Gorbačov měl snad obavy se vzdálit ze SSSR, ale nejspíš nechtěl být přímým svědkem i vykonavatelem své faktické prohry. Ceremoniál se uskutečnil záměrně krátce poté, co z Československa a Maďarska odešli poslední sovětské vojáci. Následovaly srpnový pokus o puč v SSSR a rozpad Sovětského svazu 26. prosince 1991. Poslední ratifikační listina však byla v Praze uložena zástupcem Ruské federace až 18. února 1993. Teprve ten den přestala Varšavská smlouva formálně existovat.⁵

První vlastní kroky

Rozpuštění Varšavské smlouvy v červenci 1991 s sebou proto ještě silněji přineslo otázky po dalším směřování Československa a jeho případném začlenění do širších mezinárodních struktur. Původní představou z roku 1990 bylo vytvoření nových bezpečnostních struktur v Evropě na bázi KBSE. Transformace do podoby OBSE ale nakonec nic funkčního nepřinesla. Již v roce 1991 se ale začala rýsovat spolupráce a v budoucnu i nějaká forma začlenění Československa do NATO.

Důležitý symbolický krok znamenal summit členských zemí v Londýně, jehož účastníci přijali 6. července 1990 deklaraci o rozvoji všestranné spolupráce se zeměmi střední a východní Evropy. V listopadu 1990 se v Římě sešlo setkání nejvyšších představitelů NATO. Konstatovali, že hrozba velkého konfliktu v Evropě zmizela. Ovšem objevilo se množství ohnisek možné ekonomické nestability, etnické rivality a teritoriálních sporů v mnohých zemích střední a východní Evropy a zejména na teritoriu SSSR. Znepokojující byl i další osud sovětských jaderných zbraní. Na pořadu dne bylo vytvoření stabilního demokratického prostředí v Evropě. NATO začalo více akcentovat politickou povahu aliance, nyní fakticky zajišťující evropskou kolektivní bezpečnost. Do své struktury začalo postupně různou měrou zapojovat další partnerské země. K myšlence plného členství zemí střední a východní Evropy ale bylo ještě daleko.

⁴ Matěj BÍLÝ, *Varšavská smlouva 1985–1991. Dezintegrace a rozpad*. ÚSTR, Praha 2021, s. 445–446.

⁵ Tamtéž, s. 472–476.

Prezident Václav Havel navštívil sídlo NATO v Bruselu 21. března 1991. Již tehdy lze zaznamenat aktivní zájem československého politického vedení o členství ČSFR v NATO jako ve struktuře zajišťující bezpečnost státu ale i Evropy. Řada kroků, vycházejících zejména ze zmíněné listopadové schůzky představitelů NATO v Římě, vedla 20. prosince 1991 k úvodnímu zasedání Severoatlantické Rady pro spolupráci (NACC) v Bruselu za účasti ministrů zahraničí šestnácti členských zemí NATO a devíti zemí střední a východní Evropy.

Návrh na vytvoření Rady byl výsledkem tlaku tří zemí, ČSFR, Polska a Maďarska, na intenzifikaci a prohloubení vztahu NATO ke státům střední a východní Evropy. Rada nepředstavovala formální bezpečnostní záruku. Tři státy si ale od vzniku Rady slibovaly postupné začleňování devíti nečlenských zemí do struktur Aliance jako první významný krok budoucího členství v NATO. ČSFR zastupoval na úvodním zasedání Rady v Bruselu ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier. S úmyslem urychlení integrace navrhl, aby Rada zasedala i v nečlenských zemích NATO. Pozoruhodný byl fakt, že mezi devíti zúčastněnými zeměmi byl zastoupen i Sovětský svaz (respektive Ruská federace). Tehdy čs. diplomacie vnímala účast SSSR (RF) jako pozitivní jev, protože skutečně partnerský vztah SSSR k zemím střední Evropy a naopak působení NATO v tomto prostoru měly spoluvytvářet pozitivní vazby v regionu.⁶ Zatím byly ale členské země NATO k užší spolupráci s dalšími státy zdrženlivé. Zpočátku šlo v Severoatlantické Radě pro spolupráci opravdu jen o odborné konzultace v oblasti transformace ozbrojených sil. O směřování Československa a později i České republiky a Slovenské republiky do NATO se konkrétněji rozhodovalo až po rozdělení ČSFR.

Již v roce 1991 byly zahájeny první konkrétní kroky k bližší spolupráci. USA nabídly v rámci projektu IMET (International Military Education and Training) Československu pomoc v oblasti vojenského vzdělávání a předávání zkušeností. V dubnu 1991 se uskutečnily kontakty a poté se již pomalu rozběhly projekty ve vojenském školství. Zato posledních osm důstojníků ukončilo studia v Moskvě v roce 1992.⁷

Během roku 1992 navazovala Československá armáda styky s Bundeswehrem, uskutečňovaly se vzájemné návštěvy, sbíraly se poznatky, zkušenosti, navštěvovala se vojenská cvičení. Podobně ČSA navazovala styky s rakouskou či francouzskou armádou. Přípravovaly se rozhovory ve štábu NATO, navazovaly i vztahy s Ukrajinou a Ruskou federací. V červnu 1992 delegace čs. generálů a důstojníků navštívila Kyjev a útvary Ukrajinské armády. S Polskou armádou probíhala jednání o vzájemných možnostech při využívání výcvikových prostorů. V tomto případě šlo o ostré cvičné střelby na Baltu.⁸

Polistopadové období přineslo osvobození z dosavadních vazeb. Současně se zahájil i proces hledání nové rovnováhy. Vojenská politika Československa už nebyla formulována v Moskvě, ale musela být vytvořena vlastní, a to na svou odpovědnost.

⁶ NA, f. Předsednictvo vlády ČSFR, Podklad pro schůzi vlády ČSFR z 29. 11. 1991 č. j. 119.559/91-EBS.

⁷ APS, f. Spisy orgánů FS, VBB, inv. č. 15/I, kart. 29, Početní přehled o důstojnících Čs. armády studujících v zahraničí – stav k 1. 9. 1991.

⁸ Prokop TOMEK, *Československá armáda v čase sametové revoluce. Proměny ozbrojených sil na přelomu osmdesátých a devadesátých let*. Svět křídel Cheb 2019, s. 180.

Jednání o snížení konvenčních sil v Evropě

V roce 1990 představovalo velké téma i jednání o snížení konvenčních sil v Evropě. Dohoda byla ještě připravována na blokovém základě. I v zájmu přijetí dohody byla žádoucí prozatímní existence Varšavské smlouvy.⁹ Po odchodu NDR z Varšavské smlouvy v září 1990 vznikly ve Varšavské smlouvě konzervativní blok SSSR, BLR (Bulharské lidové republiky) a Rumunska a radikální skupina zemí Visegrádu. Základní rámcová shoda i uvnitř Varšavské smlouvy byla nutná pro rychlé dosažení dohody. Nesoulad se projevil třeba v názorech na limity počtů těžké techniky. Země Visegrádu neměly tak vysoké nároky, a dokonce souhlasily se zásadou, že žádný stát nemá vlastnit víc než třetinu celkové evropské kvóty výzbroje. SSSR tak musel, ve snaze neničit tolik své techniky, část odsunout mimo Evropu za Ural. V Budapešti byla 3. listopadu 1990 podepsána Dohoda o maximálních úrovních konvenčních zbraní a techniky Československa, Bulharska, Maďarska, Polska, Rumunska a SSSR.¹⁰

Dohoda se měla podle očekávání některých zemí stát základem budoucí bezpečnostní spolupráce v Evropě. To naznačoval, již podle jen státní svrchovanosti koncipovaný, doplňující „Vídeňský dokument jednání o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě“ z 17. listopadu 1990. Zavazoval signatářské země k souhlasu s efektivnějším monitoringem vojenské činnosti na svém území. Nově bylo založeno Středisko pro předcházení konfliktů ve Vídni.

Samotná dohoda o snížení konvenčních sil v Evropě byla podepsána 19. listopadu 1990 v Paříži. Měla obrovský význam pro snížení rizik vojenského konfliktu v Evropě. Zásadně omezila agresivní potenciál všech evropských zemí. S cílem omezit možnost nenadálého vojenského útoku v Evropě měly státy NATO snížit výzbroj celkem asi o 17 000 kusů vojenské techniky a státy Varšavské smlouvy o 34 500 kusů. Největší díl snížení připadl na Sovětský svaz.

K 19. listopadu 1990 měla Československá armáda ještě 3 315 tanků, 4 593 bojových vozidel pěchoty a obrněných transportérů, 3 485 kusů děl, 446 bojových letadel a 56 bojových vrtulníků. Po podpisu smlouvy mohla disponovat více než dostatečným množstvím 1 435 tanků, 2 050 bojových obrněných vozidel, 1 150 dělostřeleckých systémů, 345 bojových letadel a 75 bojových vrtulníků.¹¹

Československá strana tak měla snížit počty o 1 600 tanků, 2 309 bojových vozidel pěchoty, 2 335 dělostřeleckých systémů (ráže 100 mm a větší) a 98 bojových letounů. Část měla být sešrotována, část mohla být prodána do dalších zemí. Náklady na likvidaci činily v případě Československa 48,8 milionů v případě prodeje a až 216,4 milionů Kčs, pokud by bylo třeba zbraně zlikvidovat.

Oproti původnímu počtu 200 000 vojáků v roce 1990 měla mít armáda ČSFR koncem roku 1993 135 000 až 140 000 vojáků. Podíl počtů armády měl tedy klesnout z 1,28 % všech obyvatel

⁹ VÚA–SA MO, f. MNO 1989, kart. 15, Kancelář ministra, Informační zpráva pro ministra národní obrany č. j. 060377/12-84 Zpráva o výsledcích Vídeňské následné schůzky účastnických zemí KBSE, 8. 2. 1989.

¹⁰ M. BÍLÝ, *Varšavská smlouva 1985–1991*, s. 429–430.

¹¹ P. TOMEK, *Československá armáda v čase sametové revoluce*, s. 181.

na 0,71 %, čímž by se dostala mezi zeměmi Varšavské smlouvy a NATO z třetího místa za SSSR a Bulharskem na jedenácté místo, tedy na úroveň Rumunska, Španělska a Dánska.¹²

Následný vídeňský „Dokument 92“ (o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti v Evropě) vstoupil v platnost 1. května 1992 a doplňoval „Vídeňský dokument 90“. Jeho cílem bylo dosáhnout větší transparentnosti vojenských organizací a předvídatelnosti vojenských cvičení všech 48 účastnických zemí KBSE. Opatření se rozšířila i na nástupnické země bývalého SSSR. Účastnické země smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě musely podle něj oznamovat každé vojenské cvičení s více než 9 000 osobami nebo 250 tanky a zvat zahraniční pozorovatele na cvičení s více než 13 000 osobami nebo 300 tanky. V letech 1991 a 1992 se taková cvičení v ČSFR nekonala a povinnost nenastala. Ostatně u všech států se snížil o 50-60 % počet cvičení s povinností návštěv. V únoru 1992 se v ČSFR uskutečnila ověřovací návštěva ze SRN a v květnu 1992 z Francie. V obou případech členové kontrolních skupin konstatovali, že čs. strana závazky z Vídeňského dokumentu plní. Každý účastnický stát musel také jednou za pět let pozvat k návštěvě některé letecké základny pozorovatele ostatních účastnických zemí. To ČSA plánovala na rok 1993.¹³

Závěrečný akt jednání o početních stavech osob v konvenčních ozbrojených silách v Evropě podepsali nejvyšší představitelé 29 účastnických zemí v Helsinkách 10. července 1992. Dokument vstoupil v platnost spolu se Smlouvou o konvenčních ozbrojených silách v Evropě 17. července 1992. Do čtyřiceti měsíců od vstupu v platnost (tedy do 17. listopadu 1995) měly účastnické země dosáhnout stanovených počtů techniky a osob.¹⁴

Československá armáda dosáhla stanoveného stavu techniky již v září 1992. Dokonce v kategorii bojových letounů snížila stav o dva kusy navíc (na 342) a bojových vrtulníků měla stejně jen 56 (maximální hranice činila 75). Stanovený počet 140 000 příslušníků armády měl být dosažen do roku 1995. Na shromaždištích a v místech určených pro snižování nadpočetné techniky bylo soustředěno 1 769 tanků, 2 433 bojových obrněných vozidel, 2 232 děl a 95 letadel.¹⁵

K likvidaci mělo dojít do čtyřiceti měsíců. V první fázi (prvním roce) to mělo být 25 %, následující rok 35 % a poslední rok 40 % techniky. Likvidace prvních 75 tanků a 126 děl zahájili 1. září 1992 pracovníci Vojenských opravárenských podniků 025 Nový Jičín a 016 Moldava nad Bodvou. Pozemní vojenská technika se měla dále likvidovat ve Šternberku a Trenčíně, raketová technika na území Vojenských výcvikových prostorů Libavá a Lešň a letecká technika ve Vodochodech a Přerově. Před zahájením demontáže v Novém Jičíně provedl kontrolu tým ze SRN a v Moldave nad Bodvou tým z Velké Británie. Do 120 dnů od vstupu smlouvy v platnost trvalo období ověřování základních údajů o ozbrojených silách. Jednotlivé země měly právo zjistit si na místě správnost předaných údajů.

¹² APS, f. Spisy orgánů FS, VBB, inv. č. 15/I, kart. 29, Armáda – hodnocení, Složka jednání o KOS.

¹³ P. TOMEK, *Československá armáda v čase sametové revoluce*, s. 183.

¹⁴ VÚA-VHA, f. Nařízení náčelníka Generálního štábu, 1992, kart. 24, NNGŠ č. 24 z 30. 9. 1992 Zabezpečení realizace Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a Závěrečného aktu jednání o početních stavech osob v konvenčních ozbrojených silách v Evropě v podmínkách Čs. armády. Harmonogram předávání informací a notifikací vyplývajících ze smlouvy a závěrečného aktu.

¹⁵ APS, f. Spisy orgánů FS, VBB, inv. č. 15/1, kart. 29, Rozvoj Čs. armády, GŠ ČSA, Praha 1991.

ČSFR měla proto přijmout inspekce u 36 útvarů, a naopak mohla kontrolovat 50 objektů cizích. Do září 1992 zkontrolovaly týmy ze SRN, Francie, Španělska, Kanady, Lucemburska, Velké Británie, Itálie, Belgie, Nizozemí a Řecka devatenáct objektů ČSA. Naopak čs. týmy prověřily deset objektů v Belgii, SRN, Ukrajině, Itálii a Francii. Kromě inspekcí útvarů se čs. odborníci zúčastnili také inspekce zahájení likvidace nadpočetné techniky a výzbroje v SRN. Kontrola probíhala od 3. srpna do 2. září 1992 v Rockensussru u Erfurtu a Charlottenhof u Drážďan, kde bylo zlikvidováno 122 obrněných transportérů a 54 tanků.

Cesta k snížení stavu výzbroje ale nebyla jednoduchá. S cílem oslabit sociální otřesy a také vzhledem k uzavřeným kontraktům armáda i v roce 1990 dokonce stále ještě nakupovala techniku, kterou nepotřebovala. Například to bylo osmdesát bojových vozidel pěchoty BVP-2 a sto dvacet bojových průzkumných vozidel (na bázi BVP-1) BPzV Svatava z tuzemské výroby nebo dovoz šesti moderních, ale velmi drahých letadel MiG-29 ze SSSR. Vláda ve snaze zmírnit dopad ekonomických změn na pracovní trh rozhodla usnesením číslo 42 z 26. dubna 1990 dokonce ještě o mimořádném nákupu již vyrobených 82 tanků T-72 za 856 miliónů Kčs z výroby slovenského ZŤS Martin, protože jejich odběr odřekl plánovaný zahraniční kupec. A to se dělo v situaci, kdy se blížilo plnění dohody o snížení konvenčních zbraní v Evropě a tanků měla armáda nadbytek.¹⁶

Závěr

Smlouva o otevřeném nebi byla podepsána při zahájení helsinské následné schůzky 24. března 1992 a měla vstoupit v platnost po ratifikaci nejméně dvaceti státy. Umožnila nové a účinné metody kontroly vojenské činnosti, zejména přesunů vojsk a budování nových vojenských zařízení. Smluvní strany se zavázaly vyměňovat si údaje získané při pozorovacích letech nad územím smluvních států. Každá strana měla povinnost umožnit pozorovací lety nad svým, a naopak uskutečnit lety nad cizím územím.¹⁷

Čs. strana zajišťovala i část plnění Smlouvy mezi USA a SSSR o likvidaci raket středního a kratšího doletu. Zástupci USA měli právo provádět inspekci vyklizené sovětské raketové základny na Libavě a Hranicích na Moravě, a to až do roku 2001. ČSA zajišťovala tyto inspekce podle požadavků Společenství nezávislých států, jehož zastupitelský úřad v Praze hradil finanční náklady těchto kontrol.¹⁸

Na počátku devadesátých let bylo učiněno mnoho důležitých kroků. Přesto šlo stále hlavně o vyrovnání předchozího stavu. Podmínky se na počátku devadesátých let zcela změnily. Vyžadovaly flexibilitu a otevřenost. S těmito vlastnostmi nová politická a vojenská reprezentace vykročila na dlouhou cestu k bezpečnostní jistotě.

¹⁶ APS, f. Spisy orgánů FS, VBB, inv. č. 39/II. Rozpočet FMO 1990–1992, Zpráva o hospodaření k závěrečnému účtu kapitoly za rok 1990. Kart. 38.

¹⁷ VÚA–VHA, f. Nařízení náčelníka Generálního štábu, 1992, kart. 24, NNGŠ č. 28 z 28. 10. 1992 Zabezpečení realizace Smlouvy o otevřeném nebi v podmínkách Čs. armády.

¹⁸ Rudolf KLOFÁČ, *Realizace závazků v oblasti kontroly, posilování důvěry a vzájemné spolupráce v Evropě*. Československá armáda 1992 (září), s. 4–7.

GAJDŮV ODKAZ V SOUDOBÉM NEOFAŠISMU

Miroslav Mareš

Úvodem

Radola Gajda (vlastním jménem Rudolf Geidl) je vysoce kontroverzní a převážně negativně vnímanou osobností československých dějin, která se zapsala do několika dimenzí sociální reality za doby života i po smrti. V tomto příspěvku bude dominantně věnována pozornost Gajdovu odkazu v neofašistickém spektru v České republice po roce 1989. Cílem je popsat a objasnit způsoby tematizace a strategického využití Gajdova širšího ideového dědictví soudobými neofašistickými aktéry. Proto bude nejprve Gajdův životní odkaz rozdělen na jednotlivé dimenze, ve kterých se za svého života projevil. Následně bude sledována percepce tohoto odkazu v neofašistickém spektru devadesátých let dvacátého století a prvních dvou dekád století jedenadvacátého. Specifická pozornost bude s ohledem na charakter konference a navazující publikace věnována využití vojenského a polovojenského Gajdova odkazu.

Stručný přehled životní dráhy Radoly Gajdy

V tomto příspěvku nemůže být s ohledem na omezený rozsah a specifický tematický záběr věnována výraznější pozornost životopisu Radoly Gajdy a jeho vojenské a politické dráze, k níž nicméně v současnosti existuje již poměrně značné množství odborné literatury¹. Je však možné připomenout základní milníky života tohoto vojáka a politika. Narodil se v roce 1892 v Kotoru v rodině důstojníka a studoval gymnázium v Kyjově. V první světové válce nejprve sloužil na Balkáně u rakousko-uherských armády, v roce 1915 přešel do černo-horských služeb a následně se srbskými jednotkami do Ruska. Zde byl v hodnosti štábního kapitána v roce 1917 zařazen k 2. československému střeleckému pluku. Prokázal vojenské schopnosti a během bojů strmě stoupal i na žebříčku vojenských hodností². V roce 1918 se stal generálmajorem a jemu podřízená vojska ovládala značnou část transsibiřské magistrály. V roce 1919 na půl roku opustil československé legie a vstoupil do bělogradějské Sibiřské armády admirála Kolčaka. Následně opětovně vstoupil do velitelských funkcí v legiích

¹ Ke Gajdově osobnosti mj. Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*. Paseka, Praha 1995, k dějinám fašistických subjektů spjatých s Gajdou pak mj. Tomáš PASÁK, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Práh, Praha 1999 či Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Academia, Praha 2011. Více publicistickou formou s normativním prvky Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*. Vodnář, Praha 2006.

² Ivo PEJČOCH, *Generál Radola Gajda, muž spojený s českými fašisty*. Vojenský historický ústav, Praha, 14. 4. 2014 (dostupné elektronicky: <http://www.vhu.cz/general-radola-gajda-muz-spojeny-s-ceskymi-fasisty/> [citováno k 18. červenci 2022]).

a v roce 1920 se přesunul do Československa. Zde pokračovala jeho úspěšná kariéra, která vyvrcholila jmenováním do pozice zastupujícího náčelníka hlavního štábu v březnu 1926³.

V létě téhož roku byl však Gajda nejprve suspendován a poté degradován v kontextu tzv. Gajdovy aféry. Byl obviněn z toho, že uskutečňoval špionážní a podvratnou činnost ve prospěch Sovětského svazu⁴, což bylo v kontextu jeho protibolševických postojů a aktivit absurdní. Gajda však navazoval styky s autoritářskými a fašistickými proudy v českém politice a existovala rovněž podezření, že hodlá uskutečnit protidemokratický puč. To se však nepotvrdilo, nicméně jeho vojenská kariéra byla ukončena. Již v roce 1927 se Gajda stal vůdcem Národní obce fašistické (NOF), se kterou dosahoval pouze omezených úspěchů⁵. Při NOF byly budovány i různé polovojenské jednotky (viz níže). V roce 1933 část členů NOF uskutečnila pokus o puč přepadením kasáren v Brně-Židenicích. Ten skončil fiaskem a spustil vlnu represí vůči NOF. Ta postihla i Gajdu, přestože podle soudobých historických výzkumů nebyl o přípravách puče s vysokou pravděpodobností informován.⁶ NOF se v krizové situaci na podzim 1938 stavěla za obranu Československé republiky proti nacistickému Německu. Po Mnichovu Gajda sehrával relativně důležitou roli ve druhorepublikovém režimu a dočkal se v něm i rehabilitace a navrácení hodnosti⁷.

Při příchodu německých vojsk do zbytku českých zemí se Gajda pokusil vůdčím způsobem angažovat v Českém národním výboru (svatováclavském), který však nacisté odmítli respektovat jako reprezentanta českého národa⁸. Poté ještě krátce působil v Národní obci fašistické, kterou však nechal v létě 1939 rozpustit. Na činnost obnovené NOF z roku 1940 se již odmítnul podílet. Gajda se podle dostupných svědectví stýkal s odbojem a údajně pomohl i partyzánům⁹. Po válce byl zadržen a po komplikovaném procesu odsouzen Národním soudem v roce 1947 za propagaci fašistického a nacistického hnutí na dva roky¹⁰. Krátce poté byl propuštěn, protože se mu do trestu započítala doba strávená ve vazbě. Ještě se snažil podporovat exilovou akci generála Lva Prchaly s vazbami na domácí odbojovou scénu proti režimu třetí republiky, brzy nato ale 15. dubna 1948 zamřel a byl pochován na Olšanských hřbitovech¹¹.

³ Tamtéž.

⁴ František PAULUS, *Případ generála Gajdy*, Tiskárna Universum, Bratislava 1939, s. 5–7.

⁵ Libor VYKOUPIĽ, *Český fašismus na Moravě*. Matice Moravská, Brno 2012, s. 96.

⁶ I. PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích*, s. 101–103.

⁷ Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát*. Karolinum, Praha 1997.

⁸ Vlastislav KROUPA a kol., *Český antifášismus a odboj. Slovníková příručka*. Naše vojsko, Český svaz protifašistických bojovníků, Praha 1988, s. 76–77.

⁹ Martin KRÁL, *Národní soud s generálem Radolou Gajdou 1947. Případová studie*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí I. ŠEDIVÝ, Filozofická fakulta UK, Praha 2010, s. 62. (dostupné elektronicky: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/28069/BPTX_2008_1_112_10_0_134196_0_68484.pdf?sequence=1&isAllowed=y [citováno k 18. červenci 2022]).

¹⁰ Tamtéž, s. 75 a n.

¹¹ Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál*, s. 283.

Hlavní dimenze Gajdova odkazu

Jak již bylo zmíněno v úvodu a vyplývá to i z představeného stručného přehledu životní dráhy Radoly Gajdy, lze hlavní odkaz jeho života, který mohou využívat a adorovat jeho političtí následovníci, spatřovat v několika dimenzích. Tyto dimenze jsou samozřejmě vzájemně provázány, jejich analytickým oddělením však můžeme usnadnit i pochopení toho, na jaký aspekt Gajdovy kariéry kladou z hlediska svého soudobého působení důraz soudobé neofašistické subjekty.

První dimenze je vojenská, a je pochopitelně vázaná především na Gajdovo působení v československých legiích a v ruské Kolčakově armádě. Sám Radola Gajda ji umocnil vydáním vlastních pamětí, kde svoji roli subjektivně náležitě zdůraznil¹². Prostřednictvím Gajdy je pak v soudobém neofašistickém, ale i v širším autoritářském pravicovém spektru výrazně akceptována i role československých legií. Tento aspekt má svoje historické tradice i v tom, že malá část československých legionářů sympatizovala s fašismem i v období první republiky. Gajda navíc v roce 1923 varoval před „bolševizací“ Československé obce legionářské a stál u zrodu odštěpené Nezávislé jednoty československých legionářů, která na rozdíl od ČsOL ve svých řadách fašisty akceptovala¹³. Je samozřejmě třeba zdůraznit, že ne každé přihlášení se soudobých aktivistů a příznivců krajní pravice k dědictví legií musí být a priori spjato s Gajdou, v řadě případů se tak však explicitně děje¹⁴.

Druhou dimenzi lze souhrnně nazvat polovojenskou a povstaleckou (či pučistickou). Kombinuje v sobě:

1. Zakládání a činnost polovojenských veřejně působících uskupení při Národní obci fašistické, případně po Gajdovy pojmenované polovojenské jednotky za jeho života (především Gajdovy gardy, aktivní letech 1938–1939 zvláště na Severní Moravě¹⁵).
2. Zakládání a činnost domácích utajeně působících subverzivních organizací, spiklenecké akce, jako byla tzv. Sázavská aféra (i když o podílu Gajdy na ní se diskutuje¹⁶), případně spolupráce s československým protirežimním exilem (Prchalovci) či podpora ruského protirežimního exilu¹⁷.
3. Gajdovy snahy o uchopení moci převratem (otázka jeho role v povstání proti Kolčakovi, v pučistických plánech fašistů v polovině dvacátých let a z určitého pohledu i percepce jeho role v tzv. Židenickém puči, snaha o ovládnutí a využití Českého národního výboru v březnu 1939).

¹² Radola GAJDA, *Moje paměti*. Vesmír, Praha 1924.

¹³ Jan MICHL, *Legionářské organizace v Československu (1920–1938)*. HaV 2007, č. 4, s. 4–23.

¹⁴ Např. v repertoáru hudební skupiny Vlajka z 90. let se nacházela píseň „České legiony“, kde byl oslavován protibolševický boj legionářů „pod velením generála Gajdy“. VLAJKA, *České legiony*. Skin 'n' Roll, Praha 1996 (MC).

¹⁵ Ivo PEJČOCH, *Armády českých politiků. České polovojenské jednotky 1918–1945*. Svět křídel, Cheb 2009, s. 25–35.

¹⁶ I. PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích*, s. 58–60.

¹⁷ A. KLIMEK – P. Hofman, *Vítěz, který prohrál*, s. 220–225.

Třetí dimenze je stranicko-politická. Vztahuje se tedy ke Gajdovu působení v roli vůdce Národní obce fašistické a k jeho domácím i transnacionálním politickým strategiím¹⁸. Na domácím poli se tedy jedná se tedy o působení ve stranicko-politickém systému první i druhé republiky (včetně působení ve Straně národní jednoty) a specificky a do jisté míry i o působení Gajdova hnutí v první fázi existence protektorátu (kde je již ale náhled prostřednictvím stranicko-politické teorie sporný). V soudobém neofašistickém spektru jsou poměrně hojně využívány propagační materiály NOF, zvláště z volebních kampaní. Obecně však Gajdova stranická politika v demokratických volbách nebyla úspěšná a v evropském kontextu hrál český fašismus marginální roli¹⁹.

Čtvrtou dimenzi je možné označit jako ideologickou (a v rámci ideologie i jako ekonomickou). I když se ke Gajdovi hlásí soudobí neofašisté, jeho intelektuální výkon na poli precizace fašistické teorie je chabý. Jeho hlavní dílo „Stavovská demokracie Národního státu“²⁰ je nepřilíh promyšleným konceptem státnosti a hospodářského uspořádání adaptovaného na dobové poměry. Historik Jiří Brabec k tomu v rozhovoru uvedl: „*O Gajdovi toho bylo napsáno věru dost, ale například jeho kniha Stavovská demokracie Národního státu je vždy ponechána stranou. Muselo by se konstatovat, že jde o slátaninu populistických hesel periferní provenience. Představitelé české kultury v těchto krajinách neměli co pohledávat*“²¹. Gajda však spíše zanechává ideový odkaz z reálného působení, kdy zdůrazňoval českou cestu fašismu, vyjadřoval odpor proti liberálnímu establishmentu a levici, působil antisemitsky, přes dílčí výjimky (jako byla snaha o vytvoření Árijské fronty) odporoval germánskému vlivu v českých zemích a podporoval autoritářský panslavismus (vázaný na ruskou bělogvardějskou emigraci)²².

Konečně pátou dimenzí je jistá „mučednická dimenze“. Je vázána na Gajdovu aureolu pronásledovaného politika, postiženého mimo jiné zkonstruovanou aférou, odsouzením za tzv. Židenický puč a poválečným údajně nespravedlivým procesem. Takovou image si Gajda budoval již za svého života, například po své rehabilitaci dne 11. března 1939 poděkoval v poselství „*všem bratřím, sestrám a občanům národnosti české, slovenské a ukrajinské, kteří měli v něho důvěru v dobách nejhorsích a pomáhali mu v jeho bojích proti lžidemokracii a židozedenářství*“²³. Jeho soudobí následovníci se k takovému odkazu hlásili či hlásí v kontextu srovnávání s vlastními prožitky ze státní represe anebo společenské ostrakizace a užívají i obdobnou rétoriku. Typicky Hnutí národního sjednocení uvedlo o Gajdovi, že to

¹⁸ Např. jeho účast na mezinárodním fašistickém kongresu v Montreaux v roce 1934. Miroslav MAREŠ, *Transnational cooperation of extreme right parties in Europe: from Fascism to Modern Right Wing Populism*. Cahiers d'Études Hongroises et Finlandaises 2015, roč. 27, č. 20, s. 185–199.

¹⁹ Walter LAQUEUR, *Faschismus. Gestern. Heute. Morgen*. Propyläen Verlag, Berlin 1997, s. 317.

²⁰ Radola GAJDA, *Stavovská demokracie národního státu*. Vlastní náklad, Praha 1933.

²¹ Martin VALÁŠEK – Václav PETRBOK – Jakub KRČ, *Rozhovor s Jiřím Brabcem nejen o nacionalismu, fašismu, antisemitismu a literatuře*. Souvislosti 1995, roč. 6, č. 4, s. 3–9. (dostupné elektronicky: <http://souvislosti.cz/archiv/brabec4-95.htm> [citováno k 18. červenci 2022]).

²² Specifickou roli pak měla v propagandě slovanského partnerství s Ruskem za Gajdova života i po jeho smrti jeho ruská (respektive čerkeská) manželka Jekatěrina Gajdová. Srov. AUTOR NEUVEDEN, *Fašistický kalendář na rok 1938*. Jekatěrina Gajdová. Nákladem Fašistických listů, Praha 1937, s. 34–35.

²³ Radola GAJDA, *Posl. Gen. R. Gajda*. Boj národa, 11. března 1939, s. 1.

byl: „oddaný vlastenec, statečný a čestný muž, který se stal obětí křivých obvinění a intrik ze strany zednářské a liberalistické hradní kliky, již byla trnem v oku korporativní demokracie, kterou právě R. Gajda chtěl zavést v našem státě“²⁴.

Neofašistické spektrum v devadesátých letech dvacátého století a percepce Radoly Gajdy

Po smrti Radoly Gajdy se v období komunistického režimu hlásili k jeho odkazu jen jednotlivci a skupinky bývalých členů NOF a dalších fašistických organizací, které byly pod dohledem Státní bezpečnosti²⁵. K výraznějšímu vzestupu Gajdovy politické percepce dochází až v devadesátých letech dvacátého století v kontextu nárůstu vlivu pravicově-extremistického spektra. To sestávalo především z politických stran, částí mládežnických subkultur, politicky aktivních zájmových skupin (alespoň dočasně bez volebních ambicí) i z intelektuálních kruhů kolem periodik a nakladatelství²⁶.

V dobovém kontextu se v 90. letech pravicový extremismus v ČR prosadil na stranicko-politické úrovni i na úrovni subkultury populárních mezi částí mládeže a současně představujících hrozbu díky použití násilí, neofašismus (ve smyslu návaznosti na meziválečný a válečný fašismus české a moravské provenience) však tvořil jen jeho malou část.

Ideově se v pravicovém extremismu v ČR vyprofilovalo a současně částečně promísilo několik proudů. Jednalo se jednak o nové netolerantní nacionalisty bez hlubšího ideového a historického ukotvení (v devadesátých letech se soustředili především kolem Miroslava Sládka), o tzv. kališníky (specifiky interpretující husitskou tradici pro vytvoření soudobého proudu české ultrapravicí), o české (a moravské) fašisty navazující na meziválečné tradice NOF a Gajdy a o neonacisty různého zaměření (ideologických drobných nuancí je možné najít vícero)²⁷.

V tomto textu je pozornost zaměřena na ty proudy, které se hlásily ke Gajdovu odkazu. Při jejich vzniku sehrály hlavní roli dvě entity – jednak starší popularizátoři Gajdovy politiky (především Jaroslav Lhotka) a jednak intelektuálněji založení příslušníci ultrapravicové části skinheadské subkultury, kteří hledali jiná ideová východiska než zpravidla primitivní neonacismus anebo zprofanované husitství, navíc s jasným historickým ukotvením v dějinách české ultrapravicí. Na pomoc jim přišli i někteří mladí intelektuálové, kteří již buď vůbec neměli nebo postupně opouštěli skinheadskou či jinou subkulturní identitu.

Jaroslav Lhotka dočasně působil jako místopředseda Sdružení pro Republiku – Republikánské strany Československa (SPR-RSČ), hlubší „Gajdovskou stopu“ v ní však nezanechal²⁸. Silnější centrum pro-Gajdovských sympatizantů se vytvořilo v ultrapravicové skinheadské

²⁴ HNUTÍ NÁRODNÍHO SJEDNOCENÍ, Úvod. In: LHOTKA, Jaroslav (ed.), *Blaho vlasti budiž nejvyšším zákonem. Život a dílo generála Gajdy*. Hnutí národního sjednocení, Nejde 1996, s. 0 – (vnitřní strana obálky).

²⁵ Miroslav MAREŠ, *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Barrister & Principal – Centrum strategických studií, Brno, 2003, s. 163.

²⁶ Tamtéž, s. 179.

²⁷ Tamtéž, s. 177–178.

²⁸ Tamtéž, s. 193.

scéně v Praze, kde se v první polovině 90. let vytvořila i organizace s názvem Národní obec fašistická. Bezpečnostní složky odhadovaly v roce 1995 její počet na 90 členů a za ideologii označovaly český fašismus, rasismus a antisemitismus²⁹. Hloubku a znalost ideového přesvědčení u většiny členů však nelze přeceňovat (informace o prvorepublikové NOF sdělovali starší skinheadi těm mladším³⁰). Časté bylo prolnutí s neonacistickými symboly a vyjádřeními. Propojení mezi neofašistickou (neo-Gajdovskou) a neonacistickou identitou bylo charakteristické pro již výše zmíněnou hudební skupinu Vlajka³¹. Z okruhu NOF zřejmě vzešli i pachatelé žhářského útoku na synagogu v Praze v roce 1995³².

Gajdův odkaz anebo odkaz meziválečné NOF se projevil i mezi krajně pravicovými zájmovými skupinami, které vznikly v polovině devadesátých let v Brně, rozšířily však svoji činnost i do dalších míst republiky. Jednalo se především o občanské sdružení Vlastenecké fronta a neregistrovanou klerofašistickou organizaci Hnutí národního sjednocení, se kterou spolupracoval i Jaroslav Lhotka. Ten mimo jiné vyzval k tomu, aby se nedalo zahynout Gajdovu odkazu a aby se nadále šlo za „ideou národního korporativismu“³³.

Přetrvávající Gajdův odkaz

Ke Gajdovi se na přelomu 20. a 21. století alespoň částečně hlásila řada organizací (některé z nich zdůrazňovaly názvem anebo činností výraznou inspirační vazbu ve vztahu k historické NOF)³⁴ a tiskovin, případně rozvíjejících se internetových stránek. K rozšíření a prohloubení ideového přesvědčení jejich členů a stoupenců napomáhal i narůstající počet odborných titulů o českém fašismu a Gajdovi, ze kterých mohli selektivně čerpat zdroje a argumenty pro své politické působení. V roce 2006 vyšlo první vydání Nakonečného knihy Český fašismus³⁵, která byla kritizována pro příliš příznivý náhled³⁶ na Gajdu a historické české fašisty, dokázala ale rozšířit vědomosti těch, kteří takový náhled chtěli mít též.

²⁹ MINISTERSTVO VNITRA ČR, *Informace o projevech extremistických postojů v České republice*. MVČR, Praha 1995, s. 9.

³⁰ Filip VÁVRA, *Těžký boty to vyřešej hned. Skinheads v Praze na konci 80. a začátku 90. let*. FIVA, Praha 2017, s. 242.

³¹ V textu písně „Matka měst“ z roku 1995 se například zpívalo: „Město, kde žil kdysi Gajda, dnes ovládá židů banda. Měl by si se přestat bát, aby ses mohl skinům do očí podívat. Praha – město veliké, jeho sláva dotýká se hvězd. Praha – je to podivné, že se ji ještě říká matka měst“. VLAJKA, *Matka měst*. Warrior's Record, Praha 1995 (MC).

³² Miroslav MAREŠ, *Terorismus v České republice*. Centrum strategických studií, Brno 2005, s. 178.

³³ Jaroslav LHOTKA, *Blaho vlasti budiž nejvyšším zákonem. Život a dílo generála Gajdy*. Hnutí národního sjednocení, Nejdek 1996, s. 41.

³⁴ Robert POMAHAČ, *Vliv českého fašismu období první republiky na krajní pravici v ČR po roce 1989*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí D. KUNŠTÁT, Vysoká škola CEVRO Institut, Praha 2012, s. 37–58. (dostupné elektronicky: <https://is.vsci.cz/th/q5i11/?lang=en> [citováno k 18. červenci 2022]).

³⁵ M. NAKONEČNÝ, *Český fašismus*.

³⁶ Pavel BALOUN, *Čeští fašisté jako „naivní národovci“: Netradiční pohled na fenomén českého fašismu*. Soudobé dějiny, roč. 17, č. 1–2, 2012, s. 194–203.

Z hlediska celkového politického vlivu byl v první dekádě 21. století pravicový extremismus v ČR bez parlamentního zastoupení, k propracovanějšímu aktivismu však přistoupila militantní mládežnická scéna. V její části byl rozvíjen i český neofašismus.

V roce 2004 vznikla neregistrovaná organizace Národní korporativismus, která částečně zastřešovala neofašistické i neonacistické spektrum (i když neonacismus oficiálně odmítala) a pořádala kolem poloviny první dekády řadu demonstrací (než se v roce 2008 sloučila s Autonomními nacionalisty)³⁷. Její první předseda Zdeněk Zvoníček vstoupil poté, co utlumil svoji činnost v NK, do Armády České republiky³⁸. Místopředseda NK Roman Fojtík uvedl, že programově tento subjekt navazuje na „*tradice a odkaz starých předků jako gen. Gajdy, Kramáře, Rašína a dalších*“³⁹.

V roce 2006 vznikla organizace Národní čest, která za svůj největší vzor a duchovního vůdce označila Radolu Gajdu⁴⁰. Po nepříliš dlouho trvajících pokusech o paramilitární vystupování v uniformách a pořádání demonstrací se v roce 2008 změnila na Klub přátel Radoly Gajdy – Národní čest, v němž hrál důležitou roli tehdejší student historie Adam Vaňhara⁴¹. Organizace přitom odmítala, že Gajdovým odkazem nutně přebírá i dědictví fašismu⁴². V reakci na poškození Gajdova hrobu (viz níže) pak několik let provozovala stránky mu věnované (obsahovaly i původní Gajdova díla a řadu informací o něm, celkově sloužily k jeho adoraci)⁴³.

Postupně však byla činnost tohoto klubu utlumena, až ustala, a to i vzhledem k přechodu části členů do uskupení Červenobílí (ti vznikli v roce 2011 a rovněž se částečně ke Gajdovi hlásili)⁴⁴. Ve druhé dekádě dvacátého prvního století Gajda zůstal inspirací pro řadu představitelů tradiční krajně pravicové scény neofašistické, panárijské neonacistické a ultrakonzervativní orientace. Vyplývá to z výzkumu politologa Miloše Dlouhého, který uvedl: „*Pokud jde o vzory, tak panuje shoda na Radolu Gajdovi, kterého v rozhovoru uváděli všichni předsedové a vůdcové politických subjektů; Národní demokracie, Dělnická strana sociální spravedlnosti, Dělnická*

³⁷ Jakub PETLÁK, *Národní korporativismus*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí M. MAREŠ, Fakulta sociálních studií MU, Brno 2012, s. 18.

³⁸ Tamtéž, s. 16.

³⁹ REDAKCE POCHODNĚ PRAVDY, *Rozhovor s místopředsedou NK Romanem Fojtíkem*. Pochodeň pravdy 2008, roč. 1, č. 1, s. 4–5.

⁴⁰ Vlastimil FIDLER, *Aktuální pokusy o zakládání a registraci radikálních pravicových politických stran a hnutí*. Magisterská diplomová práce, vedoucí Zdeněk ZBOŘIL, ACR–VSPSV, Kolín a Praha 2008, s. 76.

⁴¹ ČESKÁ TELEVIZE, *ČT dnes uvede Fašismus po česku*. Česká televize [online], ct24.ceskatelevize.cz. 22. 4. 2010. (dostupné elektronicky: <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/1341462-ct-dnes-uvede-fasismus-po-cesku> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁴² R. POMAHAČ, *Vliv českého fašismu období první republiky*, s. 57.

⁴³ KLUB PŘATEL GENERÁLA GAJDY – NÁRODNÍ ČEST, Generál Radola Gajda. Národní čest [online], narodni-cest.cz. 5. 5. 2011. (dostupné elektronicky: <https://web.archive.org/web/20110505010414/http://narodni-cest.cz/> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁴⁴ Josef SMOLÍK, *Národní strana v kontextu krajní pravice: 2003–2012*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2013, s. 216.

*mládež, Národní obroda, Autonom – Revoluční nacionalisté, Ódinovi vojáci a Generace identity. Inspirativní ikonou je Gajda pro Červenobílí a White Power – Evropští patriot*⁴⁵.

Nicméně tato tradiční pravicově-extremistická scéna, včetně neofašistů, jako celek ztratila na významu a stala se marginální (včetně Národní demokracie, která u Gajdova hrobu uskutečňuje pravidelné pietní akty a v roce 2018 vydala i publikaci k 70. výročí Gajdova úmrtí^{46/47}), zatímco se objevily nové pravicově populistické a specifické aktivistické formy protestu proti establishmentu. Konec i závěr druhé dekády přesto lemují pokusy o návaznost na Gajdu – v roce 2011 vznikly polovojenské Gajdovy gardy při sdružení W.P. E.P. – Evropští Patrioti, v roce 2018 pak jistou – alespoň dočasnou – labutí píseň Gajdova polistopadového dopadu na vznik nových organizací v krajní pravici představuje vznik obskurní Národní fašistické akce v Praze. Těmto projektům budou věnovány následující případové studie, nejprve však bude připomenuta role Gajdova odkazu v relativně novém způsobu boje mezi nestátními aktéry, který za jeho života neexistoval, a sice střetu nestátních hackerských aktérů v kyberprostoru.

Případová studie hackerského konfliktu mezi Gajdovou legií a anarchistickými hackery v roce 2007

V dubnu 2007 došlo k poškození hrobu Radoly Gajdy a jeho okolí na Olšanských hřbitovech, za kterým s vysokou pravděpodobností stáli představitelé krajní levice, respektive z toho jsou alespoň obviňováni Gajdovými příznivci. U pomníku se totiž mělo 21. dubna 2007 konat pravidelné setkání Vlastenecké fronty na připomenutí výročí Gajdova úmrtí. Jak uvedl jeden z účastníků setkání Nikolaj Bělanský: *„Byli jsme s přáteli doslova a do písmene šokováni po zjištění, že hrob byl zhanoben neznámým vandalem, ba dovolím si říci přímo znesvěcen. Náhrobní deska byla pošpiněna červenou barvou, vylomena a svržena na hrob*⁴⁸.

V následné reakci došlo k hackerským útokům proti anarchistickým cílům, ke kterým se přihlásila organizace s názvem Gajdovy legie, případně psané i v jednotném čísle i jako Gajdova legie. Ke své činnosti uvedli: *„Tuto sobotu 21. 4. 2007 byl vyvrácen hrob zborovského hrdiny gen. Gajdy. Muž, jenž se odvážně postavil proti nepříteli a riskoval v bitvách širé Rusi svůj život, byl posmrtně zhanoben. Levicová zbolševizovaná mládež dokázala svoji uvědomělost a kulturnost. My následovníci ducha českých legií a neohroženého generála a nacionalistického vůdce, začínáme se sérií odvetných akcí za zneuctění památky posledního odpočinku, mrtvého člověka. Jednou z odvetných akcí je „shození“ těchto webů fanatické*

⁴⁵ Miloš DLOUHÝ, *Neonacismus a neofašismus v České republice na počátku 21. století (2010–2017)*. Disertační práce, vedoucí Jan RATAJ, Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Praha 2017, s. 92.

⁴⁶ Adam B. BARTOŠ, *Gajdův odkaz. Předmluva ABB ke sborníku k 70. výročí smrti hrdiny*. Národní demokracie [online], narodnidemokracie.cz. 22. 3. 2018. (dostupné elektronicky: <https://narodnidemokracie.cz/gajdov-odkaz-predmluva-abb-ke-sborniku-k-70-vyroci-smrti-hrdiny/> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁴⁷ Tamtéž, s. 52.

⁴⁸ Nikolaj BĚLANSKÝ, *Hrob generála Gajdy byl zhanoben*. Lidové noviny [online], lidovky.cz. 26. 6. 2007. (dostupné elektronicky: https://www.lidovky.cz/nazory/hrob-general-gajdy-byl-zhanoben.A070626_191427_ln_dopisy_gab [citováno k 18. červenci 2022]).

zbořševizované pakáže: csaf-stred.estranky.cz; anarchismus.nazory.cz; aupodkrkonosi.bloguje.cz; csaf-vysocina.wz.cz; spolecneprotirasismu.wz.cz⁴⁹.

Následovala však odvěta ultralevicových hackerů, když bylo napadeno několik krajně pravicových stránek a serverů (je přitom zajímavé, že na stránkách Antify se uváděly jiné napadené anarchistické weby, než sdělila Gajdova legie). Událost navíc vyvolala v antifašistické scéně debaty, zda se pouštět do těchto hackerských soubojů a zda raději jednak nezavdávat důvod k protiútokům a jednak nenechat „nácky“ se znemožnit. Jednoznačná odpověď nebyla v textu dána, obecně ale byla zpochybněna schopnost ultrapravicových protivníků k sofistikovaným útokům⁵⁰.

I když hacknutí stránek či získání údajů o protivníkovi se uskutečnilo v extremistickém spektru i dříve⁵¹, reakce na událost ve fyzickém světě a následný konflikt nestátních aktérů byly v českém prostředí nové. Uvedená série incidentů se odehrála v době zvýšené aktivity pravicově-extremistického spektra, na které se však podílely spíše jiné subjekty než ty, které pořádaly uvedené pietní setkání. Antifašistická levice potřebovala v té době ukázat viditelně vlastní akceschopnost, vybrala si však zřejmě kontroverzní způsob poškození hrobu. Díky tomu se však Gajda posmrtně opět alespoň v duchovním rozměru dostal do moderní „bojové zóny“, byť v nestátním konfliktu v kyberprostoru. Interpretace úspěchů či neúspěchů je v daném případě různá. Pro část krajní pravice to však znamenalo jistou vzpruhu. Podle nepotvrzených informací⁵² se lidé z Gajdových legií v pozdějších letech angažovali v Nacionálních hackerech, kteří poměrně úspěšně působili při organizaci či stránkách White Media⁵³. Je tedy možné, že důsledky tohoto konfliktu o Gajdu byly širší, než by se mohlo na první pohled jevit.

Případová studie Gajdovy gardy při sdružení W.P. E.P. – Evropští patrioti

Jak již bylo zmíněno, za Gajdova života vzniklo při Národní obci fašistické postupně několik polovojsenských organizací (Omladina NOF, Pořadatelské sbory NOF, Obrana NOF, Junáci NOF⁵⁴). V období druhé republiky, konkrétně dne 19. listopadu 1938, založil Emanuel

⁴⁹ GAJDOVY LEGIE, *Zhození stránek: Pomsta Gajdových legií*. Gajdajeborec [online], gajdajeborec.cz. 15. 5. 2007. (dostupné elektronicky: <https://web.archive.org/web/20070915055033/http://www.gajdaje.borec.cz/> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁵⁰ ANTIFA.CZ. *Národní myšlenka byla dole!* ANTIFA [online], antifa.cz. 17. 5. 2007. (dostupné elektronicky: <https://antifa.cz/content/narodni-myslenka-byla-dole> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁵¹ Např. hacknutí členské databáze Aryan Intelligence/Bohemia White Power ze strany Antifašistické akce v roce 2002. M. MAREŠ, *Pravicový extremismus*, s. 506.

⁵² Jedná se o sdělení z bezpečnostní komunity autorovi, které však nelze řádným způsobem citovat.

⁵³ Podařilo se jim „naborurat“ i soukromou e-mailovou schránku tehdejšího předsedy vlády Bohuslava Sobotky. Nikola ZWRTKOVÁ, *Američané vypnuli server českých neonacistů White Media, nepomohla ani „svoboda projevu“*. Seznam zprávy [online], seznam.cz. 14. 1. 2019. (dostupné elektronicky: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/americane-vypnuli-server-ceskych-neonacistu-white-media-nepomohla-ani-svoboda-projevu-64076> [citováno k 18. červenci 2022]).

⁵⁴ Miroslav MAREŠ, *Paramilitarismus v České republice*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012, s. 73.

Jančár Gajdovy gardy (GG), které působily především na Ostravsku⁵⁵. Od ledna 1939 se GG angažovaly v antisemitských incidentech, následně byly zakázány a Jančár byl po válce odsouzen k patnáctiletému vězení za zločiny proti státu⁵⁶.

V roce 2011 vznikla na jiném místě České republiky, a sice v jižních Čechách, organizace s názvem Gajdova garda (GG). Její vznik oznámilo občanské sdružení s názvem W.P. E.P. – Evropští patrioti, založené a registrované v roce 2010. Jednalo se o protest proti vedení Dělnické strany sociální spravedlnosti, se kterým dříve spolupracoval. Jeho hlavní osobou byl kontroverzní aktivista Jaromír Pytel (nazývaný i jako „Ferda“), žijící v Kaplicích. Ten organizoval i vzpomínkové akce u Gajdova hrobu v Praze⁵⁷. Členové W.P. E.P. dokázali na krátké období let 2011–2012 hrát určitou roli při organizaci setkávání pravicových extremistů různého zaměření v kraji a v roce 2013 se poměrně výrazně angažovali v protiromských demonstracích v Českých Budějovicích⁵⁸. I když se představitelé sdružení distancovali od totalitních ideologií, vizuální prezentace sdružení byla charakteristická mimo jiné využitím prvků užívaných ve světě mimo jiné rasisty i neonacisty⁵⁹. Ministerstvo vnitra ve své zprávě uvedlo, že „Pytel je v rámci scény považován za podivína s velkými a naivními plány, které ale nedokáže zrealizovat“⁶⁰.

Tento osobnostní rys se projevil i v případě GG, o jejímž reálném působení nejsou k dispozici věrohodné informace a jejíž počet členů zřejmě nepřekročil několik jednotlivců⁶¹. GG však byla poměrně bombastickým způsobem prezentována na internetových stránkách sdružené W.P. E.P. – Evropští patrioti. Část pasáže byla totožná se stanovami uskupení Národní garda, které se na internetu prezentovala dříve, není však jasné, zda s ním měla GG⁶² něco společného.

Založení GG bylo objasněno s odkazem na Gajdu, a sice slovy: „Vznik naší Gajdovy Gardy je ovlivněn jeho přístupem k Češtví a životním krédem. Proto naše gardy nejsou určeny pro každého, zejména ne pro ty, pro koho nejsou tato tři slova hlavním životním smyslem. Příslušníkem naší Gajdovy Gardy se může stát pouze vybraný člen W.P. E.P. – Evropští Patrioti“⁶³. Členství bylo dobrovolné a gardista se musel řídit kodexem cti. Činnost se dělila do dvou základních určení, a sice:

- army (kam spadaly dynamické útočné a obranné operace, hloubkový průzkum, COIN operace, diverzní a partyzánská činnost);

⁵⁵ I. PEJČOCH, *Armády českých politiků*, s. 32–33.

⁵⁶ Tamtéž, 34–35.

⁵⁷ M. DLOUHÝ, *Neonacismus a neofašismus*, s. 166.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž, s. 165.

⁶⁰ MINISTERSTVO VNITRA ČR, *Extremismus – Souhrnná situační zpráva 1. čtvrtletí roku 2012*. MVČR, Praha 2012, s. 6.

⁶¹ Miroslav MAREŠ, *Paramilitarismus v České republice*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012, s. 168.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Gajdova Garda, *Kázeň, práce, odvaha*. W.P.E.P. – Evropští Patrioti o.s. [online], wpep.estranky.cz. 4. 7. 2012. (dostupné elektronicky: <http://web.archive.org/web/20120704040051/http://www.wpep.estranky.cz/clanky/gajdova-garda.html> [citováno k 18. červenci 2022]).

- civilní ochrana (kam spadaly úkoly ženijního charakteru, zdravotnická pomoc, nouzové zásobování, asistence při řízených evakuacích, samostatné řízení evakuací, zajištění veřejného pořádku a dopravní průchodnosti území⁶⁴).

Při pohledu na stanovené cíle a při znalosti reálné síly sdružení jako celku je zřejmé, že k efektivnímu činnosti ve smyslu obou základních určení neměla GG kapacity. Příslib činnosti COIN („counterinsurgency“, tedy protipovstalecký boj) působí až tragikomicky. Obecně se úkoly Gajdovy gardy z let 2011–2012 lišily od hlavního zaměření skutečné činnosti Gajdových gard z let 1938–1939.

Policie přitom Pytla obvinila z toho, že vytvořením a spravováním webových stránek <http://www.wpep.estranky.cz> skrytě či otevřeně propaguje myšlenky fašismu s odkazem na Radolu Gajdu a dopouští se tak trestního činu podle § 403 trestního zákoníku (založení, podpora a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod člověka), nicméně Okresní soud v Českém Krumlově případ nevyhodnotil jako trestný čin, ale postoupil jej k přestupkovému řízení Městskému úřadu v Kaplici (podle dostupných informací ten rozhodl, že se nejedná ani o přestupek). Soud mimo jiné konstatoval, že odkazy na kontroverzního Gajdu jsou nikoli nepodstatné, ale v „kontextu případu (konkrétní žalované trestné činnosti) nebyly shledány žádné přímé a explicitní výzvy k porušování práv jiných osob“⁶⁵.

Oznámení o vzniku GG lze zařadit do doznívající vlny popularity paramilitárních jednotek při tradičních pravicově extremistických uskupeních. V realitě byla její činnost zanedbatelná či možná žádná a spadá tak do oblasti virtuálního propagandistického boje. Nicméně z hlediska tématu tohoto textu je zajímavé, že poměrně obskurní uskupení se snažilo využít Gajdova odkazu při propagaci virtuálního uskupení. Právní mantinely přitom podle rozhodnutí soudu překročeny nebyly.

Případová studie Národní fašistické akce

Za zatím posledním známým výraznějším (byť již v celkovém politickém a bezpečnostním kontextu již marginálním) pokusem o organizační využití Gajdova ideového odkazu stojí Martin Landecký, který přes síť Facebook pořádal různé pietní akce⁶⁶, z nichž pořizoval i záznamy. Nejprve se jednalo o stránku Kuratorium 2017, poté o Národní fašistickou akci (NFA). Pod touto hlavičkou pořádal i vzpomínku na Radolu Gajdu 21. dubna 2018.⁶⁷ Podle autorů Jana Rataje, Miloše Dlouhého a Antonína Háky se NFA zrodila v prostředí „starých pražských skinheadů“, kteří chtěli nadále připomínat ty, které považují za hrdiny

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ OKRESNÍ SOUD V ČESKÉM KRUMLOVĚ, *Usnesení 10 T 64/2013-544*, 16. 12. 2013.

⁶⁶ MINISTERSTVO VNITRA ČR, *Projevy extremismu a předsudečné nenávisti – Souhrnná situační zpráva 2. pololetí roku 2020*. MVČR, Praha 2021, s. 4.

⁶⁷ NFA Národní fašistická akce, 21. 4. 2018 *pieta za gen. Radolu Gajdu!!!*. Facebook [online], facebook.cz. 24. 4. 2018. (dostupné elektronicky: <https://www.facebook.com/NFA-Národní-fašistická-akce-158949254801388> [citováno k 18. červenci 2022]).

a kteří upadají do zapomnění.⁶⁸ Titíž autoři viděli v ideovém zázemí NFA odkaz italského i Gajdova fašismu i ovlivnění současným neonacismem⁶⁹.

V soudním procesu s Landeckým však bylo konstatováno, že ten nezaložil hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka podle § 403, za což ho žádala potrestat obžaloba. Byl za svoje aktivity odsouzen Obvodním soudem pro Prahu 4 pouze za přečin podle § 405 trestního zákoníku (tedy popírání, zpochybňování a schvalování genocida) a tento verdikt posléze potvrdil i pražský městský soud. Nepodařilo se vyvrátit jeho obhajobu, že účastníci akcí o facebookových stránkách nevěděli. Byl odsouzen k podmíněnému trestu na 48 měsíců⁷⁰. Přitom sehrála roli ne jeho podpora Radoly Gajdy, ale adorování kolaboranta Emanuela Moravce (na něj rovněž avizoval vzpomínkovou akci), kladenského velitele Gestapa Haralda Wiesmanna (sehrál výraznou roli ve vyhlazení Lidic) a říšských protektorů Reinharda Heydricha a Kurta Dalugeho. Pro Heydricha již agitoval zvláštní FB stránkou⁷¹. Aktivity NFA a zjištění ze soudního procesu⁷² ukazují na úpadek českého neofašismu vázaného na odkaz Radoly Gajdy. Lze předpokládat, že následná krize kolem COVIODu-19 a poté krize kolem ruské agrese na Ukrajinu úpadek tohoto typu aktivismu ještě prohloubí, protože populárnější budou nové ideové formy protestní agitace.

Závěr

Celkově lze tedy konstatovat, že Gajdův vliv na polistopadovou neofašistickou scénu se odehrál především v symbolické rovině a byl charakteristický percepcí vybraných aspektů jeho historického odkazu. Dokázal oslovit část skinheadské subkultury v 90. letech i některé zájmové skupiny a intelektuální kruhy v prvních dvou dekadách po pádu komunismu. Problematika a symbolika vázaná na Gajdu stála i za jednou z prvních „nestátních kybernetických válek“ v českém radikalizovaném prostředí, byť její význam nelze přeceňovat. Gajda se dostal i do „ideové výbavy“ obskurních uskupení jaké byla Gajdova garda nebo Národní fašistická akce. Spíše se tak částečně opakuje historie kolem dobrodružných postav a skupinek v meziválečném českém a slovenském fašistickém hnutí, které stabilně a zřejmě nechtěně napomáhaly jeho diskreditaci. Z vymezených dimenzí byla v soudobém neofašismu silná stranickopolitická a ideová dimenze Gajdova odkazu, popularizace jeho vojenského, polovojenského a povstaleckého odkazu ustrnula na tragikomické imitaci. Mučednická role Gajdy je zdůrazňována v některých projevech a textech. I když byl zjištěn úpadek Gajdova vlivu a neofašistické scény obecně, nelze vyloučit, že v kontextu vztahů mezi ruskými a českými pravicovými autoritáři za specifické mezinárodní konstelace by Gajdův odkaz mohl být částečně „oprášen“, ale výraznější ideologický návrat s ohledem na nové globální i regionální výzvy očekávat s vysokou pravděpodobností nelze.

⁶⁸ Jan RATAJ – Miloš DLOUHÝ – Antonín HÁKA, *Proti systému! Český radikální konzervatismus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století*. Auditorium, Praha 2020, s. 164.

⁶⁹ Tamtéž, s. 164–165.

⁷⁰ MĚSTSKÝ SOUD V PRAZE, Usnesení Čj. 44 To-344/2020, 7. října 2020.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² V tomto trestním řízení jsem zpracoval za znalecký ústav posudek, v textu však čerpám výhradně z veřejně dostupných zdrojů.

UMĚNÍ VÁLKY – TEORIE A TAKTIKA

Jaroslav Staněk

Úvodem

Válčení tvoří dějiny. V knihách a televizi jsou slavné války, bitvy a operace ukazovány stále znovu a znovu. Právě v jednotlivých bitvách se uplatňuje působivé umění, umění války. Válčení je tak trochu uměním a vědou. Má v sobě kousek z obojího. Potřebuje kreativního ducha a v tom spočívá to umění, ale kromě této kreativity vyžaduje taky znalost teorie, tedy věci vědecké. Lidé, kteří toto všechno ovládají, musí však ještě mít cit pro lidský faktor. Vojevůdci bývají kreativní, teoreticky a technicky založení se smyslem pro lidské projevy. Je to tedy umění s vědeckým základem, ale není to jako jaderná fyzika. Válečnictví vyžaduje spíše laterální myšlení¹. Vyžaduje něco jako cit nebo třetí smysl. Všechno toto jsou základní hodnoty, které potřebují i klasičtí umělci. Ale bez vědy nemůže umění války existovat. Války většinou nebývají předvídatelné, mohou probíhat mnoha různými způsoby². Počítačová simulace bitvy nám často přinese jiný výsledek, než jak se to ve skutečnosti skutečně událo. Vezmeme-li si válku o Falklandy (1982), kdy malá ozbrojená síla Spojeného království byla vyslána třináct tisíc kilometrů, aby sjednala pořádek na jednom z malých ostrovů u pobřeží Argentiny. Invazní síly Argentiny oproti tomu putovaly pouze pět set kilometrů. Počítač by odhadl vítězství Argentiny. Opak byl však realitou.

Umění války – teorie a taktika

Válečné umění v sobě zahrnuje strategii³, smělou vizi a odvahu k činu. Jeho základním prvkem je taktika, plná detailních tahů (jako v šachové partii) a jemných nuancí. Obecně řečeno, existují tři úrovně vojenského umění, tedy i války. Na nejnižší úrovni je taktika, která je základem bitvy. Je to souhrn akcí, které probíhají na bitevním poli. Pokud se daří na této úrovni taktiky, vede to na úroveň další, a to je širší válečná operace (válečné tažení). V případě druhé světové války je to vidět na příkladu severní Afriky nebo vylodění v Normandii. Právě širší operace jsou pak obrazem poslední úrovně, a to strategie. Ve válce se kromě vojenské strategie uplatňuje i souhrnná strategie, která formuluje celkovou strategii státu.

¹ Laterální myšlení hledá i vedlejší, postranní cesty a méně zřejmá a obvyklá řešení. Není svazované logikou. Jiří POKORNÝ, *Psychologie tvořivého myšlení: studijní text pro kombinovanou formu studia*. Akademické nakladatelství CERM, Brno 2006, s. 60.

² *Vojenská strategie*, Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum MO. Praha 2008, s. 55–56.

³ Tamtéž, s. 10–11.

Mimo válečných cílů zahrnuje i záležitosti diplomacie a ekonomiky, které s tím souvisí⁴. Z pohledu historického vývoje tu však byla nejdříve taktika a strategie a od 19. století potom operace (operační umění). Taktika je samotnou podstatou dosahování cílů, tedy toho, co se děje na bitevním poli. Například jde o to, jak obklíčit nepřítele, popřípadě zabrat nějaké území. Oproti tomu strategie je tady od toho, aby vyhodnotila, co se děje na širší bitevní scéně, aby se úspěšně dosáhlo stanovených politických cílů. Taktika je o využívání ozbrojených sil v bitvě, zatímco strategie je o využití bitev k dosažení válečných záměrů. Dobrý taktik bývá velmi dobrým stratégem. Například Alexandr Veliký byl mistrem taktiky, dokázal vyhrát bitvu za jakýchkoliv podmínek. A vedle toho se mu dařily i strategické války, které budou sotva kdy překonány. Ale existují i příklady dobrých taktiků, kteří nejsou dostatečnými strategy. Němečtí generálové druhé světové války vynikaly v bleskových válkách, jako například tažení proti Polsku, Francii či Sovětskému svazu. Nedokázali však proměnit tato dílčí vítězství v dlouhodobý politický úspěch a byli nakonec poraženi strategií spojenců.

Strategie a taktika formovaly a formují všechny války. Tyto neviditelné síly tak prostupují světovými dějinami. Věda a technologie válčení ve starověku a středověku bývala prostá. Armády se pohybovaly pomalu bez možnosti rozdělení, aniž by se přetrnula komunikační spojení. Jejich strategie se orientovala na pozemní a námořní dimenzi. Středověké armády měly jednoduchý cíl, najít nepřítele, svést s ním souboj, rozhodnou bitvu a zničit jej. Tato vojska se pohybovala po zemi jako obrovský červ, který se prokousával krajinou, vysával ji a ničil. Středověké armády totiž neměly žádné zásobovací trasy. Živily se ze země, kterou právě procházely. Vojska plenila zemi, kterou zrovna procházela, a tak nepotřebovala žádné zásobovací či komunikační spojení. Až v 17. století vznikají základy moderního pojetí válčení, když si vojevůdci začali uvědomovat obrovské možnosti taktiky a strategie. Armády se od 17. století stávají čím dál více zranitelné díky počátkům vojenské logistiky.

Když byla vojska na této pokročilé úrovni logistiky, tedy závislá na svých zásobovacích cestách a komunikačních trasách, dávala možnost protivníkovi, na co zaútočit, co případně přetnout. Díky tomu se začaly spřádat sofistikované plány, jak tyto trasy napadnout, ale zároveň uchránit trasy vlastní. V 18. století se strategie mění. Stovky let předtím se braly pouze výsledky individuálních bitev, protože nikdo netušil, v jaké širší operaci bojuje a k čemu to všechno celé vede. Ale to se změnilo. V 18. století vznikají řádné mapy, na kterých se dala vypracovat a prezentovat taktika. Armády se zvětšovaly a byly čím dál více závislé na svých logistických základnách a logistických spojeních. Díky tomu vznikaly a vytvářely se nové možnosti ohledně uchopení strategie⁵. Najednou bylo možné vytvářet plány na obklíčení nepřítele, odříznutí jeho zásobovacích tras, zaujetí výhodné pozice, aby protivník neměl jinou možnost než zaútočit, či vyhladovět. Tyto plány přicházely jako výsledek změny ve společnosti, kultuře a technologii válčení.

Strategie byla zformulována jako souhrn zásad jednotlivých kroků podobných jako pravidla společenského tance, či šachové partie. Pokud se podíváme na válčení v jeho klasické moderní podobě 18. a 19. století, můžeme vyzorovat určité taktické triky. Obě strany se snaží objevit mezeru či slabinu v obraně nepřítele a obrátit ji ve svůj prospěch za pomoci

⁴ *Bezpečnostní strategie České republiky*. Ministerstvo zahraničních věcí, Praha 2015, s. 6.

⁵ *Vojenská strategie*, s. 13–16.

nějakého chytrého taktického manévru. Pokud ji odhadli správně, podařilo se jim obklíčit a porazit obě křídla vojska nepřítele zároveň. Tehdejší příručky o válčení jsou plné matematických výpočtů. Na válčení dané doby musíme obecně pohlížet jako na součást kulturního kontextu. Bylo to období, kdy věda odhadovala různá tajemství a pojímala svět jako celek. Není proto divu, že i teorie války se stávala čím dál víc racionálnější. Geometrie, která se uplatňovala v přírodních vědách, se začala využívat i pro účely vojenství.

Rigidní struktury tohoto způsobu válčení jsou dodnes dodržovány ve formálních přehlídkách vojsk. Toto formální válčení dominovalo zejména konfliktům 18. a začátku 19. století. Války vedli panovníci za využití menších profesních armád. Velké armády pak byly tvořeny na základě jisté formy branné povinnosti (konskripce)⁶. Byly to boje panovníků za zabránění území či dosazení určité dynastie na trůn.⁷

Na konci 18. století se svět ovšem otrásl pod novou revoluční politikou⁸, kreativní, ale zároveň destruktivní osobností Napoleona Bonaparta. Francouzská republika byla prvním státem, který vytvořil velkou armádu vlastenecky cítících občanů (všeobecná branná povinnost). Napoleon s touto neobyčejnou armádou rozpoutal válečnou smršť, která měla šířit principy svobody a rovnosti francouzské revoluce do celé Evropy. Politická změna, spolu se změnou technologickou tvoří jeden z faktorů, které ovlivňují způsob, jakým jednotlivé státy nebo společnosti vedou válku. A konkrétně ve Francii byla vyvinuta enormní snaha, aby populaci zachvátil revolucionářský duch a zanícený koncept pro revolucionářský boj. Právě to umožnilo vybudovat Napoleonovi obrovskou armádu, která byla postavena na opačných hodnotách než armády tehdejších států Evropy. Napoleon oživil jeden z dřívějších principů, a to koncepci rozhodné bitvy, kde nestačí jenom zatlačit nepřátelská vojska zpět, ale odříznout je a kompletně je rozprášíť.⁹

Francie si úspěšně podrobovala další a další území, nebo dosazovala loutkové vlády. Napoleon Bonaparte je zářným příkladem vojenského umělce, jehož génius je nepředvídatelný a maximálně vynalézavý. Obrovské armády vedly bitvy, jaké svět předtím neviděl. Masivní, divoké s velkými počty mrtvých na obou stranách. Jeden ze států, který utrpěl porážku, bylo i pruské království. Z napoleonských válek se zrodil další z válečných géníů, Carl von Clausewitz¹⁰. Clausewitz byl pruským důstojníkem a na počátku 19. století bojoval proti Napoleonovi. Vytvořil jeden z nejslavnějších textů o vojenské strategii knihu *O válce*. Clausewitz přenesl na papír své zkušenosti z bojů, ve kterých neustále čelil smrtelnému nebezpečí. Popsal bitevní vřavu plnou zmatků a chaosu, díky kterému přicházejí i ty nejlepší plány generálů vniveč. Psal o nelítostných bojích, kde jsou příkazy nesprávně pochopeny a informace výzvědné služby protichůdné. Důležitá rozhodnutí jsou provedena ve spěchu a muži jsou paralyzováni strachem. Clausewitz vystihl ony zmatečné rozpory války, které ovlivňují veškeré výsledky všech bojů.

⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Ozbrojené síly (studijní pomůcka)*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 37–39.

⁷ David ČEP, *Základy vojenských operací (studijní pomůcka)*. Univerzita obrany, Brno 2011, s. 12–17.

⁸ Velká francouzská revoluce 1789–1799.

⁹ *Vojenská strategie*, s. 14–15.

¹⁰ Tamtéž, s. 66–69.

V roce 1914 vypukla první světová válka. Německo vytvořilo a zpracovalo velmi precizní a vypočítaný strategický plán k invazi na porážku Francie, tzv. Schliffenův plán¹¹. Ten však padl díky rozporu. Němečtí vojáci zkrátka nestačili plnit strategický plán. Válečné rozpory jsou vlastně akce, které se nepovedly podle plánu. Je to faktor, který rozlišuje mezi válkou na papíře a situací v reálném prostředí. Je stanoven plán, podle kterého se má postupně dosáhnout určitých cílů. Jenže potom stačí, aby někdo neporozuměl rozkazu, aby nepřálo počasí či zaostávalo logistické zabezpečení a plán padá. Takové rozpory zničily i operace v severní Africe v průběhu druhé světové války. Tenkrát byl zastaven ambiciózní útok z toho důvodu, že se porouchaly stopy, které nebyly přizpůsobeny na pouštní podmínky. Toto všechno Clausewitz znal a dobře popsal ve své knize. Sám žil v době, kdy se nikdo nepokoušel zakrýt politický podtext konfliktu. Ostatně je to právě on, kdo pronesl onu známou větu, že „*Válka je pouze pokračování politiky jinými prostředky*“. Myslel tím, že válka neznamena jen bezduché násilí, ale musí mít cíl, o kterém rozhodují politické špičky. Poukazuje na to, že válka má hlavní politický faktor, není to jen umělá izolovaná politická hra, kde lze nastavit model či scénář. Není možné jen zadat informace o velikosti, síle a postavení dvou soupeřících armád a očekávat, že někdo předpoví, jak bude válka probíhat. Clausewitz měl nadčasový názor, podle kterého válka nemůže bez politiky existovat, protože politika je motor, který ji pohání a určuje, jak bude vedena a kdy bude skončena. Clausewitzův náhled se i v moderním světě prokazuje jako správný. Lze tím i vysvětlit neúspěch Spojených států ve válce ve Vietnamu.

Generál Westmoreland¹² neměl žádný jasný politický cíl, za kterým by jeho muži měli jít. Měl pouze úkol zničit Vietkong a Severní Vietnam. To byl ovšem přesně soupeř, který věděl, za čím jde a o co usiluje. Zásadní slabina Spojených států spočívala v tom, že ani americká a ani jihovietnamská veřejnost nebyla přesvědčena o politickém pojetí války. Ve Vietnamu tehdy působil i mladý důstojník Herbert Norman Schwarzkopf¹³. Ten o 25 let později vedl koaliční ozbrojené síly ve válce v Zálivu (1991) a naléhal na prezidenta, aby všem objasnil politické cíle.

Války bývají přirovnávány ke strategickým hrám, kde na hrací desce bojují dvě strany a vojáci či armády bývají posouvány jako figurky podle příkazů velitelů. Jsou to nelítostné

¹¹ Tamtéž, s. 70.

¹² Velitel amerických vojsk ve Vietnamu generál William Childs Westmoreland (velitel US Military Assistance Command ve Vietnamu v letech 1966–1967) byl přesvědčený, že nepřátelům se nesmí nechat čas na obnovení sil, od začátku roku 1966 tak vedl agresivní útočné operace. Ke konci roku bylo ve Vietnamu více než 300 000 amerických, 50 000 jihokorejských a australských vojáků. Dave Richard PALMER, *Volání polnice: k historii války ve Vietnamu očima amerického generála*. Jota, Brno 1996, s. 125–138.

¹³ Po absolvování United States Military Academy ve West Point byl zařazen k pěchotě. Stal se velitelem čety a mnohem později se stal důstojníkem 2. výsadkové bojové skupiny ve Fort Benningu v Georgii. Podstoupil pokročilý pěchotní a výsadkový výcvik a byl převelen k 101. výsadkové divizi v Kentuckii a pak do západního Německa k 6. pěchotnímu regimentu. Sloužil v Berlíně v letech 1960–1961, v důležitém momentu tohoto rozděleného města (Berlínská zeď byla vztyčena týden po jeho odjezdu). Od roku 1965 byl zpátky na West Point, kde učil inženýrství. V 60. letech se účastnil války ve Vietnamu. Po vítězství ve válce v Zálivu působil jako vojenský analytik. V roce 1993 onemocněl rakovinou prostaty, z níž se úspěšně vyléčil. Zemřel v závěru roku 2012 ve věku 78 let na komplikace spojené se zápallem plic. Britannica [online], britannica.com. b. d. (dostupné elektronicky <https://www.britannica.com/biography/Norman-Schwarzkopf> [citováno k 1. prosinci 2021]).

hry s cílem zabít tolik vojáků protivníkovi armády, aby mohl být zničen i jejich vůdce. Šachovnicová deska, ale přece jenom není vhodným obrazem válečné strategie. Jedním z důvodů je fakt, že hry mají obvykle jasně stanovená pravidla, každá figurka má dané schopnosti, možnosti a omezení a hrají se v prostoru s předurčeným spektrem scénářů. Válka má na druhou stranu příliš mnoho neznámých. Můžeme vědět, kolika tanky nepřítel disponuje, ale stále nemůžeme tušit, jak jsou vycvičené jednotky a jaká, mezi nimi panuje morálka. Válčení je tak oblastí plných nejistých nepředvídatelných a nepostižitelných scénářů. Válka je tedy akt násilí s cílem donutit protivníka, aby se podřídil naší vůli.¹⁴

Lidé často považují hru šachy za strategickou analogii války. Původně měli zobrazovat boj, jak napovídají názvy jednotlivých figurek jako je pěšec, jezdec a střelec. Ve válce však neexistují vyrovnání soupeři a nikdo nemá aktuální přehled o tom co se na bitevním poli děje. Nelze jednoduše předvídat příští tah soupeře, jeho možnosti nejsou omezené a neexistují závazná pravidla, co se smí a co ne. Figurky nacistických sil byly na konci druhé světové války zničeny a černý král Hitler spáchal sebevraždu obklíčen nepřátelskými pěšci. Šachy nejsou jediná hra, která je založena na válečné strategii. Stará orientální hra Go stojí na trochu jiném modelu válčení než šachy. Cílem je zajmout protivníkovi figurky a obklíčit jeho území. Podobně jako v partyzánských válkách inspirovaných Mao Ce-tungem, bojovníci pomalu zabírali krajinu a na nepřítel chystali pasti. Nejlépe lze ovšem válečnou strategii přirovnat ke karetní hře, kdy na rozdíl od šachů nevíme, co má druhá strana v ruce. Velkou roli hraje štěstí, triky, nervy a klamání.

Základním rysem válčení, jak ho chápal Clausewitz, a jak to dokazují i dějiny je chaos. Prostředí je plné zmatků, spěchů, lidských emocí, omylů a nedostatku informací. Hodně lidí si představuje válku jako hru, a to je chyba. Pokud se bavíme o hře, tak možná o nejdramatičtější tragédii plné lidských emocí. Válka není hra, je to skutečnost.

V roce 1967 Izrael dospěl k závěru, že jeho jedinou možností je provést překvapivý útok na své arabské sousedy. Dne 5. června 1967 udeřil rychle a všemi dostupnými prostředky na Egypt. Nakonec dosáhl ukázkového drtivého vítězství¹⁵. Právě o Clausewitzovi se říká, že světu představil koncept totální války. Jakmile se začne bojovat, ať už je politická motivace jakákoliv, je potřeba napnout veškerou národní sílu a nasadit veškeré prostředky. Clausewitz si byl rozhodně vědom brutality válečného prostředí. Pohyboval se v něm od 12 let, ale taky si byl vědom toho, že taková už je povaha války, jak sám tvrdil. Nemá cenu tupit meče ve víru humanity, protože dříve nebo později přijde někdo s tupou zbraní a probodne Vás. Takže, ačkoliv ho krutost války děsila, chápal, že ji nelze změnit. Navzdory všem masakrům je stále třeba jít za svými cíli.

Po Bonapartově porážce u Waterloo roku 1815 zavládl v Evropě mír. O století později se však starý kontinent třásl před nadcházejícím bojem. Když nakonec vypukl, přinesl s sebou hrůzy, které byly výsledkem nepochopení konceptu totální války. Problémem je totiž to, že Clausewitz svoji knihu nedokončil. Tak že je někdy složité jí porozumět. Na jedné straně hovoří o válce

¹⁴ Carl von CLAUSEWITZ, *O válce*. Bonus A, Brno 1996, s. 23.

¹⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Zkušenosti z války a konfliktů I (studijní text)*. Univerzita obrany, Brno 2021, s. 13–15.

v čistě teoretickém smyslu o tzv. absolutní válce, kde neexistují žádná omezení. Následně, ale píše, že tu máme celou škálu omezení, kterými je válčení limitováno. Lidé tomu často neporozumí a myslí si, že vlastně hlásá totální válku. Clausewitz, ale spíše prosazoval koncept omezeného konfliktu, který limituje stanovené cíle. Pro koncept totální války se přidává i století průmyslového a technického pokroku. Vyústilo to následně v krvavou záležitost, kde byla skoro jedna celá generace pobyta na západní frontě. Není žádným překvapením, že průmyslová éra představila průmyslové válčení. Úspěch vyspělých průmyslových společností byl založen na masové produkci a službě obrovského počtu lidí. Nové dostupné prostředky byly potom skrze distribuční cesty, jakými byla železnice a posléze dálnice, provázány s válčením.

V první světové válce se tedy objevila industrializace, stejně jako o století dříve za Napoleona. Už tehdy se vyskytla masová mobilizace obyvatelstva, ale ještě neexistovaly technologie, které by vytvořily skutečné masové válčení jako v letech 1914–1918. Sto let starý vzorec válčení se propojil s novými technologiemi. Clausewitz zdůrazňoval, že zásadní je objevit kulminační bod nepřítele, který nazýval těžišťem. Je to místo a čas, kdy lze dosáhnout vítězství.

Často je těžišťem nějaká soupeřova slabina. Proti ní je třeba ve správný čas nasadit dostupné prostředky a vši silou udeřit. Kulminačním bodem či těžišťem nepřítele, může být podle Clausewitze třeba hlavní město, ale zpravidla to spíše bývá samotná armáda. Ta musí být zničena fyzicky, nebo morálně. Zabít muže anebo jenom jejich kuráž. Krvavou daň zaplatili na západní frontě v první světové válce generálové, kteří se pokoušeli vyvolat přímou bitvu (bitva na Sommě a Verdunu). Clausewitz by rozhodně chápal německý blitzkrieg proti Francii v roce 1940 jako ukázkový příklad své teorie. Byl rozpoznán kulminační bod, proveden rychlý, tvrdý a morální úder, nikoliv jen tedy fyzické rozložení francouzských sil. Naopak na východní frontě druhé světové války potom byly vedeny zuřivé boje Rudé armády, s cílem fyzického zničení německých vojsk. Clausewitz se svým dílem zůstává jedním z největších vojenských umělců. Mezi další válečné génii, kteří pochází z jiné doby a místa lze zařadit čínského filosofa Sun Tzu.

Sun Tzu se nejspíše narodil v 6. století před naším letopočtem, kdy jednotlivé státy na území dnešní Číny válčili mezi sebou. Náležel ke společenské třídě příslušníků nižší aristokracie, kteří měli ve zvyku cestovat, od dvoru ke dvoru a nabízet své služby a rady v oblasti filosofie či válčení. Najímali si je vůdci jednotlivých států, kteří se snažili získat nadvládu nad ostatními. Jednalo se období zhruba tří, čtyř staletí, během kterých proti sobě válčili jednotlivé státy, aby získaly nad svými sousedy politickou a vojenskou nadvládu. Jedním z nich byl i stát Čchin, kterému se nakonec podařilo soupeřící státy sjednotit. Bylo to období čínských dějin, kdy hlavní činností státu bylo válčení. Jedním z rysů období čínských válčících států byl předpoklad harmonie. Ať již se pouštíme do jakékoliv válečné akce, vše musí být v souladu s nebesy a zemí.

*„Je-li nepřítel v početní převaze
dá se přece zařídit
že nebude mít koho napadnout.“
Sun Tzu (hlava šestá)*

Válčení bylo omezeno a podmíněno rovnováhou a harmonií vesmíru a země. Sun Tzu hlásal velmi originální myšlenku, že neúspěšnější válka je ta, které se vyhnete¹⁶. První snahy by se měli zaměřit na to, aby, jste se vyvarovali skutečné bitvě. Válčení je postaveno

¹⁶ Jiří KOLÁŘ, *Mistr Sun o básnickém umění*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 89.

na strategiích, kdy musíte získat strategickou výhodu, než se vrhnete do války. Takže Sun Tzu považuje umění vyhnout se válce za cíl číslo jedna. Další z jeho zajímavých myšlenek říká, že je třeba skrýt co nejvíce informací z plánované strategie. Válčení tedy podle Sun Tzu není veřejnou demonstrací síly, naopak, mělo by zůstat tak tajné, jak je to jen možné¹⁷. Tyto základní myšlenky použil generál H. Norman Schwarzkopf ve válce v zálivu 1991, kterou vyhrál zejména díky klamu a utajení.

Jedním z největších vynálezů válčení byly partyzánské boje¹⁸, které popisuje Clausewitz, a které ovlivnilo i Mao Ce Tunga za války ve Vietnamu. Je to strategie, která smetla konvenční armády v Číně a ve Vietnamu. Zahrnuje nepřímé útoky, rychlá stažení a vyhledávání soupeřových slabin. Partyzáni slavili hlavní úspěch hlavně ve Vietnamu, kde jejich síly dokázaly porazit jak Francii (1954), tak i Spojené státy americké (1955–1975). Obě silné mocnosti se pokoušely vlákat partyzány do přímé bitvy. Tomu se však partyzáni vyhýbají za každou cenu. Mao Ce Tung, byl ve svých tvrzeních velmi abstraktní. Formuloval celou řadu skvělých myšlenek, ale nikde neříkal, jak by je bylo možné provést. Tvrdil například, že důležité je zaměřit se na slabé místo nepřítele, že nejlépe funguje podvod a klam, a že pokud perfektně znáte svoje vlastní síly a síly nepřítele nemůžete prohrát.

Když britský generál Montgomery porazil Erwina Rommela v Africe, bylo to spíše podle scénáře Sun Tzua. Ten považoval informace o nepříteli za klíč k úspěchu. Díky prolomení německých tajných kódů Montgomery znal detailní pozice a plány nacistů a podle toho se zařídil. Porazil Němce díky klamu. Umístil atrapy tanků na jedno místo, zatím co své maskované tanky vedl k útoku jinudy. Podle teorie Sun Tzua je nedostatek informací zásadní výhodou protivníka. Když budeme vědět o nepříteli co nejvíce, zajistíte si před ním náskok a pak pravděpodobně dosáhnete vítězství. Udeříte, až když máte veškeré dostupné informace a získáme tak převahu. Clausewitz měl jiný názor na význam informací ve válce. Podle něho je role informací limitovaná, často z nich již nelze nic vytěžit a je těžké využít momentu překvapení, i když všechno zakrývá zmatek, chaos a válečná vřava. A když se konečně zorientujete, informace už nemusí být aktuální. Clausewitz navíc argumentuje ve svém díle, že kdybychom měli čekat na klíčové informace, jak radí Sun Tzu, nemusíme se jich dočkat. Dobrý generál musí podle situace sám odhadnout, kdy podstoupit riziko a kdy vyčkávat na více zpráv. Podle Sun Tzu je válka řízenou a regulovanou záležitostí, kde se sbírají informace, aby se využily nejpříhodnějším způsobem.

Naopak pro Clausewitze, jak už bylo uvedeno, je to spíše na úsudku vynikajícího velitele, jakým byl Napoleon a navzdory válečnému chaosu neztratil nervy a organizoval své muže v bitvě. Dobrý velitel naslouchá svým důstojníkům, kteří mu popisují situaci a je na něm, aby instinktivně rozhodl jak, kdy a kde zaútočit, tedy provést svůj manévr. Válčení je spíše umění než věda. Sun Tzu by Montgomerymu radil, aby zasáhl Rommelovo slabé místo. On místo toho následoval spíše Clausewitze a namířil si to rovnou do středu nacistických sil. Utkal se s nimi v boji a fyzicky je zlikvidoval. Jsem přesvědčen, že oba významní teoretikové nám mají stále co říci. Ať už se jedná o starověkého čínského učence z 6. století před našim letopočtem, nebo pruského generála 19. století. Oba významně přispěly k pochopení podstaty války.

¹⁷ Oskar KREJČÍ, *Válka*. Professional Publishing, Praha 2011, s. 28–32.

¹⁸ C. CLAUSEWITZ, *O válce*, s. 690.

Dodnes jsou díla Carla von Clausewitze a Sun Tzua základem pro ty, kteří se zajímají o vojenské umění. Jak Clausewitz, tak Sun Tzu by jistě měli co říci k bitvám druhé světové války a zejména k využití atomové zbraně. Síla, ze které čerpá slunce, byla vypuštěna na ty, kteří přivlekli válku na dálný východ. Diagram na obrázku č. 4 ilustruje atom uranu, a jak v něm elektrony štěpí jádro. Přitom produkují ohromné množství energie. Ona kolosální síla není to nové, ale možnost ji kontrolovat a v tom spočívá podstatná otázka i současného světového významu. Na Hirošimu dopadla jedna malá atomová bomba a 60 % města zmizelo. Otázka zní: Přinese tato moc v rukách člověka ještě mocnější a vražednější válku, nebo nebude vůbec použita, abychom válku již nikdy nezažili v dějinách lidstva?

Ani jeden z našich válečných stratégů si nedovedl představit zbraně hromadného ničení. Temná atomová věda navždy změnila umění války. Jaderné zbraně měli velký dopad na vojenské uvažování. Přesvědčily veřejnost, že pozemní válka je do budoucna spíše nepravděpodobná a je nutné investovat do strategických prostředků. A strategické letectvo je nejoblíbenější složka amerických sil 50. a 60. let minulého století. Věda vstoupila do válečného umění během druhé světové války a ovlivnila ho více než vznik a vývoj nových zbraní.

Útoky německých ponorek v Atlantiku byly provedeny na základě matematických a statistických analýz. Ty se zabývaly pravděpodobností potopení lodí, počty doprovodných válečných lodí a schémata, ve kterých budou kroužit letouny a snažit se zaútočit na co nejvíce nacistických ponorek. Díky matematice vznikla strategie, která měla zároveň ochránit konvoj a zničit německé hlubinné síly. Strategické plány již netvořili admirálové, ale spíše vědci, matematici a ekonomové. Začali vznikat tzv. think tanky, střediska nevojenských expertů, kteří řešili strategickou problematiku. Jedním z nejznámějších je americká nezisková organizace RAND. Korporace RAND se zabývá výzkumem a vývojem. Byla jedním z prvních think tanků, jejichž počátky najdeme již ve 40. letech minulého století. Původně byla založena k podpoře amerického letectva. V 50. a 60. letech minulého století se k válčení vyjadřovali tedy i lidé mimo rezort obrany, jako byli historikové, politici, filosofové i ekonomové. Měli čím přispět k diskusi o válce a míru. Existovali proto dvě příčiny. Za prvé byl to velmi ožehavý problém, na kterém závisel osud celého lidstva a za druhé to byl nedostatek zkušeností. Nikdo zkrátka o tom nic nevěděl. Žádný voják, námořník či letec neměl ani tušení o důsledcích hrozící nukleární války.

Z první světové války pochází slavná věta, že strategie (válka) je příliš důležitá na to, aby byla ponechána generálům, kterou pronesl Georges Clemenceau, francouzský premiér z období první světové války. To platilo v podstatě vždycky. O to více v 50. letech minulého století a platí to i v dnešní době. Vrcholná vojenská rozhodnutí musí být učiněna po poradě s lidmi, kteří nejsou profesionálními vojáky, a přesto mohou být přínosem válečného myšlení. Když se jedná o existenčních otázkách, jako o vedení nukleární války, dnes asymetrické konflikty, měli by být vyslyšeni i lidé mimo vojenskou sféru. Vojenské instituce mají specifické rozhodovací procesy a kategorické názory na takovou problematiku. Proto se vyplatí zapojit co nejvíce nevojenských odborníků, jako politologů, ekonomů apod.

Tato mozková centra vymýšlela, jak by obě strany studené války, které se vzájemně držely v šachu díky jaderným arsenálům, mohli udržovat mír. Jejich myšlenky se točily kolem herních principů jako triků a blafování. Civilisté se tak snaží aplikovat své vlastní vědní obory na válčení.

Základy, na kterých stavějí, mohou být dobré a špatné. Je to jako pokoušet se sloučit staré válečné myšlení s moderním stylem války. Příkladem může být maximalizace prospěchu. Teorie her se zabývala přirovnáním států k hráčům, kteří se snaží vytěžit co nejvíce z konfliktní situace.

Aplikování teorie her na válčení se nejvíce projevila v období kubánské raketové krize (1962), která byla popisována jako smrtící partie pokeru, hraná s nukleárními zbraněmi. Jednalo se o rakety středního doletu, které byly schopny doletět na Washington a New York. Tyto základny představovaly zázemí pro jaderný útok na západní polokouli. Jakoukoli střelu vypálenou z Kubu proti jakémukoli západnímu státu, budeme považovat za přímý útok Sovětského svazu proti Spojeným státům a Sovětský svaz může očekávat rázná odvetná opatření, hlásal americký prezident J. F. Kennedy. Šlo by tak o aktivaci článku 5 Washingtonské smlouvy. Sovětský vůdce Chruščov umístil jaderné zbraně pouhých 200 kilometrů od Spojených států na Kubu a stále přivážel další. Kennedy vyslal vlastní flotilu s cílem, aby lodě vezoucí střely potopila. Byla to hra plná blafování. V sázce přitom byla nukleární válka. Odvolá Chruščov dřív své lodě, než dá Kennedy rozkaz k palbě? Svět stál na pokraji jaderného konfliktu.¹⁹

Pod touto hrozbou se nakonec Chruščov vzdal, Kennedy stáhl obdobný arsenál z Turecka a dal závazek, že nenapadne Kubu. Teorie her fungovala. Taktika zastrašování, která se vyvinula z teorie her, byla spíše akademickou než vojenskou disciplínou. RAND Corporation spojila teorii her s politologií a představila způsob, jak by měli Spojené státy prosazovat své síly. Zabývala se bombardéry, ponorkami, vzdušnými i pozemními střelami. Na základě čísel a analýz formulovala počet střel, které by dopadly na Ameriku i těch, které by byly shozeny na Sovětský svaz. A na základě toho se pokoušela stanovit, kolik jaderných zbraní je třeba, aby mohla být provedena odvěta, když budou Spojené státy napadeny. A nad těmito otázkami hloubali spíše matematici než vojáci²⁰. Samozřejmě, že spousta příslušníků armády byla dotčena, že už jich kvůli atomovým zbraním není jich tolik třeba. Avšak války, které v té době skutečně probíhaly, ať již Korea či Vietnam, byly vedeny tradiční cestou.

Pravdou je, že tyto nové teorie poněkud zastínily skutečné války. Kennedy si na post ministra obrany nevybral žádného vysloužilého generála, ale bývalého ředitele Ford Motors Roberta McNamaru²¹. Ten se obklopil skupinou mladých dynamických lidí, kteří na válčení aplikovali metody obchodu. Vznikla tak další skupiny, která pohlížela na válku z vědeckého hlediska. V 60. letech minulého století se obzvláště ve Spojených státech dostávaly ke slovu revoluční přístupy k válečným strategiím. Podobně to probíhalo i v oblasti obchodu. Šlo o uplatňování teorií a principů managementu a matematiky na vojenské záležitosti. V džunglích a rýžových polích Vietnamu však tyto teorie narazily na tvrdou realitu. Aplikace matematických modelů na jinou, než nukleární válku byla problematická. Nakonec se totiž může stát, že pro samá čísla ztratíme pojem o skutečném cíli snažení či operace. Počty zbraní a míra ztrát na životech jsou samozřejmě důležité, ale to už je spíše taktika než širší strategie vedoucí k dosažení cílů.

¹⁹ Václav VEBER, *Kubánská raketová krize 1962: Třináct dní, které mohly otrávit světem*. Paměť a dějiny, 2012, č. 3.

²⁰ O. KREJČÍ, *Válka*, s. 40–47.

²¹ *Vojenská strategie*, s. 74.

Masivně vyzbrojené Spojené státy vyhrály ve studené válce nad stejně silně vyzbrojeným Sovětským svazem v podstatě, aniž by na něho vystřelily. Amerika zvítězila díky strategii zahrnující ekonomiku, politiku a diplomacii. Na rozdíl od Clausewitze, Sun Tzu nevěřil v totální válku, podle něj je potřeba nasadit minimální síly a porazit soupeřovu strategii, aniž by se vychýlila nebeská rovnováha. Oba vojenští stratégové tak prezentují zcela odlišné myšlenky. Sun Tzu sázel spíše na chytrost, když hovoří o odhalení nepřátelské strategie. Clausewitz naopak preferuje koncept rozhodující strategické bitvy. V 21. století jsou názory Carla von Clausewitze a Sun Tzu uváděny za zdroj inspirace a klíč k pochopení válečného umění. Clausewitz i Sun Tzu byly velkým přínosem nejen ve své době. Někteří tvrdí, že podle teorie Sun Tzu se zdají být relevantnější, a to kvůli rozvoji informací.

Moderní technologie odvály Clausewitzovo moderní pojetí válečné vřavy a dnešní výkonné stroje zamezují chaosu. Díky satelitům a naváděným střelám se dnes už nepřítel nemá kde ukrýt. Koncept získání maxima informací podle Sun Tzua je dnes uskutečnitelný. Když se podíváme na Válku v Zálivu (1991), kdy proti sobě bojovala vysoce informovaná koalice a zaslepený Irák. Význam informací byl velmi patrný. Potvrzuje se tak spíše teorie Sun Tzu než Clausewitzův názor, že válčení je krvavá záležitost, nad kterou si nelze udržet přehled. Téměř se také vyplnilo Sun Tzuovo tvrzení, že dobrý velitel se dokáže vyvarovat boje. Pokud chceme najít rozpor mezi kvalitou a kvantitou podívejme se na Válku v Zálivu roku 1991 ještě jednou. Na tři desítky divizí s 650 000 vojáků na straně Saddáma Husajna stálo proti 850 000 mužům koalice. Přesto se Iráčani po hromadném bombardování a následně pozemní operaci hromadně vzdávali.²²

Ve 21. století jsou armádní velitelé vysoce vzdělaní lidé. Jejich politické znalosti jsou důkazem pravdivosti Clausewitzova tvrzení, že válka je pokračováním politiky. Generálové moderní doby jsou schopni překlenout mezeru, mezi tím, co je politické a tím co je ryze vojenské. Neměli bychom vnímat významné generály, jako byl například Colin Powell za Války v zálivu, jen jako vojáky. Jsou to osobnosti, které tvoří spojení mezi profesionální armádou a politikou. Takové spojení je nesmírně důležité a může politiky efektivně usměrňovat ve válečných věcech. Nakonec jsou to vždy generálové, admirálové a maršálové, kteří v praxi tvoří válečné plány. Jsou to lidé, kterým budou naslouchat i političtí vůdci. Hodně zemí používá podstatě think tank plukovníků a generálů k vytvoření široké válečné strategie, která zajímá především politiky. Ale v praxi jsou to pět generálové, kteří musí navrhnout plán vojenské operace. Podstatně, kdo jiný než ti, kteří budou skutečně bojovat.

Minulost se nám zdá jako jiný svět. Dokonce i války poloviny 20. století se zdají zastaralé v porovnání s dnešní špičkovou technologií, masivní palebnou silou a informačními systémy. Války z poloviny 20. století jsou v podstatě vzdálené, ale jak potom vnímat konflikty, ze kterých čerpal zkušenosti ve vojenském umění Clausewitz, nebo dokonce Sun Tzu. Přesto je zřejmé, že ani v 21. století nemůžeme ignorovat staročínského filosofa a ani pruského důstojníka. K tomu směřují otázky: Jak vést dnešní současné operace vzdušnými, námořními nebo pozemními prostředky a jejich vzájemnou kombinací? Budou současné operace vedeny opět tradičním způsobem, jak byly nazývány, tedy jako éra moderních válek? Nebo se budeme pohybovat v rovině současně vedených operacích, nazývaných též jako postmoderní? Či nás čeká nová éra vedení operací, popř. nebudeme vráceni zpět do kmenových válek?

²² MW, *K válečným akcím u Perského zálivu*. VR 1992, č. 10, s. 132–141.

Závěr

Jsem přesvědčen, že Clausewitz by dobře rozuměl hrůzám války moderního světa. Samozřejmě, že se výrazně změnila válečné technologie a války jsou bojovány prostřednictvím profesionálních armád. Často jsou vyvolány teroristy, proti kterým se staví speciální jednotky. Všechny války jsou ale pořád o tom samém, tedy o užívání ozbrojených sil za účelem dosažení politických cílů. A pokud se podíváme na politické cíle ve světle událostí 11. září 2001, je jasné, že nutnost jejich dosažení se rapidně zvýšila, zvláště potom pro Spojené státy. Například před 11. zářím 2001 by bylo téměř nemyslitelné, aby vtrhla vojska do Afgánistánu a svrhla talibánský režim. Ale protože se změnila politická cíle, změnila se i prostředky k jejich dosažení. I dnes stále nasloucháme tomu, co nám Carl von Clausewitz chtěl říct a pořád čteme starodávné čínské knihy, ve kterých je ukryto mnoho pravdivých myšlenek o lidské povaze. Vždyť právě lidská povaha vytváří konflikty. Stále totiž platí, že válka je politikou zahnanou do extrému. To znamená, že pokud selže diplomacie, jediná zbývající možnost je jít do války.

Pořád existuje mnoho lidí, kteří dávají Clausewitzovi zapravdu v tom, že válka je nadstavbou státní politiky. A z tohoto pohledu na věc pramení i touha určité části vojáků po jasném politickém cíli válčení. Chtějí, aby jim prezident nebo premiér vysvětlili, za čím mají jít, čeho dosáhnout a proč. Ať už se snaží vyvarovat narušení nebeské harmonie nebo krveprolití v bitvě. Clausewitz i Sun Tzu věděli, že se válka nesmí brát na lehkou váhu. Lidé si musí uvědomit, že moderní válčení není jako dobrodružství ve video hře, ale že tam umírají skuteční lidé. Válka je v základech nekontrolovatelná, nepředvídatelná a především krvavá. Je potřeba mít stále na mysli, že jakkoliv jsou spravedlivé naše úmysly a jakkoliv výkonné naše technologie, podstupujeme obrovské riziko, za které budou platit lidé. To, že umírají vojáci, nemusí znamenat, že se to dělá špatně. Taková je přirozenost boje. Nechodme do války, pokud se bojíme rizika a nebudme překvapeni, že utržíme ztráty na životech. Myslím, že je to nejdůležitější, co si musíme neustále uvědomovat, že se to opravdu děje. Vidíme na obrazovkách cizí vojáky v nějaké cizí více či méně vzdálené zemi. To není film a ani hra. Jsou to skuteční lidé, kteří v danou chvíli opravdu bojují, trpí a umírají. Vojenské taktice a konvenčním armádám komplikuje život jedna věc. Kam soustředit psychickou, morální a fyzickou sílu. Nemyslím si, že je možné vyhrát válku jenom s tanky a letectvem, avšak mnoho moudrých mužů bylo v minulosti o tom přesvědčeno. Nebezpečí spočívá v tom, že umění války je jako chameleon. Jakmile opustíte nějaké území, okamžitě ho bude chtít nepřítel. Válka má tendenci se vracet. Nemusíme nic tušit a ona vás překvapí, když to nejméně čekáme.

ZÁVĚR

28. říjen 1918 dal vzniknout novému státu – Československu, jehož existence byla vybojována na frontách první světové války v rámci dobrovolnických jednotek – legií. Již prvním dnem jeho existence však začala válka za zachování jeho dalšího trvání. Armáda byla garantem obrany před vnějšími hrozbami tohoto nevelkého mnohonárodnostního státu po celé meziválečné období, přičemž mnozí její příslušníci bojovali v rámci druhého odboje za obnovu státní suverenity od 15. března 1939 nacisty okupované země. Československé ozbrojené síly ve 20. století tak plnily obranné úkoly i v momentech, kdy nebylo zdaleka jisté, zda se povede uhájit samotnou existenci státu obklopeného sousedy s nepřátelskými úmysly, případně zda bude možné získat ztracenou státní svrchovanost zpět.

Na vybraných tématech z československých vojenských, politických a právních dějin lze dokumentovat jak proměny státního zřízení, reakce politické reprezentace, dotčených institucí a správních orgánů na bezpečnostní výzvy zhmotněné i v přijímání konkrétní zacílené legislativy. Dále lze sledovat i jednotlivé osudy příslušníků ozbrojených sil či fungování některých institucí, které byly s obranou země úzce spjaty, a to až do rozpadu Československa a rozdělení na dva státní útvary – Českou republiku a Slovensko v roce 1993.

Ohledně vojensko-politického pozadí vzniku československého branného systému v období po 28. říjnu 1918 až do poloviny 20. let minulého století je důležité zmínit diskuze o volbě mezi miliční soustavou a systémem kádrové armády a proces legislativního vzniku branného zákona z března roku 1920. Zajímavou odbočku představují alternativní návrhy československého branného systému, které zůstaly v teoretické rovině a nikdy nevstoupily v život. Zásadní otázka možného přenesení miličního systému do podmínek čs. branné moci vzala v polovině 20. let minulého století brzy za své. Náčelník Hlavního štábu čs. branné moci, francouzský generál Eugène Mittelhauser, napsal v dubnu 1924 zprávu pro ministra národní obrany Františka Udržala, v níž odůvodňoval nepřijatelnost čtrnáctiměsíční prezenční služby. V průběhu 30. let pak politické elity kvůli hrozbám z nacistického Německa s konečnou platností ukončily diskuze o rozsáhlé demilitarizaci společnosti a koncepcí miličního vojska zůstala pro československé poměry pouhým nereálným snem.

Důležitou kapitolou celého meziválečného období byly manévry československé branné moci označované jako závěrečná cvičení, které se pravidelně konaly od roku 1922. Jednalo se o střetnutí dvou stran bojujících proti sobě v otevřené krajině mimo vojenské výcvikové prostory. Byly to právě manévry, které se staly vyvrcholením výcviku vojáků a sloužily také k vyzkoušení nových zbraní a nových organizačních prvků takřkajíc v ostrém provozu. Jednou ze zajímavostí je, že závěrečná cvičení vzhledem k jejich rozsahu neprobíhala ve výcvikových prostorech, ale v běžném terénu, což samozřejmě vylučovalo použití ostré munice a omezovalo provádění terénních úprav. Konala se s ohledem na polní práce od

druhé poloviny srpna do půlky září, a to jako střetnutí dvou stran (červené a modré) pod dohledem ředitelství cvičení a rozhodčí služby.

Základ vojenské správy meziválečného československého státu tvořil její organizační a právní rámec daný politickými rozhodnutími. Protože se mezinárodní situace od roku 1933 s nástupem nacismu v sousedním Německu začala dramaticky měnit k horšímu, a ani diplomatické spojenecké závazky s jinými státy nezaručovaly přežití československé státnosti, československá politická reprezentace a následně i vojenská správa reagovala na tento zvyšující se tlak přijímáním konkrétní legislativy. V případě zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu šlo o sjednocení úsilí státu ke zvýšení jeho obranyschopnosti. Atmosféru tehdejší doby dobře dokládají i zachované proslovy poslanců a senátorů, kteří o finální podobě tohoto zákona rozhodovali. Politická reprezentace se na této normě, která byla přijímána i na základě porovnání s obdobně právně ukotvenými instrumenty v jiných zemích (zejména Francie či Itálie), téměř jednotně shodla. Dílčí výhrady měla sudetoněmecká Henleinova strana a zákon jako celek odmítli komunisté. I přes některé problematické pasáže životaschopnost tohoto zákona prokázal rovněž fakt, že jeho platnost skončila až v roce 1961.

Přínosné téma pro zamyšlení nad výzvami tehdejší společnosti a vojenství jako takového představuje neknižní publikační činnost Emanuela Moravce v období první republiky a za jeho působení v protektorátu. Stejně je pak problematika popularizace armády a propagační činnost Moravce za jeho působení ve funkci ministra školství a národní osvěty, kde obzvláště cynickým způsobem zrazoval své spoluobčany, za které byl přitom ještě pár let zpět ochoten zemřít v boji. Tak jako tak byl Emanuel Moravec v meziválečném období ztělesněním významného vojenského myslitele, jehož díla stojí za to číst bez ohledu na jeho kolaborační působení v době nacistického protektorátního zřízení.

Dosud a stále poněkud opomíjeným zůstává postavení žen v českých zemích, které přitom prošlo v meziválečném období značnými proměnami. Ženy byly nejen nositelkami a učitelkami demokratické výchovy, ale s ohledem na obranný rozměr zároveň i ochránkyněmi nově vzniklé republiky. V rámci civilní protiletectvé ochrany (CPO) a branné výchovy, byly ženy připravovány na to, aby zastoupily muže, kteří by narukovali k obraně státu. Ženy tak byly zastoupeny ve výkonných službách civilní protiletectvé ochrany, závodní protiletectvé ochrany či výkonných službách podniků státních či zemských. Branná výchova se stala po svém uzákonění povinnou pro ženy v rámci branné přípravy mravní, naukové a tělesné na školách, ale i mimo ně. Zároveň s tím ženy podléhaly výcviku v úkolech CPO, ale i v pomocných a ochranných službách. Právě připravenost žen v těchto službách se tak stala významným faktorem v připravenosti československého národa na svou obranu.

Historické bádání leckdy přináší zajímavá zjištění o historických postavách, která nám doposud zůstávaly skryty. Jednou z takových postav může být i československý legionář, generál a politik Radola Gajda. Dosud neznámý dokument německého vrchního velení, který se týká i osoby Radola Gajdy, vypráví příběh, jak jsme jej neměli možnost poznat. Dokument dokládá, že se v březnu 1939 nejvyšší vedení nacionálně socialistického Německa zabývalo Radolou Gajdou a zvažovalo jej na reprezentativní post formujícího se protektorátu. Gajdův životopis který vypracovala německá vojenská zpravodajská služba,

poskytuje vhled do pozadí utváření protektorátní reprezentace, především poodhaluje německé záměry. Interpretace dochovaného dokumentu přitom není nijak snadná. Gajdovo možné politické vytěžení nacisty nakonec posloužilo spíše jako nátlakový prostředek na československé politické představitele v procesu formování protektorátního zřízení.

Vojenský odboj v období druhé světové války je tématem poměrně vyhledávaným a vědním, přesto však dosud zůstávají nezpracována témata týkající se zejména domácí rezistence v protektorátním zřízení. To se týká např. činnosti druhého moravského zemského velitelství odbojové organizace Obrana národa pod velením brigádního generála Otakara Zahálky v letech 1940 až 1942. Gestapo toto velitelství dokázalo rozbít a jeho členy zatknout. Následné soudní procesy probíhaly před stanným soudem v Brně a exekuce byly prováděny v areálu policejní věznice Gestapa v Kounicových studentských kolejích. Na nesmírně tragické bilanci poprav hrdinů československého odboje vzešlých z armády se podepsala zejména období obou stanných právních, rozsudky stanných soudů byly přitom uveřejňovány formou červených plakátů vylepovaných v ulicích, rozhlasových i tiskových zpráv z důvodů vyvolání atmosféry všudypřítomného strachu. Popraven byl i Otakar Zahálka a mnozí další. Brigádní generál Zahálka se stal jediným generálem československé armády, který byl během druhé světové války popraven v Brně.

Metoda historické statistiky nám může posloužit v řadě případů, kdy potřebujeme vyjádřit průběh či důsledek nějakého nejčastěji hromadně probíhajícího děje. Z této perspektivy se nabízejí zajímavá zjištění ohledně návratu pilotů Royal Air Force do osvobozené vlasti, odchodu z činné vojenské služby a funkčního zařazení v časovém období do konce roku 1946. Např. motivace příslušníků pozemního personálu k pokračování ve vojenské službě i po skončení druhé světové války nebyla evidentně statistik příliš vysoká. Pro nově budované poválečné letectvo znamenal odchod velkého množství zkušených mechaniků velkou ztrátu. Co se týká pilotů, statistiky nám dokládají další zajímavé trendy, z řad letectva např. postupně vymizeli českoslovenští příslušníci Royal Air Force se zkušenostmi z německé armády, slovenské armády či nuceně nasazení, kterých zůstalo skutečně velmi malé množství. Na metodu historické statistiky může navázat další výzkum již na bázi konkrétních životních osudů válečných veteránů.

Období studené války přineslo mimo jiné i úvahy o zájmových prostorech Československa, jedním z těch nejdůležitějších bylo poválečné Rakousko. I na základě své neutrality a blízkosti Německé spolkové republiky – západního Německa, bylo Rakousko lákavou destinací pro vytváření a efektivní působení agenturní sítě. Operační správa GŠ ČSLA a vojenští stratégové Varšavské smlouvy předpokládali možnost extrémního scénáře v podobě útoku vojsk NATO na operačním směru Vídeň – Přerov – Ostrava a porušení rakouské neutrality. Současně bylo plánováno ze strany Varšavské smlouvy vedení bojové činnosti na strategicko-operačním směru Brno – Vídeň – Mnichov. Agenturní úsek Zpravodajské správy GŠ ČSLA i na základě těchto hypotetických a oběma stranami zvažovaných scénářů využíval právě Rakousko na zpravodajské rozpracování hlavního protivníka, v tomto období západního Německa a Francie. Častými byly snahy o zřizování rezidentur, které měly být obsazeny spolupracovníky na krátkodobé i dlouhodobé úkoly. Na to přímo navazoval i záměr budování záloh spolupracovníků, kteří měli plnit úkoly (zejména informačního rázu) na které nestačila „běžná“ síť agentů.

Když se však nyní vrátíme zpět od geopolitického soupeření ke konkrétním osudům příslušníků armády, velmi zajímavým je příběh významného vojenského teoretika a reformátora Bořivoje Švarce. Ten prosazoval nedogmatické pojetí a řešení mezinárodně politických otázek evropské bezpečnosti a intenzivně se věnoval problematice vojenské politiky západních velmocí. Systematicky a dlouhodobě se věnoval mocenské a vojenské poválečné politice, kde analyzoval vzájemné vztahy mezi jednotlivými členskými státy Severoatlantické aliance a současně predikoval scénáře jejího vývoje. Profesně se dále věnoval zejména otázkám zahraniční politiky SSSR a ostatních států socialistického bloku, v nichž hledal hlubší souvislosti a vyvozoval obecné zákonitosti. Fatální následky pro kariéru i život jako takový přineslo Bořivoji Švarcovi společenské tání pražského jara a spolupráce na vytvoření důležitého dokumentu „Memorandum 68“, který měl sloužit jako podklad pro výměnu názorů a tento dialog byl chápán jako nezbytné východisko pro rozvinutí samostatné vědecké práce. Bořivoj Švarc se vzhledem ke své specializaci podílel na jeho první části. Období nebylé svobody vystřídala srpnová okupace v roce 1968 a poté pozvolna přicházející normalizace a s ní i čistky v armádě. Bořivoj Švarc byl v roce 1970 v hodnosti podplukovníka z armády propuštěn a přeložen do zálohy v hodnosti vojína. I nadále byl pak nejen on, ale i jeho rodina režimem pronásledováni. Po roce 1989 byl Bořivoj Švarc plně rehabilitován.

Když nyní navážeme na vývoj v dalším období (přelom 80. a 90. let) po pádu železné opony, před našimi zraky vyvstává plno převratných změn, z nich řada se dotknula i vojenské oblasti. Vztahy a kontakty se členy NATO a neutrálními zeměmi byly limitované do roku 1989 geopolitickým uspořádáním a tím, že armáda zůstávala z ideologického a mocenského hlediska pevnou součástí stranického a státního aparátu. Listopad 1989 však toto uspořádání změnil. Zvláště zajímavé je zaměření na vztahy se sousedními zeměmi – neutrálním Rakouskem a členem NATO, Spolkovou republikou Německo. Dále pak s dalšími členskými zeměmi NATO, zejména USA či Francií. Obecně platí, že důležitý podíl na rozvoji vztahů se západními armádami měla v letech 1989 až 1992 Správa zahraničních vztahů Generálního štábu, která na začátku roku 1989 začala sloužit jako nový nástroj pro narůstající zahraniční agendu. Vojenskodiplomatické vztahy tak prošly v krátkém čase zásadní proměnou stejně jako celá společnost.

Obdobně můžeme analyzovat převratné změny v oblasti bezpečnostního ukotvení státu. Před státy původně z východního bloku stála náročná výzva a politické rozhodnutí, kam dále směřovat, aby byla zajištěna bezpečnost země i pro budoucí výzvy. Důležitý symbolický krok znamenal summit členských zemí v Londýně, jehož účastníci přijali 6. července 1990 deklaraci o rozvoji všestranné spolupráce se zeměmi střední a východní Evropy. NATO následně začalo více akcentovat politickou povahu této obranné aliance, nyní fakticky zajišťující evropskou kolektivní bezpečnost. Do své struktury začalo postupně různou měrou zapojovat další partnerské země. Tento proces byl dlouhý, jeho symbolický začátek však nacházíme již na začátku 90. let. Prezident Václav Havel symbolicky navštívil sídlo NATO v Bruselu již v roce 1991. Na konci všech nezbytných mnoho let trvajících procesů, jak již dnes víme, stálo členství České republiky v NATO. Další zajímavou kapitolu představují i snahy o snížení konvenčních sil v Evropě tak naddimenzovaných na základě hrozící konfrontace v rámci studené války. Počty vojáků i armádní techniky se postupně začaly výrazně snižovat.

Osobnost Radoly Gajdy, o které zde již byla řeč, se dá uchopit i v soudobém kontextu, a to sice v souvislosti s odkazem na soudobý neofašismus. Jeho odkaz se projevuje v několika dimenzích – především ve vojenské, polovojenské a povstalecké, stranicko-politické, ideologické a ekonomické, specifická recepce je spojena rovněž s jeho obrazem mučedníka. Po pádu komunismu v roce 1989 obnovené neofašistické spektrum Gajdův odkaz uznávalo a propagovalo především v politické dimenzi. Různá neofašistická uskupení v devadesátých letech a v roce 2000 však přímo navazovala i na neonacistickou scénu, včetně nazi-skinheadů (jako obnovená Národní obec fašistická v Praze v první polovině 90. let). Intelektuálně rozvinutější pokus o šíření Gajdových politických a ekonomických myšlenek byl koncem roku 2000 spojen s Klubem přátel generála Radoly Gajdy. Pro transformaci tradičního Gajdova vojenského odkazu do moderních nestátních kyberkonfliktů je typický konflikt mezi neofašistickými a anarchistickými hackery v roce 2007 po poškození Gajdova hrobu levicovými aktivisty. Paramilitární odkaz představuje Gajdova garda, která vznikla jako satelitní organizace WP – Evropští patrioti v jižních Čechách v první polovině roku 2010. Neúspěšný pokus o založení širšího subjektu protestně orientovaných lidí pod hlavičkou Národní akce fašistické (NFA) v roce 2018 symbolizuje neúspěch českého novodobého neofašismu. Využití Gajdových myšlenek nebylo v mnoha případech přesné ve vztahu k jejich skutečnému významu, však také sám Gajda pružně měnil svou politickou strategii a cíle.

Tématem více založeném na nadčasovém srovnání jsou úvahy nad základními postuláty válečného umění, které v sobě zahrnuje prvky taktické i strategické. Nad válkou jako samostatnou kategorií prostupující dějinami od úsvitu věků se zamýšlely výrazné osobnosti své doby (např. Sun Tzu či Clausewitz) a to i přes to, že právě válečné umění nabízí i možnost různorodého pojetí a pohledu na věc. Myšlenky a poznatky řady vojenských teoretiků zůstávají v mnoha případech nadčasové a stále platné. Dodnes jsou tak díla Carla von Clausewitze a Sun Tzua, přestože představují do velké míry odlišné myšlenky, základem pro ty, kteří se zajímají o vojenské umění. V 21. století jsou armádní velitelé vysoce vzdělaní lidé, které představují most mezi profesionální armádou a politikou. I nadále totiž platí, že armáda podléhá za běžné situace vždy politickému rozhodnutí. Válka je ve svých základech nadčasově nekontrolovatelná, nepředvídatelná, a především krvavá a zkoumání válečného umění rozhodně není něco, co by si jakákoliv společnost mohla dovolit zanedbávat. Války totiž zůstávají i nadále součástí našeho světa a našich životů, i když mění svoji podobu, a dokonce i dimenze, ve kterých mohou probíhat. Válka má navíc tendenci se vracet. Společnost nemusí nic tušit a válka vás překvapí, když to nejméně čekáme.

RESUMÉ

Czechoslovakia was founded on 28 October 1918 under dramatic circumstances on the ruins of the multi-ethnic Austro-Hungarian Empire. Its existence is largely due to the soldiers fighting on the fronts of the First World War. The army was the guarantor of defence against external threats throughout the existence of the Czechoslovak state. In the 20th century, the Czechoslovak armed forces fulfilled this role even at moments when it was far from certain whether the very existence of the state surrounded by neighbours with hostile intentions could be defended or whether it would be possible to regain lost state sovereignty. Selected topics from Czechoslovak military and political history can be used to document the changes in the state system, the changes in the state territory, the individual fates of members of the armed forces and the functioning of some institutions that were closely linked to the defence of the country.

This collective monograph is the result of the joint work of fourteen authors representing renowned institutes in the Czech Republic and Slovakia. The common denominator of all chapters is a focus on military history, military administration or military legislation, with an interdisciplinary approach. Most often these are topics that the authors have been researching for a long time, or focus on specific issues with an overlap with the military or probes into the fate of individuals connected with the military environment. Military science is also directly represented - military art as a mediation of the latest knowledge about the laws of war, organised and armed struggle. Political history then naturally enters strongly into each of the chapters, since politics and war as its continuation by other means have been inherently and inextricably intertwined since the dawn of history.

As is usual with collective monographs, the focus of the joint work of all authors is very broad. The common basis that unifies the chosen topic as a whole is conceived as a statement about selected aspects and stages of the development of Czechoslovak, and thus Czech, militarism, including the international overlap, which opens up further follow-up questions and maps some modern challenges and comparisons. An important part is the present link between defence and the struggle for the Czechoslovak state in the changes of time, the state system, and the legislative and administrative anchorage of the most important institutions responsible for the country's defence. Each treatise is therefore also presented in the context of the geopolitical or national events of the time. On the basis of this concept, the publication also offers an overview of the current state of research and current topics of professional research or trends that military history and related fields may follow in the future.

The establishment of Czechoslovakia and the disputes concerning its defense system

The army has been essential to secure state sovereignty for Czechoslovakia since October 1918. The new Czechoslovak border was secured by units of the newly formed army, especially at the German border, near Cieszyn and Slovakia. The army was significantly shaped by the French

military mission in Czechoslovakia. However, domestic military thinking created interesting proposals for alternative defense systems. These proposals originated from a combination of elements semi-professional and militia army. However, the proposals have not gained ground in practice due to the deteriorating security situation since the late 1920s. The ideas of the first Czechoslovakian president T. G. Masaryk were valuable from a moral and philosophical point of view, but their practical significance for the construction of the army was limited.

Final Exercises of the Czechoslovak Armed Forces in the years 1922–1937

The end of military training in the Czechoslovak Armed Forces between the World Wars were maneuvers known as final exercises. This was a clash of two sides (red and blue) in the normal landscape outside military training areas in late August and early September. In addition to Czechoslovak soldiers, these maneuvers were also attended by state representatives and military delegations from abroad. Between 1922 and 1937, nearly a hundred final exercises were held. At first, they were small exercises of individual divisions and brigades with a predetermined scenario, which were replaced by exercises of two divisions or brigades with a free-flowing situation in 1927. In 1932 and 1933, the final exercises were not held due to lack of funds. From 1934 onwards the exercises were large, involving several tens of thousands of soldiers. The largest final exercise took place in August 1936 in eastern Bohemia, and it involved 8 infantry divisions, 2 cavalry brigades and 150 aircrafts, a total of 100 000 men.

The reaction of the military administration to the increased threat to the republic in the 1930s with a focus on the adoption of Act No. 131/1936 Coll. on state defence.

Adolf Hitler's rise to power posed an existential threat to Czechoslovakia, the Nazis in Germany made no secret of their plans to revise the Versailles peace settlement, and this also applied to the newly established states after 1918, still seeking their security anchorage. A large part of the Czechoslovak political representation was well aware that there were many factors that made it difficult to defend the country. Firstly, the elongated shape of the state, which was difficult to defend, and national conditions. All these placed great demands on the military administration. No free state that is still interested in existing without external dictates or other negative external influences can neglect this area, and the legislation adopted to encompass and respond to the current challenges of society corresponds to this. This was also the case with the Czechoslovak military administration as a specific type of public administration in the 1930s. Act No 131/1936 Coll. on the defence of the state was prepared in a long and thoughtful manner, and there was also a relatively large political consensus across the political spectrum on its final form, with the exception of the Henlein and Communist parties. However, even this did not prevent the eventual disintegration of the state on the basis of the aggressive actions of Nazi Germany, which, moreover, the Allied powers decided to accommodate by accepting the Munich Agreement. However, the miscalculation of the Munich dictum that a small multi-ethnic state should submit to a larger and stronger neighbour in order to prevent war did not work. Eventually, other demands of the aggressor emerged, and World War II, as the largest and most tragic conflict in human history to date, began anyway in September 1939. Czechoslovak society was ready to resist the Nazi aggressor, and this readiness was declared by the

legislators during the deliberations on the National Defense Act. Although the legislators and the military administration were able to enact specific legislation that would have had a definite positive impact on the country's ability to flexibly counter imminent military aggression, the National Defense Act ultimately could not be used to the extent that it had been crafted with nearly a decade of hard work. For all crises, past and present, and herein lies a possible lesson from this chapter of history for the future, the adage that fortune favours the prepared remains consistently true. The National Defence Act worked with all the mechanisms of the running of society that would lead to an increase in the defence capability of the state as a whole. Crisis legislation in the event of an attack on the state is still a normal part of the defence mechanisms of all countries that are not indifferent to their fate. Unfortunately, as can be seen from the war events of the present day, such as the extremely bloody war in Ukraine, which is not far from our borders, these are not unnecessary preparations, quite the contrary. We can certainly draw many lessons from the chapter of preparations for the war of the 1930 s for the joyless present.

Non-book publications of Emanuel Moravec

Emanuel Moravec was important military scholar of the First Czechoslovak republic. His first steps in publicistic were the papers *Vojenské články (SIBIŘ. 1918–1919)* for legionary forces of the Czechoslovakia in Russia, where Moravec wanted to inform legionars about tactics in usage of new weapons. Last part of this collection was devoted to psychology and sociology in connection with war. Questions of psychology and sociology were main spine of Moravec's work in general. In second half of the thirties Moravec wanted to guess how the situation in Europe and all around the world will be with possibility of the new war. He tried to estimate power of important players in the global politics, their options of coalitions and when the new war may begin and how it could end. Moravec's work could be divided to free parts in period of first Czechoslovak republic. Earliest is the time in the first world war and few years after it's end. Here Moravec wrote papers devoted to tactics and have immediate usage. Second part is period when Moravec had time to think about sociology and psychology of the nation in connection with war to get the best outcome of national effort. In third period Moravec wanted to estimate how tension in Europe and world will continue and if there is possibility of new war. Emanuel Moravec continued to make papers in protectorate Bohemia and Moravia. Nevertheless the goal of this paper was to show Moravec as significant military scholar without stain of his collaboration in time of the protectorate.

Women in the Concept of the Civil Air Defence and the Civil Defence Education in the Czech Lands 1935–1939

The chapter deals with the topic of Women in the Concept of the Civil Air Defence and the Civil Defence Education in the Czech Lands 1935–1939. The first chapter is analysing the genesis of the legislation connected with the involvement of women in the Civil Air Defence so called in Czech language as „civilní protiletectká ochrana (CPO)“ and the Civil Defence Education called in Czech as „branná výchova“ during the interwar period. The second chapter analyses the involvement of women in the system of Civil Defence Education, which was finally enacted on the on the 1st of September 1937. After

its enactment, the Civil Defence Education became compulsory for women in an ambit of the preparation in a manner of moral, discipline, or physical training at schools and also including the extracurricular activities. Not only the training in the CPO duties but also in auxiliary and defence services became compulsory for women. The third chapter analyses the involvement of women in the system of the Civil Air Defence, where women became members of executive services of the CPO in factories and also executive services of a state's or regional companies. The executive services were comprised of the security and order service; alarm service; firefighter service; decontamination service; medical unit and samaritan service; communication and intelligence service; the specialized service engaged in masking and the specialized service. Women also became active in the self-protection of the populace that consisted of. The house-patrols and house-squads. The fourth chapter analyses the engagement of the women in the executive services of the CPO in detail, whereas the fifth chapter analyses the engagement of the women in self-protection in detail too. The last chapter is dedicated to the reflection of the Concept of the Civil Air Defence and the Civil Defence Education according to the point of view of Ruth Neuman.

„Charlatan“ and „Adventurer“ Radola Gajda. Unknown Document that Illustrates the Background of Formation of Representation of Protectorate in March 1939

Radola Gajda, who was born as Rudolf Geidl, belongs to controversial figures of Czechoslovak military and political history. Despite achieving high positions in command during the First World War and in some respects being considered as a hero, his career during the era of the First Czechoslovak Republic was ambiguous. In 1926, his affair terminated his military career and pushed him to path of fascist movement. However, in March 1939, he experienced once again his rise in power and fame. But it was only for short time. The aim of this chapter is therefore to illuminate context of his „comeback“ and to answer the question whether he had chance to become the highest representative of Czech nation as he endeavoured. Newly discovered document in German military archives that was previously unknown sheds a new light on this issue. However, to interpret the real meaning of this paper is a painstaking effort and conclusions need to be formulated were carefully. This is due to fact that document itself contains only small number of pieces of information and exists alone without any connection to other archival papers. Despite these limits, the chapter proves that representatives of the highest power structure of Nazi Germany were concerned with Radola Gajda, but did not perceive him as a potential high figure of Protectorate Bohemia and Moravia; their aim was – most probably – to use his unacceptability for Czechoslovak politicians to make the enforcement of their demands easier.

Czechoslovak Military Resistance in the Brno Region and the Executions of its Members in Kounic Hall of Residence, 1940–1942

This chapter deals with the Czechoslovak domestic military resistance activities in Brno in the years 1940–1942 and the countermeasures of the Nazi security apparatus. In the introductory part, the author deals with the situation of the resistance organization Obrana Národa (ON) after the arrest operations of the Nazi secret state police (Gestapo) at the turn of 1939 and 1940, which eliminated the first resistance outfit. The author also pays attention to

building the second Moravian provincial command of the ON headed by Brigadier General Otakar Zahálka, its personnel composition, resistance activities and cooperation with other anti-Nazi resistance organizations. The regional headquarters of ON Brno – country district, led by Colonel Kamil Nesveda and then Colonel Karel Čápek, was also very active. The second part of the chapter deals with the course of the arrest operations of the Brno Gestapo, which broke up the Moravian provincial headquarters of the ON. The arrested officers were brought before a court-martial, which began its activities after the arrival of Reinhard Heydrich in Prague at the end of September 1941. The second phase of these courts' activity occurred after Heydrich's assassination on 27 May 1942. The courts-martial condemned the resistance fighters en masse to death, and a group of ON members led by General Zahálka was sentenced on 21 June 1942. The executions were carried out by shooting by members of the SS Böhmen-Mähren guard battalion in the courtyard of Kounic's Hall of Residence in Brno, which the Gestapo used as a police prison. The Czech domestic military resistance suffered a heavy blow from the interventions of the security apparatus. Still, the Nazis never succeeded in eliminating it during the occupation of the Czech lands.

Czechoslovak members of the RAF after returning to Czechoslovakia in 1945–1946.

The chapter deals with Czechoslovak members of the Royal Air Force (RAF) after returning to liberated Czechoslovakia in 1945–1946. The subject matter of Czechoslovak members of the RAF during the Third Czechoslovak Republic and their influence on the building of the post-war Czechoslovak Air Force are among the topics overlooked so far. Methods of historical statistics were used to monitor aspects of return to Czechoslovakia, retirement from the army and trade enlistment by the end of 1946. A total of 1451 members of the Czechoslovak Air Force returned to Czechoslovakia after for war. The core of the post-war Czechoslovak air force, formed by former Czechoslovak members of the RAF, began to shrink soon after arriving homeland. These were significant declines, after which 605 former members of the Royal Air Force remained in active service with the Czechoslovak Air Force. The number of ground personnel decreased in particular. Their number decreased from 746 to 230 members (30,8 %). The airmen were better off with numbers. Their numbers decreased from 705 to 375 members (53,2 %).

Austria – area of interest of the Czechoslovak Military Intelligence and its military-strategic importance (1960–1989)

The chapter deals with an issue that has not yet been processed. Based on extensive archival research, it underlines the importance of Austria as an auxiliary area of interest of the Czechoslovak Military Intelligence. It was brought to the centre of attention of the Warsaw Pact military strategists especially in connection with drawing up of a generic scenario. The scenario aimed to undermine the neutrality of Austria by deploying NATO troops and carrying out anticipated attack from the south via the area of the so called „Moravian Gate“. The Czechoslovak Military Intelligence had the task of systematically assessing the security environment of Austria in relation to a planned frontline operation of the Czechoslovak People's Army and ensuring the left flank of an offensive operation of the Warsaw Pact troops led towards Bavaria. The intelligence reconnaissance section of the Czechoslovak

Military Intelligence was exploiting Austria as an auxiliary area of interest in which it built up an intelligence network and trained its intelligence reconnaissance units and contingency assets. These were to perform special information tasks during the anticipated war conflict. The members of the operational and strategic intelligence reconnaissance exploited this area of interest to infiltrate the former „West Germany“. They also performed difficult tasks of clandestine asset recruiting from selected Bundeswehr members, whom they tried to formally recruit to cooperate with the Czechoslovak Military Intelligence.

Bořivoj Švarc, co-author of „the Memorandum 68“

Lieutenant colonel JUDr. Bořivoj Švarc, CSc. was a military theorist, reformer and co-author of „Memorandum 68“, who dedicated his professional life to a non-dogmatic concept of solutions international political issues of European security. His tragic but also simultaneously fulfilled life can symbolize the fate of the whole generation of enormously active and creative human beings, who grew up in the unique period of freedom in the 60's. Just on the top of this period („Prague Spring“) thirty scientific workers of the Military political academy of Klement Gotwald and the Military Technical Academy formulated and conceived Czechoslovak interests in the field of the military. „Memorandum 68“ represented a unique document which did not have any equivalent in the former Warsaw Pact countries. In addition, every one can admire openness of critical voices and open polemics discussed in the public space more than fifty years ago and even how the then Czechoslovak military elite was comprehensively educated and informed about the newest trends in the field of military, strategic thinking and about conclusions of that time science. „Memorandum 68“ offered solutions to vital questions already by expressing opinions that were diametrically different from the official political line and generally defined own interests of Czechoslovakia. Lieutenant colonel Bořivoj Švarc expressed an idea that the needs could arise only if this line was incorrect, outdated and inadequate, or the international situation was changed so much that it required a new orientation and approach. „Memorandum 68“ was assessed by NATO as the most open and the sharpest criticism of the Warsaw Pact in the whole existence by representatives of a member state. Lieutenant Colonel Bořivoj Švarc made demands for a necessity to reorganize the then European security system in accordance with the strategy of peaceful coexistence. He proposed that the two opposing military blocs should be replaced with a collective system European security, based on the principles of peaceful coexistence between states with different social structures. These ideas also found later their application at the Conference for Security and Cooperation in Europe (1973) and consequently, in a series of subsequent meetings in Belgrade, Madrid and Vienna. Diplomatic efforts aimed at reducing tensions in Europe, deepening economic cooperation and last but not least, improving lives of residents. Life as well as the legacy of lieutenant colonel Bořivoj Švarc is very inspiring, therefore he deserves not only to be remembered but also followed.

Czechoslovak's People's Army/Czechoslovak Army and the Western Lands 1989–1992

The paper deals with the transformation of Czechoslovak (People's) Army foreign relations in the period 1989–1992. It is divided into two sections. First, it focuses on official relations with two neighbouring states, neutral Austria and NATO member the Federal Republic of Germany. Second, it examines relations with other key NATO states. After the Velvet

Revolution, Czechoslovakia began to break through the ties of the Warsaw Pact and to search systematically for a new international security foothold. Quite naturally, the process of the disintegration of the Warsaw Pact went hand in hand with the process of establishing new relationships with the country's former Western adversaries. At the same time, Czechoslovakia was also developing relations with NATO. By the end of 1992, however, bilateral relations with key Western states were perhaps even more important.

From 1990 to 1992: search for security guarantees of the Czechoslovakia

The topic of the paper is the process of breaking away from the communist past and the search for a new international security base. How did the Czechoslovak political representation react to the foreign policy changes? And what factors accelerated the development? This search took place in a variable period of great internal and international political changes. First was the process of the dissolution of the Warsaw Pact. Another factor was the dynamic process of German reunification. The third factor was the withdrawal of Soviet troops from many countries of Europe, and finally the last factor was the negotiations on the reduction of conventional forces in Europe. These partly external influences had a key impact on the new Czechoslovak state. The emerging security vacuum in Europe forced the new Czechoslovak political elite to quickly change its original ideas. Thus, already in 1991, the first active steps towards NATO membership appeared. The aim was primarily to politically ensure the external security of the state. The peaceful character of the new state is confirmed by the active implementation of commitments to reduce conventional forces.

Gajda's Legacy in Contemporary neo-Fascism

Radola Gajda was a high-ranking military officer in the Czechoslovak legions during the Civil war in Russia. After his return to Czechoslovakia, he was involved in disputes with the political leaders of the new Czechoslovak Republic and he was degraded after the -probably false - accusation for spying for the Soviet Union (the so called Gajda affair). Later he became leader of the National Fascist Community (NOF) in Czechoslovakia, inspired by Italian fascism. The NOF propagated anti-democratic, anti-Semitic, corporatist and in the dominant part of its existence also anti-German ideas. However, during the German occupation of the Czech lands in March 1939, Gajda tried to establish his own collaborationist government (the so called Czech National Committee), however, the German occupation power did not respect him. He played a marginal role during the first phase of the existence of the Protectorate Bohemia and Moravia and later he, in a limited way, even supported domestic anti-Nazi resistance. After the Second World War Gajda was sentenced to two years in prison. He died shortly after his release in 1948. His legacy can be seen in several dimensions - mostly in the military, paramilitary and in the insurgent dimension, party-political and ideological and economic dimension; a specific reception is connected to his image as a martyr. After the fall of communism in the 1989 the re-established neo-Fascist spectrum recognized and propagated Gajda's legacy, mostly in the political dimension. However, various neo-Fascist groupings in the 1990 s and in the 2000 s were directly linked also to the neo-Nazi scene, including Nazi-skinheads (as the renewed National Fascist Community in Prague in the first half of the 1990 s). An intellectually more developed attempt to spread

Gajdas's political and economic ideas was connected with the Club of Friends of General Radola Gajda in the late 2000 s. The transformation of traditional Gajda's military legacy into modern non-state cyber-conflicts is typical of the conflict between the neo-Fascist and anarchist hackers in 2007, after the damage of Gajda's grave by leftist activists. The paramilitary legacy is represented by the Gajda's Guard, established as a satellite organisation of the WP – European Patriots in South Bohemia in the first half of the 2010 s. The unsuccessful attempt to establish a broader entity of protest-oriented people under the umbrella of the National Fascist Action (NFA) in 2018 symbolizes the failure of Czech modern neo-Fascism. The use of Gajda's ideas was in many cases not accurate in relation to their real meaning, however also Gajda himself flexibly changed his political strategy and goals.

The Art of War - Theory and Tactics

Military art is very often used in military environments. The theoretical foundations and subsequent study can be found in many important theorists of the past and present. Classical works on military art can no doubt include the works of the Chinese theorist from before AD Master Sun Tzu and the 19th century Prussian army officer Carl von Clausewitz. Military art contemplates the intrinsic content of the use of the army and consequently its usefulness in practical action, in the fight itself. The commanders have studied and studied their works sufficiently theoretically to be able to prepare and apply the knowledge of battles itself into practice and preparation for the conduct of major operations. Military art equips all members of the Armed Forces with the appropriate knowledge and knowledge. It represents a comprehensive system of knowledge in the preparation and conduct of military action at all levels of command and under all conditions. The military art itself has undergone a long history of development and could be said to be as old as humanity itself.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek (Praha)

- E Archivní fondy zpravodajské správy Generálního štábu
141 Německé soudy v říši
302 Hlavní správa vojenské kontrarozvědky

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (Praha)

Kancelář prezidenta republiky

Archív Komisie vlády Slovenskej republiky (Bratislava)

Archiv Československé armády Olomouc

Archiv Masarykovy univerzity (Brno)

A1 Rektorát MU

Archiv Poslanecké sněmovny (Praha)

Národní shromáždění 1920–1939
Spisy orgánů Federálního shromáždění

Bundesarchiv-Militärarchiv (Freiburg)

BW/4
PERS Personalunterlagen
RW 8 Adjutant der Wehrmacht beim Führer und Obersten Befehlshaber

Moravské zemské muzeum (Brno)

S Písemnosti

Moravský zemský archiv (Brno)

B 40 Zemský úřad Brno
B 340 Gestapo Brno
C 141 Mimořádný lidový soud v Brně

Muzeum města Brna

Dokumentace odboje

Národní archiv (Praha)

Prezídium Ministerstva vnitra

Předsednictvo vlády Československé federativní republiky

Národní výbor 1918

Národní soud

Gajda Rudolf

Předsednictvo ministerské rady

National Archives (London – Kew Richmond)

Royal Air Force operations record books 1911–1963

Vojenský historický archiv Bratislava

0368 (bez slovního označení)

1058 (bez slovního označení)

Zbierka kmeňové doklady

Vojenský historický archiv Trnava

Zbierka kmeňové doklady

Zbierka osobné spisy

Vojenský ústřední archiv-Správní archiv armády (Olomouc)

Ministerstvo národní obrany 1989

Osobní spisy (Bořivoj Švarc)

Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv (Praha)

Československé letectvo – Velká Británie

Federální ministerstvo národní obrany – Generální štáb – Správa zahraničních vztahů
1990

Federální ministerstvo národní obrany 1990

Federální ministerstvo obrany 1991

Hlavní štáb

Kárné výbory

Kvalifikační listiny a osobní spisy

Meziministerský sbor obrany státu
Ministerstvo národní obrany – Hlavní štáb – 2. oddělení zpravodajské 1919–1939
Ministerstvo národní obrany – V. odbor (správní)
Ministerstvo národní obrany 1960
Ministerstvo národní obrany 1966
Ministerstvo národní obrany 1967
Ministerstvo národní obrany 1969
Ministerstvo národní obrany 1985
Ministerstvo národní obrany 1988
Ministerstvo národní obrany 1989
Náhradní těleso ve Velké Británii
Nařízení náčelníka Generálního štábu 1992
Operační správa GŠ ČSLA
Sbírka 37
Sbírka kmenových listin
Sbírka kvalifikačních listin
Sbírka leteckých karet RAF
Sbírka Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb.
Správa zahraničních vztahů 1988
SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren
Věstník čs. ministerstva národní obrany
Vojenská kancelář prezidenta republiky
Vojenské školy (1918–1939)

Zemský archiv Opava (pobočka Olomouc)

Mimořádný lidový soud Olomouc

Edice dokumentů a tištěné prameny

Bezpečnostní strategie České republiky. Ministerstvo zahraničních věcí, Praha 2015.

CPO-1. Organisaace civilní protiletdecké ochrany v obci. Státní tiskárna v Praze, Praha 1936, s. 5–19.

Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I. 1919–1925. Svazek 3. Návrhy, nóty, memoranda: *Hlavní štáb československé armády, 1. oddělení. Zpráva generála*

Mittelhausera předaná ministru národní obrany, s. d., s. n. Praha, duben 1924. Čtrnáctiměsíční prezenční služba. Vojenský historický ústav, Praha 2010, s. 229.

Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Série I: 1919–1925. Svazek 5 – Útoky, kritiky, blahopřání: *Komuniké o poradě zástupců koaličních stran a branného výboru Národního shromáždění, konané 22. října 1919.* Vojenský historický ústav, Praha 2012. s. 253–256.

CHEAURÉ, *Otázka vzdušné a protiplynové obrany.* Cheauré, Česká Radiměř 1935, s. 27.

MACHAR, Josef Svatopluk: *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty: 1925–1926.* Ot. Štorch-Marien, Praha 1927, s. 183.

MINISTERSTVO VNITRA: *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu.* Nakladatelství Svazu čs. důstojnictva „VOK“, Praha 1937, s. 17–26.

MINISTERSTVO VNITRA ČR: *Extremismus – Souhrnná situační zpráva 1. čtvrtletí roku 2012.* MVČR, Praha 2012, s. 6.

MINISTERSTVO VNITRA ČR: *Projevy extremismu a předsudečné nenávisti. Souhrnná situační zpráva 2. pololetí roku 2020.* MVČR, Praha 2021, s. 4.

MINISTERSTVO VNITRA ČR: *Informace o projevech extremistických postojů v České republice.* MVČR, Praha 1995, s. 9.

PŘEDSEDNICTVO ČESKOSLOVENSKEHO ORLA: *Zákon o branné výchově. Organizační pokyny a směrnice jednotám.* Typos, Brno 1937.

RABA, Karel: *Pokyny pro členy domovních hlídek.* Rada města Rokycan, Rokycany 1938, s. 16.

ŘEPKA, Josef: *II. sjezd československého vojska na Rusi: události a dokumenty.* Pokrok, Praha 1928, s. 106–107.

VONDRÁŠEK, Alois: *Obrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, a zvláště pro samaritány.* Společnost Československého červeného kříže a Svaz československého důstojnictva, Praha 1933, s. 5–37.

VONDRÁŠEK, Alois: *Ochrana proti leteckým útokům. Praktická příručka pro každého, zvláště pro samaritány a dobrovolné sestry Československého červeného kříže.* Společnost Československého červeného kříže a Svaz československého důstojnictva, Praha 1936.

VRCHNÍ VELITELSTVÍ CPO HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, *Speciální instrukce CPO VI. Pro službu samaritskou CPO.* Pražské městské tiskárny, Praha 1936, s. 75.

15. zasedání Valného shromáždění OSN. *Všeobecná rozprava. Soupis projevů, dokumentů a komentářů.* Vojenská politická akademie, Praha 1960, s. 3–6.

Dobový tisk

Boj národa, 1939

České slovo, 1919

Československý legionář, 1920, 1923

Důstojnické listy, 1926, 1932

Lidová armáda, 1964

Lidové noviny, 1927, 1938

Hlas národní jednoty, 1924

Hlas národní obrany, 1924

Národní listy, 1926

Národní osvobození, 1924, 1926

Obrana obyvatelstva, 1938

Osobní věstník MNO, 1946

Právo lidu, 1920

Přítomnost, 1928–1929, 1935–1938

Tribuna, 1920–1921

Venkov, 1920

Věcný věstník MNO, 1932

Věstník čs. MNO, 1924

Vojenské rozhledy, 1923–1925, 1927, 1929, 1931

„Zář“, 1905

Dobová literatura

BENEŠ, Edvard – WERSTADT, Jaroslav: *Dr. Edvard Beneš, spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky*. Čin, Praha 1924, s. 190.

BENEŠ, Edvard: *Demokratická armáda, pacifism a zahraniční politika*. Orbis, Praha 1932, s. 12–13.

BLÁHA, Silvestr – MEDEK, Rudolf (edd.): *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938.

BLÁHA, Silvestr: *Branná politika a demokracie*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1933, s. 148.

BRYM, Josef: *Úkol ženy a rodiny v obraně státu*. In: LETOV, Jiří –STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 17–28.

CÁSEK, Bartoloměj: *Švýcarská milice*. Československý vědecký ústav vojenský, Praha 1922.

DOLENSKÝ, Josef B.: *Branná výchova a škola. Osnovy a praxe*. Státní nakladatelství, Praha 1934, s. 11–12.

DOSTAL, Otakar: *Generál ruských legií Radola Gajda a jeho účast v sibiřské anabasi*. Národní obec fašistická, Praha 1927, s. 15.

FUČÍK, Milan: *Vojenský problém v demokracii: uvedení v soubor otázek národní obrany a pokus o zjištění předpokladů budoucí branné soustavy*. Fr. Borový, Praha 1921, s. 47–48.

KALHOUS, Rudolf: *Budování armády*. Melantrich, Praha 1936.

KAPRAS, Jan – MALYPETR, Jan – SOUKUP, František (edd.): *Armáda a národ*. L. Mazáč, Praha 1938.

KARLÍK, Jan: *České vojenské zřízení: náš branný systém, jakým jest a měl by být*. Nákladem vlastním, Praha 1924, s. 161.

KARLÍK, Jan: *Případ generála Gajdy: příčiny, podstata, osoby*. Nákladem vlastním, Praha 1926, s. 3.

KARLÍK, Jan: *Unifikace a personální systém naší armády*. Josef Šrámek, Praha 1924.

KARLÍK, Jan: *Zákon o branné průpravě: náš branný systém, jakým jest a měl by být*. Družina čs. legionářů, Praha 1930, s. 4.

KARLÍK, Jan: *Zákon o branné průpravě: studie k otázce branného výcviku a branných úlev*. Družina čs. legionářů, Praha 1930, s. 165–167.

KLOFÁČ, Jaroslav Václav: *Osudy branné moci československé za prvního ministra národní obrany V. J. Klobáče*. Tiskové a vydavatelské družstvo československých socialistů, Praha 1920, s. 56–57.

KREJČÍ, Ludvík: *O obraně státu*. In: LETOV, Jiří – STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 6–10.

KUDLÁČEK, Čeněk – LIER, Miloš: *Prvky brannosti v národě a snahy o celostátní organizaci branné výchovy*. In: BLÁHA, Silvestr – MEDEK, Rudolf (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938, s. 62–63.

KUDLÁČEK, Čeněk: *Spolupráce ženy v obraně státu*. In: LETOV, Jiří –STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 11–13.

- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Poselství presidentova*. Státní nakladatelství, Praha 1924, s. 61.
- MOVČIN, Nikolaj: „*Posledovatelnye operacii pro opytu Marny a Visly*“. Státní nakladatelství, Moskva 1928.
- PAUL, Karel: *CPO. Základy, školení, organisace, současný stav – 1. díl*. Sfinx, Praha 1937.
- PAUL, Karel: *CPO. Služba požární, asanační, samaritská – 2. díl*. Sfinx, Praha 1937.
- PAUL, Karel: *CPO. Služby CPO a jejich výcvik, problémy CPO – 3. díl*. Sfinx, Praha 1938.
- PAULUS, František: *Případ generála Gajdy*. Tiskárna Universum, Bratislava 1939, s. 5–7.
- PECHLÁT, Augustin: *Branná výchova*. In: KAPRAS, Jan – MALYPETR, Jan – SOUKUP, František (edd.), *Armáda a národ*. L. Mazáč, Praha 1938, s. 471–473.
- PŘIBÍK, Zdeněk: *Žena samaritánkou*. Svaz československého důstojnictva a Společnost Československého červeného kříže, Praha 1937, s. 7.
- Rukověť branné výchovy. Nižší stupeň. Vojenský ústav vědecký, Praha 1937, s. 226.
- Rukověť branné výchovy. Vyšší stupeň. Vědecký ústav vojenský, Praha 1936, s. 167–175.
- SAGNER-HABROVSKÝ, Rudolf: *Československá armáda a kázeň*. Fr. Borový, Praha 1921, s. 41.
- SOUKUP, František A.: *Idea národní armády*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1937.
- SOUKUP, František A.: *Škola a brannost. Studie pedagogicko-didaktická*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938.
- STÝBLOVÁ, Božena – ČECHOVÁ, Slavomíra: *První škola brannosti žen*. Nakladatelství Československé obce sokolské, Praha 1936.
- STÝBLOVÁ, Božena: *Přinesme to nejcennější*. In: LETOV, Jiří – STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 139.
- SÝKORA, Josef: *Militarism a milice*. Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých, Praha 1923, s. 143–144.
- ŠIMÁK, Milan: *Chemicko-letecká válka a ochrana obyvatelstva*. Josef Wurm, Praha 1933, s. 62–64.
- ŠINDELÁŘ, Jan: *Branná příprava (předvojenská výchova) naší mládeže*. Nakladatel Theodor Mareš, Plzeň 1930, s. 13.
- VLASÁK, Rudolf: *Vojáci, hoši malovaní*. Bernášek a spol., Praha 1930, s. 54–64.

VODÁK, V. L.: *NOF. Národní obec fašistická a její vůdce Radola Gajda*. V. L. Vodák, Praha 1934.

VONDRÁČEK, Alois: *Úkoly žen v pomocné zdravotnické službě ve válce*. In: LETOV, Jiří – STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938, s. 86.

VOREL, Jaroslav: *Branný zákon Republiky československé (ve znění novely z roku 1927) s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízeními týkajícími se branné povinnosti*. Československý Kompas, Praha 1927, s. 5.

VOREL, Jaroslav: *Branný zákon Republiky československé s brannými předpisy a jinými zákony a vládními nařízeními týkajícími se branné povinnosti*. Nakladatel Fr. Borový, Praha 1924, s. 6–7.

VOREL, Jaroslav: *Co bylo vykonáno v prvních dvaceti letech republiky Československé v prospěch právních základů obrany státu vůbec a branné moci zvláště*. In: BLÁHA, Silvestr – MEDEK, Rudolf (edd.), *Dvacet let československé armády v osvobozeném státě*. Svaz čs. důstojnictva, Praha 1938, s. 67–76.

VOREL, Jaroslav: *Zákon o obraně státu: zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. a prováděcí nařízení I–VII, č. 155, 156, 157, 196, 197, 198 a 203/1936 s komentářem*. Čin, Praha 1936.

ZATOČIL, Gustav: *Úlohy ženy v CPO a jiných pomocných a ochranných službách*. In: LETOV, Jiří – STÝBLOVÁ, Božena (edd.), *Žena a brannost*. Svaz československého důstojnictva, Praha 1938.

ŽABOKRTSKÝ, Adolf: *Poslání československého rotmistra: pět prací poctěných cenami*. Svaz československých rotmistrů, Praha 1927, s. 45.

Memoárová literatura

AUTOR NEUVEDEN: *Fašistický kalendář na rok 1938*. Jekatěrina Gajdová. Nákladem Fašistických listů, Praha 1937, s. 34–35.

GAJDA, Radola: *Moje paměti*. Vesmír, Praha 1924.

GAJDA, Radola – KARLÍK, Jan: *Válka a my*. Nákladem vlastním, Praha 1927, s. 3.

FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*. Atlantis, Brno 1994.

SANDIFORD-PELLÉ, Isabelle: *Generál Pellé: obrázkový deník*. MO ČR – PIC MO, Praha 2010, s. 154.

VÁVRA, Filip: *Těžký boty to vyřešej hned. Skinheads v Praze na konci 80. a začátku 90. let*. FIVA, Praha 2017, s. 242.

Odborná literatura

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana: *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*. Veduta, České Budějovice 2017, s. 47.

BALOUN, Pavel: *Čeští fašisté jako „naivní národovci“*. *Netradiční pohled na fenomén českého fašismu*. SD 2012, roč. 17, č. 1–2, s. 194–203.

BAŠTA, Jiří: *Lidové milice – nelegální armáda KSČ*. PaD, 2008, č. 2, s. 99.

BENČÍK, Antonín – PECKA, Jindřich – Paulík, Jan: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*. Doplněk, Brno 1996.

BERÁNEK, Jan: *Český antimilitarismus před první světovou válkou*. HaV 1965, č. 1, s. 99.

BÍLEK, Jiří a kol., *Vojenské dějiny Československa, díl III (1918–1939)*. Naše vojsko, Praha 1987, s. 25–26.

BÍLÝ, Matěj: *Varšavská smlouva 1985–1991. Dezintegrace a rozpad*. ÚSTR, Praha 2021.

BOČEK, Petr: *Letecký útok na Chrudim v roce 1930*. Chrudimské vlastivědné listy 1999, č. 5, s. 1–2.

BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj*. Prostor, Praha 2019.

BRÜGGEMANN, Adolf: *Als Offizier der Bundeswehr im Auswärtigen Dienst: Meine Erinnerungen als Militärattaché in Seoul (Republik Korea) 1978–83 und in Prag (Tschechoslowakei/ Tschechien) 1988–93*. Miles-Verlag, Berlin 2015.

BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav: *Dva roky bojů a organizační práce: československá armáda v letech 1918–1920*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2013.

BŘACH, Radko: *Generál Maurice Pellé: první náčelník hlavního štábu čs. branné moci*. MO ČR, Praha 2007, s. 150–152.

BŘACH, Radko: *Úvahy představitelů francouzské vojenské mise z let 1919–1925 o úloze Československa v různých variantách konfliktu*. HaV 2003, č. 2, s. 287.

BŘACHOVÁ, Věra: *Francouzská vojenská mise v Československu*. HaV 1967, č. 6, s. 907.

BŘEČKA, Jan: *Brněnský kaleidoskop času. Výběr událostí a osobností dějin města ve 20. století*. Moravské zemské muzeum, Brno 2018, s. 20–23.

CLAUSEWITZ, Carl von: *O válce*. Bonus A, Brno 1996.

CORUM, James S.: *Taking an Army from Dictatorship to Democracy*. In: NIINEPUU, Sandra (ed.), *Inventing the National Defence: Eastern Europe Between the Fall of the Berlin Wall and Accession to NATO*. Estonian yearbook of military history, 4 (10) 2014. Estonian War Museum – General Laidoner Museum, Tallinn University Press, Tallinn-Viimsi 2013, s. 13–37.

ČEJKA, Eduard: *Československý odboj na Západě (1939–1945)*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 507–518.

ČERNÝ, Vladimír – KOPEČNÝ, Petr – VAŠEK, František: *Legenda bez legend. Životní osudy armádního generála Vojtěcha Borise Luži (1981–1944)*. Šimon Ryšavý, Brno 2004, s. 33–67.

ČERNÝ, Vladimír: *Brigádní generál Karel Čápek (1892–1941). Životní osudy jednoho z vedoucích představitelů odbojové organizace Obrana národa na jižní Moravě*. Vlastivědný věstník moravský 2007, č. 4, s. 349–361.

ČERNÝ, Vladimír: *Brněnské Gestapo 1939–1945 a poválečné soudní procesy s jeho příslušníky 1939–1945*. Archiv města Brna – Moravské zemské muzeum, Brno 2020 (2. vydání), s. 55–59.

ČERNÝ, Vladimír: *Soudy stanné v protektorátu Čechy a Morava*. In: SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (edd.), *Encyklopedie českých právních dějin*. XIV. svazek, *Soudnictví*. Nakladatelství Aleš Čeněk v koedici s KEY Publishing, Plzeň 2019, s. 611–618.

ČERNÝ, Vladimír: *Zemské velitelství odbojové organizace Obrana národa na Moravě v letech 1939 a 1940*. In: BINAR, Aleš a kol. (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita Obrany, Brno 2020, s. 81–110.

EICHLER, Jan: *Miliční armáda neutrálního Švýcarska*. HaV 1990, č. 1, s. 145.

FETKA, Josef: *Československá válečná armáda 1918–1939*. Mladá fronta, Praha 2015, s. 76.

FIDLER, Jiří: *Generálové legionáři*. Jota, Brno 1999.

FIEDLER, Jiří – SLUKA, Václav: *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Libri, Praha 2006.

FRANĚK, Otakar: *Koncern brněnské Zbrojovky v letech 1939/1945*. Nakladatelství Blok, Brno 1971.

GAJDA, Radola: *Stavovská demokracie národního státu*. Vlastní náklad, Praha 1933.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XV.b, Praha – Litomyšl 2007, s. 47–48.

GILAROVÁ, Lucie – KNAPÍKOVÁ, Jaromíra – KNAPÍK, Jiří – NĚMEC, Vít: „*Kmeny srostou v jeden strom*“: *Vzpomínky dědičky opavské firmy Altschul Ruth Neumanové (1921–1997)*. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2021, s. 53–60.

HANZLÍK, František: *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948*. MO ČR – AVIS, Praha 2006.

HNUTÍ NÁRODNÍHO SJEDNOCENÍ: *Úvod*. In: LHOTKA, Jaroslav (ed.), *Blaho vlasti budiž nejvyšším zákonem. Život a dílo generála Gajdy. Hnutí národního sjednocení: Nejdek 1996*.

HOMOLA, Zdeněk: *Generál Bedřich Homola. Vrchní velitel Obrany národa, zakázaný hrdina*. Nakladatelství Zhola, Praha 2020.

HRABĚ, Josef: *Kritika antikomunistických tendencí v buržoazních teoriích branného systému a ozbrojených sil soudobého imperialismu*. Horizont, Praha 1975, s. 14–15.

IRRA, Miroslav: *Československé vojenské letectvo 1945–1950. Organizační vývoj a personální výstavba*. Svět křídel, Cheb 2006.

JANOŠEK, Petr: *Od Gorbačova ke „Gorbymu“*. *Správa zahraničních vztahů Generálního štábu ČSLA/ČSA v letech 1989–1992*. HaV 2021, č. 2, s. 50–69.

JURMAN, Oldřich: *Nepřítel Masaryka: neobyčejný život generála Radoly Gajdy*. Fortuna Libri Publishing, Praha 2020, s. 10–11.

KLIMEK, Antonín – HOFMAN, Petr: *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*. Paseka, Praha 1995.

KLOFÁČ, Rudolf: *Realizace závazků v oblasti kontroly, posilování důvěry a vzájemné spolupráce v Evropě*. Československá armáda 1992 (září), s. 4–7.

KOLÁŘ, Jiří: *Mistr Sun o básnickém umění*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 89.

KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008.

KOLEKTIV AUTORŮ: *Ozbrojené síly (studijní pomůcka)*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 37–39.

KOLEKTIV AUTORŮ: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. MO ČR – AVIS, Praha 2005.

KOLEKTIV AUTORŮ: *Zkušenosti z válek a konfliktů I (studijní text)*. Univerzita obrany, Brno 2021, s. 13–15.

KOPEČNÝ, Petr: *Obrana národa na Brněnsku 15. 3. 1939–29. 2. 1940*. Archiv města Brna, Brno 2006, s. 81–97.

KREJČÍ, Antonín: *Edvard Beneš a Sokol*. Společnost Edvarda Beneše, Praha 2002, s. 82–85.

KREJČÍ, Oskar: *Válka*. Professional Publishing, Praha 2011, s. 28–47.

KROUPA, Vlastislav a kol.: *Český antifašismus a odboj. Slovníková příručka*. Naše vojsko, Český svaz protifašistických bojovníků, Praha 1988, s. 76–77.

KUBÍČEK, Ladislav: *Příspěvek k historii brněnské Zbrojovky za okupace*. Brno v minulosti a dnes 1966, roč. VIII, s. 22–46.

KURFÜRST, František: *Radola Gajda. Rudolf Geidl. Legenda a skutečnost*. Albatros, Praha 1926.

KVAČEK, Robert – TOMÁŠEK, Dušan: *Generál Alois Eliáš. Jeden český osud*. Epocha, Praha 1996.

LAQUEUR, Walter: *Faschismus. Gestern. Heute. Morgen*. Propyläen Verlag, Berlin 1997, s. 317.

LÁŠEK, Radan: *Československá generalita*. Codyprint, Praha 2013, s. 380–382.

LHOTKA, Jaroslav: *Blaho vlasti budiž nejvyšším zákonem. Život a dílo generála Gajdy*. Hnutí národního sjednocení, Nejdek 1996, s. 41.

LUŇÁK, Petr: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Libri, Praha 1997, s. 159–164,

MAHLER, Oldřich – ŠVARC, Bořivoj: *Jaderná krize NATO*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1966.

MAHLER, Oldřich – ŠVARC, Bořivoj: *Vojenská politika soudobého kapitalismu*. Materiály z celostátního semináře v Liblicích, Praha 1966, s. 4–10.

MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. Doplněk, Brno 2005.

MAREŠ, Miroslav: *Terorismus v České republice*. Centrum strategických studií, Brno 2005, s. 178.

MAREŠ, Miroslav: *Paramilitarismus v České republice*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012.

MAREŠ, Miroslav: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Barrister & Principal – Centrum strategických studií, Brno 2003.

MAREŠ, Miroslav: *Transnational cooperation of extreme right parties in Europe: from Fascism to Modern Right Wing Populism*. Cahiers d'Études Hongroises et Finlandaises 2015, roč. 27, č. 20, s. 185–199.

MARŠÁLEK, Zdenko: *Pan prezident jede na manévry. T. G. Masaryk na závěrečných cvičeních branné moci v roce 1922*. Dějiny a současnost 2006, č. 12, s. 33–36.

MARŠÁLEK, Zdenko: *Rychlé svazky na závěrečném cvičení čs. armády v roce 1937*. HaV 2002, č. 2, s. 303–337.

MASARYK, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie I, Projevy – články – rozhovory 1918–1920*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2003.

MATĚJKA, Zdeněk: *Jednání o rozpuštění Varšavské smlouvy*. HaV 2005, č. 3, s. 4–19.

MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 288–290.

MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 300.

Michal ŠIMÁNĚ, *České menšinové školství v Československé republice. Ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Masarykova univerzita, Brno 2019, s. 178–179.

MICHL, Jan: *Legionářské organizace v Československu (1920–1938)*. HaV 2007, č. 4, s. 4–23.

MORAVCOVÁ, Dagmar: *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918–1932*. Karolinum, Praha 2006.

MORAVEC, Emanuel: *Vojenské články (SIBIŘ, 1918–1919)*. Svaz čs. Důstojnictva, Praha 1922.

NAKONEČNÝ, Milan: *Český fašismus*. Vodnář, Praha 2006.

NAKONEČNÝ, Milan: *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Vodnář, Praha 2001.

NĚMEC, Vít: *Civilní protiletectká ochrana a branná výchova ve školství českých zemí v letech 1935–1939*. In: Stanislav POLNAR – Tomáš ŘEPA a kol. (edd.), *Ozbrojené síly a československý stát II*. Univerzita obrany, Brno 2021, s. 45–70.

NĚMEC, Vít: *Civilní protiletectká ochrana v ČSR v letech 1929–1938*. In: BINAR, Aleš a kol. (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 33–52.

NĚMEČEK, Jan – ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, Zlatica: *Branné zákony*. In: J. NĚMEČEK, Jan – ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, Zlatica (edd.), *Akademická encyklopedie českých dějin*, Svazek 1, A-C. Historický ústav, Praha 2009, s. 253–257.

NOVOTNÝ, Karel: *Několik poznatků ze cvičení a manévřů v československé armádě z let 1930–1938*. HaV 1968, č. 6/7, s. 1046–1077.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1948–1953)*. Gaudeamus, Hradec Králové 2010, s. 49–59.

PAJER, Miloslav: *Křídla pro vítězství a poválečnou obnovu. Českoslovenští letci u dopravních jednotek RAF a ve vojenském poválečném dopravním letectvu ČSR (1940–1950)*. Svět křídel, Cheb 2004.

PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Práh, Praha 1999.

PASÁK, Tomáš: *Emil Hácha (1938–1945)*. Rybka, Praha 2007.

PASÁK, Tomáš: *K činnosti Českého národního výboru na počátku okupace. Z českých dějin*. Sborník prací. Univerzita Karlova, Praha 1966.

PASÁK, Tomáš: *K historii českého fašismu (Český fašismus a jeho zhoubná politika v letech 1922–1945)*. Český svaz protifašistických bojovníků, Praha 1985.

PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*. Práh, Praha 1998.

PASÁK, Tomáš: *Vývoj Vlajky v období okupace*. HaV 1966, č. 5, s. 846–895.

PAULUS, František: *Úloha a postavení ochrany obyvatelstva v našich podmínkách*. In: Jiří ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví a integrovaný záchranný systém*. Grada Publishing, Praha 2014, s. 173.

PEJČOCH, Ivo: *Armády českých politiků. České polovojenské jednotky 1918–1945*. Cheb 2009, Svět křídel, s. 25–36.

PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Academia, Praha 2011.

PERNES, Jiří: *Až na dno zrady. Emanuel Moravec*. Themis, Praha 1997.

PERNICA, Bohuslav: *Politika celkových sil a otázka budování vojenské a nevojenské milice v České republice*. VH 2012, č. 1, s. 85.

PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu III. 1920*. Lidové noviny, Praha 1991, s. 1039–1041.

PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Karolinum, Praha 2009, s. 235–243.

PINTEROVÁ, Helena – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Univerzitní profesor MUDr. Jan Florian (1897–1942)*. *Vlastivědný věstník moravský* 1999, č. 3, s. 260–267.

PIVCOVÁ, Zuzana: *Vztah mezi SS a Wehrmachtem*. *HaV* 59, 2010, č. 3, s. 98–103.

PLACHÝ, Jiří – PEJČOCH, Ivo: *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě, část I. A–K*. MO ČR – OKP MO, Praha 2011.

PLACHÝ, Jiří – PEJČOCH, Ivo: *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě, část II. L–Ž*. MO ČR – OKP MO, Praha 2011.

POKLUDA, Zdeněk: *Baťovi muži*. Kovárna VIVA, Zlín 2012, s. 52–57.

POLNAR, Stanislav – PROKOP, Bronislav: „*Memorandum 68“ v kontextu československého strategického myšlení 60. let*. *SPPFMU-SV* 2019, roč. 33, č. 2.

POLNAR, Stanislav – PROKOP, Bronislav: *Československé reflexe v myšlení o válce „od srpna 1968“ po vstup do NATO*. *VH* 2020, č. 2, s. 116–117.

POLNAR, Stanislav: *Politické a právní základy československé branné moci 1918–1938*. In: GERLOCH, Aleš – ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, Katarzyna (edd.), *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2018, s. 363–372.

POLNAR, Stanislav: *Právní a materiální zabezpečení československé branné moci 1918–1938*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2018, sv. 9, s. 97.

POLNAR, Stanislav: *Souvislosti bezpečnostní a vojskové ochrany československých hranic v letech 1918 až 1989*. In: KOLÁŘ, Ondřej (ed.), *Státní hranice a pohraniční regiony ve střední Evropě 1918–1989*. Slezské zemské muzeum, Opava 2021, s. 221.

POLNAR, Stanislav: *Strategické vzestupy a pády Emanuela Moravce*. In: BINAR, Aleš a kol. (ed.), *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 191–194.

POLNAR, Stanislav: *Vojenská doktrína z března 1991 a zánik Československa*. In: POLNAR, Stanislav – ŘEPA, Tomáš a kol. (edd.), *Ozbrojené síly a Československý stát II*. Brno, Univerzita Obrany, 2021, s. 213–214.

PŮČÍK, Miloslav: *Czechoslovakia and its Army in a Buffer Zone of „East – West“ (Period: 1960–1968 – August)*. *VH* 2018, roč. 22, č. 3, s. 95–126.

PŮČÍK, Miloslav: *Spolková republika Německo – hlavní záujmový priestor vojenskej rozvedky ČSLA (1960 až 1989)*. In: Aleš BINAR a kol., *Ozbrojené síly a československý stát I*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 319–349.

PŮČIK, Miloslav: *The East-West security system and the Czechoslovak army in the first half of the 1960 s.* The Journal of Slavic Military Studies. Sv. 10, č. 4 (December 1977), s. 44–79.

RAJLICH, Jiří: *Na nebi hrdého Albionu, 6. část (1945–1946).* Svět křídel, Cheb 2005.

RATAJ, Jan – DLOUHÝ, Miloš – HÁKA, Antonín: *Proti systému! Český radikální konzervatismus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století.* Auditorium, Praha 2020, s. 164–165.

RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát.* Karolinum, Praha 1997.

REITMAYER, Ladislav: *Dějiny školní tělesné výchovy v českých zemích.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, s. 120.

ŘEPA, Tomáš: *Vojenská prezenční služba.* In: SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (edd.), Encyklopedie českých právních dějin, XX. svazek Vá-Volba. Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici s KEY Publishing, s. r. o., Plzeň 2020, s. 678.

ŘEPA, Tomáš: *Zákon branný (č. 193/1920 Sb.).* In: SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (edd.), Encyklopedie českých právních dějin, XXI. svazek Volby-Zákon o. Aleš Čeněk, s. r. o. v koedici s KEY Publishing, s. r. o., Plzeň 2020, s. 453.

SCHMIDL, Erwin A.: *Die Auslandseinsätze des österreichischen Bundesheeres.* In: FICHTENBAUER, Peter – ORTNER, Christian M. (edd.), Die Geschichte der österreichischen Armee von Maria Theresia bis zur Gegenwart. Verlag Militaria, Wien 2015, s. 291–295.

SCHMIDL, Erwin A.: *Die österreichische Teilnahme an UN-Friedenseinsätzen.* In: ETSCHMANN, Wolfgang – SPECKNER, Hubert (edd.), Zum Schutz der Republik Österreich... Bundesministerium für Landesverteidigung, Wien 2005, s. 349–363.

SIGMUND, John – VÁŇA, Josef – PADIOR, Emil: *Příslušníci československého letectva v RAF.* MO ČR – AVIS, Praha 1999.

SLUŠNÝ, Jaromír: *Procesy.* XYZ, Praha 2021.

SMOLÍK, Josef: *Národní strana v kontextu krajní pravice: 2003–2012.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2013, s. 216.

SPÁČIL, Lubomír: *Systém vrcholového řízení obrany Československa v zákoně o obraně č. 131 z roku 1936.* VR 1997, č. 2, s. 145–148.

STÁTNÍK, Dalibor: *Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfer a ti druzí).* In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2003, s. 5–40.

STEHLÍK, Eduard – ČERNÝ, Karel – CHRÁST, Radim: *Legionáři s lipovou ratolestí I*. Nakladatelství Tváře, Žďár nad Sázavou 2013, s. 87–93.

STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan: *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*. Fortprint, Dvůr Králové nad Labem 2000, s. 205.

STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš: *Československá armáda v letech budování a stabilizace*. MO ČR, Praha 2013, s. 148.

STRAKA, Karel: *Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*. MO ČR – AVIS, Praha 2007.

STRAKA, Karel: *Nejvyšší rada obrany státu a československý zbrojní průmysl v letech 1936–1938*. HaV 2006, č. 2., s. 4–5.

STRAKA, Karel: *Prezident republiky Edvard Beneš a československá branná moc v jubilejním roce 1937*. HaV 2017, č. 2, s. 4–21.

STRAKA, Karel: *Zrození monumentu: počátky moderního opevnování v meziválečném Československu*. HaV 2015, č. 1, s. 14–19.

STRAUSS, Franz Josef: *An Alliance of Continents*. International Affairs 1965, č. 2, s. 200–202.

ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 193–194.

ŠEDIVÝ, Ivan: *Gajdova aféra 1926–1928*. ČČH 92, 1994, č. 4, s. 732–758.

ŠEDIVÝ, Ivan: *Radola Gajda (1892–1948). Necharismatický vůdce a povaha meziválečné demokracie*. In: BÁRTA, Miroslav – KOVÁŘ, Martin (edd.), *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*. Academia, Praha 2017, s. 481–490.

ŠÍN, Zdeněk: *Historiografie obranné funkce čs. státu v právním řádu v letech 1918–1938*. Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády 1973, č. 6, s. 96.

ŠOLC, Jiří: *Miliční systém v programu Čs. strany národně socialistické v letech 1919–1938*. HaV 1992, č. 6, s. 16–21.

ŠRÁMEK, Pavel: *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*. Mladá fronta, Praha 2008.

ŠVARC, Bořivoj – MAHLER, Oldřich – BEDNAŘÍK, Zdeněk: *Evropská bezpečnost v politických, vojenských a ekonomických souvislostech*. Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1968.

ŠVARC, Bořivoj: *Konečně správná aliance?* Vydavatelstvo politickej literatúry, Bratislava 1966.

ŠVARC, Bořivoj: *Válka a současná mezinárodní politika*. Sborník o charakteru soudobé války, Naše vojsko, Praha 1961.

TESAŘ, Jan: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969. Triáda, Praha 2006.

TOMEK, Prokop: *Československá armáda v čase sametové revoluce. Proměny ozbrojených sil na přelomu osmdesátých a devadesátých let*. Svět křídel, Cheb 2019, s. 180–183.

TOMEK, Prokop: *Československá armáda v čase sametové revoluce*. Svět křídel, Cheb 2019, s. 180.

VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkropená krví. Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945*. Archiv města Brna a Moravské zemské muzeum, Brno 2015, s. 361–364.

VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Šimon Ryšavý, Brno 2002, s. 38–39.

VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Předpoklady vzniku Moravské pětky. Nástup druhé vlny odboje v roce 1940*. ČMM 1998, roč. CXVIII, č. 1, s. 70–94.

VÁVRA, Vlastimil: *Novou cestou: k vojenskopolitickým aspektům VII. kongresu KI*. HaV 1980, č. 5, s. 63.

VÁVRA, Vlastimil: *K třídnímu boji v čs. armádě 1918–1920*. HaV 1978, č. 5, s. 109.

VESELÝ, Martin: *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? (1939–1945)*. Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2011, s. 30.

VESELÝ, Zdeněk: *Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990)*. Vysoká škola ekonomická, Praha 2001, s. 307.

VYKOUPIIL, Libor: *Český fašismus na Moravě*. Matice Moravská, Brno 2012, s. 96.

WINKLER, Bohumír: *Armáda nebo milice*. Naše vojsko, Praha 1970, s. 17–23.

ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Generální inspektor J. S. Machar*. HaV 1992, č. 2, s. 152.

ZAVADIL, Radomír: *Manévry na Hané. Závěrečná cvičení československé branné moci v roce 1929 na Kroměřížsku*. Jakab Publishing, Bučovice 2020.

ZŘÍDKAVESELÝ, František – ADÁMEK, Jiří – KROUTIL, Milan: *Brněnští občané v boji proti fašismu*. Blok, Brno 1981, s. 21.

ŽAMPACH, Vojtěch: *František Bednář – zrádce nebo hrdina odboje*. In: MITÁČEK, Jiří – VYKOUPILO, Libor (edd.), *Morava v boji proti fašismu*. Moravské zemské muzeum, Brno 2008, s. 217–244.

ŽIŽKA, Jiří: *Dějiny a současnost Sokola*. Česká obec sokolská, Praha 2005, s. 42.

Elektronické zdroje

- <http://www.68.usd.cas.cz> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <http://www.wpep.estranky.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <https://www.beck-online.cz> [citováno k 20. říjnu 2021].
- <https://www.facebook.com> [citováno k 18. červenci 2022].
- <https://www.lidovky.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <https://www.psp.cz/eknih> [citováno k 10. dubnu 2022].
- <https://www.senat.cz> [citováno k 10. dubnu 2022].
- <https://www.seznamzpravy.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <https://www.unob.cz> [citováno k 13. říjnu 2021].
- <http://www.digitalniknihovna.cz> [citováno k 13. říjnu 2021].
- <https://www.academia.edu> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <https://www.britannica.com> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <https://www.nato.int> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <http://www.gajdaje.borec.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <http://www.vhu.cz> [citováno k 8. červenci 2022].
- <https://www.mzv.cz> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <https://www.moderni-dejiny.cz> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <https://www.portafontium.eu> [citováno k 5. prosinci 2021].
- <https://is.muni.cz> [citováno k 1. prosinci 2021].
- <http://ftp.aspi.cz> [citováno k 29. říjnu 2021].
- <https://encyklopedie.brna.cz> [citováno k 30. listopadu 2021].
- <https://esm.ee> [citováno k 1. prosinci 2021].
- <https://dSPACE.cuni.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <https://en.wikipedia.org> [citováno k 1. prosinci 2021].
- <https://antifa.cz> [citováno k 18. červenci 2022].
- <http://souvislosti.cz> [citováno k 1. prosinci 2021].

<https://commons.wikimedia.org> [citováno k 1. prosinci 2021].

<https://ct24.ceskatelevize.cz> [citováno k 18. červenci 2022].

<https://web.archive.org> [citováno k 18. červenci 2022].

<http://www.gajdaje.borec.cz> [citováno k 18. červenci 2022].

<https://narodnidemokracie.cz> [citováno k 18. červenci 2022].

<http://narodni-cest.cz> [citováno k 18. červenci 2022].

<https://is.vsci.cz> [citováno k 18. červenci 2022].

Ostatní zdroje

BŘEČKA, Jan: *Přehled konfidentské činnosti Viktora Ryšánka v letech 1940–1945*. Magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta MU, Brno 1990.

DLOUHÝ, Miloš: *Neonacismus a neofašismus v České republice na počátku 21. století (2010–2017)*. Disertační práce, vedoucí Jan RATAJ, Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Praha 2017.

FIDLER, Vlastimil: *Aktuální pokusy o zakládání a registraci radikálních pravicových politických stran a hnutí*. Magisterská diplomová práce, vedoucí Zdeněk ZBOŘIL, ACR–VSPSV, Kolín a Praha 2008, s. 76.

KRÁL, Martin: *Národní soud s generálem Radolou Gajdou 1947. Případová studie*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Ivan ŠEDIVÝ, Filozofická fakulta UK, Praha 2010, s. 62.

PETLÁK, Jakub: *Národní korporativismus*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Miroslav MAREŠ, Fakulta sociálních studií MU, Brno 2012, s. 18.

POMAHAČ, Robert: *Vliv českého fašismu období první republiky na krajní pravici v ČR po roce 1989*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Daniel KUNŠTÁT, Vysoká škola CEVRO Institut, Praha 2012, s. 37–58.

REDAKCE POCHODNĚ PRAVDY, *Rozhovor s místopředsedou NK Romanem Fojtíkem*. Pochodeň pravdy 2008, roč. 1, č. 1, s. 4–5.

ŘEPA, Tomáš: *Organizace a fungování vojenské správy v letech zvýšeného ohrožení republiky (1933–1938)*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Ladislav VOJÁČEK, Právnická fakulta MU, Brno 2021, s. 42.

ČT dnes uvede *Fašismus po česku*, TV dokument, Česká televize, 22. 4. 2010.

Soukromý archiv Vladimíra Černého.

STRAKA, Karel: *S cílem jednotného usměrnění všech sil činnost vlády a Nejvyšší rady obrany státu v letech 1932–1938*. Disertační práce, vedoucí Jan GEBHART, Filozofická fakulta UK, Praha 2007, s. 231.

TALÁR, Jaroslav: *Vývoj vojenské správy na našem území*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Karel SCHELLE, Právnická fakulta MU, Brno 2011, s. 16.

ZAVADIL, Radomír: *Založení podniku Magneton, továrny na elektromagnetické zapalovače, společnosti, s. r. o., Kroměříž a jeho samostatná existence před začleněním do koncernu Československé zbrojovky, a. s., Brno*. Bakalářská diplomová práce, vedoucí Vladimír ČERNÝ, Filozofická fakulta MU, Brno 2016.

VALÁŠEK, Martin – PETRBOK, Václav – KRČ, Jakub: *Rozhovor s Jiřím Brabcem nejen o nacionalismu, fašismu, antisemitismu a literatuře*. Souvislosti 1995, roč. 6, č. 4, s. 3–9.

VLAJKA: *České legiony*. Skin'n'Roll, Praha 1996 (MC). Píseň „České legiony“ hudební skupiny Vlajka.

VLAJKA: *Matka měst*. Warrior's Record, Praha 1995 (MC). Píseň „Matka měst“ hudební skupiny Vlajka.

SEZNAM ZKRATEK

ABS	Archiv bezpečnostních složek
ACR–VSPSV	Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a společenských věd
AČR	Armáda České republiky
A Č-SA	Archiv Československé armády
A KV SR (slov.)	Archiv Komisie vlády Slovenskej republiky
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
a n.	a následující
AP (slov.)	agentúrne prostriedky
APS	Archiv Poslanecké sněmovny
APS	Armádní poradní sbor
APsS (slov.)	agentúrne prieskumné skupiny
AS (slov.)	agentúrna situácia
arch. j.	archivní jednotka
arm. gen.	armádní generál
AV ČR	Akademie věd České republiky
AVIS	Agentura vojenských informací a služeb
b. d.	bez data
b. m.	bez místa
BA–MA (něm.)	Bundesarchiv – Militärarchiv
BLR	Bulharská lidová republika
BND (něm.)	Bundesnachrichtendienst
BMfi (něm.)	Bundesministerium für Inneres
BH (něm.)	Bundesheer
BPzV	bojové průzkumné vozidlo
brig. gen.	brigádní generál
BVP	bojové vozidlo pěchoty
CBE (ang.)	Order of British Empire 3 rd Class
CIA (ang.)	Central Intelligence Agency
COIN (ang.)	Counterinsurgency Operation
CPO	Civilní protiletectká ochrana
č. j.	číslo jednacích

č. l.	číslo listu
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČR	Česká republika
ČSA	Československá armáda
ČSFR	Československá federativní republika
ČSL–VB	Československé letectvo – Velká Británie
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSLA (slov.)	Československá ľudová armáda
ČsOL	Československá obec legionářská
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČTK	Česká tisková kancelář
DaS	Dějiny a současnost
DFC (ang.)	Distinguished Flying Cross
div. gen.	divizní generál
DSO (ang.)	Distinguished Service Order
EOS	Evropské obranné společenství
f.	fond
FB (ang.)	Facebook
FMNO	Federální ministerstvo národní obrany
FMO	Federální ministerstvo obrany
fol.	Folium
FS	Federální shromáždění
GG	Gajdovy gardy
GSOS	Generální sekretariát obrany státu
GŠ	Generální štáb
GŠ ČSLA	Generální štáb Československé lidové armády
GŠ ČSLA (slov.)	Generální štáb Československej ľudovej armády
HaV	Historie a vojenství
HNaA (něm.)	Heeresnachrichtenamt
HO	historické oddělení
HPS	Hlavní politická správa
HŠ	Hlavní štáb
IMET (ang.)	International Military Education and Training
inv. č.	inventární číslo
inv. j.	inventární jednotka

kart.	karton
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KGB (rus.)	Komitěť gasdarstvennoj bėzopasnosti
KPR	Kancelář prezidenta republiky
KRIPO (něm.)	Kriminalpolizei
KSČ	Komunistická strana Československa
KV	krajský výbor
Mj.	mimo jiné
MLS	mimořádný lidový soud
MMB	Muzeum města Brna
MNO	Ministerstvo národní obrany
MO	Ministerstvo obrany
MO ČR	Ministerstvo obrany České republiky
MPSV ČSR	Ministerstvo práce a sociálních věcí Československé republiky
MSOS	Meziministerský sbor obrany státu
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty
MŠMT	ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MU	Masarykova univerzita
MV	ministerstvo vnitra
MVČR	ministerstvo vnitra České republiky
MZA	Moravský zemský archiv
MZM	Moravské zemské muzeum
MZV	ministerstvo zahraničních věcí
NA	Národní archiv
NACC (ang.)	North Atlantic Cooperation Council
NATO (ang.)	North Atlantic Treaty Organization
NDR	Německá demokratická republika
NFA	Národní fašistická akce
NK	Národní korporativismus
NKVD (rus.)	Narodnyj komissariat vnutrennich děl
NLA	Národní lidová armáda
NHPS	náčelník Hlavní politické správy
NNGŠ	nařízení náčelníka Generálního štábu
NOF	Národní obec fašistická
NROS	Nejvyšší rada obrany státu
NS	Národní shromáždění
NSDAP (něm.)	Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei

NSR	Německá spolková republika
NT-VB	Náhradní těleso ve Velké Británii
NÚH	Nejvyšší úřad hospodářský
NV	Národní výbor
NVČ	Národní výbor československý
o.	opis
OAPs (slov.)	Operačný agentúrny prieskum
OBZ	Obranné zpravodajství
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OKP	Odbor komunikace a propagace
ON	Obrana národa
ONV	okresní národní výbor
OPL	obrana proti letadlům
OS (slov.)	Operačná správa
OSINT (ang.)	open source intelligence
OSN	Organizace spojených národů
OS GŠ	Operační správa Generálního štábu
OV	okresní výbor
OVS	Obvodní vojenská správa
PaD	Paměť a dějiny
PIC	Prezentační a informační centrum
PMR	Prezídium ministerské rady
PMV	Prezídium ministerstva vnitra
PPO	poštovní protiletectká ochrana
PVVZ	Petiční výbor Věrní zůstaneme
R/ZAS (slov.)	rezidentúra záložne agentúrne sieti
RA	Rudá armáda
RAND	Research and Development
RCAF (ang.)	Royal Canadian Air Force
RF	Ruská federace
ROS	Rada obrany státu
S	sekretariát
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
SAV	Slovenská akademie věd
SD (něm.)	Sicherheitsdienst
SD	Soudobé dějiny

SI	Securitas imperii
sign.	Signatura
SL	Sněmovna lidu
slov.	slovensky
SMERŠ (rus.)	Směť špionam
S MNO (slov.)	Sekretariát ministra národnej obrany
SN	Sněmovna národů
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SNGŠ	Správa náčelníka Generálního štábu
SOA	státní oblastní archiv
SOkA	státní okresní archiv
SPPFMU-SV	Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity-řada společenských věd
SPR-RSČ	Sdružení pro Republiku – Republikánská strana Československa
SRN	Spolková republika Německo
STAPO (něm.)	Staatspolizei
SS (něm.)	Schutzstaffel
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SZV	Správa zahraničních vztahů
škpt.	štábní kapitán
ŠPO	školní protiletdecká ochrana
T.G.M.	Tomáš Garrigue Masaryk
ÚK	Univerzita Karlova
UP	Univerzita Palackého v Olomouci
USA (ang.)	United States of America
ÚSD	Ústav pro soudobé dějiny (AV ČR)
ÚSTR	Ústav pro studium totalitních režimů
ÚV	ústřední výbor
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
VBB	Výbor branně-bezpečnostní
VGH (něm.)	Volksgerechtshof
VH	Vojenská história
VHA	Vojenský historický archiv
VHÚ	Vojenský historický ústav
VNO	Výbor národní obrany

VO	vojenská oblast
VPA KG	Vojenská politická akademie Klementa Gottvalda
VPO	vojenská protiletectká ochrana
VR	Vojenské rozhledy
VS	Varšavská smlouva
VS OSN	Valné shromáždění Organizace spojených národů
VŠE	Vysoká škola ekonomická
VÚA–VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
VÚA–SA	Vojenský ústřední archiv – Správní archiv armády České republiky
W.P. E.P. (ang.)	White Power European Patriots
ZHN	zbraně hromadného ničení
ZMNO	zástupce ministra národní obrany
ZPO	závodní protiletectká ochrana
ZSGŠ	Zpravodajská správa Generálního štábu
ZSSR (slov.)	Zváz sovietských socialistických republik
ZVV	zemské vojenské velitelství
ŽPO	železniční protiletectká ochrana

AUTORSKÝ KOLEKTIV

Stanislav Polnar, pplk. JUDr., PhDr., Ph.D. et, Ph.D. (1976) je úspěšným absolventem několika vědních oborů – právo, právní věda, informační studia, knihovnictví a historické vědy. Od roku 2003 působil jako voják z povolání u vojenské policie a na všech stupních velení a řízení od úrovně praporu až po Generální štáb, včetně zahraniční operace AČR v Afghánistánu. V současné době se na katedře teorie vojenství FVL UO Brno specializuje na otázky českého a československého myšlení o válce a vývoje vojenské vědy v kontextu historie právní regulace činnosti ozbrojených sil. Kontakt: stanislav.polnar@unob.cz

Pavel Šrámek, Mgr., Ph.D. (1973) je archivář ve Státním okresním archivu Zlín. Zabývá se československými vojenskými dějinami v první polovině 20. století, především osudy významných vojáků a vztahy mezi velením armády a politiky. Je autorem nebo spoluautorem několika publikací, např. „Divizní generál Karel Husárek. Stratég československé armády“ (Brno 2014), „Já se generálem nenarodil: z písemností hlavního velitele čs. armády nejen o roce 1938“ (Praha 2018). Kontakt: sramek@mza.cz

Tomáš Řepa, Mgr., Bc., Ph.D. (1985) v roce 2010 vystudoval obor Učitelství historie pro SŠ na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. V roce 2018 pak na téže univerzitě úspěšně absolvoval doktorské studium studijního oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny. V roce 2021 vystudoval bakalářský obor Veřejná správa na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Od září 2018 je zaměstnancem Katedry teorie vojenství na Univerzitě obrany. Věnuje se především soudobým dějinám, problematice střetů banderovců (UPA) s československými bezpečnostními jednotkami a armádou, zneužitím tohoto tématu komunistickou propagandou, ve vztahu k současnému dění i hybridním konfliktům – Ukrajina. Dále se zaměřuje na starší vojenské dějiny, zejména napoleonské války a v současnosti se také věnuje změnám v československé vojenské správě ve 20. století. Kontakt: tomas.repa@unob.cz

Jaroslav Dostál (1996) je studentem čtvrtého ročníku magisterského studia vojenských technologií na Univerzitě obrany. Zajímá se o rané dějiny českého státu a období první republiky. Kontakt: jaroslav.dostal@unob.cz

Vít Němec, Mgr. (1992) je absolventem navazujícího magisterského oboru učitelství dějepisu a angličtiny pro SŠ na Filozoficko-přírodovědecké fakultě v Opavě na Slezské univerzitě v Opavě. V současné době student doktorandského studia oboru historie se zaměřením na české a československé dějiny na Slezské univerzitě v Opavě. Ve svém studiu se zabývá zejména problematikou Civilní protiletectvé ochrany v Československu a Luftschutzem spolu se sběratelskou činností v tomto oboru. Kontakt: nemecvitt@seznam.cz

Aleš Binar, doc., Mgr., Ph.D. (1983) je akademickým pracovníkem Univerzity obrany v Brně. Specializuje na československé vojenské dějiny, přednostně v období druhé světové války, a dále se zabývá československo-polskými vztahy a regionálními dějinami Slezska ve 20. století. Je autorem řady monografií a odborných studií a množství populárně naučných textů. Kontakt: ales.binar@unob.cz

Vladimír Černý, PhDr., Ph.D. (1975) vystudoval historii a politologii na Masarykově univerzitě v Brně. Poté roku 2007 úspěšně absolvoval doktorský studijní program v oboru historie na Historickém ústavu Filozofické fakulty MU. Pracuje jako odborný asistent Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií FSS MU a mimo to 16 let externě vyučoval na Filozofické fakultě téže univerzity. Specializuje se na dějiny mezinárodních vztahů se zaměřením na 19. a 20. století. Primárním předmětem jeho zájmu je vývoj středoevropského prostoru v letech 1914–1989, ozbrojené konflikty dvou předcházejících století a také historie a politický vývoj Velké Británie. Kontakt: vlcerny@mail.muni.cz

Petr Žižka, Mgr. (1990) dokončil v roce 2019 na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci navazující magisterské studium historie. Zabývá se československým zahraničním odbojem za druhé světové války. Především se zaměřuje na Čechoslováky sloužící za druhé světové války v řadách Royal Air Force. Kontakt: zizka62@seznam.cz

Miloslav Púčik, plk. v. v. Dr., CSc. (1961) je vojenský historik, ktorý pôsobí vo Vojenskom historickom ústave – Bratislava. Profesionálne sa zameriava na novodobé dejiny. Počas pôsobenia vo Vojenskom historickom ústave (do novembra 2001) pracoval vo viacerých vedeckých projektoch. Napríklad v medzinárodnom projekte „Cold War International History Project“. Spolupracoval s „Komisiou vlády Slovenskej republiky pre analýzu udalostí 1967–1970“, čo mu umožnilo študovať dovedy prísne utajované archívne dokumenty a v roku 1999 spracovať a vydať monografiu „Rok 1968 a armáda na Slovensku“. Od novembra 2001 do apríla 2016 pracoval vo vojenskej spravodajskej komunite a vykonával analytické a riadiace funkcie. Získanie spravodajských spôsobilostí mu umožnilo spracovať vedecké štúdie o Československej vojenskej rozviedke v rokoch 1960–1990. Tieto boli publikované v domácich odborných časopisoch a v zahraničí. V roku 2020 vydal rozsiahlu monografiu „Pod tlakom normalizácie. Východný vojenský okruh 1968–1972“. V súčasnosti opäť pracuje ako vojenský historik na vedeckom projekte o československej vojenskej rozviedke. Na základe udelenej výnimky študuje v Archive bezpečnostných složek v Prahe a pripravuje komplexnú analýzu o vojenskej rozviedke bývalej ČSSR v období rokov 1960–1990. Kontakt: milopucik@gmail.com

Bronislav Prokop, Ing. (1979) je absolventem fakulty Logistiky a krizového řízení a Fakulty aplikované informatiky na Univerzitě Tomáši Bati. V letech 2008 až 2020 působil na Velitelství výcviku-Vojenské akademii ve Vyškově a v současné době je příslušníkem 314. Centra výstrahy ZHN 31. pluku radiální, chemické biologické ochrany. Dlouhodobě se věnuje otázkám mezinárodní bezpečnosti se zaměřením na zbraně hromadného ničení a problematice zahraničních operací s účastí československých a českých vojáků. Dále se podílí na projektu o vývoji československého vojenského umění, který je realizován na Univerzitě Obrany v Brně. Je autorem několika odborných textů a studií. Kontakt: Prokop.Bronislav@seznam.cz

Petr Janoušek, PhDr., Ph.D. (1980) vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V současnosti je výzkumným pracovníkem Vojenského historického ústavu Praha. Zabývá se moderními dějinami československé, respektive české armády v mezinárodním kontextu a transatlantickými vztahy. Kontakt: janousek.vhu@gmail.com

Prokop Tomek, PhDr., Ph.D. (1965) vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Pracoval řadu let jako historik ve Vojenském historickém ústavu v Praze, nyní je ředitelem odboru výzkumu a vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze. Je autorem desítek studií věnovaných různým tématům z doby komunistického režimu v Československu. Jeho práce se nyní soustřeďují především na různé způsoby vztahů mezi občany a československým komunistickým režimem a na každodenní život v Československé lidové armádě v období 1969–1990. Kontakt: tomekp.vhu@seznam.cz

Miroslav Mareš, prof., JUDr., PhDr., Ph.D. (1974) je garantem programu Bezpečnostní a strategická studia na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a vědeckým pracovníkem Mezinárodního politologického ústavu téže fakulty. Zaměřuje se na výzkum politického násilí, extremismu a bezpečnostní politiky ve střední a východní Evropě. Působí jako expert při Evropské síti pro zvyšování povědomí o radikalizaci (RAN), při Evropském středisku excelence pro boj proti hybridním hrozbám (Hybrid CoE) a je členem Evropské sítě pro záležitosti terorismu (EENeT). V roce 2016 působil jako externí poradce řídicího výboru Auditů národní bezpečnosti ČR. Kontakt: mmare@fss.muni.cz

Jaroslav Staněk, Ing., Ph.D. (1971) v roce 1997 absolvoval studium na Vojenské akademii v Brně obor zbraně a munice, řízení používání výbroje. Po absolvování školy vykonával základní velitelské funkce. Od roku 1998 působil na různých funkcích ve všech úrovních velení a řízení AČR se zaměřením na přípravu a plánování bojové a mobilizační pohotovosti až po Generální štáb. V roce 2015 nastoupil na Univerzitu obrany, kde v roce 2020 dokončil Doktorandské studium. V současné době působí na katedře teorie vojenského umění FVL UO Brno a specializuje se otázky mobilizace a vojenského umění. Kontakt: Jaroslav.stanek@unob.cz

Edice Vojenská historie, sv. 3.

STANISLAV POLNAR, TOMÁŠ ŘEPA a kol.

Ozbrojené síly a československý stát III

Vydala Univerzita obrany

Kounicova 65, 662 10 Brno

Vydání 1., Brno 2022

ISBN 978-80-7582-178-2 (online ; pdf)

